ISTORIE - OPERE FUNDAMENTALE

P.P. PANAITESCU

MIHAI VITEAZUL

CORINT

Coperta:
Walter Riess

Redactor:
Radu Badale

Tehnoredactare computerizată:
Cristina Bucuroiu, Eugen Fomino

Toate drepturile asupra acestei ediţii
sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-173-2

Pe copertă:
Cresus arătându-şi comorile lui Solon,
tablou de Franz Franken — chipul lui Mihai Viteazul (detaliu).

Format: 16/61x86
Coli tipo: 20,5

Tiparul executat la S.C. ***LUMINA TIPO*** s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti, tel./fax 211.32.60

ISTORIE — OPERE FUNDAMENTALE

P.P. PANAITESCU

MIHAI VITEAZUL

Cuvânt înainte de:
Şerban Papacostea

Ediţie îngrijită, postfaţă şi bibliografie de:
Cristian Antim Bobicescu

CORINT
Bucureşti, 2002

CUVÂNT ÎNAINTE

Între lucrările reprezentative pentru *Şcoala nouă de istorie* — generaţia elevilor lui Nicolae Iorga care s-au desprins în deceniul al patrulea al secolului trecut de sub autoritatea dominatoare a mentorului lor — se află, la loc de frunte, una dintre operele lui P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1936.

Monografia dedicată voievodului care a reunit sub conducerea sa, fie şi numai pentru o clipă, cele trei ţări româneşti e una dintre acele scrieri care consacră un istoric. Ea întruneşte condiţiile esenţiale pentru a fi clasificată între realizările superioare ale istoriografiei române: însemnătatea temei, documentaţia vastă, din care nu lipseşte ineditul, şi, bineînţeles, capacitatea de a cuprinde toate realităţile esenţiale din convergenţa cărora a rezultat momentul istoric Mihai Viteazul.

Dificultăţile unei asemenea întreprinderi nu l-au descurajat pe istoric. În primul rând predecesorii săi în acest domeniu erau nume de prestigiu — Nicolae Bălcescu, Ioan Sârbu şi Nicolae Iorga —, iar întocmirea unei noi monografii în aceste condiţii putea să pară, cum însuşi autorul o spune, „o îndrăzneală neîngăduită". Dar temeinicia efortului său de documentare şi unghiul de cuprindere a faptelor cercetate — de la realităţile social–economice ale vremii la biografia personalităţii centrale a evenimentelor — i-au inspirat încrederea de a se măsura cu predecesorii săi.

Nu mai puţin dificilă în condiţiile vremii, încă nu total depăşite nici astăzi, a fost desprinderea din legendă a personalităţii care, din vremea generaţiei 1848, devenise un simbol al aspiraţiei naţionale. Autorul reuşeşte să delimiteze ceea ce, în acţiunea eroului său, în efortul său de integrare a celor trei ţări, a fost necesitate politică şi strategică, factor

determinant, de problematica „națională", factor secundar, derivat din cel dintâi.

O asemenea abordare a fost consecința firească a raportării personalității Mihai Viteazul la marile realități ale vremii în care și-a desfășurat acțiunea: situația din Țara Românească, locul de pornire și baza acțiunii sale — țărănimea și aservirea ei în masă, ascensiunea boierimii, biserica și rolul ei în viața politică și spirituală a țării, evoluțiile din spațiul central și sud-est european —, înfruntarea dintre Liga Sfântă și puterea otomană, mișcarea de eliberare a popoarelor creștine din Peninsula Balcanică și ostilitatea Poloniei față de acțiunea domnului Țării Românești.

În această interacțiune a marilor realități economice, sociale, politice și spirituale ale vremii a situat P.P. Panaitescu desfășurarea efortului de eliberare al domnului Țării Românești, de la începuturile sale până la prăbușirea finală. Demersul urmat de autor e calea cea mai sigură pentru a da înțeles mișcării contradictorii a faptelor.

Concepția largă aflată la baza cărții consacrate lui Mihai Viteazul de P.P. Panaitescu o situează între lucrările care au apropiat cel mai mult istoriografia română de cea europeană în vremea când cea dintâi se afla în rapidă evoluție spre sincronizarea cu cea din urmă. Astăzi încă, în așteptarea unui nou *Mihai Viteazul*, monografia lui P.P. Panaitescu rămâne un îndrumător sigur în cercetarea acestui moment profund semnificativ al istoriei românești.

Șerban Papacostea

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Volumul de faţă reproduce integral singura ediţie a monografiei *Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1936. În addenda am adăugat comunicarea susţinută de Nicolae Iorga la Academie şi publicată ulterior sub formă de recenzie în *Memoriile Secţiunii Istorice*, precum şi replica lui P.P. Panaitescu din *Revista Istorică Română.*

Nu am beneficiat de un volum cu adnotările autorului, în consecinţă am considerat ca definitiv textul publicat în 1936. Cele două texte din addenda reproduc integral textele publicate în acelaşi an.

În concordanţă cu principiile de editare enunţate de Ştefan S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely (Notă asupra ediţiei în: P.P. Panaitescu, *Interpretări româneşti,* ed. a II-a, Bucureşti, 1994, pag. 7–8) am încercat să reducem la minimum intervenţiile noastre atât asupra aparatului critic, cât şi asupra textului, fără a uniformiza abrevierile sau a corecta titlurile citate eronat. Considerăm că aceste „inexactităţi" constituie o notă specifică a autorului, care redacta aparatul critic bazându-se mai ales pe memorie. În măsura posibilităţilor am verificat trimiterile la principalele colecţii de documente consultate de P.P. Panaitescu. Şi aici am întâlnit o inconsecvenţă în citarea surselor: uneori autorul trimite doar la pagina unde se găseşte informaţia citată (la original sau la traducerea în limba română, alteori la original şi traducere); nu am cosiderat necesară nici în acest caz o uniformizare. De asemenea, nu au fost modificate puţinele trimiteri fără acoperire, fiind îndreptat tacit doar ceea ce am considerat drept greşeală de tipar.

Nu am făcut o adnotare amănunţită a textului (ceea ce ar fi implicat indicarea tuturor noutăţilor bibliografice) deoarece împărtăşim, alături de

editorii volumului *Interpretări românești*, ideea Mariei Holban, conform căreia „orice asemenea încercare ar fi constituit un fel de falsificare a datelor inițiale ale cercetării expuse" (Maria Holban, *Notă asupra versiunii românești* la: Nicolae Iorga, *Istoria vieții bizantine,* București, 1974, pag. 7).

În finalul volumului, am dorit să indicăm cititorului bibliografia principalelor probleme ridicate de această carte „de interpretare", cum o considera însuși autorul.

Am încercat să păstrăm cât mai mult dintre particularitățile de exprimare ale lui P.P. Panaitescu (*stetea, aci, liberator, să rămâie, izbândei, turburi, se dedea, streini, în indivizie, turburări, cirilic, trebile, subsidiu, piedecă, să puie, streine, să se supuie, să ție, să depuie, efectif, să vie, socoate, vremile, avantagii, a libera, sălbatecă, recomandație, să obție, să rămâie, să impuie etc.*). În paralel, au fost actualizate formele între care autorul a oscilat: *Zamoiski – Zamoyski, cruciată – cruciadă, nunciu – nunțiu.* Am păstrat ca particularități de scriere din epocă: Renaștere, Reformă, Contra-Reformă, Nord, Sud, Est, Vest. Normele ortografice în uz au fost aplicate în măsura în care nu afectau stilul oral al autorului.

Aceleași principii de editare au fost aplicate și textelor din addenda.

Atât pentru a ușura lectura, cât și din rațiuni editoriale, notele autorului au fost păstrate în subsolul paginii, dar numerotate în ordine crescătoare.

De asemenea, au fost actualizate trimiterile din aparatul critic al cărții și al anexelor, care se refereau la ediția din 1936.

Cristian Antim Bobicescu

INTRODUCERE

Figura lui Mihai Viteazul a ieşit azi din legendă pe măsură ce mărturiile din vremea lui ni-l arată în adevărată lumină. El devine tot mai mult, pentru cine vrea să vadă, o realitate vie. Cineva poate trăi azi cu mintea vremea marelui erou român, ascultând glasul celor de atunci. Documentele autentice, de prima mână, au ieşit la iveală de pretutindeni.

Totuşi, pentru o interpretare nouă, cum urmează să fie această carte, trebuia cercetat şi mai adânc, în arhivele neatinse încă. De aceea, alături de ea, am dat un volum de documente, multe din ele cu valoare psihologică pentru înţelegerea figurii lui Mihai şi a vremii lui[1].

Aceste documente sunt scoase mai ales din arhivele polone, dar în acea colecţie şi în acest studiu se vor găsi şi documente interne şi interpretarea lor, care lămuresc împrejurările dinăuntru ale domniei lui Mihai. Pe lângă documente inedite, am pus la contribuţie o serie de cărţi şi studii mai mărunte apărute în ţările slave ce ne înconjoară: Iugoslavia, Bulgaria, Polonia, Cehoslovacia şi Rusia, neîntrebuinţate de istoricii noştri, cu nădejdea că vor lumina unele colţuri rămase în umbră din istoria lui Mihai Viteazul şi a împrejurărilor în mijlocul cărora a trăit. Aceasta este, alături de publicaţiile şi studiile cunoscute până acum, temeiul de mărturii ale acestei cărţi.

În ceea ce priveşte tratarea subiectului, ea este în primul rând o carte de interpretare şi numai în al doilea rând o povestire a faptelor.

Interpretarea sau explicarea acestei epopei a trecutului nostru se întemeiază pe metoda de a porni dinăuntru în afară, nu de la relaţiile politice externe, ci de la situaţia socială şi politică internă a ţării în vremea

[1] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, Fundaţia Regele Carol I, 1936.

lui Mihai, cercetând starea economică şi cea de spirit a claselor sociale, organizarea armatei şi a bisericii. De aci numai pot porni explicaţiile adânci ale faptelor lui Mihai şi ale celor ce-l înconjurau. În ceea ce priveşte împrejurările din afară, alături de legăturile lui Mihai cu Habsburgii, bine studiate şi cunoscute, e nevoie să privim mai adânc în lumea balcanică, în împrejurările de atunci din Serbia şi Bulgaria, în situaţia politică şi socială din Polonia, în politica Moscovei faţă de Mihai, lucruri puţin cercetate.

Dacă am pornit de la elementele vieţii interne, nu trebuie totuşi să vedem politica lui Mihai Viteazul într-o concepţie pur locală: răscoala împotriva turcilor numai din cauza apăsării fiscale turceşti şi apoi de aci, în chip logic, toate cuceririle marelui domn. Astăzi, suntem departe de această înţelegere a lucrurilor. Se pot desprinde din curentele conducătoare ale vremii, care au determinat acţiunea politică a lui Mihai, patru împrejurări mai însemnate. În primul rând, cu toate aparenţele contrare, Mihai reprezintă politica marilor boieri–proprietari din Ţara Românească şi mai ales din Oltenia. S-a ridicat din mijlocul lor şi a fost aproape tot timpul, ca domn, prizonierul lor. În al doilea rând, mişcarea de deşteptare politică a ortodocşilor din Balcani şi de la Constantinopol a avut în Mihai pe eroul ei; ea n-a fost provocată de ridicarea lui Mihai împotriva turcilor, ci dimpotrivă a fost anterioară şi l-a adoptat drept conducător. Pe de altă parte, răscoala lui Mihai împotriva turcilor se încadrează în cruciada catolică a Contra Reformei, problemă azi deplin lămurită. În sfârşit, rivalitatea politică şi economică polono–austriacă pentru ţărmurile Dunării şi ale Mării Negre este hotărâtoare în politica Orientului din acea vreme. Mihai Viteazul s-a găsit între cele două aspiraţii rivale ale puternicilor săi vecini şi a fost zdrobit de întâlnirea lor. În centrul acestor împrejurări, figura lui Mihai rămâne o personalitate puternică şi originală a neamului nostru. Caracterul său triplu, de războinic, de boier român şi de domn ortodox, reiese din ce în ce mai bine şi această carte este o contribuţie la lămurirea lui.

Astfel înţeleasă cercetarea de faţă, se vede de ce nu s-a putut păstra o metodă pur cronologică în expunerea faptelor. Faptele de ordin social şi religios, organizarea armatei, starea boierimii şi situaţia economică a regiunilor Dunării de Jos au trebuit să fie expuse în întregime la început, ca pe temeiul cunoaşterii lor să putem păşi la consecinţele lor în viaţa

politică. Pe de altă parte, această operă de lămurire în linii mari fiind scopul principal al lucrării, faptele politice şi relaţiile diplomatice, deşi n-au fost neglijate, au fost expuse mai pe scurt decât în alte lucrări asupra vieţii marelui domn.

Istoria lui Mihai Viteazul a mai fost tratată la noi; nici nu se putea ca această figură, culmea cea mai înaltă a istoriei noastre, alături de Ştefan cel Mare şi de regele Ferdinand, să nu fi atras atenţia istoricilor, care aveau datoria să-i scrie istoria pentru poporul nostru. Începând cu nemuritoarea scriere a lui Nicolae Bălcescu[2], avem apoi lucrarea bănăţeanului I. Sârbu[3] şi cea de curând apărută a d-lui N. Iorga[4], care singur a dus la capăt greaua sarcină de a da o istorie completă a marelui erou, celelalte două rămânând neterminate.

Încercarea noastră de a relua istoria lui Mihai încă o dată, după aceste scrieri, s-ar părea o îndrăzneală neîngăduită. Credem însă că, fără a ştirbi nimic din meritul predecesorilor care au mers pe aceeaşi cale, fără a socoti că scrierile lor au nevoie să fie înlocuite, alături de interpretarea lor şi de felul cum au văzut faptele, mai încape şi acest chip de a le trata şi de a le înţelege din paginele următoare. Nu este prea puţin pentru figura lui Mihai, pentru amintirea lui, ce trebuie păstrată acestui popor, ca să fie concentrate asupra lui forţele a cât mai mulţi cercetători. Astfel înţelegerea faptelor şi a vremii lui va ieşi mai deplină.

Bucureşti, decembrie 1936.

[2] N. Bălcescu, *Românii sub Mihai Viteazul*, ed. Casei Şcoalelor, Bucureşti, 1908.

[3] Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul domnul Ţării Româneşti*, 2 volume, Bucureşti 1904 şi 1907.

[4] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 volume, Bucureşti 1935.

ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL

Pătraşcu cel Bun. În istorie soarta şi faptele unui om se lămuresc mai totdeauna prin legăturile lui de sânge, el merge pe căile pe care l-au împins strămoşii, păstrând ceva din dragostea sau din ura lor, din atmosfera şi mediul în care au crescut.

Mihai s-a intitulat fiul lui Pătraşcu, domn muntean care a domnit între 1553–1557 (decembrie). Pătraşcu era din cea mai bună viţă domnească, fiul lui Radu Paisie[5], cel iubit de boieri şi de ţară[6], spre deosebire de urmaşul şi duşmanul său, Mircea Ciobanul, ucigătorul boierilor. De aceeaşi simpatie se bucură şi fiul lui Paisie, Pătraşcu, cel „venit de la turci"[7], căruia i s-a zis „cel Bun". „Au domnit bine ţara şi boierii, fără vrăjbi, fără morţi, fără prăzi, precum tuturora le place, pentru aceea şi Bun l-au numit"[8]. În luptele cu Mircea simpatia boierilor înconjura pe Radu Paisie şi pe fiul său, care erau socotiţi ca stăpânitorii de drept împotriva uzurpatorului.

Să fi fost Mihai în adevăr fiul *acestui* domn iubit şi venerat de ţară? De mult s-ar fi lăţit vestea despre un urmaş rămas în ţară, chiar nelegitim, al

[5] Şt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 382, se îndoieşte de faptul că Pătraşcu ar fi fost fiul lui Radu Paisie, pentru că acesta a murit în exil departe, la turci şi pentru că nu pomeneşte pe fiul său Petre într-o danie. Dar Pătraşcu a venit tocmai de la turci (*Cronica* zisă a lui Constantin Căpitanul, ed. Iorga, p. 63 şi Hurmuzaki–Iorga, doc. XI, p. VII) şi mai ales îi poarta numele (Radu Paisie este Petre de la Argeş), ca şi fiul său, Petre Cercel. Fiul acestuia, Marco, poartă şi el numele unui fiu al lui Radu Paisie.

[6] Pentru Radu Paisie şi lupta lui cu Mircea Ciobanul, povestirea bulgărească a călugărului Matei, *Viaţa Sf. Nicolae de la Sofia*, în anexe la Syrku, Очерки изъ исторіи литературныхъ сношеній Болгаръ и Сербовъ, (*Încercări asupra legăturilor literare între sârbi şi bulgari*), St. Petersburg, 1901.

[7] Cf. mai sus şi Iorga în introducerea la Hurmuzaki, *Doc.* XI, p. VII–VIII.

[8] *Cronica* (Const. Căpitanul), ed. Iorga, p. 63.

domnului a cărui amintire era în mintea tuturor. Şi totuşi nimeni nu a ştiut de originea domnească a lui Mihai până la urcarea în scaun.

Pe de altă parte, pe Mihai nu-l vedem, ca alţi pretendenţi fii de domn, rătăcind în tinereţe prin ţări străine, făgăduind supunere şi bani celor ce i-ar fi putut ajuta. El se ridică încet, cu începuturi umile, pare a fi fost într-o vreme şi negustor, în mijlocul boierimii de provincie, cumpărând moşii şi trecând treptat prin rangurile dregătorilor. Nimic din această carieră nu arată pe fiul de domn, aşa cum trăia şi obişnuia să se poarte pe atunci.

Fiu legitim, în nici un caz nu putea fi, căci cunoaştem pe mama lui Mihai, care i-a supravieţuit, „doamna" Tudora din Târgul de Floci, nimeni nu i-a spus soţia lui Pătraşcu cel Bun. De altfel, ştim cine a fost ultima soţie a bunului domn, doamna Voica, ce rămâne văduvă după moartea soţului în decembrie 1557[9]. Se admite însă de cei mai mulţi istorici că frumoasa Tudora a avut legături, din păcate, cu Pătraşcu cel Bun, că din această unire nebinecuvântată de Dumnezeu s-ar fi născut marele domn[10]. La 1601 însă, pe când Mihai era la Praga, un pictor, Sadeler, căruia i-a pozat şi care i-a vorbit deci, scrie în jurul mândrului chip *„aetatis XLIII"*, adică în al 43-lea an al vieţii. Mihai s-a născut deci în 1558, iar „tatăl său", Pătraşcu, murise în anul precedent[11]. Firește, Mihai ar putea fi un fiu postum şi Pătraşcu ar fi păcătuit, deci chiar în ajunul morţii, deşi a murit în urma unei boli lungi, pentru care cerea medici de la Sibiu[12]. Totuşi avem o pricină de îndoială mai mult, pe lângă toate împrejurările turburătoare ale naşterii tainice şi tăinuite a viitorului domn.

Pe atunci era datina ca la membrii aceleiaşi familii, în lipsa unui nume de familie care pe atunci nu se obişnuia, să se poarte aceleaşi nume de botez, ce se repetă din generaţie în generaţie. Pătraşcu cel Bun era fiul lui Petre de la Argeş, fiul lui Pătraşcu a fost Petre Cercel şi am spus că acesta avea un fiu, Marco, după numele unui alt fiu al lui Radu Paisie. Mihai, un nume care nu mai fusese în familia domnitoare de la fiul de mult uitat al

[9] Discuţia pe larg la I.C. Filitti, *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*, ed. II, Buc. 1934. Doamna Voica era din familia înaintaşilor lui Ivaşcu Vornicul din vremea lui Matei Basarab. Acesta făcea parte din familia Bălenilor, iar dintr-o altă ramură a familiei doamnei Voica se trag boierii *ot Bucşani* (Acad. Rom. Doc. original C/.7 din 21 sept. 1637).

[10] Filitti, op. cit., Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 14 şi urm.

[11] I. Sârbu, *Mihai Viteazul*, I, p. 58 şi Iorga, op. cit., I, p. 11.

[12] Iorga, op. cit., I, p. 15.

lui Mircea cel Bătrân, avea un fiu care se numea Nicolae. Când Mihai a ajuns domn i-a zis fiului său, Nicolae-Pătraşcu, cu nume dublu, lucru straniu şi neobişnuit pe atunci la noi[13].

Dar pe pecetea lui, fiul lui Mihai poartă numai numele, *Io. Nicolae Vodă*[14]; în actele date în scurta lui domnie ca locţiitor al tatălui său în Ţara Românească îşi zice *Nicolae voievod*[15] şi aşa îl ştie şi cronica ţării[16]. Pătraşcu era un nume pe care nu-l avusese din botez, atunci când tatăl său, boier fiind, nu se gândea încă la domnie, şi mai târziu lumea era obişnuită numai cu numele Nicolae; el însuşi pare că s-a sfiit să poarte un nume străin neconsfinţit de taina botezului.

Mihai, care ştia că e bănuit că nu s-ar trage din os de domn, a adăugat acest nume fiului său ca o dovadă pentru cei ce cârteau, dar azi acest fapt nu tocmai îndemânatic ne face să bănuim şi noi, cu atât mai mult, ceea ce bănuiau oamenii de pe vremea lui.

Dar pe lângă acestea sunt şi alte împrejurări care ne arată lămurit că marele domn nu se cobora din familia domnitoare, nu era os de domn, ci s-a format într-un mediu cu totul deosebit, care explică mult mai bine faptele şi purtarea lui în viaţă şi în domnie.

Mihai şi Petre Cercel. La sfârşitul veacului al XVI-lea, atât de turburat şi plin de schimbări, o luptă grea se dădea pentru scaunul Ţării Româneşti. La moartea lui Alexandru Vodă, fiul lui Mircea-Miloş, urmase în scaun fiul său Mihnea (1577), care purta numele străbunicului său, Mihnea cel Rău. Dar în curând, împotriva noului domn, se ridică un rival venit din ţări depărtate. Petre Cercel, fiul lui Pătraşcu cel Bun, fiu legitim, şi fost ostatec la Poartă, se afla la curtea lui Henric al III-lea regele Franţei, care prin solul său la Constantinopol, Germigny, ceru domnia pentru frumosul şi inteligentul pribeag ce se adăpostise la curtea lui. Caterina de Medicis scria sultanei–valide, rugând-o să sprijine pe protejatul ei şi cu toate că Mihnea se menţinu în scaun câţiva ani cu sume mari de bani (peste un milion de galbeni) vărsate turcilor, Petre izbuti în cele din urmă să capete domnia la 1583, făgăduind sume şi mai mari[17].

---

[13] Aşa îl numeşte cronicarul Walter (în Papiu Ilarian, *Tezaur*, I, p. 50–51) şi aşa apare într-un act privat din 1602 (Papiu Ilarian, ibid, I, p. 385–387).

[14] Papiu Ilarian, *Tezaur*, I, p. 387.

[15] Acad. Rom., doc. XL/86 şi 89, 91, Ms. 2531, f. 17–18.

[16] *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanis, p. 64 şi 67.

[17] H. Schachman, *Petre Cercel*, în *Convorbiri Literare*, XL (1906), p. 1126 şi urm.

Urcat în scaun, Petre începe cu răzbunări împotriva partizanilor rivalului său, banul Dobromir al Craiovei îşi pierdu capul[18]. Dar Mihnea veghea, banii lui, pâra lui şi a boierilor, puseră repede capăt domniei lui Petre, care fu nevoit să fugă în Ardeal. Aci fu prins şi închis la Hust în Maramureş, de unde fuge iar în Apus.

Încrezându-se în sprijinul francez, nenorocitul pribeag se iveşte din nou la Constantinopol, unde însă turcii îl pierd, îl taie şi-i aruncă corpul în Bosfor. Capul său umplut cu paie fu trimis lui Aron Vodă al Moldovei[19]. Aceasta obţinuse Mihnea cu 50 000 de galbeni[20] şi la Constantinopol păzea Iane banul, agentul său, care declara că „n-ar fi nici un păcat să fie ucis (Petre Cercel) cu moarte ruşinoasă, ce s-ar cuveni unui asemenea om [...] el, banul, îşi va da toată silinţa pentru aceasta"[21].

În adevăr, Iane banul îşi văzu silinţele încununate cu izbândă, fiul lui Pătraşcu Vodă fu ucis fără milă (1590).

În această luptă tragică, în care banii ţării, intrigile boierilor şi ale diplomaţilor se ciocniră timp de ani de zile, Mihai apare mereu alături de duşmanul de moarte al lui Petre Cercel, Mihnea. În timpul domniei „fratelui său", Petre, Mihai nu se iveşte nicicum între dregători[22], era în rândul boierilor duşmani, din opoziţie.

În 1583 se căsătorise cu Stanca, nepoata lui Dobromir banul, boier puternic şi bogat din Oltenia, partizanul lui Mihnea, pe care îl taie Petre Cercel, aşa cum am văzut[23]. Îndată însă ce Mihnea îşi reia domnia, Mihai începe să fie răsplătit cu slujbe şi moşii, ca un om de credinţă. La 1588 Mihnea întăreşte moşiile din Oltenia ale lui Mihai şi ale soţiei lui[24], la 1589 îl cheamă la curte şi-l numeşte mare stolnic, funcţie pe care o păstrează în tot timpul cât a mai domnit protectorul său[25].

---

[18] *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanid, p. 46, „Pătru Vodă Cercel [...] au tăiat pre Mihail vornicul şi Dobromir banul şi Gonţea paharnicul". Dobromir fugise la venirea în scaun a lui Petre Cercel, dar e prins şi se întoarce Petre Cercel „îi iartă capul", (Ştefulescu, *Documente slavo-române*, p. 274), dar la întoarcerea lui Mihnea era răposat (ibid.), ceea ce confirmă ştirea cronicii, că în cele din urmă, tot a fost tăiat.

[19] Sârbu, op. cit., I, p. 38 şi Iorga, op. cit., I, p. 22–23 şi 39.

[20] Iorga, loc. cit.

[21] Hurmuzaki-Iorga, doc., XI, p. 733–734.

[22] Iorga, *Mihai Viteazul*, I, p. 33 „Între sfetnicii lui Cercel nu-l găsim, deşi ne-am aştepta la aceasta".

[23] Filitti, op. cit., Genealogia de la p. 24.

[24] Greceanu, *Genealogii*, II, p. 387.

[25] Ghibănescu, *Divanurile în sec. XVI* (extras din Ioan Neculce, 1927), anii 1589–1591.

În clipa în care Iane banul, din porunca lui Mihnea, obține la Constantinopol capul nefericitului Petre Cercel, Mihai stetea, sfetnic credincios, la curtea domnului Țării Românești.

Era Mihai fratele lui Petre Cercel? Putea încape în sufletul lui mare atâta nepăsare, încât să fie trup și suflet cu ucigașii fratelui său? Chiar dacă este așa, ceea ce socotim o imposibilitate morală, nu înțelegem două lucruri: mai întâi, de ce a luat mai târziu Mihai pe lângă sine în domnie pe Marco Vodă, fiul lui Petre Cercel, l-a numit nepot și i-a dat chiar locotenență domnească în Moldova? Se schimbaseră sentimentele lui, remușcări târzii cuprinseseră sufletul lui? Sau cumva voia, de ochii lumii, să arate *acum* că era în adevăr fratele lui Petre Cercel, lucru pe care-l uitase atâta vreme?

Și apoi, Mihnea cel bănuitor, care arunca banii cu nemiluita pentru uciderea rivalului său, se poate să nu fi știut nimic? Să nu fi simțit primejdia, aducând la curte pe fiul lui Pătrașcu, care ar fi putut deveni conducătorul cel nou al nemulțumiților?

Adăugăm încă un fapt spre a completa tabloul. Iane banul, agentul lui Mihnea la Poartă, acel care vorbea cu atâta sălbatică furie despre Petre Cercel, căruia îi pregătea moartea, era unchiul și protectorul lui Mihai, fratele Tudorii. Același Iane banul, puțini ani mai târziu, întrebuința de dată aceasta marea lui trecere pe lângă turci, ca să ridice în scaun pe nepotul său, Mihai Viteazul. Se făceau aceste lucruri în familie, cu știrea lui Mihai care ar fi tăcut, el, domnul a cărui trăsătură principală de caracter a fost prea marea sinceritate?

Noi nu putem crede aceasta. Descendența lui Mihai din Pătrașcu cel Bun este o imposibilitate morală. Mai degrabă socotim că Mihai n-a fost fiul lui Pătrașcu, că a trebuit să răspândească această legendă ca să poată lua domnia, spre care îl mâna marea lui ambiție și încredere în puterile sale. A jertfit adevărul unei formule necesare, care se cerea pe atunci pentru a legitima o stăpânire în Țara Românească.

Ce spun contemporanii. Taina și nesiguranța asupra originilor lui Mihai se oglindesc și în mărturiile contemporanilor celor mai apropiați ai domnului. Se pare că nu era o taină pentru nimeni că Mihai nu era în adevăr fiu de domn. Doar cronicile oficiale, scrise sub imediata supraveghere a lui sau a sfetnicilor săi, o afirmă, păstrând însă o tăcere caracteristică asupra tinereții și începuturilor sale, ca de pildă cronica

logofătului Teodosie, ce ni s-a păstrat în traducerea latină (cu schimbări) a lui Baltazar Walter[26] sau cronica boierilor Buzeşti[27], care este surprinzător de concisă în ce priveşte originea lui Mihai, dând numai în titlul capitolului însemnarea „feciorul lui Pătraşcu Vodă"[28]. Dar alături de aceste mărturii oficiale, câte îndoieli. Compilaţia de cronici a lui Radu Popescu, foarte bine informată asupra carierei lui Mihai — ea singură ne dă amănuntul exact că Mihai n-a fost ban mare al Craiovei, ci numai ispravnic, locţiitor de ban[29] —, începe povestirea faptelor domnului cu cuvintele: „Acest Mihai Vodă, după ce au luat domnia, s-a numit că este fecior lui Pătraşcu Vodă, iar cu adevărat nu se ştie, că nici un istoric de-ai noştrii sau striin nu adeverează cine iaste şi cum au luat domnia, fără cât din auz unul din altul aşa dovedim, că mumă-sa au fost de la Oraş dela Floci, care fiind văduvă şi frumoasă şi nemerind un gelep (negustor), om mare şi bogat den Poarta Împărătească şi în casa ei zăbovindu-se câtăva vreme..."[30].

Dacă această cronică este o compilaţie mai târzie, deşi bine informată, de mai mare credinţă este mărturia armeanului Petre Grigorovici din Liov[31], unul din diplomaţii lui Mihai, omul său de încredere, care a stat mereu lângă dânsul. Petre Grigorovici a scris, probabil pentru informarea cercurilor austriece, o cronică a vieţii lui Mihai, pierdută în forma originală, dar care s-a păstrat în compilaţia scriitorului ungur Szamosközy[32]. Ştirile bogate despre originea şi tinereţea lui Mihai din această cronică se apropie mult de ale cronicii anonime: el spune că Mihai a fost în tinereţe foarte sărac şi făcea negoţ dincolo de Dunăre, în Moldova şi în Ţara Românească, mamă-sa, o vânzătoare de rachiu, era originară din Târgul de Floci, tatăl lui Mihai era grec (deşi se spune cu

[26] Walter, în Păpiu, *Tezaur*, I, p. 8.

[27] Că această cronică este a Buzeştilor, cf. Iorga, *Cronicile muntene*, Acad. Rom., memor. ist., ser. II, XXI (1899), p. 10–11.

[28] *Cronica anonimă* (Ludescu), ed. Ioanid, p. 46. De asemenea afirmă că Mihai e fiul lui Pătraşcu cronica săsească a lui Miles, *Siebenbürgischer Würg Engel*, Sibiu, 1670, p. 176.

[29] I. Minea şi L. Boga, *Iane banul*, Iaşi, 1934, p. 30.

[30] *Cronica Ţării Româneşti* (atribuită lui C. Filipescu), ed. N. Iorga, p. 82.

[31] Despre Petre Grigorovici Armeanul, vezi mai jos, Cap. XV, paragraful I, *Diplomaţia lui Mihai*, p. 202

[32] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, Cluj, p. 20–36.

altă ocazie, în aceeași cronică, că „se numia" că e fiul lui Pătrașcu[33]. La 1600, la Praga, la curtea împăratului, un spaniol scria despre Mihai că s-a ridicat de foarte jos, „din pulberea pământului" și că fusese negustor de giuvaericale[34]. În sfârșit, nu lipseau și mulți care credeau că Mihai ar fi fost fiul puternicului Iane banul, astfel afirmă bailul Veneției la Constantinopol, referind guvernului său despre urcarea în scaun a viteazului domn[35]. La fel se pronunță și polonii din jurul cancelarului Zamoyski, Heidenstein și autorul anonim al jurnalului campaniei cancelarului din Țara Românească[36]. De altfel, e probabil că prin *gelepul* cronicii românești și prin *grecul* lui Grigorovici, nu se înțelege decât tot același Iane banul, protectorul puternic al lui Mihai[37].

Înainte de a vedea cine este acest Iane și ce legături au fost între el și Mihai trebuie să observăm că din cele spuse mai sus reiese o încheiere: contemporanii din țară și diplomații străini din vremea lui Mihai se îndoiau de originea lui domnească și de aceea circulau tot felul de legende asupra lui. Hotărât lucru, descendența lui din Pătrașcu nu era privită cu încredere, ci mai de grabă socotită ca făurită cu scopul de a se putea ridica în scaunul țării.

Toate acestea, așadar, întăresc cele spuse mai înainte, cum că Mihai nu era în adevăr fiul lui Pătrașcu cel Bun.

Iane banul. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, grecii se infiltrează tot mai mult în toate țările Imperiului otoman. Prin iscusința lor de negustori, oameni de jos se ridică la situații surprinzătoare, nenorociți care mureau de foame în porturile de la Mare și de la Dunăre își croiesc averi, ajung să aibă moșii și demnități în principate și chiar la Constantinopol cuvântul lor și mai ales banul lor trage greu în cumpănă, când e vorba să fie schimbați domnii țărilor noastre, spre care au întotdeauna ochii ațintiți.

Unul din aceștia a fost și Iane banul, despre care lumea spunea că era tatăl lui Mihai. Era un om de jos, se trăgea din Epir; un om din apropierea cancelarului Zamoyski, care a descris luptele polonilor cu Mihai, îl

[33] Ibidem, p. 52–77.
[34] Veress, *Documente*, VI, p. 162–163.
[35] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 457.
[36] Vezi mai jos, paragraful următor.
[37] I.C. Filitti, op. cit., p. 5–7.

numeşte pe marele domn „*Epirotae Ianii filius*"[38]. Desigur că unul din oraşele care a văzut începuturile carierei lui de negustor a fost Târgul de Floci, unde era şi frumoasa Tudora rachieriţa, dar încetul cu încetul se ridică, ajunge boier, cumpără moşii, ocupă dregătorii.

E foarte greu să-i urmărim cariera în documentele timpului, deoarece nu avea nume de familie, iar în vremea aceea au fost o mulţime de Iani comişi, paharnici, vistiernici, etc., atât în Ţara Românească, precum şi în Moldova. Cariera lui e însă legată de Muntenia şi cred că n-are a face cu omonimii lui din principatul vecin[39].

La 1586 apare ca mare ban al Craiovei în divanul lui Mihnea Vodă[40] şi ocupă această dregătorie fără întrerupere cât a mai domnit Mihnea şi urmaşul său, Ştefan Surdul, până la urcarea în scaun a lui Alexandru cel Rău, în iunie 1592[41]. Dar de fapt el nu stătea la Craiova, unde lăsase un ispravnic, locţiitor, ci în ultimii ani a stat la Constantinopol, centrul afacerilor lui comerciale, având funcţia de *capuchehaia*, reprezentant pe lângă sultan al *ambilor domni* români, Mihnea din Muntenia şi Petre Şchiopul din Moldova. Am văzut cum obţinu el în 1590 capul lui Petre Cercel, dar puterea lui ajunge aşa de mare, încât el dictează voinţa lui domnilor pe care trebuia să-i ajute. Blândul domn moldovean, Petre Şchiopul, nemaiputând suferi cererile de bani ale turcilor, făcute după sugestia lui Iane banul, „care sub numele de agent îl tiraniza la Poartă"[42], e silit să fugă din ţară şi să ducă o viaţă chinuită în exil, departe, în Trentin.

Când Mihnea fu scos din domnia Ţării Româneşti şi silit să se turcească pentru a-şi mântui capul, Iane banul e acuzat că a fost pricina acestei nenorociri, el care odinioară apărase pe domnul său. Mai mult,

---

[38] A.T. Dzialynski, *Collectanea vitam resque gestas I. Zamoyscii illustrantia*, Poznan, 1861, p. 280. Cf. şi o tradiţie din Zagori (Epir), la Filitti, op. cit., p. 7.

[39] I.C. Filitti, op. cit., p. 7–9, dar Iane banul nu e acelaşi cu Iane vistiernicul din a doua domnie a lui Petre Şchiopul, căci acesta e vistiernic fără întrerupere de la 1584–1591 inclusiv, o singură persoană (Ghibănescu, *Divane*, p. 31–33) celălalt era deja de mult ban în Muntenia.

[40] Iorga, *Studii şi Documente*, VII, p. 270.

[41] Ghibănescu, op. cit., p. 32–33.

[42] Esarcu, *Documente din Veneţia*, în *Columna lui Traian* VII–2 (1876), p. 285–286, raport din Pera, 7 septembrie 1591. Acelaşi lucru spune şi *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinuum* (Braşov, 1847), p. 88 scrisă de saşi, care afirmă că Petre Şchiopul a fugit de teama banului, „*tyrannus maximus*".

banii pe care Mihnea îi trimetea patriarhului de Constantinopol pentru sprijinul bisericii ortodoxe încăpuseră în mâinile agentului său, Iane banul, care îi oprise, lăsând pe bietul patriarh să se descurce cum va şti din greutăţile în care se zbătea[43].

În ţară, înşela boierii cu făgăduieli şi le lua moşiile; astfel avem plângerea boierilor Brâncoveni în divan că „în zilele lui Ştefan Voievod (Surdul), jupân Danciul dvornicul ot Brâncoveni, el a dat acel sat [...] lui jupân Iane vel ban de Craiova, ca să aibă cinste şi socotinţă şi să-i scoată dregătorie de la Ştefan Vodă [...] Milă şi cinste şi căutare n-au avut nimic, nici i-au scos vreo boierie de la Ştefan Vodă!"[44].

Iane banul ne apare ca un om ajuns prin bani, hrăpăreţ [...], lipsit de scrupule, una din acele figuri ale Levantului negustoresc, plin de ambiţii materiale.

Carierea lui Mihai e legată de acest om. Când Iane e ban al Craiovei, Mihai e ban de Mehedinţi, deci subalternul său[45], apoi stolnic. Domnia o capătă Mihai în parte prin stăruinţele la Poartă ale aceluiaşi Iane[46]. Dar ce nu prevăzuse prudentul şi socotitul Iane s-a întâmplat pe neaşteptate, ocrotitul său din Ţara Românească devine Mihai Viteazul şi cutează să se răscoale împotriva turcilor, iar aceştia apucă pe Iane şi-l trag la răspundere. Nu-i mai rămâne fostului mare ban decât să se turcească spre a scăpa cu viaţă[47]. Mult mai târziu, un fiu al său, Apostol, devenit Curt Salam ceauş, se întoarce în ţară că caute averile risipite ale tatălui său, dar divanul nu-i îngăduie să se atingă de nimic, ca fiind „ieşit din leage afară". Apostol se mulţumeşte să lase averea unor mănăstiri din Bucureşti, „pentru sufletul tătâni-mieu"[48].

Ridicarea lui Iane banul fusese, aşadar, sfărâmată din pricina lui Mihai. A fost aceasta jertfa unui tată? Am văzut că mai multe cronici şi

[43] Veress, Documente, III, p. 241. Cf. Matei al Mirelor, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 336.

[44] Şt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 315.

[45] St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 301, Filitti, op. cit., p. 13 şi Ghibănescu, op. cit., p. 32.

[46] Vezi mai jos.

[47] Daponte, *Catalog* în Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 168. (Daponte confundă pe Iane banul cu Ioan Cantacuzino). Cf. şi traducerea lui C. Georgescu în *Columna lui Traian*, 1876, p. 489.

[48] Stoica Nicolaescu, op. cit., p. 297–298.

rapoartele diplomatice ale vremii afirmă că Mihai era fiul banului. Heidenstein, secretarul regal din Polonia, care a stat pe lângă Zamoyski, numeşte în cronica lui pe Mihai, întocmai ca autorul raportului citat mai sus, *Bauscius Iani* (în text greşeală de tipar, Rani) *filius* (să fie Bauscius un nume sau deformarea lui *Bani*?[49].

Înrudirea lui Mihai cu Iane banul e sigură; faptul că, pe de o parte nu se ştie al cui fiu e Mihai, şi pe de altă parte că ridicarea lui se datora banului, a făcut pe contemporani să vadă în acesta pe tatăl său. Credem însă că această înrudire nu e cea adevărată. Cronica oficială a lui Teodosie logofătul, scrisă sub supravegherea lui Mihai, pomeneşte de Iane, numindu-l „unchiul său (al lui Mihai), adică fratele maicii sale, grec de origine, care mai înainte şi dânsul fusese ban al Craiovei" şi arată cum prin banii lui, Mihai capătă domnia[50]. Dacă Iane era adevăratul tată al lui Mihai, atunci domnul avea tot interesul să ascundă acest lucru în cronica oficială şi nu l-ar fi pomenit deloc cu sprijinul său bănesc. De altfel, unii contemporani se îndoiau de această înrudire şi un proces în divan la 1603 judecat de Radu Şerban Vodă, care boierise sub Mihai Viteazul, ajunge la concluzia că Mihai „făcându-se rudă cu Iane banul" (prefăcându-se că este rudă), a luat un sat de-al lui, ceea ce domnul nu admite şi restituie satul drepţilor proprietari[51]. Este mai probabil că în această privinţă cronica oficială nu greşeşte, Mihai era nepotul, nu fiul banului, deci Iane era fratele Tudorei. Sprijinul dat în cariera lui Mihai, al cărui tată nu era cunoscut, a făcut pe unii contemporani, greşit informaţi, să socotească că Iane era adevăratul său părinte.

Adevărata origine a lui Mihai Viteazul. Ţările române trăiseră mai multe veacuri credincioase principiului dinastic, încrezătoare în drepturile neclintite ale urmaşilor voievodului întemeietor. Dar în secolul al XVI-lea puterea familiei domnitoare muntene nu mai însemna nimic în faţa ambiţiei crescânde a bogatelor familii boiereşti şi a amestecului turcesc. Principiul dinastic fusese înfrânt după turcirea lui Mihnea prin urcarea în scaunul muntean a domnilor moldoveni Ştefan Surdul şi Alexandru cel Rău.

---

[49] Heidenstein, *Rerum Polonicarum... libri XII*, Frankfurt, 1672, p. 307.

[50] Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 9.

[51] Şt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 387, Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 292. Discuţia la Filitti, op. cit., p. 11–12.

Mihai Viteazul ajunsese tocmai atunci în fruntea boierimii, care-l iubea, avea încredere într-însul pentru înaltele ţeluri de libertate şi de apărare ale creştinătăţii, care erau ale ei, ca şi ale lui. Era omul boierimii, exponentul ei. Atunci, cu voia lui, desigur, i-au creat o origine domnească, ca să păstreze datina, l-au făcut fiul bunului domn Pătraşcu, a cărui amintire stăruia în ţară şi care pe deasupra fusese vestit ca iubitor de femei[52]. Lucrul acesta neaşteptat nu prea era de crezut, dar aparenţele erau salvate.

De altfel, o asemenea descendenţă domnească, alcătuită în vederea domniei, nu era un lucru nou în Ţara Românească. Bunul şi vestitul Neagoe, cu 80 de ani înainte, îşi pusese numele Basarab, se făcuse fiu al lui Basarab cel T...ăr, deşi era fiul lui Pârvu Craiovescu[53]. Şi atunci Neagoe fusese ridicat în scaun de o puternică partidă de boieri, a Craioveştilor, tot din Oltenia, ca şi în cazul lui Mihai. După căderea lui Mihai, boierii Buzeşti, tot olteni, ridică din mijlocul lor pe fostul lui paharnic, Şerban, îl fac Basarab şi-l încoronează domn cu pomposul nume Radu Şerban Basarab[54]. Şerban paharnicul încercase, de altfel, o mişcare încă înainte de Mihai, în vremea lui Ştefan Surdul, şi acest domn îi confiscase averile, dar în cele din urmă intervenţia puternicului boier David, postelnicul din Brâncoveni, potoli mânia domnească[55].

Cine a fost adevăratul părinte al lui Mihai Vodă? Nu se poate şti şi desigur că nici el însuşi n-a ştiut. Era copilul din flori al unei femei din popor, venită la noi în ţară din Epir cu fratele ei, Iane negustorul. La Târgul de Floci, la gura Ialomiţei, unde se vindea lâna oilor din Bărăgan, ţinea ea o cârciumă şi acolo se va fi născut fiul ei, menit unui viitor aşa de mare. La început, a dus viaţa de negustor a unchiului său. Încetul cu încetul, pe măsură ce Iane se ridica, s-a ridicat şi nepotul său, a ajuns boier în Oltenia, apoi s-a înălţat din treaptă în treaptă în mijlocul boierimii oltene, ca un om de ţară, ce cunoştea necazurile şi lupta îndărătnică a

[52] Hurmuzaki, *Documente, Supliment*, I–1, p. 49 şi Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 22.

[53] Filitti, *Banatul Craiovei şi Craioveştii*, p. 45–55.

[54] Pentru descendenţa prin femei a lui Şerban din Pârvu Craiovescu, Greceanu, *Genealogii*, II, p. 284, tabla genealogică.

[55] Hrisov al lui Mihai Viteazul, Târgovişte, 13 ianuarie 1599, Acad. Rom., Ms. Nr. 5152, f. 259 şi 183 (traducere nouă).

lumii de pe atunci. Acolo, în Oltenia, s-a format el, domnia lui înseamnă izbânda boierimii oltene.

Astfel îl înţelegem mai bine pe Mihai, zbuciumul sălbatic al sufletului lui necizelat de curţile domneşti, legăturile lui cu cercurile greceşti de la Constantinopol în care trăia Iane banul, dependenţa de boierimea olteană, cu ale cărei idealuri şi greşeli s-a confundat, care l-a ţinut strâns şi nu l-a lăsat niciodată să scape din mâinile ei. Astfel, prin această latură, a fost copilul ţării, din straturile ei adânci.

În această lumină vedem un alt Mihai Viteazul, mai uman şi mai viu, care nu e scăzut prin nimic. De altfel, lumina adevărului este întotdeauna mai de preţuit decât cea meşteşugită a legendei.

RIDICAREA ÎN SCAUN

Înainte de domnie. Tinereţea lui Mihai a fost zbuciumată. Fără tată, născut într-un oraş de negustori pe malul Dunării, a dus viaţa schimbătoare a celor ce schimbă mărfuri în oraşe şi ţări diferite. Cronicarul polon al expediţiei lui Zamoyski spune că a fost negustor de boi[56], vânzând cirezile din Moldova şi Ţara Românească în Orient; un diplomat spaniol de la curtea imperială ştia că a vândut şi mărfuri mai de preţ, giuvaericale[57], iar armeanul Grigorovici, care a stat mereu lângă Mihai, povesteşte cum viitorul domn „a crescut foarte sărac, fost-a şi negustor dincolo de Dunăre, în Moldova şi în toată Ţara Românească"[58]. Lucru cu totul neobişnuit între boierii noştri din vremea aceea, Mihai ştia turceşte şi greceşte[59], ceea ce arată lămurit că a trăit în prima tinereţe în altă lume decât aceea de pe moşiile boierilor, unde erau crescuţi copiii lor, a cunoscut vâltoarea porturilor şi a bazarurilor, unde se întâlnesc limbi multe din toate colţurile Orientului.

Ajunsese prin această grea experienţă un om care cunoştea lumea din Orient, cu care va avea apoi atâtea legături şi desigur că va fi trecut şi pe la Constantinopol, unde unchiul său îşi creează legături trainice în nobilimea de la Fanar şi în lumea ortodoxă de la Patriarhie.

Mihnea Vodă, care avea nevoie de banii şi de sprijinul lui Iane, îl face mare ban al Craiovei la 1586[60] şi imediat acesta numeşte alături de dânsul

[56] Dzialinski, loc. cit.

[57] Veress, *Documente*, VI, p. 162–163.

[58] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 101.

[59] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 33.

[60] Vezi mai sus, p. 18.

ca bănişor al judeţului Mehedinţi pe Mihai, nepotul său[61]. Cu câţiva ani înainte Mihai se stabilise în aceste părţi oltene, unde cumpărături de moşii îl vor fi îndrituit pe el şi pe unchiul său să aspire la dregătorii. Acest lucru nu trebuie să ne mire: boierimea noastră era legată de stăpânirea moşiei, nu de strămoşi. De aceea greci şi albanezi, ca Duca Vodă şi Vasile Lupu, au izbutit să-şi facă o carieră în dregătoriile româneşti şi să ajungă chiar domni. La 1584, la 26 de ani, nepotul puternicului Iane lua în căsătorie pe o văduvă olteancă de neam mare, Stanca[62]. Era nepoata bogatului boier oltean, cu multe moşii, Dobromir banul[63], iar fratele ei Dragomir, cu care era în relaţii rele[64], fusese mare postelnic al lui Alexandru Vodă. Primul ei soţ, Dumitru postelnicul din Vâlcăneşti, tot în Oltenia „la pristăvenia sa, el singur a lăsat cu gura lui satul Salcea să fie al jupâniţei sale Stanca"[65] şi poate şi alte sate, care apoi ajunseră în stăpânirea lui Mihai. Stanca a mai avut şi un alt frate, pe lângă Dragomir, pe Ioan monahul, care trăia încă în 1613, când trimetea mărturie la divan pentru moşiile Stancăi, în calitate de „cumnat al răposatului Mihail voevod"[66]. Din căsătoria lui Mihai cu Stanca au rezultat doi copii, Nicolae şi Florica; de altfel, Mihai a mai avut şi o fiică naturală, Marula, cu Tudora din Târgşor[67].

---

[61] Şt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 389.

[62] Fiul mai mare al lui Mihai, Nicolae, se născuse la 29 iunie 1585, căci, după Walter, era în august 1597 „*decimum tertium aetatis tum agentis*", deci al treisprezecelea an (Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 47). Doisprezece ani împlinise la 29 iunie, aniversarea lui după Walter (ibidem, p. 50). Cf. Tocilescu, *Doamna Stanca*, Buc., 1877, p. 23, care socoate cu un an mai mult. Dacă însă Dumitru banul şi soţia sa Stanca din vremea lui Petre Cercel (Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*), I, p. 35–36) sunt viitoarea doamnă Stanca cu primul ei soţ, atunci afirmaţia lui Walter e greşită, iar căsătoria lui Mihai a avut loc mai târziu.

[63] Filitti, *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*, p. 24, tabla genealogică.

[64] Filitti, op. cit., p. 17–18 şi hrisovul din 3 iunie 1658 al lui Mihnea al III-lea (traducere), la d-na Lahovary, din care se vede că Dragomir cotropise moşia Stancăi, Plăviceni.

[65] Hrisovul slav al lui Radu Mihnea din 16 ianuarie 1613 (Acad. Rom., CCI/11). Acest hrisov foarte important pentru istoricul familiei doamnei Stanca, a fost publicat în traducere complet greşită şi cu omisiuni de G. Ghibănescu, *T. Codrescu*, oct., 1934 şi de I.C. Filitti, op. cit., p. 29–30 (traducere de I. Tuducescu). Pasajul citat e omis.

[66] Acelaşi document. сиаxd= *cumnat*. Termenul e tradus de Tuducescu prin *duhovnic*, iar de Ghibănescu prin *fiu*.

[67] Papiu, *Tezaur*, I, p. 389.

Doamna Stanca a supraviețuit lui Mihai și a avut o soartă tristă, moare de ciumă la 1603[68] și e îngropată la episcopia olteană a Râmnicului Vâlcii[69].

Odată cu intrarea lui în dregătorii, Mihai începe să cumpere moșii, în special în Mehedinți, unde erau și moșiile soției sale. Ajunge în curând unul din cei mai mari proprietari de pământ din Oltenia, alături cu Buzeștii, rudele lui, și cu alți boieri latifundiari, cu care întreține legături de prietenie. La 1598 Mihai își întărea ca domn lui însuși moșiile cumpărate în boierie „de la megiași" (moșneni) în număr de 21, aproape toate în Oltenia[70]. El înșiră cu acest prilej demnitățile prin care a trecut înainte de domnie: vel stolnic, vel postelnic, vel agă și vel ban Cralevski[71].

Mare stolnic ajunge Mihai la începutul anului 1589[72] și rămâne până la sfârșitul domniei lui Mihnea, în 1591. La turcirea lui Mihnea, venind domn nou, Ștefan Surdul, care pretindea că este fiul lui Ioan Vodă cel Cumplit, Mihai e făcut răspunzător pentru datoriile către vistierie ale boierilor ce fugiseră și e silit să se împrumute de la mănăstirea Coșuna de lângă Craiova cu 40 000 de aspri[73]. Sub Ștefan Surdul, Mihai ajunge mare postelnic[74], apoi peste câteva luni e înlocuit în această funcție și se face mare agă[75]. În tot acest timp, în fruntea divanului stătea ca mare ban Iane, unchiul lui Mihai, care însă de fapt locuia la Constantinopol. De aceea e probabil că nepotul său l-a înlocuit la Craiova ca ispravnic, cum spune cronica[76]. În această situație îl găsește noua domnie a lui Alexandru zis cel Rău, în iunie 1592.

Alexandru cel Rău. Noul domn, un aventurier necunoscut pentru țară — „au venit de la Poartă", zice cronica țării[77] — se făcu de la început urât

---

[68] Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 316.

[69] Hrisovul citat din 3 iunie 1658 (la d-na Lahovary), satul Plăviceni „toată partea doamnei Stanca [...] a fost dată și a închinat-o la Sfânta Episcopie doamna Stanca, pentru pomenire, unde zac oasele sale".

[70] Șt. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 388.

[71] Ibidem.

[72] Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 282. La 25 noiembrie era încă mare stolnic Vintilă, în anul următor apare Mihai; Ghibănescu, *Divanurile*, p. 32.

[73] Șt. Greceanu, loc. cit.

[74] Ghibănescu, op. cit., p. 33.

[75] Greceanu, loc. cit.

[76] *Istoriile Țării Românești*, ed. Iorga, p. 83.

[77] *Cronica anonimă*, (Ludescu), ed. Ioanid, p. 46.

de boierime şi aceasta din două pricini: mai întâi pentru că a trebuit să puie asupra ţării greutăţi neobişnuite cerute de turci pentru războiul ce-l începuseră cu imperiul austriac — mii de care cu merdinde, çirezi de vite şi banii ţării se scurgeau în mâinile lacome ale stăpânilor de la Stambul[78]. Pe de altă parte, el n-a înţeles să guverneze cu divanul boierilor lui Mihnea Turcitul şi ai lui Ştefan Surdul, care păstrase aceiaşi boieri. O parte din boieri, ce e drept, au rămas în funcţie: Danciul, marele vornic şi Mitrea (Dumitru), marele logofăt din vremea predecesorilor săi, dar pe lângă ei se ivesc boieri noi; necunoscuţi ca Barbă Albă, mare vistiernic şi mai ales o serie de greci aduşi din Constantinopol, Tudori comisul, Iane paharnicul, Manta marele postelnic[79]. În schimb, mulţi boieri vechi şi puternici fuseseră înlăturaţi: Andronie vistiernicul lui Ştefan Surdul, Radu comisul Florescu şi mai ales Iane banul, care nu mai apare în divanul noului domn[80].

Mihai Viteazul era atunci ispravnic al băniei Craiova rămasă fără titular[81] şi spre bogatul şi puternicul boier oltean se îndreptau toate nădejdile ţării stoarse şi umilite şi mai ales ale boierilor din Oltenia, dârji în apărarea privilegiilor lor. Boierii de ţară nemulţumiţi încep să se mişte şi domnul atunci taie mai mulţi dintr-înşii. „I-a tăiat ca vitele şi a domnit ca un tiran şi un păgân", zice cronica săsească[82]. A fost atunci un complot boieresc; în iunie 1593 se iveau la Poartă solii nemulţumiţi care arătau fărădelegile şi prădăciunile domnului, dar turcii îşi închiseră urechile la aceste plângeri, căci ştiau că altul nu le va putea aduce mai mult venit din ţară[83]. Atunci, desigur, s-a creat de către boieri şi descendenţa domnească a lui Mihai, ca să poată avea drept la scaunul domnesc.

După o tradiţie păstrată de cronici, Alexandru ar fi prins firul complotului boieresc şi ar fi adus pe Mihai la Bucureşti, ca să-l ucidă. Călăul, un ţigan, ar fi scăpat securea din mână, dând cu ochii de chipul

[78] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 457.

[79] Hrisoavele lui Alexandru cel Rău, Venelin, Влахо-Български Грамоты p. 234–235 (1592), Acad. Rom., doc. CVIII/66 şi Ms. 2530, f. 541–542 (18 mai 1593), Ştefulescu, *Documente slavo-române*, p. 290 (2 februarie 1593), Iorga, *Studii şi Documente*, VII, p. 49, Hurmuzaki, XI, p. 905 şi documentele citate de Ghibănescu, *Divanurile*, p. 34.

[80] Pentru divanul lui Ştefan Surdul, Ghibănescu, op. cit., p. 34.

[81] *Istoriile Ţării Româneşti*, ed. Iorga, p. 83.

[82] Milles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, Sibiu, 1670.

[83] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 457.

falnic al viitorului domn şi atunci toţi boierii, care-l iubeau, ar fi obţinut de la domn iertarea lui[84]. Dar această tradiţie e contrazisă de mărturia lui Mihai însuşi. El era la Craiova şi a prins de veste de planul domnului de a-l pierde şi a fugit de acolo. Mihai spune într-un hrisov din 1594: „Când s-au întâmplat domniei mele pribegie de la Craiova, am trimis domnia mea de am chemat călugării de la acea mănăstire (Coşuna), de am adăugat aceste vii [...] ca să stăpânească aceste vii până voi veni domnia mea din pribegie"[85]. Aşa spune şi cronica săsească: Mihai chemat de domn, care îl bănuia, a prins de veste şi a fugit în Ardeal şi de acolo la Constantinopol[86]. Boierii olteni cei mai însemnaţi, Stroie Buzescu şi Radu comisul Florescu, îl urmează în pribegie[87], pârile la Constantinopol se fac şi mai insistente sprijinite de bogatul Iane banul şi astfel Alexandru îşi pierdu domnia în septembrie 1593[88]. Turcii se tem ca el să nu fugă în Ardeal şi poruncesc lui Sigismund Bathory, principele Ardealului, să-l prindă[89], dar Alexandru se ivi mai târziu încrezător în norocul său la Constantinopol. La 1597 locuitorii acestui oraş puteau să-l vadă spânzurat, îmbrăcat în hainele lui scumpe de brocart ţesute cu aur[90].

Împrejurările politice în care Mihai ia domnia. Ridicarea rapidă în scaun a pribeagului ban, fără târguieli prea lungi, se datoreşte unor împrejurări fericite pentru dânsul. Numeroase şi puternice interese lucrau în aceeaşi clipă pentru el. Mai întâi trebuie să ţinem seamă de voinţa ţării, adică a boierimii, care ameninţa cu răscoala tocmai când turcii începeau războiul împotriva împăratului.

În al doilea rând era Iane banul[91], susţinut de nobilimea de negustori bogaţi de la Fanar. Aceştia au plătit, nu numai pentru protejatul lui Iane banul, dar pentru că un vânt de răscoală sufla în inimile creştinilor din

---

[84] I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 99 şi *Istoriile Ţării Româneşti*, p. 83 cu altă versiune a aducerii lui Mihai la Bucureşti.

[85] Şt. Greceanu, op. cit., II, p. 387.

[86] Milles, op. cit., p. 176. Sârbu, op. cit., I, p. 63–65, face din aceste povestiri două fapte deosebite, ceea ce e puţin probabil.

[87] I. Crăciun, op. cit., p. 100.

[88] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. LXXXIV.

[89] Veress, *Documente*, IV, p. 31–32.

[90] Milles, loc. cit., şi Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 593, „*vestito di velluto e d'oro*".

[91] Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 9.

Turcia şi ei, conducătorii lor, voiau să aibă un om sigur al lor în Ţara Românească[92]. Andronic Cantacuzino, fiul vestitului Mihail Şeitan Oglu, era în fruntea acestei mişcări[93]. El scria fostului domn moldovean, Petre Şchiopul, ce trăia retras în Austria: „Am făcut pe banul Mihai domn al Ţării Româneşti, am judecat că e mai bun decât ceilalţi păcătoşi bei, care nu arată nici un semn, nici de la tată, nici de la mamă, numai păcătoşi, necioplíţi şi mincinoşi şi argaţi şi nevrednici din toate punctele de vedere. Însă prin banul Mihai s-a mulţumit nenorocita ţară şi au mulţumit lui Dumnezeu, care i-a învrednicit şi le-a dat un asftel de păstor bun şi creştin şi iubitor de săraci şi cu frica lui Dumnezeu [...] şi l-am făcut domn, care ţara îmi mulţumeşte mult pentru dânsul"[94].

Aşadar, Andronic ştia că toţi pretendenţii nu-şi pot dovedi falsa genealogie domnească; despre Mihai nu spune, lucru foarte caracteristic, că, în contradicţie cu ei, ar fi fiu de domn legitim, ci laudă numai calităţile lui sufleteşti şi de creştin.

În al treilea rând, Mihai datora domnia sprijinului combinat al lui Sigismund Bathory şi al agentului englez la Constantinopol, Barton. Sigismund Bathory îl primise pe Mihai în Ardeal, când pribegise din Craiova, şi-l ţinuse ascuns două săptămâni[95].

Principele Ardealului, care nutrea planuri mari, ar fi vrut să aibă un prieten credincios în Ţara Românească şi scrie pe de o parte marelui vizir, Sinan paşa, pentru Mihai, pe de alta solului englez, Barton[96]. Cu Anglia avea Sigismund legături directe şi trimisese chiar în acel an la regina Elisabeta pe solul său Ştefan Kakas. Englezii aveau mare trecere la Poartă şi Sigismund cerea reginei sprijin pentru Ardeal[97]. Englezii, ca protestanţi şi duşmani ai Habsburgilor din Spania şi din Austria, cu care se războiau atunci turcii, căpătaseră încrederea sultanului. De altfel, negoţul lor în Orient era înfloritor; agentul lor la Poartă nu era solul reginei, ci era plătit de Compania negustorilor Levantului pentru apărarea intereselor ei comerciale[98]. Astfel ar fi putut intra pe această cale în legătură şi cu lumea de bancheri levantini, în care trăia Iane banul, unchiul lui Mihai Viteazul.

---

[92] Vezi mai jos, p. 51.

[93] Despre el, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. XXV.

[94] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 374.

[95] Crăciun, op. cit., p. 99.

[96] Ibidem, p. 100.

[97] Veress, *Documente*, IV, p. 25.

[98] Alfred Wood, *A history of the Levant Company*, Oxford, 1935.

În orice caz, ştim că legătura cu solul englez s-a făcut prin Sigismund Bathory şi Mihai îndreptându-se spre ţară, ca domn, se grăbeşte să scrie de lângă Adrianopol principelui Ardealului, mulţumindu-i: „căci pot scrie Măriei tale că am avut cinste dela Măria ta" şi-i făgăduieşte că în domnie va fi prietenul său[99]. Dar soarta trebuia să hotărască altfel legăturile dintre aceşti doi oameni.

Alexandru Vodă, care se compromisese şi prin uciderea unui ienicer în Ţara Românească[100], pierduse domnia şi un ceauş turc ţinea scaunul, până la sosirea noului domn[101], care trimisese înainte ca locţiitor pe boierul său credincios, Stroie Buzescu[102]. La sfârşitul lui octombrie, Mihai sosea în Bucureşti[103] încărcat de datorii la Constantinopol, datorii pe care ştia că nu le va putea plăti niciodată.

[99] 11 octombrie 1593, st. v., Veress, *Documente*, IV, p. 37–39.
[100] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 102.
[101] *Chronicon Fuchsio-Oltardium*, ed. Trausch, Braşov 1847, I, p. 105.
[102] Crăciun, op. cit., p. 101.
[103] La 11 octombrie stil vechi era deja plecat din Adrianopol spre ţară, cf. Veress, loc. cit.

SFÂNTA LIGĂ

Cauzele economice şi religioase ale războiului cu turcii. În clipa când Mihai Viteazul se urcă în scaun, se începea în Europa de Răsărit o nouă sforţare creştină împotriva turcilor, mai mare şi cu mijloace mai multe ca cele dinainte. Cauzele acestei mişcări sunt de ordin economic şi religios.

În Europa apuseană se simţeau tot mai adânc, la sfârşitul veacului al XVI-lea, marile schimbări economice datorate descoperirilor ţinuturilor noi de peste oceane.

Volumul comerţului crescuse considerabil, materiile preţioase, aur, argint, etc., se scurg în Europa şi cantitatea lor este neasemuit mai mare ca în Evul Mediu. Atunci apare capitalismul, deocamdată un capitalism comercial, şi toate ţările apusene încep să-şi dezvolte industria (mică) şi comerţul pe temeiul protecţionismului (mercantilism)[104]. Această totală transformare a Europei apusene, de la regimul agrar din Evul Mediu, s-a resimţit cu urmările sale şi în Orient.

Mai întâi, Orientul şi chiar centrul Europei, rămas în formele de viaţă economică din Evul Mediu, ţărani muncitori şi nobili proprietari de pământ, fără burghezie puternică, a început să decadă. Vechile drumuri de comerţ care treceau pe Marea Neagră şi chiar cele din Marea Mediterană spre Constantinopol au început să fie părăsite de capitalişti, care găseau un plasament mai bun în alte părţi (America, India). Decăderea vechilor republici comerciale italiene a adus şi decăderea Imperiului otoman, care nu mai era stăpânul centrelor comerciale, nu mai avea bani. Puterea şi

[104] H. Sèe şi A. Rébillon, *Le XVI-e siècle*, Paris, 1934, p. 16–36, H. Hauser, *La prépondérance espagnole (1559–1660)*, (în colecţia *Peuples et civilisations*), Paris, 1933, p. 196–212.

disciplina militară a turcilor era încă intactă însă pentru a şi le putea menţine, trebuia să exercite o exploatare nemiloasă a supuşilor creştini, raiale sau vasali, pe care n-o cunoscuseră vremile lui Mahomed al II-lea şi ale lui Soliman. Acest lucru însă aduse nemulţumiri adânci şi revolte[105].

Organizarea agrară a Europei răsăritene, cu regim economic feudal, avea repercusiuni şi în viaţa politică. Duşmanii Imperiului otoman puteau face apel la nobili, boieri, şefi locali, care erau pe jumătate autonomi. Lupta împotriva Imperiului otoman la sfârşitul veacului al XVI-lea s-a întemeiat pe aceste forţe şi pornind din interiorul imperiului.

În fruntea vieţii economice a Europei fusese în tot veacul al XVI-lea Spania, care începea abia către sfârşitul veacului să cedeze în faţa concurenţei engleze. Nemulţumindu-se cu stăpânirea oceanelor, Spania voia să pună mâna şi pe Marea Mediterană, unde se aşezase temeinic în Italia. Dar pentru aceasta trebuia să înfrunte puterea otomană, care stăpânea bazinul oriental al Mării şi avea la dispoziţie flotele de corsari din nordul Africii. Lupta Spaniei împotriva turcilor luase un caracter mai ales economic, lupta pentru stăpânirea porturilor şi a punctelor de sprijin din Marea Mediterană. Lupta navală de la Lepanto (1571) fusese izbânda cea mai strălucită a spaniolilor, dar puterea turcească nu fusese clintită din stăpânirile sale.

Filip al II-lea al Spaniei (1555–1598) exercita o influenţă adâncă asupra rudelor sale, Habsburgii din Austria, vecini cu turcii şi ameninţaţi mereu de aceştia. Austria şi Imperiul, la remorca Spaniei, fără mijloacele materiale ale acesteia, erau silite să continue războiul cu Imperiul otoman.

Pe lângă aceste explicaţii economice ale războaielor cu turcii, ele au mai fost provocate şi de o mare mişcare religioasă, pornită tot din Spania, stăpâna Europei de atunci. Este vorba de *Contra-Reformă*. Spiritul catolic şi unificator al Spaniei dăduse naştere acestei ofensive catolice, care prin propaganda iezuiţilor, prin războaiele religioase, oprise avântul Reformei, secularizarea averilor bisericeşti de către nobilime şi recâştigase ţări întregi pentru catolicism. Iezuiţii aşezaţi la curţile stăpânitorilor le insuflau directive şi vegheau asupra intereselor politice ale bisericii[106]. Astfel ofensiva catolicismului nu se mulţumi numai cu lupta împotriva

[105] N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, III, Gotha, 1909.

[106] M. Philippson, *La contre-révolution religieuse du XVI-e siècle*, Bruxelles, 1884.

protestanţilor, ci ea începu şi lupta împotriva semilunei. Iezuiţii, stăpâni la curtea împăratului Rudolf al II-lea, obţin de la acesta dezlănţuirea unei mari cruciade împotriva turcilor[107]. Călugării au fost aceia care au străbătut la curţile stăpânitorilor creştini supuşi turcilor şi chiar în mijlocul popoarelor oropsite, fără conducători politici, de dincolo de Dunăre, ducându-le îndemnuri de răscoală şi nădejdi de libertate. Niciodată în istoria luptelor creştinilor cu turcii nu s-a încercat o mai adâncă scormonire prin agenţii catolicismului a Peninsulei Balcanice întregi[108].

Astfel, de unde războiul Austriei cu turcii era latent din vremea lui Soliman al II-lea şi iniţiativa luptelor aparţinea turcilor, Austria acum, având la spatele ei biserica, încearcă o mare sforţare, un atac decisiv împotriva puterii otomane, mai ales că acest lucru servea şi interesele economice ale Spaniei. În această luptă europeană se încadrează şi capitolul acţiunii eroice a lui Mihai Viteazul.

Casa de Habsburg din Austria şi Imperiul[109]. Imperiul romano-german şi Austria nu erau însă pregătite pentru o asemenea sforţare. Germania ieşise aproape complet de sub controlul împăratului, organizarea ei feudală şi mai ales luptele religioase între protestanţi şi catolici o făceau improprie pentru orice încercare de ofensivă. Europa Centrală nu se bucurase de roadele schimbărilor economice din Apus şi nu avea mijloacele să suporte un război lung şi costisitor. Pe lângă aceasta, şi situaţia politică din ţările Habsburgilor nu era din cele mai bune.

Împăratul era împărat numai cu titlul, iar autoritatea lui se exercita numai asupra ţărilor unde familia de Habsburg avea drept de moştenire, Austria, Stiria, Tirolul, Carintia etc. şi, deosebit, Boemia. Pe aceste ţări numai se putea întemeia împăratul în lupta cu turcii. De aceea războiul a fost de fapt un război austro–turc.

În fruntea imperiului se afla atunci un stăpânitor slab, Rudolf al II-lea (1576–1612), neurastenic şi impropriu pentru guvernare. Era înconjurat

---

[107] Pentru rostul Contra-Reformei în explicarea războiului cu turcii, cf., N. Iorga, *Originea şi desvoltarea statului austriac*, Iaşi, 1918, p. 69–70.

[108] Vezi mai jos, capitolul următor.

[109] Pentru tot acest capitol amănunte la Bezold, *Kaiser Rudolf II und die heilige Liga*, München, 1886. Cf. şi A. Gindely, *Rudolf II und seine Zeit*, II volume, Praga, 1868, lucrare ce priveşte însă mai pe larg numai epoca de la 1600 înainte, importantă pentru istoria influenţei exercitate de Spania asupra curţii lui Rudolf.

de o numeroasă familie, fraţii şi verii lui, toţi ambiţioşi şi doritori de a-i lua din mână cât mai multe din stăpânirile sale. Erau întâi cei patru fraţi ai împăratului, arhiducii Matei (viitor împărat), Maximilian, Ernest şi Albert. Matei avea conducerea militară şi diplomatică, el a comandat operaţiile militare împotriva turcilor. Maximilian, după o încercare nenorocită de a lua coroana Poloniei, nu renunţase la acest plan. Şi el avea comanda unor trupe în Ungaria de sus. Ernest stăpânea în Austria, iar Albert în Ţările de Jos (sub control spaniol). După aceea erau verii împăratului, arhiducii Ferdinand (viitorul împărat Ferdinand al II-lea) şi Leopold (episcop). Cel dintâi stăpânea Styria, Carintia, Carniolia, adică tocmai regiunile unde începuse războiul cu turcii prin atacul paşilor din Bosnia.

Împăratul fărâmiţase, aşadar, toată autoritatea în mâinile rudelor sale, şi se mulţumea să guverneze numai Boemia, locuind la Praga. De aceea Mihai a avut mai mult de-aface cu arhiducii decât cu împăratul, în legăturile sale diplomatice. În aceste împrejurări, cu tot aurul Spaniei şi al bisericii, care întărea şubreda situaţie a Habsburgilor din imperiu, a fost greu ca acţiunea împotriva turcilor să aibă vreun succes real. Rolul imperiului în acest război, afară de câteva acţiuni necoordonate între ele, a fost sprijinul bănesc pentru alţi luptători, asupra cărora trebuia să cadă tot greul războiului: creştinii ortodocşi de dincolo de Dunăre, principii din Ardeal, Moldova şi mai ales cel din Ţara Românească, Mihai Viteazul.

Atitudinea Angliei şi a Poloniei. Pe lângă aceste cauze de slăbiciune ale creştinilor, două ţări creştine se puneau în calea planurilor de dărâmare a Imperiului otoman, Anglia şi Polonia, pentru pricini foarte deosebite.

Anglia reginei Elisabeta se ridicase foarte mult, era rivala Spaniei pe tărâm comercial, lupta împotriva ei, apărând oriunde în Europa pe protestanţi împotriva ofensivei catolice, şi nu de mult războiul ei cu Spania se terminase cu distrugerea flotei spaniole, Invincibila Armada (1588). Regina Elisabeta înţelesese că Liga Creştină împotriva turcilor e de fapt o întreprindere spaniolă şi catolică şi dăduse ordin diplomaţiei ei să oprească progresele acestei alianţe. Am văzut că diplomaţii englezi se bucurau de mare trecere în Turcia. Această trecere se întemeia pe Compania Turcească a negustorilor englezi înfiinţată în 1579, care obţinuse de curând, la 1588,

privilegii asemănătoare cu ale veneţienilor[110]. Reprezentantul companiei la Constantinopol, Eduard Barton, acela care îl ajutase pe Mihai să ia domnia, lucra ca să aţâţe pe turci împotriva Habsburgilor şi tot el mai târziu a încercat să împace pe Sigismund Bathory cu turcii şi să aducă din nou Transilvania la supunere faţă de sultan[111]. Un alt teren asupra căruia se îndreptară sforţările diplomatice ale Elisabetei a fost Polonia. Acolo englezii începeau să aibă, prin Danzig, apoi la Liov, aşezări comerciale importante. La 1595 se ivea la curtea polonă solul Elisabetei Cristof Parking, care avea ca misiune să împiedice Polonia de a intra în Sfânta Ligă cu Habsburgii şi să întărească în acelaşi timp legăturile comerciale cu Anglia[112]. El intră în legătură în special cu cardinalul Andrei Bathory, viitorul principe al Ardealului, ce se afla atunci în Polonia şi pe al cărui sprijin se bizuia în misiunea sa împotriva Austriei[113].

În adevăr, agenţii englezi găsiră în Polonia o situaţie prielnică pentru propaganda lor. Împăratul ar fi avut nevoie neapărat de sprijinul Poloniei pentru Ligă, întrucât era vecină cu ţările române şi cu tătarii şi ar fi putut lovi părţile vitale ale puterii turceşti. I se făcură cele mai atrăgătoare făgăduieli, însă Polonia a refuzat cu încăpăţânare să participe la Liga împotriva turcilor, dimpotrivă, în tot timpul războiului a păstrat o atitudine prietenească faţă de sultan şi duşmănoasă faţă de Habsburgi[114].

Polonia nu era în calea expansiunii otomane, ea nu avea să se teamă de dânsa, ci dimpotrivă interesele lor erau comune. Regele Poloniei, Sigismund al III-lea Wasa se urcase în scaun luptând cu armele împotriva candidatului său la tronul Poloniei, arhiducele Maximilian de Habsburg, fratele lui Rudolf al II-lea, şi acesta nici acum, la începutul războiului cu turcii nu renunţase la pretenţiile sale[115]. Deşi regele polon se împăcase mai târziu cu Habsburgii, luând în căsătorie pe Ana, vara primară a împăratului, totuşi nobilimea şi dieta, conduse de cancelarul Zamoyski,

---

[110] I. Macůrek, *Zapàs Polska a Habsburku o pristup k Cernému Mori* (*Lupta între Polonia şi Habsburgi pentru ieşirea la Marea Neagră*), Praga, 1931, p. 45.

[111] Ibidem. p. 78.

[112] Ibidem, p. 44–45.

[113] Ibidem şi p. 66. O scrisoare a cardinalului către regina Elisabeta a Angliei la 19 ianuarie 1595 (după un izvor unguresc).

[114] Vezi mai pe larg, mai jos, p. 126–131.

[115] Pentru aceste împrejurări, *Historja polityczna Polski (Istoria politică a Poloniei)*, II, Cracovia, 1923, p. 156–174.

adevăratul conducător al politicii Poloniei, păstrau rezervă faţă de imperiali şi de aliaţii lor. Zamoyski vedea în ofensiva Habsburgilor putinţa unei expansiuni austriece la Dunărea de Jos, pe care voia s-o împiedice cu orice preţ, deoarece dorea pentru Polonia avantajele teritoriale şi economice urmărite de austrieci. De aci se născu rivalitatea polono–austriacă şi duşmănia Poloniei împotriva lui Mihai Viteazul, aliatul Austriei[116].

Începerea războiului şi încheierea Ligii Creştine. Împăratul avea cu turcii un armistiţiu — pace nu încheia sultanul cu ghiaurii —, care fusese mereu prelungit încă de la 1568. Dar de la 1591 paşa Hasan din Bosnia începe din iniţiativa lui prădăciuni în Croaţia şi Dalmaţia şi în octombrie asediază chiar cetatea Sissekului. Toate plângerile solilor împărăteşti la Poartă fură zadarnice. Sultanul era acum un om paşnic, Amurad al III-lea (1574–1595) cu totul deosebit de marii lui predecesori, însă la Constantinopol era un partid al războiului în frunte cu bătrânul Sinan Paşa. Partidul acesta, sprijinit de ieniceri, impuse pe Sinan ca mare vizir şi împinse pe sultan să provoace o ruptură cu Austria. În iunie 1593 turcii asediază din nou Sissekul, însă sunt înfrânţi de oastea arhiducelui Ernest şi în acelaşi timp paşa de la Buda declară război arhiducelui Matei, care îi comanda pe austrieci în vecinătatea Ungariei[117].

În acest chip războiul, care de fapt începuse de doi ani, e declarat. Atunci încep tratările pentru încheierea unei Ligi Sfinte a tuturor creştinilor cu scopul de a alunga pe păgâni din Europa. În fruntea propagandei pentru Ligă era firesţe papa Clement al VIII-lea (1592–1605), care se adresează cu apeluri stăruitoare tuturor principilor creştini. Dar acum, ca şi alte ori, statele europene nu erau dispuse să facă sacrificii mari pentru o cauză în care interesele lor imediate nu erau în joc. Veneţia, care dobândise de curând privilegii comerciale de la sultan, nu primi să şi le pericliteze. Am văzut că Polonia şi Anglia duşmăneau pe Habsburgi şi nu voiau să intre în Ligă. De asemenea Moscova, deşi avea relaţii bune cu împăratul, nu cuteză să înceapă un război şi ţarul Fedor răspunse solilor cu făgăduieli, dar fără nici o asigurare precisă. În schimb,

[116] Vezi mai jos, p. 126 şi urm.

[117] Un bun rezumat al tuturor împrejurărilor, la Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, I, p. 70–92, cf. izvorului turcesc principal pentru această epocă, Naima, *Annals of the turkish empire (1591–1659)*, traducere de Ch. Fraser, I, Londra, 1832, p. 4, 16–30.

aderă la Ligă în primul rând Spania, unde însă bătrânul rege Filip al II-lea era în declin şi nu putu să dea ajutor efectiv. În Italia primiră să intre în Ligă ducii de Toscana, Mantova şi Ferrara, care, în adevăr, trimiseră câteva contingente de oaste împotriva turcilor şi de aceea şi mai târziu Mihai i-a socotit ca aliaţii lui şi s-a sfătuit cu ei[118]. În Germania, împăratul convoacă dieta principilor la Regensburg şi statele germane făgăduiesc ajutorul lor în oaste şi bani, dar acest ajutor nu s-a prea simţit în timpul războiului[119].

Astfel Liga Sfântă, compusă din papă, Spania, Austria cu statele germane şi câteva ducate italiene, urma să distrugă Imperiul otoman. Dar în afară de sforţarea destul de slabă a Austriei, ajutorul dat de celelalte state a fost neînsemnat. Dacă n-ar fi aderat la Ligă şi cele trei principate, Ardealul, Moldova şi Ţara Românească, e puţin probabil ca Liga să fi obţinut vreo izbândă.

Ardealul, Moldova şi Ţara Românească intră în Ligă. Cele trei principate vasale turcilor crezură că a venit clipa să scuture jugul turcesc. Desigur că apăsarea fiscală turcească ce atârna tot mai greu în a doua jumătate a veacului al XVI-lea a fost o pricină a acestei ridicări în arme. Dar nu trebuie să pierdem din vedere şi faptul că o idee creştină în domeniul politic era la noi încă de la începutul veacului precedent şi că în numele acestei idei domnii noştri au ascultat întotdeauna apelul principilor creştini pentru lupta împotriva turcilor. Mihai a spus-o în mai multe rânduri: ar fi putut rămâne liniştit, ar fi putut să capete condiţii bune de la turci, dar n-a vrut să părăsească cauza creştină: „În ţara mea aş fi putut să rămân liniştit şi sigur, fără nici o teamă, dacă nu m-ar fi chemat credinţa mea faţă de creştinătate [...] nevrând ca puterea turcească să crească cu oştile mele, mărind ruina creştinilor, m-am aliat cu Liga Creştină din propria mea voinţă"[120].

Cel dintâi care s-a înţeles cu împăratul a fost Sigismund Bathory, principele Ardealului. Fiu al lui Cristofor Bathory, era un catolic fervent şi sfătuit de iezuiţi, un om iubitor de glorie, uşor influenţabil de laude şi vorbe mari, dar foarte şovăinic şi nehotărât. Tratativele lui cu împăratul,

[118] A. Pernice, *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valacchia alla fine del secolo XVI*, Florenţa, 1925.

[119] Pentru toate aceste împrejurări, vezi pe larg, Bezold, op. cit.

[120] Raportul lui Mihai Viteazul către împărat din 1601, Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 230–231.

începute prin comandanţii austrieci din Ungaria de Sus, apoi prin solul papei, Cumulovici, fură lungi şi grele. I se făcură făgăduieli mari, titluri, căsătoria cu o prinţesă austriacă şi în cele din urmă el căzu la învoială în februarie 1594. Un puternic partid de nobili unguri în frunte cu vărul său Baltazar, influenţaţi de poloni, se împotrivea încheierii alianţei cu împaratul, dar principele curmă opoziţia lor, dând morţii pe cei mai însemnaţi dintre dânşii, în frunte cu însuşi Baltazar Bathory[121].

Prin Sigismund Bathory se puteau câştiga şi ceilalţi doi domnitori, ai Moldovei şi Munteniei, cu care el avea legături strânse. Am văzut că Mihai datora în parte ridicarea sa în scaun lui Sigismund, căruia îi făgăduise recunoştinţă. Şi Aron Vodă din Moldova avea legături cu principele Ardealului. Aron se urcase în scaun la 1591, la abdicarea lui Petre Şchiopul. Era un aventurier şiret şi crud, care spunea că e fiul natural al lui Alexandru Lăpuşneanu, ceea ce nimeni nu credea. Sprijinit de anume cercuri din Constantinopol, aceleaşi care ajutaseră şi ridicarea lui Mihai în scaun, Iane banul şi anume greci influenţi[122], era duşmănit de boierii aţâţaţi de poloni[123]. Domnia lui fusese turburată de năvăliri căzăceşti şi tătăreşti şi de ameninţări cu mazilia din partea turcilor.

În 1592, Sigismund Bathory ajutase cu oastea lui pe Aron să învingă pe pretendentul adus de cazaci şi să reia domnia[124].

Oştile ungureşti rămaseseră în Moldova ca să păzească pe domn împotriva unor surprize noi, deşi turcii ceruseră de nenumărate ori principelui Ardealului rechemarea lor[125]. Pe de altă parte, în oştile austriece din Ungaria de Sus se afla căpitanul Prepostvari, un vechi oştean ungur, care slujise domnilor Moldovei dinaintea lui Aron şi cunoştea perfect ţara. El scria domnului îndemnându-l să se alipească de împărat şi-i amintea de faptele lui Ştefan cel Mare[126].

---

[121] Cf. pe larg, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 116 şi urm. şi 137–139 şi Sârbu, op. cit., p. 103–123.

[122] Vezi mai jos, capitolul următor.

[123] Pentru Aron Vodă, cf. I. Minea, *Aron Vodă şi vremea lui*, în *Cercetări Istorice*, VIII–IX–1 (1932–33), p. 103–184.

[124] Veress, *Documente*, IV, p. 1–2.

[125] Ibidem, IV, p. 13–18.

[126] Ibidem, p. 14.

Două solii, una din partea papei, alta din partea împăratului, convinseră în sfârşit pe şovăitorul Aron, care nu ştia de ce parte va putea culege avantagii mai mari.

Din partea papei sosi în părţile noastre un călugăr croat, Alexandru Cumulovici[127]. În noiembrie 1593, papa îl trimisese la cazaci şi la tătari, ca să-i convingă să lupte împotriva turcilor. Din Viena solul papal trecu în februarie 1594 la Alba Iulia, unde primi asigurări de la Sigismund Bathory că acum e nevoit să se arate prietenul turcilor, dar peste câteva luni va trece pe faţă împotriva lor[128]. Principele Ardealului îi arătă că cei doi domni români depind de dânsul şi se vor ridica odată cu el. La 22 martie Cumulovici sosi la Iaşi, la curtea lui Aron, cu care avu lungi şi tainice convorbiri. Aron îi făgădui că va adera la Sfânta Ligă şi-i dădu scrisori de recomandare către poloni, cazaci şi chiar către ţarul de la Moscova[129]. Cu acest prilej Cumulovici trimite la Roma o descriere entuziastă a frumuseţilor şi a bogăţiei Moldovei[130]. În scrisorile papei trimise lui Aron se spunea că „sunteţi urmaşi ai latinilor şi italienilor şi desigur doriţi şi voi gloria strămoşilor voştri"[131]. Din Moldova, Cumulovici trecu în Ucraina, unde luă înţelegere cu puternicul magnat ortodox Constantin de Ostrog, voievod de Kiev, duşman al cancelarului Zamoyski şi prieten al Ligii[132]. Ceea ce îl neliniştea era trecerea agenţilor englezi pe la curtea lui Aron. Ei veniseră de la Constantinopol cu un tălmaci sârb şi aduceau daruri din partea sultanului, reginei Angliei. La Cracovia se opriră în noiembrie, să trateze cu Zamoyski, pentru a-l împiedica să intre în Ligă[133].

A doua solie, de astă dată din partea împăratului, a fost trimisă martie 1594 prin raguzanul Ioan de Marini Polli, un negustor bogat care locuise multă vreme în principatele române, arendase şi vămile Moldovei sub Petre Şchiopul, cu care apoi avu un lung proces în Austria. Marini

[127] Pierling şi Racki, *Komulovica izvestija, listovi o poslanstvu njegovu u Tursku, Erdeli, Moldavansku i Poljsku*, în Starine, Zagreb, XIV (1882) şi Pierling, *Novi izvori o Kumulovicu*, ibidem, XVI, 1884, p. 208–251.

[128] Pierling şi Racki, în *Starine*, XIV, p. 88.

[129] Ibidem, p. 94–96.

[130] Ibidem şi Hurmuzaki, *Documente*, III–1, 174–175.

[131] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 175.

[132] Pierling şi Racki, în *Starine*, XIV, p. 97.

[133] Ibidem, p. 114.

Polli încheie alianţa cu Sigismund Bathory, apoi trece în Moldova, aducând domnului scrisoarea cu sigiliul imperial[134].

În august se încheie tratatul lui Aron Vodă cu împăratul, prin mijlocirea acestui sol[135]. Prin acest tratat din 16 august 1594[136], Aron se declară aliat al împăratului, va colabora cu oştile din Ungaria de Sus şi va avea drept de adăpost în imperiu. Domnul Moldovei manevrase cu dibăcie, el nu era legat de Sigismund, care nici nu e pomenit în tratat, ci direct de împărat. De observat că Mihai n-a avut un asemenea tratat, când s-a răsculat. De îndată porni la Praga din partea lui Aron solul său, capitanul oştilor ungureşti din Moldova, Tolnay, care aducea direct împăratului supunerea domnului Moldovei[137].

Mihai fusese ocolit de solii Ligii, era un domn nou, gândurile lui tainice nu erau cunoscute. Cumulovici, solul papei, spunea că nu cutezase să se ducă să-i vorbească, socotindu-l prea legat de turci („*troppo* [...] *interessato col Turco*"), însă aflase că duce tratative cu principele Ardealului, oferind ajutorul său[138]. În adevăr, Mihai aflase de cele ce se puneau la cale şi fără să mai aştepte să fie întrebat şi rugat, *ia el iniţiativa* şi trimite soli principilor vecini, cerând să fie socotit şi dânsul între luptătorii pentru cruce. Solii lui fură credincioşii boieri Buzeşti. „Şi trimise pe Radul clucerul Buzescul sol la Bator Jicmont ca să se înţeleagă una cu dânsul şi să-i dea ajutor oaste, ca să se bată cu turcii. Trimisu-au şi la Aron Vodă sol pre Stroe stolnicul Buzescu, ca să-i fie într-ajutor şi amândoi fură bucuroşi şi îndată trimise Aron Vodă pre un boier al lui dând jurământ lui Mihai Vodă, ca să se ajute unul cu altul. Aşijderea şi Bator Jicmont craiul încă le dă jurământ cu Mihai Vodă ca să fie nedespărţiţi unii de alţii"[139]. Aceasta o făcu cu sfatul boierilor: „Şi se strânseră toţi boierii mari şi mici din toată ţara şi se sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu ţara din mâinile păgânilor", zice cronica Buzeştilor[140]. Acelaşi mare sfat boieresc e

[134] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 187.
[135] Veress, *Documente*, IV, p. 94 şi urm. şi 117–118.
[136] Textul tratatului în latineşte, în Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 193–194.
[137] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 6.
[138] Hurmuzaki, *Documente*, III–2, p. 595.
[139] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 47.
[140] Ibidem.

pomenit şi în cronica oficială, în care se vorbeşte de adunarea bătrânilor şi a celor mai de frunte ai ţării[141].

Ba chiar un raport din Ardeal spune că „supuşii lui (ai lui Mihai) s-au arătat [...] atât de gata de a ajuta cauza de care e legată alteţa sa (Sigismund Bathory), încât se pare că Valacul va fi silit să se supuie voinţei lor, sau va trece prin primejdii mai mari"[142]. Deci boierii, Buzeşti şi ceilalţi, îl aveau în mână pe Mihai şi impuseră această hotărâre. Războiul împotriva turcilor a fost hotărât în Ţara Românească de o adunare de boieri şi a însemnat izbânda politicii boierilor olteni, din mijlocul cărora se ridicase Mihai Viteazul.

[141] Walter în Papiu, *Tezaur*, I, p. 12–13.
[142] Sârbu, op. cit., I, p. 186.

RIDICAREA CREŞTINILOR DIN PENINSULA BALCANICĂ

Propaganda raguzană. Creştinii din Imperiul otoman erau pregătiţi pentru răscoală, aşteptau numai un conducător menit să-i ridice din starea de umilinţă şi sărăcie în care se aflau. E drept că aceste popoare nu aveau conducători politici, nobilimea bulgară şi cea sârbă pieriseră, nobilimea grecească singură mai rămăsese în jurul patriarhiei din Constantinopol, ocupându-se mai ales cu negoţul.

În lipsa conducătorilor politici, mişcarea avu în fruntea ei pe şefii bisericeşti, episcopi şi mitropoliţi, iar legătura cu Liga Creştină, cu împăratul şi cu papa o făcură negustorii raguzani, care pătrundeau în toate colţurile Peninsulei Balcanice.

Republica Raguzei (Dubrovnik), pe coastele Adriaticei, cunoscu în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea zile de înflorire. Comerţul acestei republici croate în Peninsula Balcanică era anterior cuceririi turceşti. Asăneştii din Bulgaria, despoţii sârbi şi cei din Bosnia îi creaseră prin privilegiile lor debuşeuri în interiorul peninsulei, încă din veacul al XIII-lea[143]. Pe când comerţul veneţian în Orient era un comerţ maritim, cel raguzan, firește mai redus decât al marii republici a Sfântului Marcu, întrebuinţa mai ales căile de uscat. De aceea Raguza avea colonii la Sofia, Belgrad, Rusciuc, Silistra, Târnova etc. Raguza ajunsese un stat vasal Porţii, către care plătea un tribut anual, pe lângă darurile către paşa de Herţegovina, de pe urma cărora trăgea mari foloase, putând străbate cu negustorii ei în toate colţurile

[143] Cronica lui Resti, în *Monumenta Slavorum Meridionalium*, XXV, p. 123 şi C. Jirecek, *Die Bedeutung von Raguza in der Handelsgeschichte des Mittelalters*, în Almanach der K. Academie, Viena, XLIX (1899), p. 365–452.

imperiului[144]. În veacul al XVII-lea colonia raguzană cea mai însemnată era la Belgrad, dar erau altele de asemenea în Dobrogea, la Isaccea, Tulcea şi dincolo de Dunăre, la Ismail[145]. Raguzanii erau catolici şi papalitatea le încredinţase o misiune religioasă în Orient, propaganda între ortodocşi[146], iar diplomaţia raguzană ridicată dintre consulii coloniilor, avu un rol de propagandă de mare însemnătate[147].

Legăturile Raguzei cu principatele române erau vechi, Alexandru Lăpuşneanu scria republicii o scrisoare prietenească în 1566[148], Radu, fiul lui Mihnea Turcitul, se afla acolo în 1595[149]. În Ardeal erau colonii raguzane la Alba Iulia[150] şi republica era în corespondenţă cu principii ardeleni[151].

Când izbucni războiul, negustorii se puseră în slujba propagandei creştine. Unii dintre ei, Paolo Giorgio şi Ioan Marini Polli, deveniră diplomaţii împăratului pentru trebile din Orient. Cel dintâi, care locuise 15 ani în Turcia, oferise lui Sigismund Bathory să-i supună pe toţi bulgarii şi încheiase legături împotriva turcilor cu capii bisericii, mitropolitul de Târnovo, episcopii de Lovcea, Şumla, Cerven, preoţii din Târnovo, şefii creştinilor din Nicopole etc.[152] În călătoriile sale în Bulgaria e ajutat cu împrumuturi de negustorii raguzani din coloniile de acolo. Tot el mijloci mai târziu legăturile lui Mihai cu colonia albaneză din Cerven, care trecu în Muntenia. Pe de altă parte el transmitea domnului dorinţa bulgarilor de a se ridica sub comanda lui şi supraveghea şi răscoala sârbilor din Herţegovina[153].

Fraţii Marini Polli, fără să piardă legătura cu oraşul lor natal, erau în serviciul împăratului; Ioan, cel mai mare, încheiase alianţă cu Aron Vodă

---

[144] Lujo Voinovici, Дубровник и Османско царство (*Dubrovnik şi Imperiul otoman*), Belgrad, 1898.

[145] Ibidem, p. 89–90.

[146] Ibidem, p. 105–110.

[147] Ibidem, p. 144–145.

[148] C. Jirecek, Српски споменици (documente sârbeşti), în Споменик, XI, Belgrad, 1892, p. 90–91.

[149] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36.

[150] Arhive Raguza, *Lettere di Levante*, XXIV, f. 91–92.

[151] Ibidem, XXIX, f. 157–158 (din 1564) şi XXXI, f. 309 (din 1573).

[152] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 289–290.

[153] Isopescu, *Documenti inediti della fine del Cinquecento*, în Acad. Rom., ist., ser. III, X, p. 95–98 şi la Veress, *Documente*, V, p. 149–154 şi 159–161.

şi a fost în mai multe rânduri în Ardeal, la curtea lui Mihai şi la creştinii din Turcia[154]. Până şi solul raguzan la Poartă, Ragnina, îndemnase pe creştini la război[155].

Alţi raguzani trecură în slujba lui Mihai: Deli Marcu (Marcu cel Nebun) a fost unul din cei mai viteji oşteni ai domnului român, în slujba căruia lupta cu o ceată proprie de vreo sută de oameni „din neamul lui"; el era raguzan şi e ucis în anul 1600 în slujba voievodului nostru[156]. Alţi raguzani au servit lui Mihai ca diplomaţi, ca Marco Ivan Dubrovniki (raguzanul), care e trimis în solie de domn la împărat, în 1598[157], iar Giovanni Raguseo era tălmaciul lui Mihai[158].

Răscoalele croaţilor, sârbilor şi albanezilor. Dalmaţia, afară de Raguza şi de alte câteva puncte, se afla sub stăpânirea Veneţiei, iar în vecinătate steteau turcii în Herţegovina. Când începu războiul, uscocii, o populaţie de marinari croaţi ce se afla nominal sub stăpânirea republicii Sfântului Marcu, începură să atace cu cetele lor de haiduci şi de piraţi cetăţile turceşti. Veneţia, care se temea de izbânda Austriei în aceste părţi, întrucât împăratul avea pretenţii asupra Dalmaţiei, ţinea cu turcii şi căuta, pe cât putea, să ţie în frâu pe uscoci[159]. În 1596, cetatea turcească Klis, la marginea Herţegovinei, fu atacată de uscoci şi de ţărani şi luată cu asalt[160]. Mişcarea revoluţionară a slavilor luă avânt, turcii se temeau chiar de un atac la Sarajevo[161], însă paşa de Bosnia începu cu 10 000 de oameni asediul Klisului. Cetatea opuse o eroică apărare, care avu un mare răsunet în lumea creştină. Răsculaţii din Klis intră în legătură cu Austria şi trimit soli la Viena[162], viceregele spaniol de la Neapole trimise corăbii în ajutorul asediaţilor, un trimis al papei venise să încerce să introducă merinde în

[154] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1122 şi 1261–1262 şi Sârbu, op. cit., I, p. 135–136.

[155] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1269. Un spion raguzan în slujba Ligii la Lovcea, ibid., XII, p. 1268–1269.

[156] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36 şi IV–2, p. 34. Nu trebuie confundat cu Marcu Vodă, fiul lui Petre Cercel.

[157] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 311.

[158] Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 266–267 şi Veress, Epistola G. Basta, p. 588.

[159] Documente în legătură cu această chestie, I. Tomić, Грача за историју покрета на ъалкану против Турка крајем XVI и почеткои XVII века (*Contribuţii la istoria ridicărilor revoluţionare din Balcani împotriva turcilor la sfârşitul sec. XVI şi începutul sec. XVII*), în *Zbornicul Academiei din Belgrad*, ser. II, VI (1933).

[160] Ibidem, I, p. 33–37.

[161] Ibidem, I, p. 46.

[162] Ibidem, p. 70.

cetate[163], dar Veneţia se opuse la trecerea ajutoarelor şi în cele din urmă oraşul, după luni de împotrivire, cade sub stăpânirea turcilor[164]. În tot timpul tragediei de la Klis, poporul croat din Dalmaţia, supus Veneţiei, fusese de partea asediaţilor, se făceau rugăciuni în biserici pentru ei şi fără voia Veneţiei porniră ajutoare de voluntari spre cetate[165]. Imperialii întrebuinţară pe un croat, George Lencovici, numit general al Croaţiei ca şef de voluntari pentru a strânge voluntari şi a libera Klisul, dar încercările sale de a pătrunde în cetate fură respinse de turci[166].

După căderea cetăţii Klis, Lencovici, care se retrăsese în Italia, trece în toamnă la Praga cu scrisori către împărat, principele Ardealului şi *domnul Ţării Româneşti*, Mihai, a cărui faimă ajunsese deci până în aceste părţi. Scrisorile priveau ajutorul ce se cerea pentru creştinii de la Adriatica, ca să se poată scula împotriva turcilor[167].

În Herţegovina, voievodul Grădan se răscoală în 1597 şi adună pe catolicii de acolo şi din Albania, cerând ajutor Austriei[168]. La Ipek, vechea patriarhie sârbească, încă din 1592, patriarhul Iovan se pusese în fruntea mişcării, intrând în legătură şi cu ceilalţi reprezentanţi ai clerului ortodox din Peninsula Balcanică. Oameni săraci şi lipsiţi de conducători militari, sârbii din acele părţi fură însă repede înfrânţi de turci[169].

În Serbia veche se formară bande de haiduci, care un moment dat pătrunseră pe neaşteptate în Sofia şi prădară oraşul (1595 în primăvară). turcii exercitară o răzbunare sălbatecă, luară moaştele Sfântului Sava, patronul Serbiei, de la mănăstirea Mileşevo şi le duseră la Belgrad, unde le arseră (aprilie 1595). Dar izbânda lui Mihai împotriva lui Sinan paşa deşteptă noi nădejdi şi în anii următori se iscară alte turburări în diferite locuri ale Serbiei[170].

---

[163] Ibidem, p. 55.

[164] I. Tomić, Градклис у 1596 години (*Cetatea Klis la anul 1596*), Belgrad, 1908, (studiu amănunţit asupra luptelor de la Klis).

[165] I. Tomić, în Zbornic, VI, p. 58.

[166] Ibidem, p. 121.

[167] Ibidem, p. 298.

[168] Stanojević, Историа Српскога народа (*Istoria poporului sârbesc*), ed. III, Belgrad, 1926, p. 266.

[169] I. Tomić, Печки патријарх Іовани нокрет хрищчана на балканског полуострову (1592–1614) (*Patriarhul Iovan din Ipek şi răscoala creştinilor din Peninsula Balcanică*, (1592–1614), Zemun, 1903.

[170] Stanojević, op. cit., p. 266.

În Macedonia şi în Albania poporul se ridică de asemenea sub conducerea şefilor lui religioşi. Încă din 1595 se produseseră turburări în nordul Albaniei şi răsculaţii încercară să pătrundă în Zeta (Muntenegru) şi să ia portul Dulcigno odată cu cetatea Scutari (Skadar)[171]. Căpetenia religiei ortodoxe din aceste părţi era patriarhul de la Ohrida, Atanasie. El provoacă o răscoală la Cimara în Epir şi din acest port spera să obţină ajutor din Italia şi din Spania[172]. În ianuarie 1596 sosea în taină la Corfu Atanasie, „un prelat grec de 36 de ani, persoană foarte discretă şi inteligentă, cu înfăţişare plăcută". Vorbea *lingua franca* (levantină) şi arată că are sub jurisdicţia sa 18 episcopate. El cere ca spaniolii să debarce la Durazzo şi Valona şi poporul întreg se va ridica. În Ohrida se afla un oarecare şef local, Zaharia, un prelat, care se bucura de o mare trecere şi era în corespondenţă cu viceregele spaniol din Neapole[173]. Scrisoarea lui Atanasie către comandantul veneţian din Corfu s-a păstrat. El se intitulează „arhiepiscopus Primi Justinianae, Achridesium, Vulgariae, Serviae, Albaniae, Valachiae, Moldaviae, Litvaniae, patriarca Rossiae (?)"[174]. În iulie patriarhul începe să fie grăbit, trimite soli noi arătând că are la îndemână 6000 de albanezi, dar duce lipsă de arme şi primind asigurări, răscoala începe în august[175]. Atanasie se retrăsese de la Ohrida şi stătea la malul mării, la Cimara, unde grecii şi albanezii îl socoteau ca sfânt. De aş avea arme, spunea el, aş ridica Bulgaria, Serbia, *Valachia Mică*, Albania şi o parte a Greciei[176]. Valachia Mică este desigur regiunea locuită de aromânii din Acarnaia şi această denumire la 1596, cât şi rolul aromânilor în aceste mişcări, au o deosebită importanţă. În decembrie însă situaţia lui Atanasie se agravează. El stă închis la Cimara cu căpitanii albanezi, iar turcii sunt stăpâni în ţară[177]. Deşi spaniolii trimit puşti, cuirase, plumb, etc., albanezii, supăraţi de eşecul mişcării şi de lipsa de ajutor, vor să lapideze pe patriarh, învinuindu-l că a pornit o mişcare nesăbuită[178]. În toamna anului 1597, Atanasie se refugiase în Italia, la Ancona, unde se întâlnise cu şeful croat Lenovici, şi de acolo *trimite şi el*

[171] Tomić, în *Zbornic*, VI, p. 2–3 şi 5.
[172] Ibidem, p. 16.
[173] Ibidem, p. 20–21.
[174] Ibidem, p. 22–23.
[175] Ibidem, p. 195–201.
[176] Ibidem, p. 209.
[177] Ibidem, p. 247.
[178] Ibidem, p. 251–252.

scrisorile sale către Mihai Viteazul[179], nădăjdea tuturor ortodocşilor. În 1599 se anunţa că patriarhul s-a îmbarcat din nou cu arme şi bani spre Peninsula Balcanică, dar nu mai cunoaştem rezultatele acestei încercări[180].

O mişcare mai importantă avu loc în mijlocul sârbilor din Banat, ţinut care se afla atunci sub cârmuirea paşei de la Timişoara[181]. Încă de la începutul anului 1594, înainte de răscoala lui Mihai, sârbii din Banat, a căror viaţă era grea din cauza iernatecului trupelor turceşti, se răsculă în frunte cu episcopul lor. În iunie 1594 banul Sava şi vlădica Teodor al sârbilor adună pe toţi cnezii, spahii şi poporul la Vârşeţ şi jură credinţă lui Sigismund Bathory în faţa solului său, Moise Secuiul[182]. I se oferise chiar lui Sigismund titlul de despot al sârbilor[183]. Cetele sârbeşti atacă garnizoanele turceşti, dar o oaste mai mare nu se poate forma. În două lupte mici, turcii sunt învinşi, dar în cele din urmă ei aduc în Banat pe tătari, care pradă regiunea în chip îngrozitor. În alte două lupte cetele sârbeşti sunt înfrânte şi răscoala e înăbuşită[184].

În anul 1597, sârbii de dincolo de Dunăre, desigur în legătură cu cei din Banat, atacă, după sfatul lui Mihai Viteazul, Cladova şi iau oraşul, dar, strâmtoraţi de turci, trimit o solie, de astădată la Târgovişte, cerând lui Mihai să treacă Dunărea cu oastea lui, căci 10 000 de sârbi îl aşteptau şi sunt gata să-şi puie capul pentru domnul român[185]. Numeroşi sârbi trec Dunărea şi se înrolează în oastea domnească, în frunte cu Baba Novac, unul din cei mai viteji căpitani ai lui Mihai, care pătrunse într-un rând cu cetele sale până la Vraţa, în Bulgaria[186].

Şi mişcarea sârbească, după încercarea nefericită a lui Sigismund Bathory, se îndrepta către Mihai Viteazul ca spre conducătorul firesc al întregii mişcări creştine ortodoxe.

---

[179] Ibidem, p. 298.

[180] Ibidem, p. 315. Un studiu important despre Atanasie şi călătoriile lui în Europa, legăturile cu Rudolf al II-lea şi încercările lui de răscoală, N. Milev, Охридският патриарх Атанасий и скитанията му въ чужбина (1595–1615) — *Patriarhul Ohridei Atanasie şi rătăcirile lui în străinătate* (1595–1615), în Известия Ист. Дружества, Sofia, V, (1922), p. 113–128.

[181] I. Tomić, О устанку Срба у банату 1594 године (*Despre răscoala sârbilor în Banat, în anul 1594*), Belgrad, 1899.

[182] Veress, *Documente*, IV, p. 77–79.

[183] Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 97–98.

[184] Tomić, op. cit.

[185] Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 45–46.

[186] Crăciun, op. cit., p. 113 şi 144, 12 000 de sârbi fuseseră aşezaţi de Mihai în ţară.

Răscoalele din Bulgaria. Bulgaria, izolată de statele catolice europene, cu totul supusă de turci, era într-o situaţie şi mai grea decât Serbia şi ţările de lângă Adriatică. Era totuşi acolo o organizaţie care îngăduia creştinilor să nădăjduiască ridicarea poporului şi în Bulgaria. Anume, un număr de sate creştine formau comunităţi privilegiate, sate de voinici, martologi, socolari sau dervengii. Ele erau autonome şi aveau o organizare militară asemănătoare cu a satelor de curteni de la noi, sub cârmuirea voievozilor şi cnezilor locali. La rândul lor, aceştia ţineau de guvernatorii otomani[187]. De aceea şi Mihai Viteazul, cu prilejul expediţiilor lui în Bulgaria, a căutat să aducă în ţară câţi mai mulţi din aceşti bulgari pentru oştile lui. Pe de altă parte pătrunderea raguzanilor negustori şi a clerului catolic în Bulgaria a putut da naştere unei propagande pentru mişcarea de liberare[188].

În adevăr, în urma incursiunilor lui Mihai dincolo de Dunăre, o mare mişcare se produce printre bulgari. Centrul ei a fost la Târnova, unde stătea mitropolitul grec Dionisie Rally. Acolo se păstrase amintirea gloriei vechilor ţari bulgari şi, pe neaşteptate, se descoperi un urmaş în linie directă a lui Sişman, ultimul ţar bulgar.

În ajutorul noului ţar alergară 2000 de haiduci, care participară alături de sârbi la atacul Sofiei, în 1595. Dar Sinan paşa, trecând spre Rusciuc, unde se concentra armata ce urma să lupte cu Mihai la Călugăreni, înăbuşi răscoala. Cei mai mulţi dintre răsculaţii care izbutiră să scape cu viaţă se adăpostiră mai târziu în Ţara Românească, iar „urmaşul lui Sişman" cu copiii lui ajunse în cele din urmă tocmai în Rusia[189].

Vecinătatea Bulgariei de Ţara Românească a făcut pe locuitori să-şi îndrepte de la început nădejdile spre viteazul domn român şi legăturile lui cu această ţară au fost foarte strânse. În memoriul său către ducele de Toscana, Mihai spune în trei rânduri, ca un titlu de glorie, că a colonizat în ţară numeroşi sârbi şi bulgari[190].

---

[187] C. Jirecek, История на Балгаритъ (*Istoria bulgarilor*), trad. Diamandief şi Raief, Sofia, 1929, p. 341.

[188] Ibidem, p. 348–349.

[189] Ibidem, p. 353.

[190] *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuşi*, Biblioteca Asociaţiunii, Sibiu, 1926, p. 13, 23, 24–25. Cf. Veress, *Documente*, IV, p. 247–248 şi V, p. 96–100 şi 117–119.

În 1596 se găsea în taină la Alba Iulia, la curtea lui Sigismund Bathory, un delegat bulgar, care-i cerea să ajute pe Mihai să cucerească Bulgaria. Bulgarii, zicea el, îl aşteptau înarmaţi, ascunşi în păduri şi speră că aliaţii vor putea ajunge până la Adrianopol[191]. În Veneţia se ştie că tratativele lui Mihai cu capii bulgarilor sunt pregătite de mult în vederea unei răscoale împotriva turcilor (1599)[192]. La Târgovişte, lângă Mihai, era un preot bulgar, Arsene, care servea de tălmaci solilor[193].

Şi în Bulgaria Mihai era aşteptat ca un liberator şi poate lucrurile ar fi avut un rezultat mai serios, dacă împrejurările n-ar fi abătut pe voievodul român din calea pe care şi-o alesese de la început, lupta alături de creştini împotriva turcilor.

Mişcările grecilor. Clerul şi nobilimea grecească. Mihai Viteazul a fost în legături strânse cu conducătorii grecilor, întâi prin unchiul său, Iane banul, apoi prin Andronic Cantacuzino, care, cum am văzut, îl ajutase să capete domnia. Prin aceştia se făcea legătura domnului român cu adevăraţii conducători ai mişcării creştinilor din Balcani, căci, în lipsă de conducători politici, capii bisericii se puseră în fruntea răscoalei, ei o pregătiră, şi fură reprezentanţii diplomatici ai populaţiei faţă de puterile creştine.

Aceşti capi ai bisericii erau greci, nu numai în Grecia propriu zisă şi la patriarhie, dar chiar în toată Macedonia şi Bulgaria (nu însă la Ipek, în Serbia), unde clerul grecesc izbutise, în veacul al XVI-lea, să înlocuiască pe cel naţional.

La Constantinopol erau două partide, una mai prudentă, care socotea că grecii trebuie să se împace cu turcii şi să obţie cât mai mari avantaje, alta care voia să înceapă o mare răscoală creştină împotriva sultanului. Amândouă partidele se găsesc în relaţii strânse cu Mihai Viteazul. În fruntea celor paşnici era o mare personalitate, patriarhul Alexandriei, Meletie Pigas[194]. El ţinea de fapt şi locul patriarhului ecumenic şi avem de la dânsul o bogată corespondenţă cu împăratul Rudolf al II-lea, cu Mihai Viteazul, Ieremia Movilă şi fratele său, Gheorghe, mitropolitul Moldovei,

[191] Makuşev, *Monumenta Slavorum Meridionalium*, II, p. 75–76.

[192] Hurmuzaki, *Documente*, III–2, p. 298. Cf. Isopescu, în Acad. Rom., ist. ser. III, X, p. 97.

[193] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1268.

[194] G. Dousa, *De itinere suo Constantinopolitano epistola*, Leyda, 1599, p. 42–48 şi 69–70.

mitropolitul Eftimie al Ungro-Vlahiei, etc.[195]. Meletie Pigas îi scria lui Mihai îndemnându-l să se împace cu turcii şi oferind să mijlocească pacea[196]. În această operă luase înţelegere şi cu solul englez, duşmanul Ligii, şi lucrau de comun acord ca să-l convingă pe domn[197]. De asemenea împăratului Rudolf al II-lea îi scria prin Mihai, rugându-l să încheie pace cu turcii „căci pacea e mai bună decât războiul"[198]. Ţarului Rusiei îi spunea că Mihai este faţă de dânsul „ca un fiu ascultător"[199]. Deoarece Mihai nu se arătase tocmai fiu ascultător şi urma cu războiul împotriva turcilor, patriarhul ajunge să se plângă că e în grea situaţie faţă de turci dn această cauză şi cu greu a putut scăpa de la moarte[200].

În schimb, Cantacuzinii, ruda lor, Dionisie Rally şi alţi prelaţi se pare că pregătiseră de mult o mişcare creştină şi aşteptau numai prilejul nimerit ca să dezlănţuie lupta.

În 1594 Laurenţiu Paleolog, arhiepiscop de Cipru, trimis de fruntaşii bisericii greceşti din Constantinopol, sosi la curtea lui Sigismund Bathory, trecu apoi la Praga, la împărat, şi în sfârşit la Roma cu o tainică solie, îndemnând pe principi să pornească războiul cu turcii cu îndrăzneală şi la trecerea Dunării se vor ridica grecii, bulgarii şi sârbii[201].

Avem foarte puţine ştiri precise despre mişcările ce s-au produs atunci în Grecia. La 1600, se aducea la curtea austriacă o lungă plângere în greceşte, adresată de „poporul lui Hristos din Epir, Macedonia şi Grecia" către fruntaşii săi bisericeşti, în care grecii se arătau gata să moară pentru credinţă şi aşteptau semnalul răscoalei[202].

Ştiri mai interesante aflam dintr-un raport foarte important, pe care îl făcea în Polonia, la începutul anului 1603, un prelat rutean asupra întâmplărilor din Grecia.

---

[195] Malişevskji, Александрійскі патріархъ Мелетій Пигасъ (*Patriarhul Alexandriei Meletie Pigas*), I, Kiev, 1872, Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 345–352 şi *Traduceri* de Litzica şi G. Murnu, p. 315–320 şi 275–398 şi Hurmuzaki, *Documente*, XIV–1, p. 106 şi urm. W. Regel, *Analecta bizantyno-rossica*, Petersburg, 1891, cu un studiu asupra manuscriselor acestor scrisori.

[196] Hurmuzaki, *Documente*, XIII, (*Traduceri*), p. 315–318 şi XII, p. 299.

[197] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 467 şi 519–520. (*Scrisoarea lui Mihai din 1597*).

[198] Malişevskji, op. cit., I, p. 616–617.

[199] Regel, op. cit., p. 113.

[200] Malişevskji, op. cit., I, p. 618 (din 1598).

[201] W. Bethlen, *Historia Transylvaniae*, ed. 1749, p. 497.

[202] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 907–908.

El vorbeşte de magnaţii greci din Peloponez, de la Sparta, care continuă să se împotrivească turcilor în locuri inaccesibile în munţi, deasupra mării. Ei fac mari pagube, atât turcilor cât şi creştinilor şi se luptă într-un război neîncetat pentru libertate, având un fel de republică a lor. Turcii nu pot fi pe pace nici o oră, făcând numai expediţii de pedeapsă. Mitropolitul de Larissa a sosit la Roma, „a fost alungat din scaun de turci, care l-au învinuit *că avusese înţelegere cu Mihai Vodă şi că i-a trimis bani. Aceeaşi vină au dat-o şi altor mitropoliţi mai însemnaţi, precum şi lui Cantacuzino*, care a fugit împreună cu alţi bănuiţi şi este acum la împărat". Adaogă că mitropolitul de Larissa a fost caterisit la cererea turcilor şi acum e la Roma, unde s-a arătat favorabil unirii bisericilor şi tratează cu catolicii pentru eliberarea Greciei, mai ales a Peloponesului[203]. Ştim din alte izvoare cine era acel mitropolit de Larissa, care avea înţelegere cu Mihai. El se numea Dionisie şi fusese caterisit de patriarh în anul 1601. În actul de numire al urmaşului său, Theonas, patriarhul spune că a pregătit şi a uneltit o răscoală împotriva sultanului Mehmet, pentru care lucru a fost scos din scaun. Mai târziu, Dionisie s-a întors în Epir la 1611 şi a încercat o nouă mişcare în legătură cu ducele francez de Nevers, mişcare însă înăbuşită de către turci[205].

Dar tot din scrisoarea pomenită mai sus rezultă că principalul conducător al mişcării de la Constantinopol, care avea legături cu Mihai, a fost Cantacuzino. Cine să fie acest Cantacuzino, ce se afla refugiat la curtea împăratului Rudolf al II-lea? Am văzut că Mihai a fost ridicat în scaun cu ajutorul lui Andronic Cantacuzino, fiul lui Şteian Oglu. Acesta este desigur personajul care avusese legături tainice cu Mihai şi fusese silit să fugă la împărat. Mai târziu, în domnia lui Radu Mihnea, care călătorise în Apus, fiii lui Andronic vin în ţară, situaţia de la Constantinopol a familiei fiind pierdută, şi ei sunt începătorii Cantacuzinilor de la noi[206].

---

[203] Golubev, Петръ Могила (Petre Movilă) (anexe), Kiev, 1858, p. 179–181.

[204] D. Saros, Μαζίμον πελοποννησίου λόγος στηλιτευτικό (*Cuvântare stâlpnică a lui Maxim din Peloponez*), în Ηπειρωτικα χρονικα, III, 1928, p. 178–179.

[205] Ibidem, p. 169 şi urm. şi P. Aravantinos, Χρονοραφία τῆς 'Ηπείρου (*Cronica Epirului*), III, Atena, 1856, p. 220–223. Asupra acestor două studii mi-a atras atenţia d-l V. Papacostea.

[206] De obicei se socoate că Andronic Cantacuzino a fost vistier al lui Mihai Viteazul şi l-a slujit ca boier în ţară (Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. XLI–XLIV. Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. XXV, se îndoieşte de această identitate), dar Andronie vistierul e altă

Aşadar, Mihai era în legătură cu o mare conspiraţie a clerului şi a nobilimii greceşti şi capii ei îl puseseră în scaun, desigur tocmai în vederea luptei de eliberare împotriva turcilor. Grecii din tot Imperiul otoman doreau înălţarea lui şi solul veneţian din Constantinopol scria că foarte mulţi au emigrat de teama turcilor, fiind partizanii lui *Micali*[207]. Numele său era cunoscut în Grecia şi prin închinările ce le făcea mânăstirilor greceşti. Astfel egumenul Eugen de la Simo-Petra (Muntele Athos) se afla la Bucureşti în 1599 şi Mihai îi închină biserica ridicată de dânsul, Sfântul Nicolae, numită şi Mihai Vodă din Bucureşti[208]. Alte danii ale domnului român se îndreptau şi spre mânăstirea Xenofon, tot de la Muntele Athos[209]. Stareţul de la mânăstirea Sf. Sava de la Ierusalim se plângea însă cu lacrimi în Rusia că „de când a început ţarul turcesc război mare cu împăratul şi cu voievodul muntenesc, din toate părţile s-au tăiat milosteniile"[210], ceea ce arată lămurit unde era izvorul acestor milostenii, care vor fi mărit numele şi faima domnului român.

De aceea dintre ierarhii şi scriitorii greci, mulţi se puseră în slujba lui Mihai aşteptând de la dânsul mântuire. Între aceştia mai însemnaţi sunt Dionisie Rally Paleolog, mitropolitul de Târnova, şi scriitorii Stavrinos şi Palamed, care merită o cercetare mai de aproape[211].

---

persoană, căci pe când Andronic Cantacuzino iscăleşte cu numele său de familie, fără titlu de vistier (Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 373–374), acesta iscăleşte simplu, Andronie vistier (Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 330) şi n-a lipsit din ţară de la 1592, de când a fost numit vistier (Acad. Rom., ms. 2530, f. 521–530, copii de hrisoave din februarie–martie 1592), până la 1600 (cu o întrerupere sub Alexandru cel Rău), pe când Cantacuzino apare ca un magnat constantinopolitan. Uciderea lui de către sultanul Ahmed al III-lea (mort în 1595) e o legendă târzie, culeasă de Cantemir (cf., Genealogia Cantacuzinilor, ed. N. Iorga, p. 32). Andronie vistierul avea proprietăţi în judeţul Buzău, cumpărate de la ţărani (Filitti, op. cit., p. 51 şi T. Codrescu, *Uricarul*, XVI, p. 30–32 şi 312–318), a fost împreună cu alţi boieri locţiitor în scaun, pus de Mihai la Iaşi (*Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 67) şi era socotit de raguzanul Paolo Giorgio rudă a domnului (Veress, *Documente*, VI, p. 93–96), ceea ce nu putea fi un Cantacuzino. Nu ştim însă ce fel de rudă a fost cu Mihai. Acest Andronie vistier, zice Paolo Giorgio, era partizanul împăcării cu turcii, ceea ce iarăşi nu se potriveşte cu Andronic Cantacuzino, care tocmai atâţa răscoala împotriva turcilor.

[207] Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, p. 38.

[208] Cipariu, *Arhiv*, p. 311–317, Smirnakis, Τὸ Ἁγίον Ὄρος (*Sf. Munte*), Atena, 1903, p. 588 şi Syrku, Описаніе бумагъ Порф. Успенскаго (*Descrierea hârtiilor lui Porfirie Uspenski*), p. 268.

[209] Hurmuzaki, *Documente*, XIV–1, p. 102.

[210] Muraviev, Сношеніе съ Вотокомъ (*Legăturile cu Orientul*), I, p. 284.

[211] Despre Nichifor Dascălul, un alt prelat grec prieten cu Mihai, v. mai jos, cap. XIV.

Mitropolitul Dionisie Rally. Mitropolitul Dionisie Rally era unul din principalii conducători ai marii mişcări greceşti. Era nepotul lui Andronic Cantacuzino, întrucât mama lui era fiica vestitului Şeitan Oglu[212]. Întâia oară îl întâlnim la 1583 ca episcop de Cyzic, stabilit însă în Polonia şi în corespondenţă cu nunţiul papal[213]. El era fără îndoială un „latinofon", un prelat grec cu legături cu papa. El făcuse studii la Roma şi papa Grigore al XIII-lea l-a trimis în Polonia cu o biblie latină adresată vestitului cneaz Constantin de Ostrog, care pregătea publicarea Bibliei în slavoneşte[214].

El ajunse apoi profesor la şcoala înfiinţată de acel nobil rutean la Ostrog şi omul său de încredere, sfătuindu-l să aducă şi iezuiţi la şcoala lui[215]. În acelaşi timp Dionisie ajunsese abate al unei mânăstiri din Carpaţii Poloniei, la Drohobiz[216]. În cele din urmă însă fu îndepărtat de la Ostrog, după cererea prelatului ortodox Moscopol, care câştigase încrederea cneazului[217]. Pe la 1585 Dionisie se afla la Constantinopol şi e numit mitropolit de Târnova, în Bulgaria, de patriarhul Ieremia al II-lea. Deşi avea contracandidat pe Pahomie din Lesbos, fratele unui mare negustor, izbuteşte să ia scaunul vacant graţie sprijinului „arhonţilor de la Galata", adică a rudelor sale, Cantacuzinii[218]. Peste câţiva ani, la 1590, patriarhul Ieremia al II-lea îl trimite cu o importantă misiune pe lângă ţarul Fedor al Rusiei. Mitropolitul de la Moscova fusese proclamat patriarh şi Dionisie, însoţit de alţi ierarhi, aducea confirmarea patriarhiilor din Orient (afară de a Alexandriei)[219].

Dionisie se intitulează Cantacuzin şi Paleolog şi e primit cu mare onoruri de ţar, pe care îl binecuvântează şi-i aduce daruri, între altele un inel împărătesc. Patriarhul Ieremia scria ţarului: „Am ales pentru această solie pe mitropolitul de Târnova, domnul Dionisie din neamul împăraţilor, descendent din Cantacuzini şi Paleologi, care mai înainte au

---

[212] Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. XXIII.

[213] Korzeniowski, *Catalogus actorum expeditions romanae*, Cracovia, 1889, p. XXXII.

[214] C. Theiner, *Annales ecclesiastici*, III, p. 431 şi Harlampovici, Западно-Русские школы (*Şcolile din Rusia apuseană*) Kazan, 1898, p. 251, scrisori din iulie şi septembrie 1583. Constantin de Ostrog ceruse papei învăţaţi greci pentru traduceri.

[215] Harlampovici, op. cit., p. 255–256. Dionisie îşi zicea de pe atunci Paleolog.

[216] Korzeniowski, op. cit., Paleologus Dionysius.

[217] Harlampovici, op. cit., p. 256.

[218] Malişevskji, Мелетии Пигасъ (*Meletie Pigas*), I, p. 248, tot acolo despre legăturile lui Dionisie Paleolog, încă de pe atunci, cu Nichifor Dascălul, p. 252.

[219] Muraviev, op. cit., I, p. 232, capitolul intitulat *Sosirea mitropolitului Târnovei Dionisie.*

ţinut sceptrul Constantinopolului, prietenul nostru [...] mitropolit de Târnova şi al întregii ţări bulgăreşti[220]." Interesant este că Dionisie trecuse prin Moldova în drumul său spre Moscova, deoarece fusese trimis şi la domnul Moldovei (Petre Şchiopul), ca să ia şi iscălitura ierarhilor moldoveni pe actul înfiinţării patriarhiei ruseşti[221].

În adevăr, pe actul patriarhal apare iscălit ultimul, cu litere slavone, şi Gheorghe Movilă, mitropolitul Moldovei[222]. În mai 1591 sosise Dionisie la Moscova, iar plecarea lui avu loc tocmai la începutul anului următor[223]. La întoarcere el se opreşte la Lemberg, de unde trimite ţarului o cerere de ajutor pentru biserica ruteană de acolo[224]. De atunci începu Dionisie să se amestece în trebile principatelor. Petre Şchiopul abdicase, neputând plăti tributul, însă era, cum se ştie, susţinut de Cantacuzinii din Constantinopol. Dionisie, la întoarcerea sa din Moscova, întâlni pe fostul domn în exil în Polonia şi-i făgădui să-l împrumute cu imensa sumă de 100 000 de taleri, ca să poată plăti tributul împăratului turcesc. Din scrisoarea unui demnitar turc, Ali ceauş, trimis în Polonia către Petre Şchiopul, rezultă că turcii „se bucură că ai întâlnit acolo pe Dionisie, vlădica de Târnova" care a propus acest împrumut, căci atunci domnul pribeag s-ar putea întoarce în scaun[225]. Fie că împrumutul nu putu fi împlinit, fie din alte pricini, Petre Şchiopul nu s-a mai întors niciodată în scaun, ci a murit în exil.

Acest prelat cu multe şi înalte relaţii, care putea dispune un moment dat de sume aşa de mari, a jucat un rol însemnat în mişcarea creştină din vremea lui Mihai Viteazul şi a fost unul din sfătuitorii politici ai marelui domn[226].

---

[220] Ibidem, p. 239–240, amănuntele primirii soliei, p. 240–255.

[221] Ibidem, I, p. 247.

[222] Regel, *Analecta byzantino-rossica*, Petersburg, 1891, p. 91 şi reproducere în fototipie.

[223] Ibidem, p. XCIX–C.

[224] Szaraniewicz, Юбилеиное изданіе (*Publicaţie jubiliară*), Lemberg, 1886, p. XCI (15 iunie 1592), semnează Dionisie mitropolit de Târnova şi exarh al marii şi micii Rusii. În ianuarie 1593 un sol rus aducea la Constantinopol lui Dionisie 100 de galbeni din partea ţarului (Muraviev, op. cit., I, p. 266).

[225] *Manuscrisul Bibliotecii Zamoiski*, Varşovia, Nr. 1790, f. 81, text polon.

[226] Cf. pentru legăturile lui Dionisie cu Mihai, N. Iorga, *Sfătuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul, mitropolitul Dionisie Rally-Paleolog*, în *Revista Istorică* V, 1919, p. 26–35.

În 1596 Dionisie Rally se afla la scaunul său din Târnova şi încercase zadarnic să câştige pe Sigismund Bathory în favoarea Bulgariei[227]. Legăturile sale cu Liga se făcură prin raguzani, care aveau la Târnova o colonie a lor, şi mai ales din agentul împăratului, Paolo Giorgio. În martie 1597, Rudolf al II-lea îi trimitea o scrisoare îndemnându-l să răscoale pe bulgari, la care el răspunde cu entuziasm[228]. Tot atunci, cu prilejul unei călătorii la Nicopole, mitropolitul scrie lui Mihai în italieneşte prin doi călugări trimişi în taină şi arată că e gata să-l slujească cu armele împreună cu toţi bulgarii. Sfătuieşte pe domnul român să nu încheie pace cu turcii, „căci atunci primejdia ar cădea pe spatele nostru"[229]. Împreună cu toţi ceilalţi episcopi bulgari el îndeamnă tot poporul să se răscoale şi cheamă armele româneşti ale lui Mihai în ţara lui[230]. „Măria ta ne-ai poruncit nouă creştinilor de dincolo de Dunăre să fim gata [...] să batem pe păgâni", scrie Dionisie lui Mihai. El a adunat arme, bani, provizii de grâu, a chemat chiar pe mitropolitul de la Adrianopol să-l ajute[231]. La 1598, graţie acţiunii lui Dionisie, solii imperiali la Târgovişte puteau spune că dacă Mihai ar trece Dunărea, „bulgarii, sârbii şi albanezii, care sunt de aceeaşi religie cu dânsul, s-ar uni cu el"[232]. Dionisie e considerat de imperiali ca şeful spiritual al bulgarilor, iar Mihai şeful militar[233].

Turcii însă aflară de uneltirile şi pregătirile mitropolitului şi-l chemară la Constantinopol ca să-l judece. Dionisie ştiu să înlăture primejdia, cumpărând cu bani pe cadiul (judecător) şi ceaşul turcesc de la Târnova. Dar ordinele de la Stambul urmează tot mai insistente, de trei, de patru ori, ca mitropolitul să fie trimis neapărat acolo. Optsprezece zile a stat Dionisie ascuns, neştiut de nimeni, într-o casă din Târnova, apoi pleacă din oraş şi-şi găseşte scăparea peste Dunăre, în Ţara Românească[234]. De acum rămâne pe lângă Mihai ca un sfătuitor şi un prieten. Sfaturile lui erau întotdeauna aceleaşi, să renunţe la Ardeal, la alte planuri, toate sforţările domnului să fie îndreptate spre cruciade, să cucerească

[227] Isopescu, op. cit., în Acad. Rom., ist. ser. II, X, p. 104–107.
[228] Veress, *Documente*, V, p. 59–60 şi 68–69.
[229] Hurmuzaki, *Documente*, III–2, p. 243 şi XII, p. 292.
[230] Ibidem, XII, p. 289–292.
[231] Ibidem, XII, p. 291.
[232] Ibidem, XII, p. 361.
[233] Ibidem, XII, p. 370.
[234] Ibidem, XII, p. 565.

Bulgaria, să-şi ia reşedinţa la Sofia[235]. După cucerirea Ardealului de către Mihai, încă din decembrie 1599, era la Alba Iulia alături de domn, sfătuindu-l mereu să nu uite marea lui misiune, pentru care era menit[236].

Când Mihai ajunse stăpân şi al Moldovei, îl găsim pe Dionisie la Iaşi, unde prezidează ca vechil al Mitropoliei Moldovei soborul de episcopi şi mitropoliţi pentru caterisirea mitropolitului Moldovei, Gheorghe Movilă care însoţea pe fratele său Ieremia, domnul pribeag în Polonia[237].

Se vede însă că peste puţin timp s-a întors în Ardeal, căci imediat după căderea lui Mihai, îl găsim în această ţară şi anume în tabăra lui Basta. Prietenia lui Dionisie pentru imperiali a fost constantă şi, după uciderea eroului român, a rămas alături de asasinul acestuia. În mai 1602, Basta e silit să se retragă în Ardeal în faţa lui Sigismund Bathory şi între haiducii lui era, alături de Radu Şerban, viitorul domn al Ţării Româneşti, şi „Dimitrie, arhiepiscop al bulgarilor şi sârbilor"[238], care este însă desigur Dionisie. Chiar în acel an Dionisie intră în slujba împăratului Rudolf, primind o pensie regulată de la dânsul[239]. În acest timp el este întrebuinţat de împărat ca sol pentru misiuni la suveranii ortodocşi şi astfel, la 1603, Dionisie e trimis cu scrisori la Moscova, unde mai fusese cu 12 ani înainte[240]. La Moscova, Dionisie sosi în iunie 1604[241]. La graniţă el spusese că are de vorbit în taină cu ţarul pentru o chestiune însemnată. După o lungă aşteptare e primit în audienţă de ţarul Boris Gudunof, căruia i-aduce darurile şi scrisorile împăratului. E pus să şadă la stânga împăratului, dar nu primeşte să vorbească faţă cu boierii. Nu ştim sigur care era obiectul soliei tainice, dar e probabil că era vorba da falsul ţar Dimitrie, cu care nobilii poloni se pregăteau să atace pe ţarul Boris. La întoarcere, Dionisie rămâne opt luni ascuns în Lituania, plătit de ţar cu sume mari şi blănuri, probabil pentru operă de spionaj şi propagandă în

[235] Ibidem, XII, p. 552–553 şi III–1, p. 394–396 şi 400.

[236] Ibidem, XII, p. 731–733.

[237] N. Iorga, *Studii şi documente*, IX, p. 29–37.

[238] Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 163.

[239] Veress, *Documente*, VII, p. 8–9, 112, 124, 127, 198–199 (anii 1602–1604).

[240] Ibidem, VII, p. 153.

[241] S. Bielokurov, Списки дипломатическихъ лицъ (*Rapoartele diplomaţilor*), în Сборникъ Моск. Архивъ Минист. Иностр. Дѣлъ V, Moscova, 1893, p. 236.

aceeaşi chestiune[242]. În toamna anului 1604 Dionisie se întoarce la Praga, unde reîncepe să încaseze pensia de la împărat[243].

Dar vechea lui idee, libertatea creştinilor ortodocşi de sub jugul păgân, nu-i dă linişte nici acum, la bătrâneţe. La 1618 şi 1619, Carol de Nevers, solul francez la Roma, se înţelesese cu grecii de acolo pentru o răscoală creştină şi intră în corespondenţă cu Dionisie. Ni s-au păstrat scrisorile acestuia către ducele francez, scrise din Viena, în care renăştea vechea nădejde din vremea lui Mihai[244]. Bătrânul mitropolit fu înşelat şi de data aceasta în aşteptările sale. El rămâne la Viena şi ultima ştire ce avem despre dânsul este mărturia sa în testamentul voievodului pribeag la Viena, Radu Şerban, la 28 februarie 1620[245]. Astfel, la sfârşitul vieţii, îl găsim iarăşi alături de un tovarăş de arme al lui Mihai Viteazul.

Stavrinos vistiernicul şi Gheorghe Palamed. Grecii aveau pe atunci o cultură, pe care n-o aveau ceilalţi ortodocşi. În mijlocul lor trăia încă vechea tradiţie clasică şi bizantină, prozatori şi poeţi au început, cu prilejul războiului cu turcii, să cânte luptele pentru credinţă şi speranţele lor se îndreptau spre Mihai. Ei şi-au pus talentul şi inspiraţia în slujba marelui erou român, slăvindu-l în versurile lor. Aceste poeme de laudă sunt importante pentru că ne arată sentimentele ortodocşilor faţă de Mihai Viteazul.

Stavrinos vistiernicul, originar din Malsiani (Delvino)[246], care se afla în Ardeal la Alba Iulia, pe lângă mitropolitul Dionisie Rally[247], întrebuinţat de Mihai şi ca sol la paşii turceşti[248], a scris la Bistriţa în Ardeal o vestită poemă grecească a vitejiilor lui Mihai (*Vitejiile prea evlaviosului şi prea viteazului Mihail voevod*)[249]. În această poemă eroică prezintă lupta domnului ca un duel izolat între el şi împărăţia turcească,

[242] Muraviev, op. cit., p. 300–317, dă toate amănuntele asupra acestei solii.

[243] Veress, *Documente*, VII, p. 230–231. Împăratul voia să-l trimită din nou la Moscova, dar mitropolitul se scuză, fiind bolnav. Un moment dat, la 1605, e arestat, fiind bănuit dă intrigi împotriva împăratului (ibidem, VII, p. 240).

[244] Buchon, *Nouvelles recherches sur la principauté de Morée*, I, 1849, p. 251 şi urm. şi 289–291. Sathas, *Νεοελληνική Φιλολογία* p. 304–305, Iorga, în *Revista Istorică*, V, p. 31–35.

[245] N. Iorga, *Socotelile Sibiului*, în Acad. Rom. ist., ser. II, XXI, p. 290–291.

[246] Legrand, *Recueil de poemes historiques en grec vulgaire*, Paris, 1877, p. 127.

[247] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 742.

[248] Veress, *Documente*, V, p. 94.

[249] Legrand, op. cit., p. 16–127.

neţinând seama de Liga Creştină. Pentru Stavrinos, Mihai e „onoarea ortodocşilor", „cel ce lucra pentru ortodoxie şi spera să celebreze slujba la Sfânta Sofia, stăruia să unească bisericile din Roma şi Constantinopol"[250].

Poema lui a fost foarte răspândită şi tipărită în mai multe rânduri[251], a pătruns până în Ucraina, unde a fost tradusă şi rezumată în rusă apuseană[252].

Pe de altă parte, Gheorghe Palamed, un grec stabilit la Ostrog, în Podolia, la curtea cneazului Constantin, scrie şi el o poemă în cinstea lui Mihai, intitulată: *Istoria ce cuprinde toate faptele, vitejiile şi luptele strălucitului Mihail voevod* [253]. Palamed compară pe Mihai cu Alexandru Macedon, Hector şi Achile şi-l socoteşte un apărător al creştinătăţii întregi[254].

În sfârşit, Matei al Mirelor, un mitropolit grec poet şi istoric, ce a locuit în Ţara Românească după căderea lui Mihai, arată că grecii îşi puseseră nădejdea în Mihai pentru mântuirea Constantinopolului din mâinile păgânilor[255].

*

* *

Încă înainte de ridicarea lui Mihai împotriva turcilor se pregătea în Orient o răscoală generală a creştinilor împotriva stăpânirii otomane. Conducătorii acestei mari conspiraţii au fost Cantacuzinii din Constantinopol şi rudele lor din cler, precum şi mitropoliţii şi episcopii greci care

[250] Ibidem, p. 111 şi 115.

[251] D. Russo, *Curs manuscris asupra literaturii greceşti în principate*, 1919–1920.

[252] I. Ştefănescu, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolii XVII şi XVIII*, în *Revista Istorică Română*, IV (1934), p. 141–147.

[253] D. Russo, op. cit., Mihail Palamidis vistier, tatăl lui Gheorghe era la 1588 la Lemberg, în legătură cu Stavropighia ortodoxă (Milkowicz, *Monumenta confraternitatis... Leopoliensis*, Lemberg, 1898, I–1, p. 157). La 1591 Gh. Palamed era la Cracovia şi traducea din românește în polonă o scrisoare a lui Petre Şchiopul (Veress, *Documente*, III, p. 295). Despre Gh. Palamed şi poema sa, O. Tafrali, *Poema lui Gh. Palamede*, în *Literatura şi Arta română*, IX, 1905, p. 244–253 şi 483–498. Textul grecesc la Legrand, *Bibliothèque grècque vulgaire*, II, Paris, 1881, p. 183–230.

[254] Tafrali, op. cit., p. 484.

[255] Poema lui Matei al Mirelor, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 373.

cârmuiau biserica din toată Peninsula Balcanică. Mihai a fost pus în scaun de această conspirație, care spera că-i va fi de folos. În adevăr, îndată ce începu războiul Ligii Creștine, izbucniră răscoale în Sèrbia, Albania, Bosnia, Herțegovina, Macedonia, Moreia, Bulgaria și în Banat. Toată lumea ortodoxă era în fierbere în frunte cu șefii ei bisericești. Luptele lui Mihai cu turcii se încadrează istoricește în această vastă mișcare creștină, el este un luptător pentru ortodoxia întreagă. Dar izbândele lui Mihai îl cresc în ochii tuturor, nu atât eroica rezistență de la Călugăreni, cât mai ales desele incursiuni, nemaiauzite până atunci, dincolo de Dunăre, pe pământul turcului, în țările locuite de creștini. De aceea, el devine șeful întregii mișcări, conducătorul moral cel puțin, mai aproape de sufletele ortodocșilor decât principii catolici.

Toți prelații și luptătorii, până și cei din colțurile îndepărtate din Albania și Tessalia, se îndreptau cu nădejdea și apelul lor către dânsul. Această înaltă situație morală a unui domn român în Orient este una din paginile cele mai frumoase ale istoriei noastre.

ARMATA LUI MIHAI VITEAZUL

Vechea organizare a armatei românești. Care erau mijloacele militare pe care le avea la îndemână Mihai Viteazul ca să obție marile lui izbânde? Desigur, aceste mijloace sunt în legătură cu organizarea militară de atunci a țării, pe care trebuie s-o studiem pe scurt, căci numai ea ne va îngădui să înțelegem cum a putut domnul nostru să aibă succese așa de repezi, dar așa de puțin durabile.

În secolul al XVI-lea se produce o schimbare esențială a vechii organizări militare românești. Vechea organizare din veacul al XV-lea era întemeiată în primul rând pe *oastea de țară*[256], adică pe ridicarea maselor în jurul unor centre locale sau steaguri[257]. Această organizare, mai bine cunoscută în Moldova, exista și în Țara Românească, ceea ce face pe Ștefan cel Mare să spuie într-o inscripție privitoare la lupta de la Râmnic cu Basarab cel Tânăr, „a fost mare pieire a *satelor* lui Basarabă"[258] (deci cete organizate pe sate de oșteni). Armata era ridicată prin apel făcut întregii țări, ridicare în masă, numită „oastea cea mare", termen care apare încă din veacul al XIV-lea[259]. La oastea cea mare erau chemați nu numai oamenii liberi, ci și șerbii[260]. Pe lângă îndatorirea de a veni la oastea cea

[256] Pentru oastea de țară traducerea latină a cronicii lui Miron Costin, ed. Barwinski, București, 1912, p. 21 dă echivalența *exercitum collatum* (cf. ed. V.A. Ureche, Miron Costin, *Opere complete*, I, p. 456).

[257] Pentru organizarea armatei în sec. XV, R. Rosetti, *Cum se făptuia războiul de Ștefan cel Mare*, Acad. Rom. ist., ser. III, tom. IV–VI (5 memorii), cf. și N. Iorga, *Istoria armatei române*, I.

[258] Kosak, *Inschriften in Bukowina*, p. 46.

[259] Ștefulescu, *Tismana*, p. 47.

[260] Documentul lui Vlăduț voievod din 10 iulie 1511, Acad. Rom., R. B./6.

mare, țăranii erau siliți să ție pe socoteala lor cai domnești pentru oaste și să lucreze la cetăți[261]. Erau desigur și în Țara Românească *curteni* sau sate privilegiate care formau oștirea cea dintâi gata, exercitată și cu arme[262]. Orașele, care erau centre mai populate, ofereau domnului posibilități mai mari de a strânge repede oaste, erau deci puse mai mult la contribuție și de aceea, în Moldova, constatăm un mare număr de armeni în oastea lui Ștefan cel Mare[263].

Oastea de mercenari era pe atunci puțină și se aduna numai în anume ocazii speciale. De pildă, chiar la 1523, Radu de la Afumați se plângea că „nu am de unde să cheltuesc pentru voinici"[264]. Armele de foc erau rare și cine le cunoștea era un om deosebit. Astfel Dan *Pușcariul*, un oștean al lui Vlăduț voievod care avea și sate în țară cu frații săi, înaintează în vremea lui Neagoe Basarab până la rangul de spătar[265].

Oștirea lui Mihai. Mercenarii. În secolul al XVI-lea din pricina progreselor tehnicii, armatele își schimbă înfățișarea în toată Europa. Răspândirea tot mai mare a armelor de foc, puști și tunuri, a făcut ca vechile oști feudale de țărani conduși de nobili să devie o gloată inutilă. Era oștean cine avea arme de foc și știa să se folosească de ele. De aceea cariera militară a devenit o știință și acei care știau să lupte se angajau pe bani. Astfel, în toată Europa locul întâi îl iau oștile de *mercenari*. La fel s-a întâmplat și la noi. Vechea oaste de țară a rămas o strânsură, care cade pe planul al doilea. Domnii care voiau să lupte pentru apărarea țării sau pentru cuceriri trebuiau să aibă mercenari sau lefegii. De aceea și Mihai Viteazul a avut în primul rând o oaste de mercenari[266].

Încă înainte de Mihai numărul mercenarilor începuse să crească în Țara Românească, ceea ce era o sarcină apăsătoare asupra țării.

Sub Ștefan Surdul, la 1591, se spunea că domnul nu va putea plăti tributul din pricina mercenarilor, care erau o pacoste, silind pe locuitori să fugă[267].

---

[261] Documentul lui Radu cel Mare din 10 decembrie 1505, Acad. Rom. XXXIII–191.

[262] R. Rosetti, op. cit., Acad. Rom. ist. ser. III, tom. IV, p. 23–24.

[263] Donatto da Lezze, *Historia turchesca*, ed. Ursu. p. 89–90.

[264] S. Dragomir, *Documente slave din Sibiu*, p. 41.

[265] Hrisovul lui Vlăduț voievod, fără dată, 21 noiembrie, Acad. Rom. XI/154 și hrisovul lui Neagoe Basarab, fără dată, 17 octombrie, Acad. Rom. XI/153.

[266] Cf. R. Rosetti, în Acad. Rom. ist. ser. III, tom. XI, p. 252 și urm. și XII, p. 122–127.

[267] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 154.

Cronica ţării vorbind de oastea de mercenari a lui Mihai, spune că numai după primele ciocniri cu turcii, abia la 1597, „dacă pierdu atâţia voinici, el fu scârbit şi începu a trimite prin toate ţările streine ca să strângă voinici viteji şi aduse leşi şi cazaci şi tot felul de oameni, care erau de folos"[268]. Această afirmaţie a cronicii este exactă, cum vom vedea imediat.

Până la 1596–97, în timpul marilor lupte cu turcii, nu se găsesc în oastea lui Mihai afară de ajutoarele ardelene, mercenari bine organizaţi şi înarmaţi. În realitate avem mai multe categorii de mercenari în oştirea viteazului domn. Gheorghe Raţ, şeful sârbilor, pe care domnul îl numise mare ban al Craiovei, distingea într-o scutire acordată mănăstirii Tismana „haiduci, dorobanţi şi cătane"[269]. *Haiducii* erau oamenii de peste Dunăre, sârbi şi bulgari, dovadă că aşa sunt numiţi acei care pradă Babadagul, la 1597, sub conducerea sârbului Velişco[270]. În schimb, *dorobanţii* şi *cătanele* sunt lefegii plătiţi de împărat (unguri şi cazaci). În ceea ce priveşte pe cei dintâi, Mihai i-a avut încă de la începutul luptei cu turcii, cu preţ ieftin, ei veneau: de peste Dunăre, din satele creştine autonome cu organizare militară, despre care am vorbit mai sus. Aveau şefi de cete deosebiţi, formând bande izolate în oastea domnului (de exemplu ceata lui Dali Marcu, Baba Novac, Velişco etc.)[271]. Când Mihai a trecut peste Dunăre, în special în Dobrogea, a chemat peste tot *voluntari în leafă*[272].

Al doilea grup de mercenari îl formau cazacii din Ucraina. Această oaste neregulată din Polonia intrase în slujba lui Rudolf al II-lea cu leafă, în urma soliilor trimise de împărat şi de papă hatmanilor căzăceşti[273]. Aron Vodă a chemat şi el pe cazaci sub steagurile lui, îndată ce începu lupta cu turcii, ni s-au păstrat scrisorile lui în care se văd angajamentele şi condiţiile pentru primirea cazacilor în leafă şi la fel a făcut şi urmaşul său, Ştefan Răzvan[274]. După exemplul lui Aron şi al împăratului, Mihai se adresează la rândul său acestor călăreţi din câmpiile sălbatice de la Nipru. În martie 1596, el scrie: „Iubitul meu domn hatman prietenul meu, [...] cu toţi

[268] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 55–56.

[269] Ştefulescu, Tismana, p. 290–291.

[270] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 42.

[271] Pentru Deli Marcu, Veress, *Documente*, V, p. 17, pentru Baba Novac, şef al haiducilor şi sârbilor, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 422–423.

[272] Veress, *Documente*, IV, p. 199, raport din aprilie 1595.

[273] Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 173 şi urm.

[274] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 10–13.

cavalerii oştirii zaporojenilor", chemându-i să vie cu leafă bună în slujba lui. „Să dea Dumnezeu ca să vă văd pe toţi cât mai curând în ţara mea", zicea el, şi invita pe hatman să vie în persoană[275]. Atunci începuse Mihai să primească fonduri de la împărat pentru întreţinerea unei oştiri de mercenari. Toată domnia lui Mihai, de la această dată, e plină de cereri ca să i se plătească regulat pensia mercenarilor întreţinuţi în Ţara Românească pe socoteala împăratului. Această oaste constituită regulat de la 1597, cum spune şi cronica, cu cazaci şi unguri, cu o tabără deosebită, era bine plătită şi forma nucleul cel mai ales al oştirii lui Mihai Viteazul.

Oastea era plătită direct de împărat prin agentul său în Ţara Românească, Lassota, care trimite rapoarte regulate despre întrebuinţarea banilor[276]. Cu aceşti oşteni a cucerit Mihai Ardealul şi Moldova. *Numărul lor era însă foarte redus: nu atingea nici 4000 de oameni.* Avem registrul de plată al lui Lassota, din care reiese că în toamna anului 1597 erau 1987 de călăreţi husari şi 1857 de trabanţi pedestraşi „care sunt plătiţi de împăratul romanilor nobilului principe şi domn Mihai voevod din Valahia"[277]. Tot Lassota spune că mercenarii formau 18 steaguri[278] şi după organizarea polonă a cazacilor trebuie să socotim cam 200 de oameni de steag[279], ceea ce revine la aproape acelaşi număr ca mai sus.

Alături de aceşti mercenari imperiali erau desigur sârbii şi bulgarii, a căror cifră nu o putem stabili sigur. Ei erau organizaţi în cete de haiduci, care avea o valoare militară mai redusă, buni pentru incursiuni repezi dincolo de Dunăre. Socotim că aceşti sârbi şi bulgari nu puteau trece de vreo 5000–6000 de oameni, căci e vorba de cete mici de haiduci, plătite de domn din veniturile sale.

În afară de mijloacele acordate de împărat, Mihai avea şi unele mijloace interne, în ţara lui cea sărăcită: mănăstirile erau datorate să ţie pe socoteala lor panduri (mercenari, voluntari)[280]. Boierii erau şi ei obligaţi să

[275] Ibidem, p. 19–21.

[276] Veress, *Documente*, V, p. 79–80, 253, 264, 272–273, 280–281.

[277] Ibidem, V, p. 106. În tratatul lui Mihai cu împăratul erau prevăzuţi 5000 de oameni (Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 288), dar se vede că cifra n-a fost atinsă.

[278] Ibidem, V, p. 79.

[279] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 643.

[280] Ştefulescu, *Tismana*, p. 290–291. De la Cozia lua Mihai într-un rând, 20 000 de aspri, când a trecut în Ardeal şi o cantitate de plumb, când a atacat Nicopolul (Greceanu, *Genealogii*, II, p. 389).

ţie pe socoteala lor, timp de trei luni pe an, călăreţi în arme. Dar la o revizie a lor de către Mihai, nu s-au găsit în total din aceştia decât cinci sau şase sute[281]. Mihai se plânge într-un rând că n-are cu ce plăti mercenarii: a cheltuit cu ei averea soţiei lui şi a mănăstirilor[282]. Câteodată mercenarii ortodocşi, care nu uitau că luptau pentru credinţă, renunţă „cu glas mare" la leafă în schimbul unei moşii, care se dă mănăstirii Bistriţa[283]. Dar de multe ori lefegii neplătiţi prădau satele boiereşti[284], alte ori plini de mânie năvăleau chiar în castelul lui Mihai, strigând şi spărgând totul, cerând lefile lor[285]. Aceasta a fost atmosfera în care a trăit Mihai, mereu cu grija de a-şi plăti mercenarii, ce aveau neîncetat nevoie de lupte şi de bani.

În genere, oastea de mercenari a lui Mihai o putem socoti la 10–13 000 de oameni, dintre care 4000 armată regulată şi restul haiduci balcanici şi alţii. Această mică oştire era însă destul de însemnată, căci nu trebuie să ne închipuim că armatele din sud-estul Europei, afară de marea oaste a sultanului, puteau însuma cifre prea ridicate. Nici cazacii, nici tătarii nu aveau oştirile uriaşe de care se vorbeşte în cronică[286].

Cu această oaste a câştigat Mihai toate succesele lui militare, dar oştirea organizată la 1597, până atunci domnul luptase împotriva turcilor cu oastea de ţară şi cu haiducii, s-a dezorganizat de la o vreme. Cauza destrămării oştiri lui Mihai este faptul că polonii au poruncit cazacilor să se întoarcă în patrie, ceea ce unii din ei au şi făcut (1600)[287]. Apoi, cei ce încercau să mai treacă prin Moldova şi să mai răspundă la apelul lui Mihai, pentru a umple golurile, erau opriţi să treacă, încă din 1598, din porunca lui Ieremia Movilă[288]. Încercările lor de trecere erau respinse

[281] Veress, *Documente*, V, p. 95.

[282] C. Isopescu, *Documenti inediti*, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 397.

[283] Papiu, *Tezaur*, I, p. 39.

[284] Acad. Rom. Ms. Nr. 2530, f. 567–569, document din 1607 despre prădăciunile pandurilor, în zilele lui Mihai Vodă.

[285] Veress, *Documente*, V, p. 79, Raport al lui Lassota.

[286] Cf. comunicarea d-lui O. Górka la Acad. Rom., *Le calcul des forces militaires dans l'est de l'Europe.*

[287] Poema lui Martin Paszkowski cu pseudonimul P. Kulikowski, *Dzieie Tureczkie y utarczki Kozackie z Tatary (Istoria turcească şi luptele cazacilor cu tătarii)*, Cracovia, 1615, aventurile unui cazac polon din oastea lui Mihai, care apoi fuge, aflând de porunca hatmanului polon. Pentru ordinul polonilor către cazaci, Veress, op. cit., VI, p. 21–22.

[288] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 374.

chiar cu armele[289]. Pe de altă parte, de la 1600 înainte, după luarea Ardealului, împăratul n-a mai plătit pensia oştirii lui Mihai, aşa că aceasta s-a risipit în mare parte. *Aceasta este explicaţia principală a căderii lui Mihai*, care după 1600, în luptele sale cu Basta şi cu polonii, n-a mai avut la îndemână, în cea mai mare parte, oastea cea aleasă de mercenari.

Aşadar, în istoria armatei lui Mihai distingem trei faze. O primă fază, până la sfârşitul anului 1596, când Mihai luptă cu turcii cu oastea de ţară, ţăranii şi boierii şi cu mercenari haiduci, sârbi şi bulgari, cu puţine ajutoare din Ardeal. Este epoca luptei de la Călugăreni.

De la 1597, cum spune şi cronica, îşi formează cu banii împăratului o oaste europeană (în ceea ce priveşte armamentul), ridicându-se la 10–13 000 de mercenari. Este epoca cuprinderii Ardealului şi a Moldovei.

În sfârşit, de la 1600, se dizolvă oastea de mercenari, este epoca înfrângerii şi a căderii.

Oastea de ţară. Alături de oastea cea scumpă şi preţuită a mercenarilor, era oastea de ţară, adunată după obiceiul vechi, care lupta după datini. Organizarea acestei oştiri era teritorială, pe unităţi locale, care corespundeau în vremea lui Mihai cu judeţe. De aceea, găsim în cronică ştirea că la cucerirea Ardealului de către Mihai, oastea de ţară care a trecut munţii prin valea Oltului, era alcătuită din „oştile Craiovei şi a Jiului şi a Mehedinţilor", sub comanda banului Udrea şi a boierilor Buzeşti. Iar când Buzeştii se ridicară împotriva lui Simion Movilă, domnul adus de poloni, ei „adună oştile Mehedinţilor"[291]. Un raport către Vatican despre starea militară a Munteniei, aminteşte, încă din vremea lui Mihnea Turcitul, oastea „oamenilor de la munte ce se chiamă *Medinzi* (Mehedinţi)"[292].

Conducătorii acestor oşti locale erau boierii din regiuni, acei boieri care aveau dregătorii de la domn; banul Craiovei era şef peste toate oştile Olteniei[293].

Acest fapt dădea însă putere partidelor boiereşti, ca de pildă Buzeştilor, care puteau câteodată să ridice oştile din unele ţinuturi pe seama lor. Oastea de ţară fiind, spre deosebire de mercenari, cu

[289] P.P. Panaitescu, *Documente*, p. 47–49.
[290] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 62.
[291] Ibidem, p. 71.
[292] Filitti, *Documente din arhiva Vaticanului*, I, p. 46.
[293] Heidenstein, *Rerum polonicarum... libri XII*, Frankfurt, 1672, p. 360.

organizarea locală, era mai puţin a domnului şi mai mult a boierilor. Mihai Viteazul a organizat însă un corp de „recrutori", care chemau pe oameni la oaste. Într-un act prin care scuteşte de oaste pe un orăşean din Târgşor, Mihai porunceşte „терателюм за воиск8", ceea ce înseamnă „celor ce trag la oaste", să-l lase în pace[294]. Această organizaţie, care nu se mai întâlneşte sub alţi domni, nu împiedeca însă, cum am văzut din mărturia cronicilor, ca oastea de ţară să aibă şefii ei locali.

Satele militare privilegiate organizate în *călăraşi* şi *roşii*, îşi au şi ele locul în alcătuirea oştirii lui Mihai Viteazul. Două decenii după moartea lui Mihai, găsim călăraşi la Mănesti, Gherghiţa, Ploieşti şi Ruşii de Vede[295]. Aceşti călăraşi nu erau toţi ai domnului, puteau fi şi în slujba unor boieri. Astfel Dragomir vornicul, cumnatul lui Mihai Viteazul, pusese într-un rând mâna pe moşia Plăviceni a sorii lui, doamna Stanca, „s-a sculat de a cotropit această moşie, partea doamnei Stanca şi şi-a aşezat nişte călăraşi acolo pe această moşie din Plăviceni"[296].

O descriere a oştirii lui Mihai, când a intrat în Ardeal, distinge întâi pe mercenari şi haiducii liberi, apoi „oastea cea frumoasă a roşilor (rosonum), cum o numesc ei şi călărimea boierilor îmbrăcaţi cu platoşe şi înarmaţi cu măciuci"[297]. Boierii înarmaţi cu măciuci fireşte că nu constituiau o armată modernă, dar adaugă o notă în plus la aspectul feudal al acestei oştiri de veche datină.

Oastea de ţară n-a avut un rol însemnat în izbândele lui Mihai, afară de primele ciocniri cu turcii, deşi numărul ei întrecea pe al mercenarilor; dar organizarea şi înarmarea ei primitivă o făceau să rămâie pe planul al doilea[298]. Socotim însă că ea a avut în domnia lui Mihai, ca şi în alte împrejurări, *un rol politic*. Ea dădea putinţă boierilor să dispuie de o forţă şi să-şi impuie adesea voinţa lor domnului; în orice caz existenţa ei silea pe domn să împartă puterea cu boierii.

Organizarea militară a ţării şi strategia lui Mihai. În istoria principatelor române este o mare deosebire între Moldova şi Ţara Românească în ceea

[294] P.P. Panaitescu, *Documente*, p. 143–144. Mihai din Târgşor, care beneficiază de această scutire, era obligat să ţie cai domneşti pentru oaste. Acad. Rom. Doc. CXCVII/48.

[295] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 79.

[296] Hrisovul lui Mihnea III, 3 iunie 1658, la d-na Lahovary.

[297] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 431, cifrele sunt însă desigur exagerate.

[298] R. Rosetti, op. cit., în Acad. Rom., ser. III, tom. XXI, p. 261–269.

ce privește situația militară. Ambele țări au avut în primul veac de la întemeiere un lanț de cetăți în jurul lor, care le apăra de dușmani: Moldova cu seria de cetăți ce apărau ieșirile din pasurile munților, trecerea râurilor mari și a vadurilor Nistrului, Țara Românească cu cetățuile de la munte și cetățile mari de la Dunăre. Dar pe când sistemul de întărire al Moldovei a fost completat de Ștefan cel Mare, care a făcut din țara sa o cetate înconjurată cu turnuri de apărare, sistemul muntean a căzut repede. Luarea Giurgiului, a Turnului și, în veacul al XVI-lea, a Brăilei de către turci lăsa țara deschisă, un șes întins, bun pentru năvala repede a cavaleriei dușmane. Urmările acestei împrejurări au fost foarte mari și se resimt în soarta deosebită ce a fost menită celor două țări surori.

Mihai Viteazul și-a dat seama de această situație primejdioasă și de aceea scrie ducelui de Toscana: „Am luptat fără cetăți, nici castele, nici orașe, nici cel puțin casă de piatră, unde să mă retrag, ci abia am avut una singură pentru locuință"[299].

Boierii vor simți adânc această situație tragică, averile și moșiile lor lăsate fără apărare în fața oricăror incursiuni. Ei privesc cu invidie la Ardeal, cetate naturală, scutită de asemenea nenorociri. *Și atunci când Ardealul fu cucerit, n-au mai vrut să iasă de acolo, cu toate somațiile împăratului, căci găsiseră în sfârșit un loc de adăpost, în care voiau să se așeze*[300].

E drept că la Târgoviște era curtea domnească, întărită cu ziduri și turnuri, în care au putut rezista turcii puțin timp, la 1595[301]. Mai important însă este faptul că prin reluarea Brăilei și a Giurgiului, Mihai Viteazul a refăcut pentru o clipă lanțul de apărare la Dunăre[302], nu știm însă dacă le-a întărit și le-a organizat din nou după cucerire. În orice caz nici o mare oaste turcească n-a mai trecut Dunărea între 1595 și 1600 și stăpânirea acestor cetăți, deși nu însemna prea mult lucru, a îngăduit lui Mihai să cucerească Ardealul și Moldova, având spatele întrucâtva întărit.

Strategia lui Mihai se resimte din organizația armatei lui și de împrejurarea că țara lui era totuși o țară deschisă. Armata lui, în care erau haiducii balcanici, cete ce străbăteau repede ca fulgerul în locuri aproape

[299] *Luptele lui Mihai Viteazul*, Biblioteca Astra, p. 41–42.

[300] Vezi mai jos, p. 82–85.

[301] Cf. R. Rosetti, *Evoluția fortificației la Români*, Acad. Rom., ist., ser. III, tom. XII, p. 31–34.

[302] Ibidem, p. 27, pentru valoarea cetăților.

neumblate, cazăcii obişnuiţi cu lupta cu tătarii, pe cai iuţi, apoi ţara care nu dădea puncte de sprijin, toate fac pe Mihai să adopte o strategie în care surprinderea şi repeziciunea mişcărilor să fie principalul temei al izbândei, numai graţie ei a cucerit Ardealul şi Moldova. De aci reiese şi principiul ofensiv al tacticii lui Mihai. El a fost un mare militar din temperament, care a ştiut să se folosească de toate împrejurările în care se afla. Figură rară în istoria militară a românilor, oameni prudenţi şi aşezaţi, care ştiau să-şi apere ţara, întărindu-se în păduri şi în locuri ferite pentru a lovi pe duşmani, dar care foarte rar iau ofensiva şi întâmpină pe duşman în ţara lui, Mihai a avut ca principiu strategic întotdeauna ofensiva, împotriva turcilor ca şi a creştinilor. Căderea lui se datoreşte unor cauze politice ce l-au lipsit de cei mai buni oşteni, nu unor lipsuri în concepţia lui strategică[303].

[303] O bună analiză şi caracterizare a strategiei lui Mihai, R. Rosetti, *Evoluţia strategiei la Români*, Acad. Rom., ist. ser. III, tom. VI, p. 31–79.

MIHAI VITEAZUL ŞI BOIERII

Divanul de la începutul domniei. Mihai fusese ridicat în scaun printr-o mişcare a boierilor olteni, în mijlocul cărora crescuse, era reprezentantul acelor boieri şi aceasta s-a resimţit în toată domnia lui. Boierii care îl ridicaseră erau tineri, cei mai mulţi, ca Buzeştii, nu ocupaseră funcţii înalte. Mihai n-a putut de la început să facă o revoluţie în sfatul domnesc şi să înlocuiască pe boierii ce slujiseră pe rând la domnii dinaintea lui cu boieri noi şi tineri. Bătrânii boieri formau un element statornic peste domniile trecătoare, aşa fusese chiar şi în veacul al XV-lea. De aceea în divanul din primul an al domniei lui Mihai întâlnim boieri ce slujiseră sub Mihnea Turcitul, sub Ştefan Surdul, ba chiar sub Alexandru cel Rău.

Astfel divanul cu care-şi începe viteazul domn stăpânirea era compus din Mitrea vel vornic, care fusese mare vornic şi mare logofăt sub Mihnea şi sub Alexandru cel Rău[304], Andrei mare logofăt, fostul vistiernic al lui Mihnea, Manta marele paharnic, fost postelnic sub Alexandru; Pană comisul, care slujise ca vistiernic sub Alexandru; Tudorache marele postelnic, fostul comis al lui Alexandru cel Rău; Dimitrache marele spătar, fost cu aceeaşi funcţie sub Mihnea. Dintre boierii noi avem pe Pangratie vistierul, pe Sârbu stolnic, Coci postelnicul şi Statache vistiernicul, Dragomir stolnic, apoi Negri spătar[305]. Observăm, aşadar, că

[304] Pentru cariera lui, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, la indice. Era un boier bătrân, comis la 1570–1573, vistier la 1576–1577, vornic la 1578.

[305] Pentru divanul lui Mihai din 1593–4, Iorga, *Studii şi documente*, VII, p. 270, V, p. 290, XVI, p. 139. Acad. Rom. doc. LXXII/9 (7 dec. 1593), CCI/9 (3 aprilie 1594) şi Ms. Nr. 2530, f. 543–544 (1594 mai 16), f. 545 (mai 25), p. 546–547 (iulie 5), f. 552–554 (iulie 22). Arhive Stat, sec. istor. acte din 20 dec. 1593, 4 ianuarie, 16 mai, 27 mai, 3 iunie, 18 iunie, 21 iunie, 7 iulie, 17 august, 29 august 1594. Cf. indicele la Filitti, op. cit., şi Ghibănescu, *Divane*, p. 34, cf. şi p. 32–33 pentru divanele domnilor precedenţi.

venirea lui Mihai în scaun a însemnat păstrarea datinei şi a vechiului regim boieresc. Boierii olteni care l-au sprijinit la ocuparea domniei nu apar încă în divan. Şi ceea ce e mai caracteristic, Mihai păstrează cei mai mulţi boieri greci ai lui Alexandru (Manta, Pană, Tudorache sau Tudori şi Dimitrache), la care se mai adaugă şi noi boieri greci în divanul său: Pangratie, Coci, Statache. Putem spune că primul divan al lui Mihai a fost mai bine de jumătate grecesc, desigur sub influenţa cercurilor din Constantinopol şi a lui Iane banul.

Dintr-o listă de boieri munteni prezentată împăratului creştin de solul său, raguzanul I. Marini Polli, mai cunoaştem încă pe unii boieri de rang inferior sau foşti boieri, care rămăseseră fără dregătorii la curtea noului domn[306]. Între boierii vechi e Danciul, mare vornic sub Alexandru cel Rău, Dan, vistiernicul lui Ştefan Surdul, Chisar logofătul şi Petre spătarul, boieri ai lui Mihnea, alături de care fusese şi Mihai ca dregător în divan în tinereţea lui. Dar pe lângă aceştia erau şi boieri noi şi tineri: Stroe Buzescu postelnicul, Ivan aga căpitanul de călăraşi, Radu comisul Florescu. Aceştia erau desigur oamenii de încredere ai domnului, cu care se sfătuia în taină pentru marile sale planuri, pe ei se va întemeia mai târziu stăpânirea lui şi ei vor ocupa locurile înalte ale vechilor boieri. Existenţa unor oameni de încredere ai domnului, care peste capul divanului cârmuiau ţara, se vede din faptul că acestor boieri tineri Mihai le încredinţează toate soliile importante (Stroe Buzescu trimis de două ori la Sigismund Bathory şi la Aron Vodă; Radu Buzescu trimis şi el la Sigismund[307], precum şi conducerea armatelor în primele lupte cu turcii (Radu, Preda şi Stroe Buzescu în luptele cu tătarii; Radu Florescu la Hârşova[308]). Aceşti boieri erau comandanţii oştirilor de ţară, oameni de acţiune şi înrudiţi cu domnul formând un puternic partid, pe care se bizuia Mihai. Ei în curând vor ajunge să înlăture pe boierii cei vechi şi să ajungă stăpâni în sfatul cel mare al ţării.

Boierii cei noi. În octombrie 1594, în ajunul luptei cu turcii, boierii cei vechi sunt înlăturaţi brusc din divan de către boierii cei noi, comandanţii oştilor. Astfel intră în divan ca mare vornic Ivan, fostul comandant de

[306] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 196–197. Solul observă că cei mai mulţi boieri sunt greci.

[307] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 47 şi 49.

[308] Ibidem, p. 48–49.

călăreţi, care-şi vărsase sângele pentru domn în luptele cu tătarii[309]; Tudosie sau Teodosie vistierul, din neamul Rudenilor, autorul cronicii lui Mihai Viteazul; Şerban paharnicul, viitorul domn Radu Şerban, Calotă spătarul şi Radu Florescu comisul, care fusese pribeag cu Mihai la Constantinopol; în sfârşit fraţii Buzeşti, Stroe stolnicul, Preda postelnicul şi Radu clucerul[310]. Dintre vechii boieri mai rămâne pe lângă divan doar Miroslav fostul mare logofăt, un boier foarte bătrân care slujise în această dregătorie încă din vremea lui Alexandru cel Bătrân, Mihnea şi Petre Cercel, înrudit cu neamul domnesc şi cu boierii din Mărgineni[311]. Tot atunci e făcut mare logofăt Chisar, un vechi boier de care am mai vorbit. Dar toţi grecii din primul divan al lui Mihai sunt înlăturaţi până la unul. Înlăturarea boierilor bătrâni şi înlocuirea lor cu boierii tineri şi războinici se făcuse poate cu consimţământul lui Mihai, înlăturarea grecilor, care schimbă cu totul aspectul divanului, i-a fost însă desigur impusă. Prin tratatul încheiat de boieri cu Sigismund Bathory fără voia lui Mihai se prevedea că grecii nu vor mai avea voie să ocupe funcţii în Ţara Românească, ceea ce consfinţeşte revoluţia din octombrie 1594.

În adevăr, în primăvara anului 1595, solii lui Mihai în frunte cu mitropolitul închină ţara lui Sigismund Bathory şi fără voia şi ştirea stăpânului lor încheie cu acesta un tratat, prin care puterea domnului Ţării Româneşti era îngrădită, boierilor li se dau toate drepturile şi grecii erau scoşi din toate slujbele boiereşti. Mihai, adânc jignit, a trebuit să primească, deoarece se pregătea să dea lupta cu turcii şi avea nevoie de ajutorul oştirii lui Sigismund[312]. Acest tratat, impus domnului din afară, a pecetluit izbânda boierilor noi asupra celor vechi.

---

[309] Vezi mai jos, pragraful următor.

[310] Arhive Stat, sec. ist. acte din 2, 7 şi 31 oct. şi 24dec. 1594. Ms. Acad. Rom. Nr. 2530, f. 555–556 (1595 martie 17, Miletić şi Agura, Дако-Ромънитѣ и слав. писменостя, în Сборникъ IX, p. 155 (8 septembrie 1595), Ştefulescu, *Strâmba*, p. 27–28, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 51 are la mai 19, divanul din anul precedent, să fie o greşeală de dată? Pentru divanul din 1596, Ghibănescu, *Divane*, p. 34, Acad. Rom. Ms. Nr. 2530, p. 566 (aprilie 15 şi iunie 1), Safarik în Гласник (*Belgrad*), ser. I, IX, 1857, p. 243–244, din 24 iulie 1596 şi Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 290.

[311] Cf. pentru cariera şi rudele lui, G.D. Florescu, *Boierii din Mărgineni*, Văleni, 1930, arborele genealogic.

[312] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 50 arată că tratatul s-a încheiat de boieri împotriva voinţei domnului. Textul în Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 209–213 şi 472–476. Cf. Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 268–274.

De aproape o jumătate de veac aceleaşi familii de boieri guvernau ţara peste schimbările repezi de domnie. Aceiaşi boieri rămâneseră în drăgătorii, când veneau domni noi, chiar când aceştia erau duşmanii înaintaşilor lor în scaun. Ceea ce se făcuse la 1594 în Ţara Românească şi se desăvârşise în anii următori era o adevărată revoluţie naţională, în sensul de atunci, înlăturarea în bloc a străinilor cu sprijinul lui Sigismund Bathory şi probabil împotriva domnului, care avea anume legături şi rudenii la Constantinopol. Pe de altă parte, şi boierii cei vechi şi bătrâni, stâlpii ţării sub domnii dinainte, erau puşi la o parte de partidul boierilor tineri şi războinici, cei mai mulţi din Oltenia. Desigur că cei înlăturaţi au protestat şi chiar au conspirat împotriva domnului şi a noilor lui sfetnici.

În vara anului 1596, Chisar marele logofăt în funcţie, Dan fostul mare vistiernic al lui Ştefan Surdul, Vintilă clucerul şi Dumitru, un boier bătrân, împreună cu alţi boieri mai mici uneltesc cu turcii şi cu moldovenii pieirea domnului şi aducerea în scaun a lui Simion Movilă, fratele lui Ieremia. Îi dădură de veste domnului să fugă, căci vin tătarii, dar Mihai descoperi gândurile lor şi capetele lui Chisar marele logofăt şi al fiului său, precum şi a lui Dumitru cad sub securea călăului, ceilalţi vinovaţi izbutesc să fugă în Moldova[313]. Îndată după sângeroasa execuţie a boierilor încărunţiţi în slujbele domnilor bătrâni şi neobişnuiţi cu o vreme nouă, demnitatea de mare logofăt rămasă liberă, fu dată lui Teodosie Rudeanu, până atunci vistiernic, unul din membri cei mai însemnaţi ai partidei celei noi. În locul lui ca vistiernic veni însă un alt boier oltean, Stoica sau Stoichiţă din Strâmba; unul din cei mai apropiaţi şi buni sfetnici ai domnului[314]. Izbânda partidei noi era deplină. De atunci divanul lui Mihai nu s-a mai schimbat până la sfârşitul domniei[315]. Singurul grec rămas însă pe lângă Mihai a fost

[313] Pentru acest complot, scrisoarea lui Mihai către Sigismund Bathory la 6 septembrie 1596, Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 277–278, Walter în Papiu, *Tezaur*, I, p. 37–38 (cu data greşită 1595), Stavrinos, în Legrand, *Recueil de poèmes historiques*, p. 49. Pentru boierii fugiţi în Moldova, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 487–488, 551. Nu este dovedit că Dumitru cel omorât la 1596 era vornicul Dudescu, cf. Hagi-Moscu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, extras din *Arhivele Olteniei*, Nr. 43–44, p. 11.

[314] Despre el, vezi mai jos, p. 75.

[315] Pentru divanele din anii 1597–1600, Acad. Rom. Ms. Nr. 2530, f. 565–590 şi Nr. 2531, f. 17–18, Ghibănescu, *Divane*, p. 35–36, Miletić şi Agura, op. cit., p. 156–157, Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 291, Acad. Rom., doc. XL/85, 86, 91, Ştefulescu, *Documente slavo-române*, p. 295–301.

banul Craiovei, Mihalcea. Nu cunoaştem banul din primul divan al lui Mihai, dar de la 1595 apare banul Mihalcea, la 1596 Calotă, iar la 1598 bănia este împărţită unui triumvirat, Mihalcea, Catolă şi Udrea şi la 1599, Mihalcea, Calotă şi Raţ[316]. Mihalcea a fost un sfetnic credincios şi un militar de valoare şi mai ales era înrudit cu Buzeştii şi de aceea s-a făcut o excepţie pentru el şi n-a avut soarta celorlalţi boieri greci (întrucât Andronie vistierul pare a fi fost sub Mihai fost vistier, iar funcţia era ocupată de Teodosie şi apoi de Stoichiţă).

În schimbările divanului lui Mihai, care începu cu un sfat plin de boieri vechi şi de greci, pentru a trece brusc de la 1594 la un sfat de boieri tineri şi războinici, se oglindeşte lămurit marea luptă dintre partidele boiereşti ce s-a început odată cu urcarea în scaun a lui Mihai şi urmată apoi şi în timpul domniei lui. Noii boieri, cei mai mulţi olteni, au câştigat izbânda în acele împrejurări turburi, prin dârzenia şi îndrăzneala cu care au dus lupta şi am văzut că s-au impus peste voinţa domnului, la 1595, cu ocazia tratatului cu Sigismund Bathory. De aceea credem că şi politica ţării a fost de atunci politica lor, impusă domnului, căci adevăraţii stăpâni ai ţării erau ei.

Rămâne să vedem ce reprezenta acest partid ca origini şi ca tendinţe politice, ca să înţelegem mai bine directivele pe care le-au dat politicii ţării.

Sfetnicii lui Mihai Vodă şi neamurile lor. Boierii care ridicaseră pe Mihai în scaun, care de la început ajunseseră comandanţii oştilor şi apoi stăpânii sfatului domnesc, erau cei mai mulţi din Oltenia şi formau un partid politic strâns unit. Ca de obicei, ceea ce-i unea între ei erau legăturile de sânge sau de rudenie. În adevăr putem urmări, pe temeiul cercetărilor genealogice, înrudirile între aceşti boieri, în lanţul cărora nu lipseşte nici Mihai Vodă el însuşi, care era şi el, nu trebuie s-o uităm, un fost boier oltean.

În fruntea acestor boieri steteau Buzeştii. Se trăgeau dintr-un boier, Cârstian din veacul al XV-lea şi locul lor de baştină era moşia Cepturoaia. Cei trei fraţi din vremea lui Mihai erau fiii lui Radu Buzescu marele armaş şi prin înrudirile lor erau legaţi de toate familiile din partidul cel nou. Mama lor, Maria din Stăneşti, era rudă de aproape cu Tomana, soţia lui Dobromir marele ban, unchiul doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul. Stroe stolnicul Buzescu era căsătorit cu Sima din neamul Rudenilor, sora

[316] E. Hagi-Moscu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, extras din *Arhivele Olteniei*, p. 8.

lui Teodosie marele logofăt. Al doilea frate, Radu clucerul, era căsătorit cu fiica banului Mihalcea, iar vărul celor trei fraţi, Radu ot Cepturoaia avea de soţie pe Calea Calomfirescu, fiica lui Radu Calomfirescu, vestitul căpitan al lui Mihai. Fiul lor, Preda, a fost ginerele lui Mihai Viteazul, căsătorit cu fiica lui Florica şi de aceea i s-a zis Floricoiul[317]. Buzeştii îşi agonisiseră o imensă avere în vremea lui Mihai şi domnul le întăreşte într-o serie de hrisoave din anii 1595–1596 toate moşiile[318], erau ctitori la Căluiu (Romanaţi), Stăneşti (mânăstire întemeiată de boierii din Stăneşti, din care se trăgea mama lor, închinată mai târziu de fraţii Buzeşti patriarhiei de la Alexandria[319] şi la Cepturoaia[320]). Proprietăţile lor ajunseră mai târziu aşa de întinse, încât hrisovul de întărire dat fiului lui Radu Buzescu la 1656 de Constantin Şerban Vodă este cel mai lung hrisov domnesc cunoscut din trecutul nostru, înşirând pe zeci de pagini nenumăratele moşii ale Buzeştilor, pe tot cuprinsul ţării, dintre care multe sunt cumpărate de la moşneni „în zilele lui Mihai Vodă", când ţăranii proprietari „nu mai puteau plăti birul"[321].

Boierii Rudeni apar pe lângă domnie încă din vremea lui Alexandru cel Rău, când Teodosie era spătar şi fratele său Chirca era comis[322]. Am văzut cum Teodosie ajunge vistiernicul lui Mihai şi, în urma complotului boieresc din 1596, devine mare logofăt. Şi el era înrudit cu Buzeştii şi cu familia doamnei Stanca. Mama lui, al cărei nume nu-l cunoaştem, era sora Tomanei, soţia lui Dobromir banul, care era deci deopotrivă unchi şi al doamnei Stanca şi al lui Teodosie logofătul. Sora lui Teodosie era Sima, căsătorită cu vestitul erou Stroe Buzescu[323]. Şi Teodosie cu fraţii lui îşi făcuseră o frumoasă avere de moşii, cu aceleaşi mijloace ca şi Buzeştii, cumpărând adică moşiile ţăranilor moşneni săraciţi din pricina războaielor

[317] Pentru genealogia Buzeştilor, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, tabla genealogică a Buzeştilor, General Năsturel, *Biserici din Oltenia*, în *Revista p. istorie, arheologie şi filologie*, XII–2, p. 298–299 şi 312 (pisania de la Căluiu). Pentru Preda Floricoiu, E. Hagi-Moscu, op. cit., p. 19.

[318] Acad. Rom. doc. LXXIV/185 (1595 iulie 5), CLXXVI/13 (1595 februarie 24), XL/77 (1596 iunie 3), Greceanu, *Genealogii*, II, p. 361 (1596 iunie 15).

[319] Acad. Rom., *Creşteri*, XXVIII–XXX, p. 154 (19 mai 1615).

[320] Acad. Rom. Ms. Nr. 2531, f. 17–18 (25 iunie 1600, hrisov de la Nicolae-Pătraşcu).

[321] *Tinerimea Română*, I, 1898 (nouă serie), p. 89–127.

[322] Acad. Rom., Ms. Nr. 2530, f. 541–542.

[323] Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, tabla genealogică, Corbeanu-Rudeanu. Cf. şi N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 680–681.

lui Mihai. Astfel, la 1597, Teodosie cumpăra de la țărani satul Băia cu 12 000 aspri, iar în anul următor satele Slătioara, Foleşti şi Popeşti (în Vâlcea) cu 5500, 6700 şi 4500 aspri, tot de la moşneni[324]. Teodosie era un om învățat, el a scris cronica oficială a domniei lui Mihai, păstrată în traducerea latină a silezianului Baltazar Walter. Desigur că domnul i-a poruncit, ca mare logofăt, să-i scrie cronica faptelor sale şi lucrarea aceasta, cât putem să recunoaştem prin traducerea cu adausuri, este o operă biografică, ce se ridică deasupra producțiilor obişnuite ale cronicarilor[325].

Stoica sau Stoichiță vistiernicul era tot un boier oltean, se trăgea din Strâmba (Gorj). La începutul domniei lui Mihai era al doilea logofăt, funcție ce se dedea de obicei celor cu știință de carte. În adevăr, acest lucru se vede şi din faptul că Mihai îl răsplăteşte „pentru credincioasă şi dreaptă slujbă ce a slujit domniei mele în țară streină"[326], adică a fost sol. După complotul boieresc din 1597, trecând scurtă vreme în demnitatea de postelnic, ajunge vistiernic. Era un boier tânăr, căci a mai avut o carieră lungă, a fost mai târziu, sub Radu Şerban, mare logofăt, apoi iarăşi mare vistiernic, a luat parte la mişcarea revoluționară împotriva grecilor a lui Lupu Mehedințeanu şi moare la 1620[327].

Şi acest boier îşi făcuse o frumoasă avere, moşii cumpărate şi altele, cum spune în testamentul său „la vremea noastră de moarte", „ce ne-au fost milă de la Mihai voevod"[328]. După căderea lui Mihai, temându-se de o confiscare a averii lui, care cuprindea peste 15 sate, „satele mele ce le-am câştigat cu slujba, miluit de la creştinul Mihail voevod", le dăruieşte pe toate mânăstirii Strâmba întemeiată de dânsul (3 martie 1601)[329]. Stoica fugise în fața noului domn, Simion Movilă, dar imediat ce uzurpatorul e alungat, îşi reia satele în stăpânire şi le ține până la moarte[330]. Şi el e învinuit că ar fi luat unele din aceste moşii cu sila de la țărani[331].

---

[324] Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 291, nota 1.

[325] Papiu, *Tezaur*, I, p. 1–74 şi Iorga, *Cronicile muntene*, Acad. Rom., ist. ser. II, 1899, p. 10.

[326] Ştefulescu, *Strâmba*, Bucureşti, 1906, p. 20–67.

[327] Ibidem.

[328] Testamentul din 25 martie 1620, Acad. Rom. Ms. Nr. 610, f. 46–47. Testamentul e întărit de patriarhul Chiril al Alexandriei.

[329] Actul de danie, ibidem, f. 46.

[330] După cum reiese din testamentul din 1620, citat mai sus. Pentru fuga lui la 1600, cf. *Revista Istorică*, I, 1915, p. 223.

[331] *Revista Istorică*, loc. cit.

Banul Mihalcea, un vestit căpitan de oaste, care moare spânzurat de unguri, era un grec din Chios, din familia Caragea. Gheorghe Basta într-o scrisoare îl numeşte „parente del Valacco", adică rudă a lui Mihai Viteazul[332]. Basta face poate aluzie la o legătură destul de depărtată prin alianţă, una din fiicele lui Mihalcea era soţia lui Bădican spătarul din Greci, fratele lui Preda Floricoiul, ginerele lui Mihai Viteazul[333]. Am văzut că Mihalcea era rudă prin alianţă şi cu Buzeştii. Mihalcea fusese mare ban şi înainte de Mihai, la 1594 era fost mare ban[334] şi el ca şi ceilalţi boieri de oaste şi de sfat ai viteazului domn îşi agoniseşte moşii pe socoteala ţăranilor sărăciţi. Încă de la începutul domniei, Mihai îi confirmă satul Orleşti, „pentru că a plătit birul de haraci al cinstitului împărat", în locul oamenilor din acel sat ce fugiseră peste Dunăre, încă din zilele lui Alexandru cel Rău[335].

Udrea banul e cel ce duce oastea de ţară prin pasul Turnul-Roşu în ajutorul lui Mihai la cucerirea Ardealului, pe el îl lasă Mihai să păzească scaunul Sucevii după cucerirea Moldovei şi tot el dă ultima luptă cu Simion Movilă şi cu polonii la Curtea de Argeş; în cele din urmă e ucis de Simion Movilă. Era din familia Bălenilor, doamna Voica a lui Pătraşcu cel Bun era mătuşa lui Udrea, sora tatălui său, Radu Clucerul Băleanu[336]. Înainte de a fi ban al Craiovei era armaş (până la 1598) şi avem de la acest oştean un frumos testament, în care arată unde trebuie îngropat „de voi pieri eu în războiu", iar satele lui, pomenite în acel testament, sunt nu mai puţin de 35, pe care le lasă în parte rudelor sale, în parte mânăstirii Dealului[337]. Chiar Mihai Viteazul cumpărase de la el un sat, Drăgoteştii, luat, ca de obicei, de la moşneni[338].

Calotă Bozianu, boier oltean, fusese ban mic sub Dobromir banul, unchiul doamnei Stanca, şi acesta îi confirmase încă de pe atunci numeroase bucăţi de moşie cumpărate de la săteni[339]. În domnia lui Mihai,

[332] Veress, *Gh. Basta*, p. 390.

[333] Hagi-Moscu, op. cit., p. 8 şi 19. Pentru procesul acestei fiice a banului Mihalcea sub Radu Mihnea, pentru uciderea a doi ţigani cu mâna ei şi sperjur, ibidem, p. 8, nota.

[334] Miletić şi Agura, Дако-Ромънитђ, în Сборникъ, IX, p. 158.

[335] Ibidem şi Acad. Rom. L/12.

[336] Greceanu, *Genealogii*, I, p. 263–265 şi 288–291 şi Hagi-Moscu, op. cit., p. 9–10.

[337] Ibidem, I, p. 263–264.

[338] Acad. Rom., *Creşteri*, XII, p. 127.

[339] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VI, p. 163–164.

Calotă ajunge mare spătar şi urmează cu cumpărăturile. O mulţime de ţărani din Gorj i se închină ca vecini şi-i vând pământurile lor, cu aprobarea lui Mihai Vodă, „pentru că n-au putut plăti dăjdiile lor". Cumpărăturile lui în 1595 însumează 17.760 de aspri (bani de argint)[340]. În acelaşi an Calotă e numit de Mihai mare ban al Craiovei[341]. Soţia lui era Calea din Brâncoveni, fiica lui Danciul vornicul şi sora viitorului domn Matei Basarab[342]. Acest Danciul din Brâncoveni (Romanaţi), tatăl lui Matei, era în vremea lui Mihai un boier bătrân, fost mare vornic, el moare la Alba Iulia în 1597, în timpul unei solii în Ardeal, trimis fiind de Mihai Viteazul, şi e îngropat în biserica ridicată în capitala Ardealului de domnul Ţării Româneşti. Cheltuielile de îngropare le făcuse doamna Stanca[343].

Ivan marele vornic fusese, cum am văzut, un comandant de călăreţi. El se distinsese în lupta de la Şerpăteşti cu turcii şi tătarii şi fusese ridicat după aceea la marea vornicie. Mihai îi dă la 12 noiembrie 1595 o răsplată solemnă şi pomeneşte în hrisovul său „credincioasă şi dreaptă slujbă şi vărsare de sânge, care au vărsat pentru domnia mea, când m-am bătut domnia mea cu păgânii turci" şi-i dăruieşte satul domnesc Şerpăteşti (Vlaşca), locul luptei, precum şi satul Tihuleşti, care fusese al lui Ianache postelnicul, feciorul Dobrei călugăriţei, pentru că „el s-au hăinit de domnia mea şi de ţara domniei mele"[344]. În 1600 Ivan vornicul era mort şi fetele lui, Zamfira şi Velica, ce se intitulează doamnă, pentru că era ibovnica lui Mihai Vodă însuşi, donează din Alba Iulia, unde erau cu domnul, un sat al părintelui lor, mânăstirii Golgota[345].

În sfârşit, aga Leca, un alt oltean viteaz, a fost multă vreme omul de încredere al lui Mihai, el semnează alături de alţi boieri tratatul cu Andrei Bathory la 1599. În Ardeal era comandant al cetăţilor Gherla şi Cioara[346] şi i se scria „sfetnicului de frunte al măriei sale, voevodului Mihai, generalului

[340] Ibidem, VI, p. 170–173.

[341] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 24.

[342] Hagi-Moscu, o. c, p. 10 (şi pentru faptul că era din familia Bozianu).

[343] Greceanu, *Genealogii*, II, p. 310–311.

[344] Acad. Rom., Ms. Nr. 4970, f. 14, traducere din 1807. Un Iane postelnic apare în divanul lui Ştefan Surdul (Ghibănescu, *Divane*, p. 34).

[345] Iorga, *Trei chipuri din veacul al XVII-lea*, în *Convorbiri Literare*, XXXIX, 1905, p. 117–120 şi idem, *Ist. lui Mihai Viteazul*, I, p. 179 nota.

[346] Cf. T. Holban, *Boierii lui Mihai Viteazul*, în *Arhiva*, XXVII, 1930, p. 176–177, dar Leca aga nu e aceeaşi persoană cu Leca postelnicul de sub Radu Şerban.

oştirii olahilor şi rascilor (sârbilor), căpitanului de Gherla şi Chioara"[347]. Era de origine albanez şi trecuse în nordul Dunării odată cu alţi căpitani balcanici, încrezători în steaua lui Mihai Vodă[348], dar după ce fu ridicat în rang şi încăpu în încrederea domnului său, credinţa lui începu să şovăie; în septembrie 1600, după mai multe somaţii[349], el predă Chioara şi mai târziu şi Uioara comisarilor imperiali[350]. Basta avea acum drum deschis în Ardeal şi astfel izbuti să înfrângă pe Mihai la Mirăslău[351]. Aga Leca rămase în Ardeal în serviciul împăratului[352], iar mai târziu se aşează la Praga şi primeşte o pensie de la curtea Habsburgilor[353]. În ţară avea o moşie, satul Tâncăbeşti în Ilfov, lângă Bucureşti, fost sat de moşneni, luat, se pare, cu japca de aga Leca în vremea lui Mihai Vodă „lui aga Leca i s-a întâmplat pribegie în ţara nemţească şi când a fost în zilele lui Şerban voevod, când a trimis Şerban Vodă pe răposatul jupân Nica fost mare vistier sol în ţara nemţească, atunci a împrumutat jupân Nica în pribegie pe Leca aga cu ceva bani, căci era în lipsă şi nevoi". Murind aga Leca după scurtă vreme în pribegie, mama lui, Cheraţa, săracă şi bătrână, care rămăsese în ţară, e silită să dea satul Tâncăbeşti lui Nica vistierul. Deşi, mai târziu, se ridicară alte rude ale lui Leca, Ghinea Racotă şi Leca spătarul, nepoţii lui Leca aga[354] şi se judecară cu Nica, satul rămase al acestuia, căci adusese mărturie şi pe văduva răposatului agă al lui Mihai, jupăniţa Maria[355].

Solia lui Nica avusese loc în 1603, şi el întâlni pe Leca la Praga, unde l-a luat ca părtaş al soliei[356], dar boierul pribeag nu s-a mai întors în ţară şi a murit între streini, unde cum se vede, ajunsese în sărăcie.

---

[347] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 669 nota.

[348] V. Motogna, *Un trădător: aga Leca*, în *Revista Istorică*, 1934, p. 128.

[349] Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 128–129 şi 130–131.

[350] Ibidem, p. 137. Se observă că n-a predat-o ardelenilor răsculaţi, ci comisarilor imperiali.

[351] Motogna, op. cit., p. 126–139.

[352] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1078.

[353] Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 329 şi Veress, *Documente*, VII, p. 118, 127–129, 139–140, 158–159, 165–166, 179–201.

[354] Erau fiii lui Miho spătar, fratele lui Leca aga, Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, p. 52–53.

[355] Marele hrisov al lui Alexandru Coconul din 1626, iunie 3, original slav inedit la d-l Fotescu, proprietar în Prahova. Între martori şi doamna Elina a lui Radu Şerban.

[356] Veress, *Documente*, VII, p. 169–175, Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 331–332 şi 352, Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. XXIII–IV.

*
* *

Aceştia erau principalii sfetnici al lui Mihai Vodă. Cei mai mulţi erau din Oltenia, acolo unde-şi făcuse cariera de boier şi marele domn şi unde-şi avea cele mai însemnate proprietăţi. Boierii olteni erau înrudiţi între ei prin sânge sau prin alianţă şi erau înrudiţi şi cu Mihai Viteazul prin soţia lui, Stanca nepoata bogatului ban oltean Dobromir. Astfel se lămureşte de ce au alcătuit un partid politic strâns unit şi au ridicat în domnie pe unul de-ai lor, pe Mihai. Când acesta a încercat să împartă stăpânirea şi cu grecii din Constantinopol, faţă de care avea îndatoriri, partidul boieresc oltean s-a ridicat din nou şi a impus domnului schimbarea sfetnicilor lui. Ridicarea la cârmă a acestui partid boieresc a fost cu foarte mare folos pentru membrii lui: în timpul scurtei domnii a lui Mihai zeci de moşii trec din mâinile ţăranilor în stăpânirea acestor boieri, ce devin mari latifundiari. Creşterea puterii economice a clasei boiereşti, care se confundă cu proprietarii de pământ[357], se accentuează în veacul al XVI-lea şi domnia lui Mihai, cu sărăcirea ţăranilor din pricina marii sforţări războinice impuse ţării, a adus la culme deposedarea moşnenilor în favoarea boierilor. Toată puterea economică şi deci şi cea politică stetea în mâna acestor boieri şi de aceea Mihai a guvernat cu ei şi prin ei. Boierii lui Mihai erau, cei mai mulţi, oameni tineri şi oameni de arme, care înţelegeau să-şi apere averile agonisite împotriva exploatării la care era supusă ţara din partea turcilor. De aceea ei au cerut, cum am văzut, răscoala împotriva turcilor. Acest dublu caracter de mari proprietari şi de oşteni al boierimii lui Mihai, lămureşte în mare parte ideile ei politice.

Mihai Viteazul şi politica boierilor. Mihai Viteazul era un şef de oaste şi, ca toţi comandanţii, înţelegea să stăpânească, firea lui aprigă, tăioasă şi poruncitoare, un om inspirat care mergea neclintit pe calea ce o alesese, era greu de înduplecat. Pe de altă parte, partida boierilor înrudiţi cu dânsul, boieri foarte bogaţi, dispunând şi de oastea de ţară, fără de care Mihai nu putea face nimic, considera pe Mihai ca un instrument al ei. Mulţi dintre boieri erau mai culţi şi mai diplomaţi decât Mihai, care nu avusese o creştere aleasă. Conflictul s-a născut din aceea că Mihai nu era

[357] C. Giurescu, *Despre boieri*, Bucureşti, 1920.

cu totul identificat cu boierii olteni, cu care împărtășea totuși atâtea aspirații și interese comune, pe el îl legau din pricina originii sale simpatii și datorii față de lumea balcanică și constantinopolitană, cu care boierii nu se puteau împăca. Dar lupta între un temperament vijelios și o clasă întreagă socială, stăpână în țară, era inegală și de aceea voința boierilor a învins aproape întotdeauna, politica domniei lui Mihai a fost politica lor.

Prima oară întâlnim „voința boierilor" la 1594, când Mihai a ridicat țara împotriva turcilor. Am văzut mai sus că domnul a fost de acord cu nobilimea, el venea de la Constantinopol trimis de acei ce pregăteau marea mișcare ortodoxă împotriva păgânilor.

Totuși a fost silit să adune sfatul cel mare al tuturor boierilor și se spunea, cum am văzut, că dacă n-ar fi pornit împotriva turcilor, domnia lui ar fi fost amenințată de boieri[358]. Boierii bătrâni, ca Mirăslău logofătul, se plângeau înaintea luptei de la Călugăreni că Mihai e un om îndrăzneț care nu face nimic cu bună chibzuială, merge orbește la toate și în nebunia lui „vrea să ne piardă și pe noi și pe el însuși"[359].

Dar, peste un an, conflictul izbucni: boierii impuseră domnului înlăturarea sfetnicilor greci cu care își împodobise divanul la urcarea în scaun. Mișcarea boierilor împotriva grecilor se vedea chiar din poema eroică a lui Stavrinos vistiernicul, care arată că erau 300 de oșteni greci veniți de peste Dunăre în slujba lui Mihai și cum boierii vor să-i piardă și să-i dea tătarilor[360].

Pentru că nu putuseră obține înlăturarea definitivă a grecilor de la domn, îl siliră la aceasta prin încheierea tratatului cu Sigismund Bathory. În adevăr, în tratatul acesta din 1595 se prevedea că „între cei doisprezece boieri jurați (de sfat) să nu fie greci, nici în celelalte dregătorii"[361]. Desigur că o asemenea stipulație n-a fost introdusă în tratat de principele Ardealului, pentru care această chestiune n-avea interes, ci a fost pusă ca o garanție de boieri împotriva domnului. Am văzut că rezultatul tratatului a fost schimbarea divanului boieresc și înlăturarea tuturor grecilor. De altfel, acest tratat are un caracter favorabil boierilor și umilitor pentru domn în cele mai multe din articolele lui. Astfel se asigură boierilor că nu pot fi scoși din dregătoriile lor de către domn, domnul nu-i poate

[358] Vezi mai sus, p. 41.

[359] Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104.

[360] Stavrinos, în Legrand, *Recueil de poèmes historiques*, p. 39.

condamna la moarte, nici să le confişte averile, şerbii care ar fugi de pe moşiile boierilor, să fie aduşi înapoi[362]. Că Mihai a socotit acest tratat ca o lovitură adusă demnităţii şi drepturilor lui, se vede şi din cronică, unde citim că: „Într-aceşti boiari ce-i trimisese Mihai Vodă pentru tocmeală, învrăjbitorul diavolul umblase în mijlocul lor, de se apucară unii ca aceia mai tare să facă vrajbă decât pace, cum să scază pe Mihai Vodă din ţară"[363], adică să-i scadă autoritatea. Boierii care „se nevoiau" pentru Mihai „în dreptate, fură biruiţi şi scăzură pre Mihai Vodă despre domnia ţării şi despre venitul ei"[364]. Însuşi Mihai s-a plâns cu durere despre această purtare a boierilor faţă de dânsul şi spunea în taină solului polon Lubieniecki, ce trecea atunci în ţară, că cei doisprezece boieri trimişi în Ardeal „n-au făcut ce aveau în instrucţiile lor, ci ceia ce era spre folosul lor, obţinând privilegii pentru dânşii" şi apoi adaugă: „Nu au tratat cu principele Ardealului, aşa cum îi însărcinasem eu", deci nu mai are încredere într-înşii[365]. Domnul a simţit adânc această jignire, dar ameninţat de turci, nu putea să se ridice împotriva lui Sigismund Bathory, de la care nădăjduia ajutor. Mai târziu a căutat, în tratativele sale cu împăratul Rudolf al II-lea, să se asigure împotriva tutelei boiereşti. În instrucţiunile solilor trimişi la împărat după cucerirea Ardealului, Mihai spunea: „Alta pohteşte (domnul) să poată da şi milui pre cine va vrea cu ocine şi cu sate şi cui va da de moşie, să-i fie moşie, şi cine va ieşi vinovaţi, au neameş, au boiar, au sărac, toţi să se judece, cum le va ajunge legea, aşa să piară"[366].

Al doilea conflict între Mihai şi boieri are loc cu prilejul cuceririi Ardealului şi este cel mai interesant, aruncând o vie lumină asupra tendinţelor politicii româneşti din acea veme. Am arătat mai sus că boierii socoteau Ţara Românească prea deschisă şi prea primejduită din partea turcilor şi priveau cu invidie la Ardeal, ţară apărată de natură ca o cetate. Într-o scrisoare a lui Mihai Viteazul către împărat din 1598, găsim

[361] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 212 şi 475: „Graecus natione inter doudecim juratos bojeros esse nequeat, neque aliqoud numus et officium spectans ad gubernationem illius regni obire possit".

[362] Ibidem, p. 474–475.

[363] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 50.

[364] Ibidem.

[365] Isopescu, *Documenti ineditti*, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 396–399.

[366] N. Iorga, *Documente româneşti de la Petre Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în Acad. Rom., ist., ser. II, tom. XX, 1898, p. 48–50.

următoarele cuvinte caracteristice: „Ba chiar şi boierii şi toate staturile din ţara mea, fiindcă au fost întotdeauna uniţi şi înţeleşi întru toate cu Ardealul, prea sunt streini de ideea ruperii legăturilor cu Ardealul şi nici nu cred că, deslipită de Ardeal, Ţara Românească mai poate rămâne singură sub protecţia creştinătăţii"[367]. Cu alte cuvinte, boierii munteni erau aceia care socoteau că unirea între Ardeal şi Ţara Românească este indisolubilă şi singura garanţie a unei politici creştine. Ei vedeau Ardealul ca un adăpost şi o cetate a lor de apărare împotriva turcilor.

După ce Mihai Viteazul a cucerit Ardealul, ei au fost aceia care i-au impus să oprească această ţară pentru dânsul. Mihai cucerise Ardealul din îndemnul împăratului şi în parte cu mercenarii plătiţi de împărat, acesta socotea pe Mihai ca un căpitan al său şi înţeleagă să tragă el foloasele cuceririlor domnului român, adică să intre în stăpânirea Ardealului. Este sigur că Mihai n-a înţeles lucrurile în acest chip. El se considera ca un stăpânitor independent şi cucerirea voia s-o păstreze pentru dânsul. În scrisoarea adresată lui Ieremia Movilă din Alba Iulia, imediat după cucerirea Ardealului, Mihai se intitulează domn al Ardealului şi arată că Dumnezeu a vrut ca el să devie stăpânul acestei ţări, nici o vorbă despre împărat[368]. Dar, soliile imperiale se făceau tot mai insistente, împăratul cerea Ardealul pentru coroana habsburgică. Mihai atunci a avut o clipă de şovăire, să dea poate Ardealul ca să aibă în spate un sprijin puternic în lupta împotriva turcilor, pe care voia s-o ducă până la capăt. Deşi nu e vorba de un conflict propriu zis, totuşi boierii au impus şi de data aceasta voinţa lor, silind pe domn să nu dea Ardealul împăratului.

Încă din noiembrie 1599, imediat după intrarea lui Mihai în Alba Iulia, agentul imperial, raguzanul Paolo Giorgio, arăta o neînţelegere între boieri în privinţa Ardealului: „Boierilor români şi mai ales Buzeştilor, scrie el, nu le place ca domnul să rămâie în această ţară şi s-o ţie pentru el, dar boierii sârbi şi greci sunt cu totul potrivnici părerilor lor"[369]. Însă în ianuarie 1600, Lassota, casierul imperial al mercenarilor lui Mihai, scrie că au sosit la Alba Iulia mulţi români „pentru interesele lor particulare şi pentru că Ţara Românească e o ţară deschisă şi fără apărare împotriva răzbunării duşmanului, ei doresc să ia moşii în Ardeal să rămâie şi să se întărească

[367] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 312–313.
[368] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 93–98.
[369] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 352.

într-un loc mai sigur, de aceea îndeamnă pe Mihai să ţie Ardealul pentru ei şi să nu-l dea împăratului"[370]. La fel scriau şi solii imperiali, trimişi în Ardeal să ceară această ţară de la Mihai pentru stăpânul lor: „Voevodul (Mihai) nu va ceda această ţară de bunăvoie Măriei Tale, cu cât trece timpul e mai încăpăţânat. Aceasta nu este atât intenţia şi părerea domnului, cât mai ales e un lucru cerut cu îndărătnicie de boierii lui, care nădăjduesc să-şi agonisească în ţară (Ardeal) bunuri frumoase şi venituri". Boierii stăruiesc pe lângă domn să se împotrivească cererii împăratului[371]. Ungand, unul din comisarii imperiali în Ardeal scrie şi el cu îngrijorare din Alba Iulia stăpânului său: „Valachii (din Ţara Românească) şi sârbii care se simt foarte bine aşezaţi în ţară", sfătuiesc pe Mihai să nu dea Ardealul împăratului[372]. Lângă Mihai stătea un sfetnic gata oricând să-i amintească de misiunea lui cea mare pentru creştinătate. Domnul apucase, după părerea lui, o cale greşită în Ardeal. E vorba de mitropolitul Dionisie, Rally, care, după cum am văzut, îndemna pe Mihai să lupte până la sfârşit împotriva păgânilor, deci să lase mai bine Ardealul împăratului. Dionisie care era pe lângă domnul român la Alba Iulia, spunea în taină agenţilor imperiali în Ardeal că izbutise să convingă pe Mihai să renunţe la această ţară, dar că acum şi-a schimbat părerea după stăruinţa lui Petre Armeanul şi a boierilor munteni[373]. În scrisorile sale mitropolitul de Târnova bănuia ca potrivnici ai sfaturilor lui mai ales pe banul Mihalcea şi pe Stoichiţă vistiernicul din Strâmba[374], dimpotrivă era în strânse legături cu Radu clucerul Buzescu ce pare a fi fost de părerea lui[375].

În adevăr, părerea Buzeştilor în problema mult dezbătută a păstrării Ardealului, problemă care era pentru Mihai o grea chestiune de conştiinţă, era deosebită de a celorlalţi boieri. Am văzut mai sus că se spunea că ei ar fi împotriva păstrării acestei ţări. Acest lucru se vede lămurit şi din cronica anonimă, care este, pentru epoca lui Mihai Viteazul, o cronică a Buzeştilor, scrisă sub inspiraţia şi din porunca lor. Cronica arată foarte lămurit aceste

[370] Ibidem, XII, p. 598.

[371] Ibidem, XII, p. 789.

[372] Ibidem, IV–1, p. 6.

[373] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 741 „ma puoi muto l'opinione a persuasione di Petar Armeno e di Valachi".

[374] Ibidem, III–1, p. 400.

[375] Ibidem, XII, p. 731–733.

împrejurări şi spune că atunci când împăratul i-a cerut Ardealul, Mihai se sfătui cu boierii ce să facă: „Încă făcu sfat cu toţi boierii săi şi neamęşii Ardealului şi cugetă să nu dea Ardealul împăratului". Când împăratul insistă, „Mihai Vodă iară strânse a doua oară să facă sfat şi aduseră aminte, cum întâi ţara era ocolită de vrăjmaşi, iar acum au dat Dumnezeu de este domn a două ţări *şi-i plecară mintea a nu se pleca celui mai mare, ci ziseră că nu va avea nevoie de împăratul, ci-l va lăsa de va avea Ardealul*"[376]. E limpede că Mihai a fost înduplecat de boieri să păstreze Ardealul, ceea ce nu place cronicarului: „Iară Mihai Vodă nu-şi adusese aminte de aceia de apoi că nu va lăsa împăratului creştinesc cuvântul în deşert *şi-şi înalţă mintea de sfatul neînţelept*"[377]. Cronica înfăţişează, aşadar, părerea unei părţi a boierimii, Buzeştii, care avea un gând deosebit şi era supărată pe domn că ascultase sfatul celorlalţi boieri şi păstrase Ardealul. Vedem de aci, că în jurul acestei chestiuni s-a dat o luptă mare. Un glas venit din adâncuri neînţelese spunea parcă unora dintre boierii români să nu lase, în ciuda tuturor primejdiilor şi ameninţărilor, această ţară care era a lor.

Se pare chiar că unii dintre boieri ar fi sfătuit pe Mihai să ucidă pe toţi nobilii unguri din Ardeal, ca să rămâie singur stăpân în această ţară şi sunt numiţi în special, Teodosie logofătul şi banul Mihalcea, iar Radu Buzescu dimpotrivă l-ar fi îndepărtat de la o asemenea faptă[378].

În sfârşit, un al treilea caz în care voinţa boierilor a fost impusă lui Mihai priveşte guvernarea Ţării Româneşti după cucerirea Ardealului de către Mihai. Se pare că domnul ar fi vrut să guverneze ambele ţări, în orice caz, pe fiul său, Nicolae, voia să-l trimită la curtea împăratului ca dovadă a credinţei sale. Boierii însă nu primiră şi cerură lui Mihai să-şi trimită fiul înapoi peste munţi, ca să guverneze Ţara Românească cu un divan deosebit de boieri, ceea ce viteazul domn fu nevoit să primească. O spune însuşi Mihai în scrisoarea sa către ducele de Toscana: „După aceasta (după cucerirea Ardealului), am vrut să trimit pe fiul meu la picioarele Măriei Sale (împăratului), dar divanul Ţării Româneşti nu se învoi, că ceru să-l trimit în Ţara Românească, lor voievod, căci nu se pot împăca să trăiască fără voievod; eu nu mă împotrivii şi li-i trimisei"[379]. Nicolae Vodă era un

[376] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 65.
[377] Ibidem, p. 66.
[378] Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 131 şi 138.
[379] *Luptele lui Mihai Viteazul* (Biblioteca Asociaţiunii), p. 30–31.

copil, boierii înţelegeau să domnească în numele lui şi de aceea stăruiseră să fie chemat acest nevârstnic la scaunul Ţării Româneşti.

Mihai Viteazul a fost braţul care a lovit, căpitanul învingător şi glorios, dar în spatele său stau în umbra gloriei lui boierii care dădeau directivele politice, hotărau cu sau fără voia stăpânitorului. Era o clasă bogată, hotărâtă şi luptătoare, niciodată poate nu fusese în domnie un reprezentant mai potrivit aspiraţiilor acestei clase, ridicat din mijlocul ei, dar când, câteodată, acesta încercase să se depărteze de ea, i se aducea aminte că nu-i este îngăduit s-o facă. De aceea, cum era de aşteptat din cele de mai sus, puterea clasei boiereşti nu s-a arătat în timpul lui Mihai numai în politică, ci mai ales în viaţa socială. Domnia lui Mihai a însemnat izbânda boierimii asupra celorlalte clase, întărirea situaţiei ei sociale şi economice.

MIHAI VITEAZUL ŞI ŢĂRANII

Starea ţărănimii şi a proprietăţii. Originea clasei boiereşti româneşti este nesigură. Ceea ce se poate spune cu siguranţă este că boierimea, ca toată clasa nobilă din Europa, a fost clasa proprietarilor de pământ şi că originea ei este mai veche decât întemeierea statelor româneşti. La început, în vremuri străvechi, orice proprietar era boier, mai târziu s-au deosebit proprietarii mari care aveau moşii hotărnicite, de proprietarii mici care aveau moşiile în devălmăşie sau comunitate de avere, cu atât mai mult cu cât cei din urmă îşi lucrau singuri bucata de pământ, pe când cei dintâi se foloseau de braţele ţăranilor şerbi. Totuşi, până târziu, în anume împrejurări în care trăiau obiceiurile tradiţionale străvechi, ca de pildă în instituţia jurătorilor, li se zicea şi unora şi altora tot boieri. Altcum boierii erau numai cei cu proprietate individuală şi cu şerbi, ceilalţi se numeau moşneni (proprietari), megieşi (în indivizie) şi cnezi (oameni liberi)[380]. Şerbia, în forma specială de la noi, rumânie, era cel puţin tot aşa de veche ca şi existenţa statului. Rumân era acela care, ca şi în Apus, era în dependenţă personală de un boier. Legătura de locul de origine, „adscriptio glebae", nu era la început un caracter esenţial al rumâniei[381].

Deşi termenul de rumân şi cel de vecin nu apar în documentele din veacul al XV-lea[382], totuşi se vede limpede din documentele de proprietate

[380] C. Giurescu, *Despre boieri*, Bucureşti, 1920.

[381] Idem, *Vechimea rumâniei în Ţara Românească şi legătura lui Mihai Viteazul*, Acad. Rom., ist. ser. II, XXXVIII, 1915, şi *Despre rumâni*, ibidem; I.C. Filitti, *Proprietatea solului în principatele române*, Bucureşti, 1934, p. 128–130.

[382] Într-o danie a împăratului Sigismund către mânăstirea Tismana, din 1429, apare termenul ВОАЦИ (iobagi) (Arhive Stat., istorice, I/33), însă voi dovedi cu altă ocazie că avem a face cu un falsificat.

că domnul întărea satele, nu numai cu tot ce se ţinea de ele (ape, păduri etc.), ci şi cu locuitori cu tot. Astfel, Mircea cel Bătrân întărind mănăstirii Cozia satele ei, porunceşte sătenilor „să lucreze în mănăstire"[383]. Acelaşi domn îngăduie oricui să se închine cu sufletul şi cu averea lui, să fie supus mănăstirii[384]. Dan al II-lea, la 1430, vorbeşte de „boieri şi oamenii lor"[385]; Radu cel Frumos admitea întoarcerea şerbilor fugiţi în Ardeal, numai „să plătească boierilor, după lege, dajdea, pe unde au locuit"[386]. Basarab cel Tânăr arată la 23 martie 1478 pe larg îndatoririle pe care le au oamenii neliberi din satele mănăstirii Snagov[387]. Exemple de acest fel se mai pot aduce, dovada e azi făcută despre existenţa unei clase de oameni dependenţi, neliberi, încă din cele mai vechi timpuri ale vieţii de stat în Ţara Românească[388].

Avem, aşadar, încă de la început, o clasă de proprietari, împărţită în boieri şi moşneni şi o clasă de şerbi (pe lângă târgoveţi, în mare parte străini şi ţiganii robi).

E foarte probabil că au existat şi ţăranii liberi neproprietari, care însă se angajau cu munca lor, nu erau în dependenţă personală de un boier şi de neamul lui[389].

E greu de spus, în lipsa studiilor demografice asupra trecutului nostru, care era raportul numeric între aceste diferite clase şi între satele de moşneni şi cele de proprietari mari în veacul al XV-lea. Deoarece încă în veacul următor constatăm o întărire treptată a clasei boiereşti în dauna domniei, pe de altă parte, documentele ne arată o deposedare treptată a moşnenilor în favoarea boierilor proprietari, cu alte cuvinte trecerea unui mare număr de moşneni la starea de şerbie, suntem în drept să presupunem că în veacul al XV-lea puterea şi bogăţia clasei marilor proprietari era mai mică decât în veacul al XVI-lea şi că numărul satelor de moşneni era de asemenea mai mare la început şi a scăzut treptat, mărind numărul şerbilor, la origine relativ redus. Pe lângă aceasta, starea şerbilor se înrăutăţeşte; de unde până în secolul al XVI-lea rumânii erau

[383] Arhive, Stat., ist. I/17.
[384] Arhive Stat., ist. I/13.
[385] Arhive Stat., I/34 şi Ştefulescu, *Documente slavo-române*, p. 15–17.
[386] Silviu Dragomir, *Documente slavo-române din Sibiu*, p. 11.
[387] Acad. Rom., doc. XX/284.
[388] C. Giurescu, şi I.C. Filitti, op. cit.
[389] I.C. Filitti, op. cit., p. 160–172, capitolul *Cultivatorii liberi.*

oameni în dependenţă personală de boieri, acum statul ia măsuri ca şerbii să nu poată să se mai multe cu gospodăriile din satele lor pe pământul altui proprietar, „adscriptio glebae". Această evoluţie socială în favoarea boierimii era de mult începută când se urcă în scaun Mihai Viteazul[390].

Care să fie cauzele ce au determinat această creştere a puterii economice boiereşti şi decăderea treptată a ţărănimii? Un concurs de împrejurări a adus aceste schimbări. Sunt anume cauze economice generale care au produs în toată Europa, la sfârşitul Evului Mediu, schimbarea sistemului decimei (zeciuiala în natură de produse) în sistemul corvadei personale ţărăneşti, formându-se o mare exploatare directă a seniorilor[391]. Aceasta a făcut că ţăranul şerb să fie mai preţios şi a adus întâi în Apus, apoi la noi, legarea lui de glie. În al doilea rând, nevoile fiscale ale statului, care evoluează completându-se ca organizaţie, nevoile organizării unei armate de mercenari care costa bani şi mai ales haraciul turcesc şi plata datoriilor domneşti la Constantinopol cereau ca statul să aibă asigurată o sumă sigură de fiecare sat, ceea ce nu se putea dacă se îngăduia mutarea ţăranilor birnici. De aceea legarea de glie a fost impusă nu numai de interesele proprietarilor, ci şi de interesele statului[392].

Dar aceste cauze derivă şi din alte transformări mai adânci. Creşterea preţurilor în Europa apuseană în secolul al XVI-lea, părăsirea vechilor drumuri de negoţ între Germania, Polonia, Moldova, Marea Neagră şi oraşele comerciale italiene, tăiate de turci[394], şi a comerţului saşilor prin pasurile Carpaţilor la Dunăre, a adus la noi, ca şi în Ungaria şi în Polonia, ruina negustorilor, a vămilor domneşti şi a negoţului ţărănesc de cărăuşie. Singurii care au rezistat au fost boierii mari, singurul venit erau roadele pământului şi singurii oameni puternici şi bogaţi rămân proprietarii de pământ. Acest fenomen, ridicarea peste orice măsură, până la anarhie, a

[390] N. Iorga, *Devloppement de la question rurale en Roumanie*, Iaşi, 1917 şi G.I. Brătianu, *Servage de la glèbe et régime fiscale, essai d'histoire comparée roumaine slave et byzantine*, extras din *Annales d'histoire économique et sociale*, 1933, p. 445–462.

[391] I. Rutkowski, *La génèse du dualisme dans l'évolution agraire de l'Europe în Résumés des comunications du congrès des sciences historiques*, Oslo, 1928, p. 265 şi urm.

[392] Filitti, op. cit., p. 109–126, Tragedia proprietăţii sub povara fiscalităţii în sec. XVI.

[393] P.P. Panaitescu, *La route commerciale de la Pologne à la Mer Noire* (Revista Istorică Română, III, 1923).

[394] I. Rutkowski, *Poddanstwo wloscian w Polsce i niektórych innych krajach Europy*, (*Şerbia ţăranilor în Polonia şi în câteva alte ţări ale Europei*), Varşovia, 1921.

clasei nobile, datorite situaţiei economice privilegiate, se observă în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea nu numai la noi, dar şi în ţările agricole cu situaţie asemănătoare, Ungaria şi Polonia[394]. Ţărănimea sărăcită e silită să-şi vândă moşiile, proprietarii mari cumpără pământul ei şi pe ţărani ei înşişi ca şerbi, alcătuind imense latifundii. Puterea politică şi economică a boierilor întrece cu mult acum situaţia lor din veacul precedent.

În mijlocul acestei evoluţii sociale, care era în plină dezvoltare la sfârşitul veacului al XVI-lea, se aşează domnia lui Mihai Viteazul. Înconjurat de marii proprietari care l-au adus în domnie, el însuşi un mare proprietar oltean, Mihai Viteazul a urmat politica acestei clase în plină ascensiune şi în domeniul economic şi social acest lucru se vede şi mai lămurit.

Desfacerea proprietăţii ţărăneşti sub Mihai Viteazul. Am văzut mai sus cum cei mai mulţi dintre boierii lui Mihai Viteazul îşi făcuseră averi frumoase, cumpărând moşii de la ţărani. În mai toate actele prin care domnul întăreşte moşiile lor Buzeştilor, banului Mihalcea, lui Teodosie Rudeanul, lui Stoica din Strâmba şi altor dregători din jurul lui, se menţionează că ţăranii n-au putut plăti birul şi de aceea „de bună voia lor" i-au vândut bucăţile de moşie boierului. Astfel într-un document foarte caracteristic dat de Mihai Viteazul la 4 iulie 1598, el confirmă lui Mihai din Târgşor şi lui Ion logofătul satele Robozeşti şi Scăieni, cumpărate de la o mulţime de săteni oşteni. Ioan logofătul plătise 15 taleri birul lui Apostol pe trei ani şi-i ia moşia; unele cumpărături pe preţ de nimic sunt justificate în hrisovul domnesc cu menţiunea „*însă pe vreme de foamete*", sau „*pe vreme de nevoie*"[395].

În întărirea acordată lui Calotă spătarul la 1595, Mihai arată că ţăranii din Codreni au vândut moşia lor, „căci au fost acei oameni [...] mai înainte megiaşi şi au fost sărmani şi n-au putut plăti dajdia lor"[396]. Stoichiţă din Strâmba plăteşte în trei ani 48 000 de aspri, birul satului Loloieşti, „*dajdiile pentru opt catane*" (pentru plata mercenarilor), dajdiile pe care sătenii nu le pot plăti şi boierul ia satul pe seama lui, deşi sătenii se plâng domnului că „li s-a făcut silă"[397].

---

[395] Acad. Rom. doc. CXCVI/179.

[396] N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 459.

[397] *Revista Istorică*, I, 1915, p. 222–223.

Şi mănăstirile se foloseau de desfacerea proprietăţii ţăranilor care nu-şi mai puteau plăti dările. Călugării de la Coşuna, lângă Craiova, pun mâna pe satul Radovanul, „căci au plătit călugării de la sfânta mănăstire birul lor, cisla cea mică cu 2660 de aspri gata şi iar au plătit alt bir drept 1000 aspri şi iar au plătit de oaie seacă 280 aspri şi iar au plătit birul lor de 880 aspri"[398]. Toate aceste biruri succesive priveau un singur sat!

Numărul documentelor de acest fel din vremea lui Mihai Viteazul prin care moşnenii îşi vând părţile de moşie boierilor pentru că n-au avut cu ce plăti birul, este foarte mare[399]. Domnul însuşi trage foloase din aceşte împrejurări. La 27 mai 1598, Mihai arată că a cumpărat satul Pojorâţi de la ţărani şi spune: „I-am adunat cu dajdiile ce le-am prins domnia mea lor în socoteală şi fac 52 000 de aspri", pe care sătenii nu-i pot plăti şi atunci se vând „de bună voie" domnului. La fel, din aceeaşi pricină, se vând şi sătenii din Stănuleşti şi Ganoieşti şi domnul dăruieşte toate aceste moşii episcopiei de Buzău, „ca să fie monahilor de hrană"[400].

La 1596 Mihai îşi întărea sieşi satul Sularul, cumpărat pe 40 000 de aspri de la ţărani, iar peste patru ani, ţăranii vin la Alba Iulia şi se răscumpără de la domn cu 80 000 de aspri, adică tocmai îndoitul preţului dat. Mihai scrie cu mâna lui pe document: „Blestemat şi proclet să fie [...] cine va sparge pomana. Amin"[401].

Erau vremuri de turburări şi de războaie, domnul avea nevoie de bani, dreptatea şi buna rânduială nu se mai putea păzi cu străşnicie, de aceea se făceau abuzuri în dauna ţăranilor, care au rămas desigur nepedepsite. Aşa, la 16 aprilie 1600, Mihai Viteazul scria româneşte din Ardeal marelui vornic Dumitru să cerceteze plângerea unor ţărani din satele Cordun şi Corcova, „ce au venit înaintea domniei mele [...] şi au spus Oprea de Cordun, cum au pus Nica vistiarul bir în Cordun, ca să le ia ocina (moşia) şi au luat-o. Deci să cauţi pre Nica vistiarul, să-l juri pre ivanghelie, cum n-au pus el acel bir în Cordun, ce l-au fost pus crestătorii de în seamă"[402].

---

[398] Şt. Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul*, p. 16–17.

[399] Alte exemple la Xenopol, *Istoria românilor*, ed. III, V, p. 318–335 şi la I. Bogdan, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, p. 156–157.

[400] Acad. Rom., Ms. Nr. 4970, f. 4–5, traducere din sec. XIX.

[401] *Revista pentru istorie, filologie şi arheologie*, IV, p. 542–543. La fel se întâmplă şi cu satul Bârca din Dolj, luat şi el de domn, Iorga, *Studii şi documente*, XVI, p. 31–33.

[402] N. Iorga, *Câteva documente de cea mai veche limbă românească*, Acad. Rom. Liter., ser. II, XXXVIII, 1905, p. 113–115, cu un facsimil.

Cu alte cuvinte, Nica al doilea vistier era bănuit că pusese de la sine o dajdie, ca să-şi poată însuşi un sat de moşneni. Dreptul de a pune bir era numai al domnului, care avea o anume statistică, *seamă*, în care se *crestau* toate sumele datorate şi de aceea funcţionarii ce ţineau socoteala se numeau crestătorii de în seamă.

Numeroase sate din vremea lui Mihai se risipesc şi fug. Tocmai în 1629 Alexandru Iliaş recheamă pe sătenii din Săvârlov, „pentru că acest sat au fost fugit încă den zilele lui Mihail voievod"[403].

Domnii care au urmat după Mihai Viteazul au avut de judecat în repetate rânduri plângerile ţăranilor, a căror moşii fuseseră luate cu japca şi ei înşişi şerbiţi pe nedrept. Cu toată trecerea de care se bucurau boierii, nedreptatea era aşa de mare şi aşa de vădită, încât numeroase procese s-au terminat cu izbânda ţăranilor, cărora li s-au dat înapoi moşiile răpite „în zilele lui Mihai Vodă". Aşa de pildă, sătenii din Scărişoara se plâng lui Simion Movilă, „când a fost în zilele răposatului Mihai voievod, iar acest sat [...] a căzut în multe năpăstii de biruri şi n-a putut el să le plătească. Apoi după aceea Mihail voievod pentru aceste năpăstii de bir [...] din căderea birului, iar domnia lui singur a luat acest sat [...] pe seama domnească, de a fost birnic fără voia sa". La venirea lui Simion în scaun, „iar acest sat Scărişoara, [...] ei au venit cu toţii înaintea domniei lui, de s-au plâns pentru marea strâmtoare ce au avut ei de către Mihail voievod şi cum sunt făcuţi birnici cu sila, fără voia lor, numai pentru nişte năpăstii de biruri". Deci domnul constatând că năpasta (birul nedrept) asupra satului fusese de 70 000 de aspri, hotărăşte să redea libertatea şi pământul lor ţăranilor[404]. La 1615 Radu Mihnea judecă pe moşnenii din Şopârliga Ţiganului, în judeţul Secuieni, care fuseseră liberi „den descălecătoarea ţării". „Iar după aceea, când au fost în zilele răposatului Mihail voievod, atunci însuşi domnia lui au împrejurat acel sat [...] cu multe năpăşti de biruri, ce au fost pus în spatele lor, de le-au luat moşia lor toată şi i-au rumânit fără voia lor, de le-au lepădat numai 12 000 aspri cu sila". Moşnenii vin la divanul domnesc, „de s-au plâns de mare strâmbătate şi de mare împresurare ce au avut ei de către răposatul Mihail voievod, cum i-au împresurat şi i-au rumânit fără voia lor". Domnul judecă şi dă dreptate ţăranilor[405].

[403] *Arhivele Olteniei*, II, Nr. 5, p. 29.
[404] N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 436–437.
[405] Ibidem, XVI, p. 70–71.

Am văzut că prin tratatul încheiat cu Sigismund Bathory, în care erau trecute toate privilegiile boierilor, se face menţiune şi de şerbi cu asigurarea ca boieri să poată aduce înapoi pe cei fugiţi, ceea ce nu era decât o confirmare a dreptului celui vechi.

Din aceste exemple care se pot înmulţi, se vede lămurit cum în vremea lui Mihai procesul de trecere a proprietăţii ţărăneşti în mâna marilor proprietări a luat un ritm grăbit şi adeseori chiar violent. Dacă am avea adunate la un loc hrisoavele lui Mihai Viteazul, s-ar vedea că cele mai multe cuprind întăriri ale deposedării ţăranilor în favoarea boierilor şi chiar a domniei. Se aruncau biruri colosale, năpăşti nesuferite asupra satelor sărăcite şi sătenii sunt siliţi să se vândă ca rumâni. E o prigoană cumplită şi o transformare socială pe scară mare. Mihai era, cum am văzut, silit să ţie mercenari care costau scump, Ţara Românească a fost în mai multe rânduri teatru de război, ţăranii erau foarte săraci şi totuşi domnul era silit cu crestaşii lui să ţie socoteala tuturor impozitelor până la un ban. Pe de altă parte niciodată poate boierimea n-a fost mai puternică politiceşte decât sub Mihai Vodă, domnul ei, pe care ea îl ridicase. Boierii s-au folosit de această situaţie, mai ales acei care se bucurau de favoarea domnească, cărora domnul nu le putea refuza nimic, şi şi-au croit domenii întinse. Vremurile turburi, războaiele neîncetate au grăbit sărăcirea ţăranilor, au îngăduit nedreptăţi şi acte de violenţă, aşa că boierimea iese cu mult întărită şi îmbogăţită din domnia lui Mihai Viteazul. Ţărănimea dimpotrivă primeşte o lovitută, din care nu se va mai putea ridica până aproape în zilele noastre.

„Legătura lui Mihai" şi răscoalele ţărăneşti. O problemă mult discutată este aceea a „legăturii" lui Mihai Viteazul, o măsură administrativă a domnului privitoare la ţăranii şerbi. Ea trebuie desigur privită în legătură cu adânca turburare socială din vremea acestei domniii, aşa cum am arătat mai sus.

Multă vreme s-a crezut că legătura lui Mihai a însemnat chiar actul prin care se înfiinţează şerbia în ţara noastră[406], sau măcar consfinţeşte legal o stare de fapt[407]. S-a văzut chiar o identitate între această legătură şi articolul din tratatul încheiat cu Sigismund Bathory la 1595, prin care se

[406] N. Bălcescu, *Despre starea socială a muncitorilor plugari* în *Patru scrieri istorice* (Aşezământul I. Brătianu), ed. P.P. Panaitescu, p. 56.

[407] A.D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III, V, p. 333–334.

asigura boierilor stăpânirea şerbilor şi dreptul de a aduce înapoi pe cei fugiţi[408]. În urma studiului răposatului C. Giurescu se vede azi lămurit că legătura lui Mihai a fost o măsură administrativă prin care rumânii fugiţi de pe moşiile unor boieri în alte locuri, să nu mai fie reclamaţi, ci să rămâie rumâni ai proprietarilor locului pe care s-au adăpostit.

De aceea se face acum o deosebire în documente între rumâni de moştenire şi cei din legătura lui Mihai[409], iar în procesele de sub domnii următori sunt îndreptăţiţi să-şi păstreze rumânii acei care i-au găsit pe moşia lor cu prilejul legăturii lui Mihai, pe când foştii proprietari ai rumânilor nu mai au dreptul să-i mai caute şi să-i mai reclame. Legătura lui Mihai a fost dată imediat după expediţia lui Sinan paşa la 1595 şi ca o urmare a ei, deoarece un document din 1628 vorbind de legătura lui Mihai precizează, „după plecarea lui Sinan paşa, în zilele lui Mihai voevod"[410]. Măsura a fost luată pentru a scuti fiscul de turburări şi de pierderi, din cauza sistemului *cislei* (impozit global plătit solidar de un sat întreg), care n-ar fi fost împlinită, dacă nu erau apucaţi să plătească şi cei veniţi de curând din alte sate. Măsura era apoi şi în interesul boierilor mari, pe moşiile întinse ale cărora se adăpostiseră cei mai mulţi rumâni fugiţi cu prilejul marei turburări provocate de năvălirea în ţară a turcilor cu Sinan paşa[411]. Adaug că în special boierii din Oltenia se vor fi folosit de această hotărâre, căci ţara de dincolo de Olt fiind pustiită de turci, cei mai mulţi fugari s-au dus desigur dincolo de acel râu în ţara scutită de năvălirea păgână. Se ştie însă că cei mai însemnaţi sfetnici ai lui Mihai erau din această parte a ţării.

Pe de altă parte, cercetări mai noi au dovedit că legătura lui Mihai mai are şi alt sens. Oamenii liberi, nedependenţi de proprietari, care existau în

[408] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 181 şi Şt. Longinescu, *Aşezământul şi legătura lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1919.

[409] Şi în documentul inedit de la Alexandru Coconul, din 3 iunie, 1626 (original slav la d-l Fotescu) se spune că nişte romăni s-au plâns *„că n-au fost vecini (rumâni) ai lui Leca aga, nici nu i-a prins legătura lui Mihai Voevod acolo în satul Tâncăbeşti"*, dar martorii dovedesc *„că au fost vecini ai lui Leca aga şi mai înainte vreme şi cum i-a prins şi legătura lui Mihai voevod la Tâncăbeşti"*, de unde se vede lămurit deosebirea ce se făcea între rumânii de moştenire şi cei din legătura lui Mihai şi că şerbia era considerată ca legală şi înainte de Mihai.

[410] C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, p. 42.

[411] Ibidem.

țară, au fost și ei făcuți șerbi (rumâni) pe moșiile unde trăiseră liberi, așa că măsura lui Mihai a lipsit de libertate în favoarea boierilor un număr de țărani care până atunci nu fuseseră șerbi[412]. Toate aceste adânci schimbări sociale au fost în folosul clasei boierești, care guverna cu Mihai și în aceste împrejurări războinice s-au umplut de glorie, dar în același timp și de bani.

Era de așteptat ca față de aceste cumplite lovituri, clasa țărănească să reacționeze. Moșnenii cnezi, care erau liberi din timpuri străvechi și stăpâni pe pământul lor, nu se putea lăsa despuiați fără să crâcnească și oricât de înalt prestigiu ar fi avut marele domn, durerea supușilor lui și-a făcut drum până la dânsul. Mișcările sociale din vremea lui Mihai Viteazul sunt puțin studiate și ne lipsesc documente cu știri amănunțite asupra lor, dar cele câteva pe care le avem ne lasă să întrevedem o parte măcar a acestor dramatice turburări.

Prima răscoală țărănească are loc la începutul anului 1596 în județul Dolj și iată cum e povestită de agentul ducelui de Toscana la Alba Iulia: „S-au aflat veste sigură că Mihai Vodă punând asupra țării o dajdie grea și săracii fiind foarte slabi, neputând-o împlini, i-au dat de știre că nu au cu ce plăti. Aflând aceasta domnul, trimise trei sute de cazaci ca să ia cu forța dajdia ce o pusese, dar românii aflând pentru ce veneau cazacii, hotărâră să se apere și trecură peste Dunăre la Vidin, cetatea turcului și au chemat opt sute de turci ce trecură dincolo și împreună cu românii care știau unde locuiau cazacii, s-au dus noaptea să-i surprindă și-i luară pe toți prinși, ducându-i cu ei la Vidin"[413]. Iată cum țăranii ce nu mai puteau suferi dările, ajung să cheme turcii împotriva oastei domnești, să-i scape de asuprire!

A doua mișcare țărănească, cu proporții mai mari, a avut loc după cucerirea Ardealului de către Mihai. Trecerea munților și izbânda de la Șelimbăr se făcuse desigur cu prețul unei noi sforțări dureroase a țării sărăcite. Alte sate de moșneni fură înghițite, pe drept sau pe nedrept, de marea proprietate românească sau boierească.

Domnul era acum plecat departe, la Bălgradul Ardealului, boierii lăsați în țară profitau de aceasta ca să facă strâmbătăți și să cotropească și mai mult moșioarele țărănești în lipsa controlului domnesc, pe care copilul Nicolae voievod, lăsat în seama lor, nu-l putea exercita.

---

[412] I.C. Filitti, *Despre legătura lui Mihai Viteazul*, în *Revista Istorică Română*, II, 1932, p. 221–231 și în volumul *Proprietatea solului în Principatele române*, p. 173–183.

[413] Veress, *Documente*, V, p. 17.

Atunci sătenii deznădăjduiţi se apucă de se ridică în masă şi se duc tocmai în Ardeal la domn să ceară dreptate. Încă din ianuarie 1600 se afla la Alba Iulia că au venit la Mihai, din Ţara Românească, foarte mulţi Români „pentru interese private"[414]. Această ridicare a ţăranilor munteni care s-au dus la Alba Iulia a lăsat urme în mai multe documente interne. Aşa e hrisovul sătenilor din Sularul, sat cumpărat de domn în 1596 şi care vine cu bani tocmai la Alba Iulia să se răscumpere[415].

Tot atunci, în aprilie 1600, în ajunul cuceririi Moldovei, Mihai dă din Ardeal o poruncă lui Dumitru mare vornic să cerceteze plângerea lui Oprea Cordun de şi Undriaş din Corcova (ambele în Mehedinţi), „ce au venit înaintea domniei mele" (adică în Ardeal) să arate că li s-a cotropit satul de al doilea vistiernic[416]. Dar odată cu aceşti săteni au mai venit la Alba Iulia şi mulţi alţii din alte părţi ale ţării.

Aşa, sătenii din Radovanul (Dolj), „ei au venit înaintea domniei mele, zice Mihai, în ţara ungurească la Beligrad la scaun de au jăluit". Domnul nu le face dreptate, dar ţăranii dârji nu se lasă şi urmăresc pe Mihai după cucerirea Moldovei, până la Iaşi, străbătând drumuri lungi şi primejdioase. Truda le-a fost însă în zadar, căci acolo făcându-se judecată, jalba le este respinsă şi ei rămân şerbi[417]. Nici această judecată n-a descurajat pe ţărani, care se prezintă şi în faţa lui Nicolae Vodă, fiul lui Mihai, la Târgovişte şi la 9 iulie 1600 acesta dă un hrisov prin care confirmă, după o nouă judecată în divan, hotărârea părintelui său[418]. Aceste plângeri nu erau procese izolate, ci o mare mişcare generală ţărănească, după cum se vede dintr-un alt document ce priveşte o împrejurare asemănătoare. Stoichiţă, vistiernicul din Strâmba, cumpărase, pesemne cu sila, satul Loloieşti (Romanaţi) de la moşneni. „Iară după aceea, zise Radu Şerban în hrisovul său, când a fost Mihai Vodă domn în Ardeal şi *când s-a fost ridicat toate satele din ţară să se giudecească, iar satul Loloieşti ei încă s-au*

[414] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 598.

[415] *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, IV, p. 542–543. Cf. şi N. Plopşor, *O răzvrătire a ţăranilor în timpul lui Mihai Viteazul?*, în *Arhivele Olteniei*, VIII (1929), p. 442–446.

[416] N. Iorga, *Câteva documente de limbă*, în Acad. Rom., liter. ser. II, XXXVIII, 1905, p. 113–115.

[417] I. Bogdan, în *Prinos lui D.A. Sturdza*, p. 161–163 şi Şt. Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul*, p. 26–27.

[418] Şt. Nicolaescu, op. cit., p. 16–17.

sculat şi s-a dus la Beligrad, la Mihai Vodă şi s-au plâns la picioarele lui, cum că le-a făcut sluga domniei mele Stoica logofătul silă"[419]. „A se judeci" înseamnă a se libera din şerbie. Deci rămăsese acest fapt în mintea oamenilor, o mare mişcare a tuturor satelor din ţară ce se ridică şi se duc la Mihai la Alba Iulia, să ceară dreptate. Satele Loloieşti, Corcova, Cordun, Sularul, Radovanul sunt numai unele, câte cunoaştem din această răzvrătire.

Întrezărim una din cele mai impresionante pagini din istoria îndureratului nostru trecut, obijduiţi, cu pământul răpit, şerbi ai boierilor, sătenii se ridică şi află unii de la alţii; mişcarea se întinde în toată ţara, unii cu căruţe, călări şi pe jos, pe drumuri cumplite, cu greutăţile de atunci străbat zile, poate chiar săptămâni până la scaunul domnesc de la Alba Iulia, cerând dreptate, o dreptate care pe atunci nu putea s-o înţeleagă nimeni.

[419] *Revista Istorică*, I, p. 222. Mihai Viteazul respinge şi de astă dată plângerea satului.

CREDINŢA ŞI BISERICA ÎN VREMEA LUI MIHAI VITEAZUL

Biserica Ţării Româneşti şi ierarhia ei. Dar, deasupra tuturor acestor dureri, cu mâini încleştate pentru o muncă ce nu mai aducea destulă pâine, deasupra frunţilor plecate şi îngrijorate, lucea o mare nădejde: credinţa. Ea dădea încredere domnului şi sfetnicilor lui să lupte cu mijloace puţine şi sărace, cu oameni slăbiţi, pentru o cauză mare, care era a lumii creştine întregi. Şi în bisericile mici şi întunecoase din sate risipite pe întinsul ţării, ca şi între zidurile caselor domneşti, toţi îşi plecau genunchii cu smerenie către Acela căruia i se cuvin toate jertfele.

În fruntea bisericii Ungro-Vlahiei se afla, la urcarea în scaun a lui Mihai Viteazul, mitropolitul cu acelaşi nume ca şi al domnului, Mihail. Fost episcop de Râmnic, el fusese înălţat la rangul de mitropolit în anul 1586, sub Mihnea Turcitul, şi trimis la Constantinopol ca să ia întărire de la Patriarhie[420]. La 8 mai 1594, Mihai Viteazul dădea un hrisov pentru întărirea prăvăliilor ce aparţineau „bisericii domneşti din curtea domniei mele" din Bucureşti şi spunea: „Am pecetluit acest aşezământ al domniei mele împreună şi cu prea sfinţitul părintelui nostru, vlădica Mihail şi am legat cu mare blestem"[421]. Mitropolitul Mihail împreună cu ceilalţi doi episcopi, Partenie de Râmnic şi Luca de Buzău, fură trimişi în vara aceluiaşi an într-o misiune importantă de către domn. Răscoala împotriva turcilor nu începuse încă, dar domnul legase înţelegere tainică cu Aron Vodă din Moldova. Pe lângă aceasta, între rutenii din Polonia, sub influenţa regelui fanatic Sigismund al III-lea, şi a iezuiţilor începuse o

[420] N. Dobrescu, *Istoria bisericii române*, ed. II, Bucureşti, 1923, p. 49.

[421] Acad. Rom, Ms. Nr. 403, f. 17, traduceri.

mişcare de lepădare a credinţei şi de trecere la unirea cu catolicii. Ghedeon Balaban şi Hipatie Pociej, vlădicii de la Liov şi Brześć, o rupseseră cu patriarhia ecumenică încă din 1593 şi fuseseră anatemizaţi, iar ceilalţi episcopi ruteni tratau pe faţă cu episcopii catolici[422]. În martie 1594, patriarhul Meletie Pigas scria cu îngrijorare cneazului de Ostrog să nu părăsească legea părintească, iar la 1 iulie un sinod al rutenilor ortodocşi caterisește pe mitropolitul de la Liov, Ghedeon Balaban[423].

Atunci domnii români nu uitară că sunt datori să apere ortodoxia de pretutindeni şi pentru a înlătura lovitura ce se pusese la cale împotriva credincioşilor bisericii răsăritene din Polonia, adunară la Iaşi un sinod în august 1594[424].

---

[422] *Historia polityczna Polski*, ed. Academiei Polone, II, p. 167 şi Milkowicz, *Monumenta confraternitatis Stauropigianae*, I, p. 509 şi 513–519.

[423] Ibidem, p. 513–519 şi 520 şi urm.

[424] Stabilirea datei sinodului de la Iaşi are o mare însemnătate şi pentru istoria relaţiilor românilor cu ceilalţi ortodocşi şi pentru precizarea succesiunii ierarhiilor bisericii muntene şi moldovene. Decizia sinodului, în greceşte, cu semnăturile lui Nichifor Dascălul exarhul patriarhiei, a mitropoliţilor Mardarie al Moldovei şi Mihail al Ungro-Vlahiei, a episcopilor Luca de Buzău, Partenie de Râmnic, Agathon de Roman şi Amfilohie de Rădăuţi, a fost publicată după o copie târzie dintr-un registru al bisericii rutene din Liov de A. Petruşevici, Акты западной Россіи, p. 127 şi de W. Milkowicz, *Monumenta confraternitatis Stauropigianae*, I–2, Liov, 1898, p. 656–657 (după ediţia lui Petruşevici). Actul în această copie poartă data, Iaşi, 17 august 1595 (desigur stil vechi), dată care a fost admisă ca exactă de toţi istoricii care s-au ocupat cu acest sinod (Kojalović, Никифоръ великіи протосинкелъ патріаршаго... въ западной Рускои церкви, în, Странникъ, VI, 1860, p. 199, Malişevskij, Мелетіи Пигасъ, I, Kiev, 1872, p. 597, Melhisedec, Relaţiuni istorice, în Acad. Rom., ist. 1881, Szaraniewicz, *Patryarchat wschodni wobec kosciola ruskiego* (*Patriarhia orientală faţă de biserica ruteană*), în Rozprawy Akademii Umiejetnosci, VIII, 1878, p. 307, Pelesz, Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, Würtzburg, 1881, II, p. 96, N. Iorga, *Istoria bisericii române*, ed. II, I, p. 153). Această dată este însă imposibilă. mai întâi, Mihail al Ungro-Vlahiei care păstorise la începutul domniei lui Mihai, nu mai era mitropolit încă din 20 mai 1595, când actul de supunere al lui Mihai Viteazul către Sigismund Bathory e semnat de mitropolitul Eftimie, care păstoreşte până la moartea domnului. Chiar dacă am admite o repetată alternare a doi mitropoliţi la scaunul Ungro-Vlahiei, totuşi sinodul de la Iaşi nu s-a putut ţine în august 1595. Armata turcească intrase în Ţara Românească şi cu patru zile înainte de hotărârile sinodului avusese loc lupta de la Călugăreni. Se poate ca tocmai în această clipă grea pentru ţară să fi lipsit toţi ierarhii de la scaunele lor? În Moldova era atunci un haos, domnul Ştefan Răzvan îşi părăsise scaunul, polonii năvălesc peste Nistru cu oastea lor, iar peste câteva zile ocupă Iaşii, tătarii înaintau şi ei pe de altă parte. Se putea ţine în aceste împrejurări un sinod la Iaşi şi anume împotriva Poloniei? Dar dovada

La sinodul din Iaşi luară parte Mihail cu cei doi episcopi ai lui, alături de Mardarie al Moldovei cu episcopii lui, iar în fruntea lor stătea reprezentantul patriarhiei de la Constantinopol, Nichifor Dascălul. Sinodul trimise hotărârea sa, redactată în greceşte, ortodocşilor din Polonia, îndemnându-i să nu-şi lase credinţa şi să nu dea supunere episcopilor ce lunecaseră de la datoria lor[425]. Cu toate aceasta, unirea urmă

hotărâtoare e alta. Preşedintele sinodului a fost exarhul patriarhal, Nichifor Dascălul, care semnează în fruntea tuturor participanţilor. Ştim însă cu siguranţă că la 17 august 1595 Nichifor nu putea fi la Iaşi. Acest delegat al patriarhului se afla în oastea lui Sinan Paşa, o spune el însuşi, a văzut lupta de la Călugăreni, 13 august, pe care a descris-o, a fost apoi la Târgovişte cu Sinan Paşa (oraşul e luat de turci la 25 august), (Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 317), se întoarce apoi la Bucureşti şi abia în octombrie a fost trimis în Moldova de paşă ca sol la Zamoyski şi la Ieremia Movilă, noul domn pus de oastea polonă. Venit la Iaşi nu mai putea ţine acum nici un fel de sinod contra Poloniei şi atunci nu mai era mitropolit al Moldovei Mardarie, de vreme ce Ieremia readusese în scaunul mitropolitan pe fratele său Gheorghe Movilă (Raportul lui Nichifor la 20 octombie 1595 în Polonia, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 360–363 şi Iorga, *Nichifor Dascălul*, p. 6 şi *Scriptores rerum Polonicarum*, XXI, p. 484, actele procesului lui Nichifor). Când s-a ţinut, aşadar sinodul de la Iaşi, întrucât data copiei hotărârilor este vădit greşită? Nichifor a mai fost în Moldova şi la 1594, în timp de pace, la prietenul său Aron Vodă, pe care l-a susţinut întotdeauna (Kojalović, op. cit., p. 200 şi *Scriptores rerum Polonicarum*, XXI, p. 480–483), atunci în 1594 şi nu în 1595, avut loc sinodul, sub oblăduirea lui Aron, înainte de începerea răscoalei împotriva turcilor, când, în adevăr, păstorea în Ţara Românească mitropolitul Mihail şi când această ţară încheia legături tainice cu vecina ei, ceea ce explică prezenţa clericilor munteni la Iaşi. Atunci mişcarea de unire între ruteni era în toi, dar nu era încă un fapt împlinit, ca la 1595, ceea ce se vede şi din sfaturile sinodului, care nu anatemizează încă pe nimeni. Stabilirea datei sinodului restabileşte şi istoria succesiunii în ierarhia mitropoliei Ungro-Vlahiei şi a Moldovei. În Ţara Românească la începutul domniei lui Mihai Viteazul, până la sfârşitul anului 1594, a păstorit Mihail, înlocuit după moartea lui cu Eftimie şi nu suntem siliţi să admitem că după Mihail a păstorit Eftimie, apoi a doua oară Mihail prin caterisirea lui Eftimie de către domn pentru trădare, după care urmează peste câteva luni iarăşi acelaşi Eftimie (Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 205 şi II, p. 320) sau că Nichifor a ţinut la Iaşi un sinod cu mitropoliţi şi episcopi ilegali şi caterisiţi (Melhisedec, op. cit., p. 28–29). La 1594 era deci la Râmnic episcop Partenie, iar în anul următor Teofil, care rămâne până la sfârşitul domniei lui Mihai. Mardarie al Moldovei a fost câtva timp mitropolitul lui Aron Vodă, nu al lui Ştefan Răzvan şi e înlocuit la venirea polonilor cu Gheorghe Movilă, fost pribeag în Polonia. La 5 ianuarie 1614 acest Mardarie „fost mitropolit al Moldovei" era retras la muntele Athos şi scrie ortodocşilor din Liov, aducând laudă lui Hristos, „că m-a adus la Sfântul Munte, să mă odihnesc puţin de oboselile ce am îndurat în ţări streine". (Акты относящіеся къ исторіи западной Россіи, publicate de *Comisia Arheologică*, IV, Petersburg, 1851, p. 432–434).

[425] Milkowicz, op. cit., I–2, p. 656–657.

să facă progrese, prin cele două sinoade de la Brześć din iunie 1595 şi octombrie 1596, episcopii ruteni pecetluiră unirea lor cu biserica din Roma[426]. E interesant să vedem însă că în lupta pentru păstrarea integrităţii ortodoxiei biserica românească îşi spune cuvântul hotărât prin întrunirea ierarhilor munteni şi moldoveni.

Câteva luni după întoarcerea sa în Ţara Românească mitropolitul Mihail moare[427] şi în locul său a fost ales mitropolit Eftimie, acel care semnează la Alba Iulia alături de boieri, la 20 mai 1595, tratatul umilitor cu Sigismund Bathory. Tot în acest tratat apare pentru întâia oară noul episcop de Râmnic, Teofil. Eftimie a păstorit până la sfârşitul domniei lui Mihai Viteazul şi a fost un mitropolit vrednic şi învăţat, care a încercat multe îmbunătăţiri în organizarea bisericii. În corespondenţa lui cu patriarhul Alexandriei Meletie Pigas, se vede că Eftimie scrisese de două ori patriarhului, cerând să fie recunoscut ca mitropolit. Dar, ceea ce e mai important, îi ceruse un exemplar al Sfintei Scripturi şi un Nomocanon (cu canoanele sinoadelor), desigur în greceşte; patriarhului trimite primul exemplar cerut, iar pe cel de al doilea pusese să-l copieze[428]. Desigur că mitropolitul român se gândea la o traducere nouă şi exactă (probabil în slavoneşte), ceea ce arată preocupări culturale înalte.

Aceleaşi preocupări se văd în marele aşezământ bisericesc al sinodului de la Târgovişte, din 1596. Hotărârile din 13 aprilie[429] privesc organizarea şi însănătoşirea vieţii morale în mănăstiri. „Creştinul Mihail voievod" înţelegând că au început în sfintele mănăstiri, „nişte obiceiuri carele nu sunt din porunca sfintei pravile", se sfătuieşte cu „chir vlădica Eftimie" şi cu cei doi episcopi, „cu toţi părinţii egumeni şi preoţi şi călugări şi cu toţi dregătorii şi cu tot sfatul domniei mele".

Această mare adunare hotărăşte ca boierii să nu poată primi daruri de la mănăstiri fără voia soborului, să nu se aducă egumeni străini de mănăstire, să nu poată pleca monahii de la mănăstirea lor, de când „călugărul ce va pofti a locui la pustie, le vreun schit pentru folosul sufletului lui, la Sfeta

[426] *Historja polityczna Polski*, II, p. 167–168.

[427] La 10 aprilie 1596 se citeau în divan „cărţile răposatului vlădicăi Mihail", pentru o proprietate a mânăstirii Olteni (Acad. Rom., Ms. Nr. 2530, f. 558–559).

[428] Hurmuzaki, *Documente*, XIII, p. 348.

[429] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 22–24. Cf. şi N. Iorga, *Istoria bisericii române*, I, p. 213.

Gora, să nu fie oprit". Pentru greşeli călugării vor fi judecaţi de arhiereu, „dar de va fi căzut în greşeală mare, care greşeală nu încape a o judeca pravila bisericii, atunci să fie dus la domnie, să se judece cu pravila împărătească". Se iau măsuri împotriva egumenilor ce ar risipi averea mănăstirii, vor fi controlaţi de sobor, şi împotriva celor însărcinaţi de mănăstiri cu afaceri băneşti, care ar opri ceva pe seama lor.

În această orânduire vedem şi sfatul episcopului de Buzău, Luca, un grec din Cipru[430], mai târziu mitropolit. Venit din fosta stăpânire veneţiană, era un om cult, nepotul său se numea cu nume italian Lorinţ (Lorenzo), al cărui urmaş depărtat a fost poetul Vasile Cârlova[431]. Vlădica Luca păstorea la Buzău încă de pe vremea lui Petre Cercel şi ne-a rămas un foarte interesant aşezământ bisericesc (fără dată, 10 septembrie) în limba slavonă, întărit de acest domn pentru eparhia Buzăului şi pentru „episcupul chir Luca de Buzău", prin care se dă drept de judecată arhiereului „după pravila sfintei biserici", pentru bisericile neîngrijite, altare mutate, cei ce nu postesc patru posturi pe an, cei ce cumpără, cei ce se căsătoresc cu rude, cei ce iau patru soţii, cei ce iau femei fără cununie, cei ce cumpără soţia pe bani, bărbatul care-şi va lăsa femeia, femeia care fuge de la bărbat, „greşelile popilor toate". Se prevăd şi pedepse, amenzi în bani în folosul episcopului, începând de la 50 de aspri. Boierii şi slugile domneşti, „nici banii, nici pârcălabii, nici dvornicii" nu pot opri judecata episcopală[432]. E unul din cele mai vechi şi mai interesante monumente ale dreptului românesc.

De aceea credem că acest episcop înnoitor şi autor de legiuiri bisericeşti va fi avut un rol activ şi în hotărârile sinodului din 1596.

Mihai a avut o atenţie deosebită pentru biserică şi pentru ierarhii ei, dăruind şi întărind moşii mitropoliei şi episcopiei. Astfel el întăreşte mitropoliei Ungro-Vlahiei şi vlădicăi Eftimie satul Băneştii cu hrisoavele vechi ale lui Vlad Vodă, Basarabă şi „Radu care a fost ucis la Râmnic" (Radu de la Afumaţi)[433]. Episcopul Teofil şi episcopiei de Râmnic îi

[430] Iorga, *Istoria bisericii române*, I, p. 157. Pentru manuscrisele sale, idem, *Istoria literaturii române*, I, p. 231.

[431] I.C. Filitti, *Vlădica Luca strămoş al poetului buzoian Cârlova*, ed. II, Bucureşti, 1935.

[432] Acad. Rom. doc. CXXIV/190, original slav comunicat de d-l Damian P. Bogdan, asistent universitar.

[433] 7 septembrie, fără an, rezumat cu extrase de I. Bogdan, Acad. Rom. Ms. Nr. 5250, f. 325.

întăreşte la 1597 moşia Cornet, dăruită de boierii din Drăgoieşti, iar la 1599 ţiganii episcopiei[434], episcopiei de Buzău şi episcopului Luca îi dăruieşte la 1597 satul Pojorâţi, luat de la ţăranii ce nu-şi plătiseră dăjdiile[435].

Viteazul domn avea o largă înţelegere pentru trebile bisericeşti, în Ardeal şi în Moldova a făcut, după cucerirea acestor ţări, adevărate revoluţii în organizarea bisericească, schimbând în chip înţelept toată orânduirea cea veche[436]. Interesul său pentru viaţa sufletească a ortodocşilor din Polonia, sinodul de la Iaşi, legăturile sale cu patriarhia de Constantinopol şi cu clerul din toată Peninsula Balcanică[437], sinodul de la Târgovişte, toate arată că Mihai a fost nu numai un mare căpitan, dar şi o figură de foarte mare însemnătate în istoria bisericii române.

Mănăstiri şi biserici. Mihai Viteazul a ridicat în Ţara Românească o singură mănăstire cu hramul Sf. Nicolae din oraşul Bucureşti, locaş care-i păstrează numele până în ziua de astăzi (azi Arhivele Statului). Această fundaţie a însemnat însă numai refacerea unei clădiri mai vechi şi înzestrarea ei cu moşii, odoare şi ţigani. Mănăstirea Mihai Vodă era fosta mănăstire Sf. Nicolae al Postelnicesei, clădită sub Petre cel Tânăr, de Caplea jupâneasa lui Ghiorma postelnicul (mai târziu ban), „mănăstirea ce iaste (la) muntele şi den jos cu via"[438]. Petre Cercel „pentru pizma Ghiormei banul [...] au băgat mare mânie şi urgie la sfânta mănăstire", goneşte pe călugări şi dezgroapă chiar oasele jupânesei Caplea[439]. Ghiorma banul era din Dipalitzi în Epir, iar jupânesa Caplea era mătuşa fraţilor Buzeşti[440], ceea ce explică legătura lui Mihai cu ctitoria ei. E însă interesant să vedem odată mai mult, ce fel de „fraţi" erau Mihai cu Petre Cercel, unul clădeşte şi se face ctitor, unde celălalt risipeşte şi profanează.

La o dată pe care n-o putem preciza, Mihai Viteazul, odată cu înnoirea mănăstirii, îi face o mare donaţie de sate: întâi, satul Dralea, care fusese luat de Mavrichie negustorul de la un boier datornic şi pe care domnul îl

[434] Acad. Rom. Ms. Nr. 2530, f. 570–571 (20 aprilie 1597) şi f. 589–590 (30 iunie 1599), copii noi.

[435] Acad. Rom. Ms. Nr. 4970, f. 4–6 (21 ianuarie 1597 şi 27 mai 1598), traduceri.

[436] Vezi mai jos capitolele XII şi XIII.

[437] Vezi mai sus, p. 45, 48–59.

[438] Gen. P.V. Năsturel, *Biserica Stavropoleos*, p. 2. Copie de hrisov de la Petre cel Tânăr din 8 aprilie 1558, dată greşită, căci nu corespunde cu domnia acestui domn.

[439] Ibidem, p. 3–4.

[440] Filitti, *Arhiva Cantacuzino*, tabla genealogică Alexeanu.

răscumpără: „Mihail voievod n-a vrut să lase ca să intre alţii în sate boiereşti", căci avea o înaltă conştiinţă despre demnitatea şi cinstea clasei boierilor. Urmează apoi moşiile Despicaţi, Câmpeni, Buciumeni etc., în total 13 sate ale lui Mihai, cumpărate cele mai multe de la ţăranii moşneni cu suma colosală de 472 000 de aspri şi un sat, Poiana, al doamnei Stanca şi două sălaşe de ţigani, „să fie sfintei mănăstiri a domniei sale ce e din susul oraşului Bucureştilor [...] care a zidit-o pe acest sfânt loc şi a împodobit-o domnia sa"[441]. Mihai a închinat apoi această mănăstire mănăstirii Simo-Petra de la Muntele Athos[442], dar această închinare nu este în realitate decât o confirmare, căci încă mai de mult jupâneasa Caplea făcuse acea închinare locaşului atonit, după cum se vede din hrisovul lui Petre cel Tânăr[443].

Dacă Mihai a împodobit capitala ţării cu un monument, ce i-a servit şi ca cetăţuie, în schimb unele biserici şi mănăstiri din Bucureşti fură distruse de pe urma războaielor lui. Biserica doamnei Stana şi a doamnei Maria avu această soartă: „În zilele lui Sinan paşii pre acea biserică a doamnei Stana şi a Mariei o au stricat până în temelie şi au rămas numai pământul pustiu"[444]. Aceeaşi soartă o avu şi mănăstirea Sfânta Troiţă, numită azi Radu Vodă, fiind întărită de turci în 1595 („palanga ce o au fost făcut Sinan paşa în zilele lui Mihai Vodă", „în zilele răposatului Mihail Vodă, stricat-au turcii mănăstirea din temelie, de o au aprins cu iarbă de puşcă"[445].

Biserica domnească de la curte (Curtea Veche) primise încă din 1594 un hrisov de la Mihai pentru prăvăliile ei făcute de „bătrânul Alexandru voievod, [...] acela care sunt lângă prăvăliile Sfintei Troiţe de la Tichiţă", pe care puseseră mâna pe nedrept rudele lui „popa Neagul cel bătrân [...] care au fost slujit şi de mai nainte vreme la mulţi trecuţi domni bătrâni". Domnul ia patru prăvălii pentru „eclisiarhul şi preoţii care slujesc la sfânta biserică", deoarece „ei alt venit de nicăieri nu au şi totdeauna

[441] Întărirea din 26 martie 1626, Greceanu, *Genealogii*, II, p. 390–391.

[442] Vezi mai sus, p. 52.

[443] Gen. Năsturel, op. cit., p. 2–4.

[444] Hrisovul lui Matei Basarab din 11 iulie 1634, în *Condica bisericii domneşti din Bucureşti* (Acad. Rom. Ms. Nr. 403, f. 19–20).

[445] Greceanu, op. cit., II, p. 391. Cf. şi C. Săndulescu-Verna, *Biserica Radu Vodă din Bucureşti*, Bucureşti, 1930, p. 8, pisania cea veche „Sinan paşa [...] băgat-au iarbă de tun în biserică şi s-au sfărâmat din temelie".

slujesc şi pomenesc la sfântul jertfelnic pre toţi răposaţii domni trecuţi", iar rudele lui popa Neagu, pentru că „el încă au fost preot socotit şi cinstit de către toţi domnitorii, cum şi pentru slujba ce au slujit mai dinainte [...] ca să-i fie şi lui pomană, să-l pomenească pre el pentru slujba lui ce au slujit mainainte", le lasă celelalte patru prăvălii[446].

Mai cunoaştem alte danii ale lui Mihai către mănăstirile Golgota, lângă Târgovişte (vizitată de domn la 1598, unde vede „ale mănăstirii stricate de blestemaţii turci şi arse şi despoiate şi fără odăjdii înăuntru şi călugărasii goi şi săraci"[447], Bistriţa[448], Coşuma, lângă Craiova[449], etc.

Trebuie să adăugăm că şi biserica catolică de la Târgovişte s-a bucurat de sprijinul lui Mihai şi cronica ei scrie: „E desigur de regretat că principele Mihai Vodă n-a trăit mai mult, căci a fost ocrotitorul nostru şi luptele lui au fost extrase de noi din cronica românească, deoarece sub dânsul mănăstirea de la Târgovişte a înflorit din nou, după ce fusese ruinată a treia oară[450]. Chiar Stavrinos, panegiristul grec al lui Mihai, spune că el ar fi dorit unirea bisericilor din Roma şi Constantinopol[451]. Legăturile prieteneşti ale lui Mihai cu catolicii făceau pe un agent papal să spere că va putea convinge pe mitropolitul Ungro-Vlahiei şi pe episcopi să treacă la catolicism, „căci fiind multe episcopii şi venituri foarte mari (*entrate grossissime*), va fi spre mărirea şi folosul Scaunului Apostolic"[452]. Totuşi un cronicar ungur se plânge că la îndemnul papei de a îmbrăţişa credinţa romană, Mihai ar fi strâmbat din nas şi i-ar fi răspuns, sfătuindu-l să părăsească rătăcirile italice şi să se întoarcă împreună cu norocul său la comuniunea cea adevărată a bisericii greceşti, căci numai aşa va fi cu putinţă alungarea turcului spurcat din spinarea creştinătăţii[453].

---

[446] Hrisovul din 8 mai 1594, în *Condica bisericii domneşti*, Acad. Rom. Ms. Nr. 403, f. 17.

[447] Şt. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 305.

[448] Ibidem, p. 305–306.

[449] Şt. Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul*, p. 10 şi 26–27.

[450] Haşdeu, *Arhiva istorică a României*, I–2, p. 48.

[451] Legrand, *Recueil de poèmes historiques*, p. 114–115.

[452] Veress, *Documente*, IV, p. 315 (decembrie 1595).

[453] Szamosközy, în *Monumenta Hungariae historica, scriptores*, XXVIII, p. 75. Cf. I. Lupaş, *Studii istorice*, 1928, p. 118. Pentru politica lui Mihai faţă de catolicii din Ardeal, vezi mai jos, capitolul XII.

Creştinul domn Mihail voievod. Văzut din afară, aşa cum l-au văzut străinii, chiar acei care au proslăvit izbândele lui, Mihai se înfăţişează ca un luptător pentru glorie, adesea în slujba altora care-l plătesc, un oştean norocos la început cu mercenarii lui, lovit apoi de greşelile lui, cum au fost mulţi în vremea Renaşterii. Dar privind lucrurile mai de aproape, vedem aceste fapte războinice ridicându-se pe temeiul unei conştiinţe formate de veacuri. Înconjurat de o boierime veche, ieşit din mijlocul ei, şi de un cler cu tradiţii bizantine, autor de aşezăminte religioase, apărător al ortodoxiei de peste hotare, oriunde s-ar afla şi mai ales ridicat ca şef moral al marii mişcări a întregii credinţe orientale, figura lui Mihai ia cu totul alte proporţii.

A primit leafă pentru oştenii lui de la împăratul şi a cerut şi de la alţi stăpânitori, dar pentru că acesta era „împăratul creştinesc" şi pentru că lupta ce-a purtat-o a fost a lui, a credinţei lui şi a neamurilor multe pe care le reprezenta. Tragedia lui Mihai începe atunci când împăratul îi aminteşte că a fost în slujba lui, pe când el credea că a fost în slujba creştinătăţii reprezentate de împărat.

Avea conştiinţa deplină a actului creştin pe care îl făcea, ridicând sabia asupra păgânului: „Căci eu n-am avut de la turci nici o greutate sau vreo o nedreptate, dar ceea ce am făcut, toate le-am făcut pentru credinţa creştinească, văzând eu ce se întâmplă în fiecare zi cu bieţii creştini. M-am apucat să ridic această mare greutate cu această ţară săracă a noastră, ca să facă un scut al întregii lumi creştine"[454]. Polonilor le scria: „Să nu ne părăsiţi şi să nu ne lăsaţi fără ajutor, pentru că să ştii domnia ta că sunteţi datori pentru numele Domnului nostru Isus Hristos să ne ajutaţi şi să veniţi pentru mântuirea creştinătăţii"[455].

Ducelui de Toscana îi scria despre „muncile şi ostenelile îndurate de mine [...] fiind îndemnat de o râvnă lăuntrică să fac fapte care să se înalţe întru lauda lui Dumnezeu, în slujba creştinătăţii, iar la urmă să pună cu cinste un capăt ostenelilor mele şi să ne aducă un nume veşnic după moarte [...] Nici nu le-am făcut îndemnat de cineva, ci spre a căpăta şi eu un loc şi un nume în creştinătate"[456].

---

[454] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 15.

[455] Ibidem.

[456] *Luptele lui Mihai Viteazul* (Biblioteca Asociaţiei), p. 7 şi 42.

De aceeaşi conştiinţă religioasă adâncă e străbătut la cucerirea Ardealului: „Dar am luat în ajutor pe Dumnezeu, scria Mihai lui Ieremia Movilă, şi am pus şi jurământul pentru dreptatea mea, am mers asupra lui (Andrei Bathory), sau că eram vinovat pentru aceasta, sau erau ei. Dumnezeu pentru jurămintele lor pe care le-au călcat şi pentru nedreptatea lor, i-a bătut, căci nu noi, ci Dumnezeu i-a bătut, căci noi credinţa şi jurăminte cu cine avem le ţinem tare şi dreptatea şi credinţa vrem să le păstrăm până la moarte"[457].

Luptând cu creştinii, cu moldovenii, luptă împotriva inimii sale, îi consideră totuşi ca fraţi. În somaţia adresată la 1600 cetăţii Hotinului să se predea, el scrie: „Grijiţi, domniile voastre ca să vorbiţi fratelui nostru, lui Ieremia voievod, ca să predea cetatea [...] căci destul este cu vărsarea sângelui din corpuri pentru domnia sa şi pentru domnia mea [...] Căci aş dori ca domniei sale să nu-i vie pieirea de la domnia mea, pentru că este domn creştin şi suntem şi domnia mea creştin"[458].

Principi ai creştinătăţii au fost mai mulţi dintre domnii noştri, Ştefan cel Mare în primul rând, dar pe când domnul Moldovei lupta pentru moşia lui ameninţată de păgân, Mihai îşi caută „un loc şi un nume în creştinătate". Cel dintâi are în credinţa lui realismul solid de la sfârşitul Evului Mediu, cel de-al doilea ceva din idealismul Renaşterii.

Mihai Viteazul a fost un cavaler creştin. Crescut în tradiţia războinică a boierimii oltene, din care făcuse parte, a fost reprezentantul ei, dar cei l-au ridicat, fără să-l cunoască bine, au aflat în faţa lor pe cel mai mare oştean ce l-a dat neamul nostru, şi un om al credinţei care se ridica mai sus de socotelile lor.

În scrisorile lui Mihai, avem acum un număr destul de mare, în instrucţiunile lui către soli, recunoaştem imediat o puternică personalitate. Frazele au ceva tăios şi hotărât ca o sentinţă, limpede ca o conştiinţă sigură de ea, în acelaşi timp o credinţă religioasă adâncă, zăngănit de sabie şi sunet de clopot.

În faţa acestui om au stat toţi cei ce ştiau să ţeasă intrigi, să calculeze răbdători cursele, să întrebuinţeze cu meşteşug pe cei buni pentru scopurile lor urâte.

Şi el, cel curat la suflet, a căzut prada lor.

---

[457] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 98.

[458] Ibidem, p. 110–111.

Nu se poate înţelege nimic din istoria lui Mihai Viteazul, dacă nu ţinem seamă de aceste note sufleteşti: lupta lui în primul rând pentru ideea creştină, pornită din adâncul sufletului lui, care i-a înarmat braţul pentru toate îndrăznelile şi l-a făcut să ceară ţării şi lui însuşi jertfe ce păreau de neîndurat, conştiinţa unei misiuni pentru ortodoxie, cavalerismul de boier şi oştean pus în slujba acestei lupte.

LUPTELE CU TURCII

Răscoala. Gândul răscoalei creştine fu împlinit la Bucureşti de Mihai Vodă la 13 noiembrie 1594. Sultanul îi poruncise domnului să pornească împotriva Ardealului cu oastea lui, dar acesta, înţeles cu vecinii, răspunse cu începerea răscoalei. Avea lângă dânsul oastea de ţară a boierilor, chemase pe Buzeşti în Bucureşti, avea tunuri lăsate de Sinan paşa şi altele noi făcute de dânsul, şi se putea bizui şi pe cei 2000 de ardeleni trimişi de Sigismund, ce tăbărâseră lângă oraş sub comanda lui Mihai Horvath, căpitanul de la Făgăraş. În Bucureşti se afla un înalt demnitar al religiei musulmane, un emir, cu 2000 de turci şi o mulţime de creditori, ieniceri, turci, evrei şi alte neamuri, care, după cum spune cronicarul turc, „veneau şi oboseau pe domn cu cererile lor". Ei atacaseră palatul domnesc, bătând pe slugile domnului şi luând tot ce le cădea în mână. Domnul îi linişti, supunând pretenţiile lor judecăţii cadiului din Giurgiu, care trimisese la Bucureşti pe omul său, Ali Ian.

Dar pe când datornicii erau adunaţi pentru judecată în casa de lemn a lui Dan fostul vistiernic, artileria domnească îi fulgeră pe toţi pe neaşteptate, casa luă foc şi un măcel cumplit începu; puţini dintre ieniceri şi dintre zarafii orientali scăpară cu fuga. Mai rămânea însă emirul cu cei 2000 de turci. El ceruse lui Mihai să licenţieze pe ostaşii unguri şi din cauza lui domnul era nevoit să stea adăpostit „în palatul de lângă mănăstirea cea nouă sub cetate, zidit la malul Dâmboviţei" (un palat nou, deci, lângă mănăstirea lui Mihai Vodă). În acelaşi timp cu măcelul creditorilor, Mihai, însoţit de curteni şi de alţi soldaţi, ce rămăseseră ascunşi sub malurile Dâmboviţei, atacă pe turci pe neaşteptate şi-i nimiceşte pe toţi. Stroe Buzescu era în fruntea oştenilor şi e rănit la mână de turci în această bătălie de la Bucureşti.

Orăşenii înfrigurați se adunară şi domnul lor le dă vestea cea mare, arde catastifele şi zapisele de datorii la turci şi la alți zarafi, datorii ce atârnau aşa de greu asupra țării. Târgul e chemat sub arme, cei ce se înrolează sunt iertați de toate dăjdiile.

Aşadar, lupta cea mare pentru creştinătate începuse[459].

Primele lupte. Luarea Brăilei. Era vreme de iarnă, când turcii de obicei se odihneau, Mihai cu cetele lui năvăli îndată din Bucureşti asupra Giurgiului, bătrâna cetate de pază a turcilor, de care ținea credința domnilor Țării Româneşti. Oraşul fu prădat, dar cetatea nu putu fi luată de oştile încă neînvățate ale domnului[460].

Atunci începură cu haiducii balcanici ce se strângeau sub steagurile domneşti, cu oastea boierilor şi cu ungurii lui Sigismund, lupte repezi, atacuri asupra cetăților turceşti de peste Dunărea înghețată, în Dobrogea şi în Bulgaria. De multă vreme românii nu mai cutezaseră aşa ceva împotriva stăpânilor lor de la Constantinopol. Cetatea de Floci, la gura Ialomiței, fu lovită şi distrusă (10 decembrie)[461] şi apoi urmă la rând Hârşova (1 ianuarie 1595) şi însăşi Silistra, sediul paşei (8 ianuarie)[462].

Acelaşi lucru îl făcuse şi Aron din Moldova. cazacii lui şi oastea hatmanului Ştefan Răzvan intraseră în Bugeac, asediind în zadar Tighina, dar luând în primăvară cu asalt cetatea cea veche de la Smil (Ismail)[463].

Fiii de domn pribegi la Constantinopol şi în alte părți ale imperiului, gata să-şi sape rivalii şi să cumpere domnia oricât de scump, se bucurară, crezând că le-a sunat şi lor ceasul să fie ridicați de turci în scauele domneşti în locul domnilor haini. Bogdan, fiul lui Iancu Sasul, fost domn al Moldovei, şi Ştefan Surdul, fost domn al Munteniei, fură numiți în grabă, primul în Țara Românească, al doilea în Moldova şi trimişi spre Dunărea

---

[459] *Luptele lui Mihai Viteazul* (Biblioteca Asociației), p. 8, Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 12–15 (Cronologia faptelor e aci greşită, emirul vine după uciderea turcilor în Bucureşti şi chiar după atacul Giurgiului, pe când în scrisoarea către ducele Toscanei, Mihai spune că emirul venise cu el în scaun), Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 101–102, *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 47–48, Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 465, Veress, *Documente*, IV, p. 158–159, Naima, *Annals*, trad, Ch. Fraser, I, p. 37–38.

[460] *Luptele lui Mihai*, p. 10, *Cronica anonimă*, p. 48, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 102, Walter, op. cit., p. 13 (dă data 15 noiembrie), Veress, op. cit., IV, p. 172.

[461] Walter, op. cit., p. 16 şi Veress, op. cit., IV, p. 182.

[462] Ibidem.

[463] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 469 şi XII, p. 42.

înghețată cu oști turcești să-și ia scaunele în primire. Mihnea Turcitul își chemă odrasla rămasă creștină, de la Veneția prin Raguza, nădăjduind că și lui îi va veni în curând rândul. Nepotul hanului tătarilor, după luptele din Banat cu sârbii, iernase în sudul Dunării și acum se apropia de Țara Românească, trimițând cete de pradă în câmpia munteană. Mihai, după obiceiul său, luă ofensiva împotriva pretedentului venit cu Hasan pașa și Mustafa pașa la Rusciuc. După ce supraveghease câtva timp mișcările dușmane de la Pietrile (N–V de Giurgiu, pe balta cu același nume), trecu Dunărea înghețată spre Rusciuc. Dar atunci se anunță că grosul oștirilor tătărești trecuse Dunărea și înainta spre apus. Pe când Mihai se retrăgea în grabă dincoace de Dunăre, el trimite împotriva tătarilor detașamente din oastea de țară cu frații Buzești și cu Radu Calomfirescu. O primă luptă de avangardă avu loc la 14 ianuarie, la Putineiu (în Vlașca, la 18 km N–E de Giurgiu), în care tătarii fură respinși de Buzești. Mihai cu grosul trupelor luase o poziție de supraveghere, ceva mai la Nord, la Hulubești, la vărsarea Neajlovului în Călnistea, în imediata apropiere a satului Călugăreni[464], loc pe care-l privi cu ochiul său de militar și-l ținu minte. De acolo, putea supraveghea cele două oști ce încercau să se unească, turcii care treceau fluviul pe la Giurgiu și tătarii ce veneau de la răsărit. O nouă luptă a detașamentului Buzeștilor avu loc la Stănești (12 km de Giurgiu) la 16 ianuarie, cu tătarii ce se apropiau mereu de Giurgiu. Dușmanii nu putură intra în cetate, ei fură risipiți de români. Între timp, cu toată înfrângerea avangardei tătărești, turcii trecuseră Dunărea la Giurgiu și izbutiră să se unească cu tătarii, ceea ce încercase zadarnic Mihai să împiedice. După retragerea detașamentelor trimise de domn, unirea dușmanilor avu loc la tabăra de la Șerpătești (între Giurgiu și Călugăreni), dar într-o noapte, pe neașteptate, oștile românești ale paharnicului Manta izbesc tabăra și o risipesc. Tătarii nestatornici o iau la fugă pe caii lor repezi, trec Dunărea ca fulgerul și dispar. Bogdan pretendentul aștepta pe mijlocul Dunării înghețate, izbânda și fugi îngrozit noaptea. Atunci sosi și Mihai „cu gloatele" pe locul taberii de la Șerpătești și începe urmărirea turcilor în retragere. Gonacii lui repezi trecură și peste fluviu și erau gata să puie mâna pe nefericitul Bogdan, care căzu de două ori de pe cal. Cei doi pași obosiți

[464] Cf. *Marele dicționar geografic al României*, sub voce. Hulubești e azi un loc pustiu, fost sat pe vremuri.

şi bătuţi, se opriră la Rusciuc, dar Mihai înconjură pe neaşteptate, printre bălţile îngheţate, cetatea Giurgiului, trece fluviul la Maroşin (sau Marotin, la sudul Dunării, la vreo 20 de km N–E de Rusciuc) şi atacă pe turci din partea de unde nu se aşteptau. Lupta de la Rusciuc fu decisivă (25 ianuarie), cei doi paşi, Hasan şi Mustafa, fură ucişi, oraşul fu cumplit devastat şi ars, artileria turcească fu luată de domn. Surpriza şi repeziciunea, cele două calităţi ale strategiei lui Mihai, avuseseră efect deplin[465].

Ungurii lui Horvath întârziaseră în lupta de la Şerpăteşti, cu toată porunca domnului, şi de aceea Mihai, supărat, ceru înlăturarea lui de la comandă. În adevăr, în locul lui, Sigismund Bathory trimise ca şef al mercenarilor lui pe Albert Kiraly[466].

Între timp, al doilea pretendent, cel menit să fericească Moldova, Ştefan Surdul, aştepta cu turcii la Silistra să apuce prilejul să se apropie de scaunul domniei. Dar Mihai veghea şi pentru aliatul său. Banul Mihalcea trecu iarăşi Dunărea şi arse Silistra (fără să ia cetatea), risipeşte pe turci şi pune pe fugă pe pretendent[467]. „Această puţină slujbă am făcut-o, scrie Mihai ducelui de Toscana, şi apoi m-am dus să mă odihnesc în cetatea mea de scaun"[468].

Incursiunile cetelor de haiduci urmează însă; oştirea lui Mihai era împărţită în patru corpuri, ce atacă la Brăila, Cernavoda, Turtucaia şi Nicopole[469]. Dar faptul cel mai important din această campanie a fost luarea Brăilei, în martie 1595, singura cetate dobândită atunci de Mihai, unde şi-a putut aşeza oştile pe locul vechiului târg de negoţ al strămoşilor lui. Cetatea era înconjurată de ziduri groase şi valuri şi era apărată de o garnizoană de o mie de turci[470]. La sosirea oştilor lui Mihai, satele turceşti

---

[465] *Cronica anonimă*, (ed. Ioanid), p. 48–49, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 103, Walter, op. cit., p. 17–19, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36, *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 12–13, Veress, *Documente*, IV, p. 190, Naima, *Annals*, p. 49–50, Cf. gen. R. Rosetti, *Evoluţia strategiei la Români* (Acad. Rom. ist. ser. III, t. XIV), p. 40 şi idem, *Essais sur l'art militaire des Rouhains*, Buc. 1935, p. 159–160 şi harta la p. 162. Am întrebuinţat harta chilometrată a României de M. Moldoveanu (planşele Nr. 46 şi 47).

[466] *Cronica anonimă*, p. 49 şi Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 103. Veress, op. cit., IV, p. 203.

[467] *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 13–14, *Cronica anonimă*, p. 49, Walter, pop. cit., p. 16, Crăciun, op. cit., Hurmuzaki, XII, p. 36, Veress, op. cit., IV, p. 207.

[468] *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 14.

[469] Ibidem.

[470] Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 24.

din raiaua din jurul cetății, golite de locuitorii ce se înghesuiră sub ziduri, fură arse. Un prim atac fu respins cu ajutorul unui corp de tătari veniți de peste Dunăre. Al doilea atac condus de Albert Kiraly cu unguri și români începu printr-un asediu în regulă. O ieșire a turcilor fu respinsă cu mari pierderi, tunurile băteau zidurile vechi și mine începură să explodeze. Gheața Dunării se topise, așa că tătarii de dincolo nu mai puteau sări în ajutor. Atunci garnizoana capitulează în frunte cu Cara Saveș Mohamed bei și Mustafa Saveș, care se întâlnesc cu Albert Kiraly și obțin de la el libertatea, cu condiția ca averile să rămâie în cetate. Dar, pe când turcii treceau Dunărea, sunt atacați și luați prinși.

Conducătorii turci vin în fața lui Albert Kiraly să se plângă de călcarea capitulației, dar căpitanii unguri nu-i ascultă, scot săbiile și se năpustesc asupra fugarilor. Oricum, cetatea de pază a Vadului Dunării, punct strategic prețios, era acum redată Țării Românești[471].

Tratatul cu Sigismund Bathory și primele legături cu împăratul. Niciodată, de la Mircea cel Bătrân, un domn muntean nu cutezase să se atingă de pământul padișahului și să atace cetățile lui. Mihai era dintre toți aliații cel mai apropiat de inima împărăției turcești, ortodocșii sârbi, bulgari și albanezi începeau să alerge sub steagurile lui. Înainte de toate trebuia învins acest dușman primejdios. Chiar în primăvara anului 1595 turcii dădură semne de ofensivă. Tătarii așezați la Vidin cu pașa de acolo și cu sârbii din ținutul Vidinului, recrutați de turci, atacară pe neașteptate Craiova și o arseră. Vestitul căpitan raguzan Deli Macu apără orașul numai cu 160 de haiduci, și fu rănit în luptă. În cele din urmă sosi și banul și, urmărind pe năvălitori, trecură Dunărea și prădară la Vidin[472].

Furtuna se apropia și frumoasele făgăduieli ce se făcuseră lui Mihai nu erau împlinite, el rămânea singur în fața dușmanilor cu gloatele prost înarmate, cu cetele de haiduci prădalnici și cu micul detașament al lui Albert Kiraly. Singurul ajutor de nădejde era la Sigismund Bathory, care stătea liniștit, apărat de cununa munților Ardealului.

Sigismund se gândea la măriri, să supuie pentru el cele două principate, scoase chiar din scaun pe Aron din Moldova, prea independent,

[471] Cele mai multe amănunte la Naima, op. cit., p. 49–50. Walter, op. cit., p. 24 confirmă măcelul turcilor ce se predaseră, Cf. și Veress, op. cit., IV, p. 200 și *Cronica anonimă*, p. 49.

[472] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 36, Veress, op. cit., IV, p. 249, Walter, op. cit., p. 25.

înlocuindu-l cu hatmanul său, Ştefan Răzvan. El chemă solii lui Mihai, ca să-i facă jurământ de credinţă. Aceştia, în frunte cu mitropolitul Eftimie, boierii Buzeşti, Teodosie Rudeanu şi alţii, sosiră la Alba Iulia în mai; între ei şi principele Ardealului se făcu o înţelegere: boierii jertfiră autonomia politică a ţării ambiţiei ardeleanului în schimbul asigurării situaţiei lor sociale; cel sacrificat a fost domnul, de ale cărui instrucţiuni nu se ţinuse seamă. Lui Sigismund i se recunoscu titlul de domn stăpânitor al Ţării Româneşti, boierii îi supun ţara şi pe voievodul ei. Cu rezerva că domnul va fi totdeauna ortodox şi de limbă românească, el nu rămâne decât locţiitor al principelui Ardealului. Ţara va fi guvernată de un sfat de 12 boieri, care nu pot fi schimbaţi fără ştirea şi voia lui Sigismund. Actele de proprietate vor fi întărite şi ele de Sigismund (dar numai pământenilor). Domnul nu se va mai putea numi „din mila lui Dumnezeu", nu va mai putea trimite soli în ţările străine, venitul ţării va fi aprobat de dieta ardeleană şi controlat de boieri, care vor da socoteală anuală principelui ardelean. Domnul va primi din venit, ce vor hotărî boierii şi principele Ardealului. Niciodată turcii nu puseseră asemenea condiţii şi nici chiar în cele mai negre zile de decădere politică din veacul al XVIII-lea ţara noastră n-a primit condiţiile ce fură iscălite de boierii lui Mihai Viteazul. În schimb, ei obţineau cele mai mari avantaje: garantarea slujbelor lor, din care domnul nu-i putea scoate, nu puteau fi condamnaţi la moarte, iobagii fugiţi puteau fi aduşi cu forţa, grecii nu puteau ocupa funcţii în cârmuirea ţării (aceasta era, cum am văzut, o mare izbândă a boierilor), străinii nu puteau avea proprietăţi în ţară, chiar soldaţii ardeleni din ţară, de s-ar atinge de bunurile boiereşti, erau pedepsiţi cu moartea.

În sfârşit, în acest tratat, în care fiecare îşi găsea folos în dauna ţării şi a domnului ei, era şi un articol de mare însemnătate, cu vaste consecinţe: „Toate bisericile româneşti din stăpânirile seninătăţii sale (Sigismund Bathory) vor fi sub jurisdicţia mitropolitului de la Târgovişte". Politica ortodoxă a domnului câştiga măcar în acest punct o izbândă şi întrega viaţă sufletească a românilor de peste Carpaţi era pusă sub controlul bisericii din Ţara Românească, recunoscându-se comunitatea de credinţă şi de limbă[473]. Tratatul fu redactat în limba slavonă şi tradus apoi în

[473] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 209–213 şi 472–476. Cf. ibidem, III–2, p. 103 şi XII, p. 50–52. E caracteristic faptul că în cronica oficială (Walter) tratatul nu e pomenit.

latineşte, ceea ce arată că autorii lui erau boierii munteni[474]. Cam în acelaşi timp şi Ştefan Răzvan, noul domn al Moldovei, iscălea un tratat asemănător, la 3 iunie[475].

În clipa nevoii celei mari, Mihai şi-a înghiţit necazul, mai ales că ţara era în mâinile boierilor[476], a trimis la nuntă lui Sigismund cu arhiducesa Maria Christerna „un cal foarte frumos, luxos împodobit, cu un paloş bătut cu pietre scumpe şi opt bucăţi de brocart cu fir de aur pentru mireasă"[477].

Dar pe de altă parte, Mihai ştia că era un stăpân mai mare şi mai puţin exigent ca principele Ardealului, de la care putea să aibă ajutor la nevoie. Atunci, în 1595, odată cu supunerea ţării la picioarele lui Sigismund, încep legăturile directe ale lui Mihai cu împăratul, legături pe care le avusese Aron, ceea ce-l îndreptăţise să se împotrivească pretenţiilor ardelene, dar pe care Mihai nu le cunoscuse până acum. Acest fapt are o importanţă capitală în politica Ţării Româneşti. În adevăr, în aprilie, când erau aşteptaţi să vie la chemarea lui Sigismund solii munteni să încheie tratatul, se ivea la Praga în taină un sol muntean, nu-i ştim numele, „un om trimis de domnul Ţării Româneşti cu scrisori către măria sa (împăratul), care voeşte să le dea numai în mâna însăşi a împăratului şi să-i vorbească în taină despre unele lucruri pe care nu le-a aflat încă nimeni"[478]. Atât s-a putut şti că domnul în scrisoarea sa descria izbânzile împotriva turcilor[479]. Pe de altă parte, solul imperial, raguzanul Marini Polli, care era la Alba Iulia, voia să se ducă în Ţara Românească din partea împăratului, însă Sigismund îl opri până vor sosi boierii pentru tratat[480] şi în cele din urmă e trimis înapoi la Praga. Sigismund scria împăratului că a socotit că este spre binele creştinătăţii şi că are motive serioase ca solul imperial să nu se mai ducă acolo[481]. În august banul Mihalcea, trimis de Mihai la Praga, e oprit în Ardeal şi trimis înapoi[482].

---

[474] Veress, *Documente*, IV, p. 223, „Detti capitoli che si fano hora convertire in latino et sono fati in lingua greca, secondo usare i Valachi", e vorba de fapt de limba slavă, care era întrebuinţată de români.

[475] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 477–481.

[476] Despre nemulţumirea lui Mihai, cf. mai sus, p. 81–82.

[477] Hurmuzaki, *Documente*, III–2, p. 487.

[478] Ibidem, p. 92–93.

[479] Veress, op. cit., IV, p. 197.

[480] Ibidem, p. 203.

[481] Ibidem, p. 231–232.

[482] Ibidem, p. 253.

Taina în care Mihai ascunsese solia lui, cea dintâi, la Praga, reaua voinţă a lui Sigismund pentru solul imperial arată lămurit un lucru: Mihai, ameninţat în independenţa lui, voia să încheie legături cu împăratul peste capul lui Sigismund, tocmai ceea ce acesta căuta să împiedice cu orice preţ. Socoteala lui Mihai era bună şi el se dovedi de astă dată un fin diplomat, supunerea Ţării Româneşti şi a Moldovei către Ardeal, deci întărirea şi mărirea acestui stat, nu putea conveni Habsburgilor, care într-un viitor fie şi depărtat, nădăjduiau să poată ridica iar vechile pretenţii asupra Ardealului şi altele noi asupra Ţării Româneşti. De aceea, în discuţiile sfetnicilor împărăteşti, mulţi erau de părere că „împăratul trebuie să se gândească că acea provincie (Ţara Românească) a fost o parte a Ungariei (sic!), ca şi Ardealul şi că ar putea fi supusă, când principele nu va mai avea urmaşi bărbăteşti" şi că deci nu trebuie să recunoască supremaţia lui Sigismund asupra celor două principate de peste munţi[483].

Austria urmărea să pătrundă la Dunărea de Jos[484], Sigismund al Ardealului era pentru ea un instrument, căruia nu i se putea admite o politică proprie. Mihai înţelesese această nemulţumire şi a ştiut s-o exploateze, atunci când se vedea ameninţat de ambiţia vecinului său. Vom vedea cum, după evenimentele războinice de la 1595, Mihai a dezvoltat această politică şi s-a liberat încetul cu încetul de tutela politică ardeleană.

Bătălia de la Călugăreni. Grosul oştirii turceşti trimise pentru pedepsirea necredinciosului vasal din Ţara Românească se apropia de Dunăre încă din iunie, sub conducerea marelui vizir Ferhat paşa. Sosit la Rusciuc, se pregătea să aşeze poduri pe Dunăre pentru trecerea marii oştiri, lucrătorii erau trimişi în grabă pentru aceasta din Silistra, Nicopole şi Vidin. Dar încă înaintea plecării din Constantinopol, oştile turceşti neplătite de trei ani se răsculaseră, spahii, partizanii rivalului lui Ferhat, Sinan paşa, cer capul marelui vizir. Totuşi oştirea pornise şi vizirul sosise la Rusciuc cu trupe insuficiente şi turburate de intrigile lui Sinan[485]. Mihai, informat de ce se petrece în rândurile duşmanilor, îi hărţuieşte cu cetele lui, împiedicându-i să se întărească şi să clădească podul[486], ba chiar trimite de

[483] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 72–73.
[484] Vezi mai jos, p. 128–131.
[485] Naima, *Annals*, trad. Fraser, p. 51–58.
[486] Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 27.

se arde Nicopolul[487]. „S-au adunat păgânii din toate părţile. Ei pe partea ceea, iar noi pe partea ceasta şi nu facem nimic altceva, numai zi şi noapte ne batem la Dunăre cu duşmanul şi cel mult peste o săptămână sau două, trebuie să dăm iar cu ei bătălia" scria Mihai la 15 iulie[488].

Sinan paşa învinuise pe Ferhat de înţelegere trădătoare cu Mihai şi în cele din urmă izbuti să-l înlăture, fiind numit el însuşi mare vizir şi comandant al oştirilor trimise împotriva lui Mihai[489]. Faţă de noul vizir, domnul român întrebuinţează aceeaşi tactică: atacuri repezi cu detaşamente mici pentru a întârzia trecerea râului. Turcii izbutesc însă să treacă Dunărea în două puncte (pe la Rahova-Prundu, N-E de Rusciuc şi la Giurgiu), ceea ce sileşte pe Mihai să se retragă până la Călugăreni, locul ales de dânsul pentru luptă[490].

Oastea lui Mihai, după mărturisirea cronicii oficiale, nu trecea de 8000 de oameni[491] şi cu cei 2000 unguri ai lui Albert Kiraly[492] avem un total de 10 000 de oameni. Oastea turcească era desigur superioară ca număr, nu poate fi vorba însă de sute de mii, cum socotesc cronicarii vremii. O oaste de o sută de mii de oameni nici n-ar fi încăput pe câmpul de luptă strâmt de la Călugăreni. Pe de altă parte, când Sigismund Bathory a trecut munţii cu vreo 20 000 de oameni[493], Sinan paşa s-a retras în grabă, fără să dea lupta, ceea ce arată că oastea lui era inferioară oştirilor unite ale lui Mihai cu Sigismund. Nu vom exagera dacă vom socoti toată oastea turcească ce a luat parte la bătălia de la Călugăreni la vreo 20 000 de oameni.

Mihai, el însuşi, într-o scrisoare trimisă după bătălie, socotea că toată armata turcească din Ţara Românească e de 40 000 de oameni, dintre care numai 12 000 adevăraţi luptători, la care se adaugă 7000 căzuţi în luptă[494].

Locul ales de Mihai pentru luptă era exact acelaşi ca în campania din ianuarie 1594, la Călugăreni-Hulubeşti, la vărsarea Neajlovului în

---

[487] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 14.

[488] Ibidem, p. 14–15.

[489] Naima, op. cit., p. 56.

[490] Gen. R. Rosetti, *Evoluţia strategiei la Români*, în Acad. Rom. ist., t. VI, p. 44–45.

[491] Walter, op. cit., p. 27.

[492] Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104.

[493] Vezi mai jos, paragraful următor.

[494] Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 430. Cronicarul turc Naima socoate că oastea lui Mihai era de 70 000 de oameni (p. 55), iar Nichifor Dascălul socoate armata turcească la 300 000 de oameni! (Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 361).

Câlnistea[495]. Aceasta arată că domnul nu lăsa nimic întâmplării, era un perfect cunoscător al terenului şi studiase cu mult înainte eventualităţile unei campanii împotriva turcilor. Locul era foarte prielnic, străbătut de mai multe râuri cu mlaştini şi apărat de câteva dealuri acoperite de păduri, care se întindeau pe mari depărtări, Codrul Vlăsiei. O strâmtoare se deschidea între dealuri, tăiată de Neajlov în faţa satului Călugăreni.

Lupta avu loc la 13/23 august 1595. Albert Kiraly cu ungurii lui refuzară la început să ia parte la luptă. Socotind că el nu este sub comanda lui Mihai, comandantul ungur nu se supuse poruncilor domnului, ci rămase în urmă, uneltind chiar cu boierii nemulţumiţi, Dan vistiernicul şi Mirăslău logofătul[496]. În faţă, Mihai avea pe Neajlov o avangardă, iar în urmă grosul trupelor sale cu 12 tunuri, gloatele şi ceva cavalerie boierească (8000 de oameni). După câteva încăierări de avangardă, se produce la orele 11 dimineaţa atacul cel mare al ienicerilor asupra trecerilor Neajlovului, marele vizir scoase sabia, dând semnalul luptei. Turcii în patru cete sub Satârgi Mahomed paşa, Haider paşa, Hasan paşa şi Mustafa paşa trec puntea, răzbind rezistenţa românilor după câteva ore de luptă şi pun mâna pe 10 tunuri. Mihai se retrage dincolo de satul Călugăreni, dând oştirii sale o formaţie de cui şi astfel ajunge în retragere şi la corpul de oaste al lui Albert Kiraly, rămas în urmă pe laturе, care astfel e silit să ia parte la bătălie. În acel loc, în dosul satului Călugăreni are loc contra atacul lui Mihai în faţă, ajutat în flanc de Albert Kiraly (turcii fuseseră prinşi ca într-un cleşte). După o cumplită încăierare, turcii sunt daţi înapoi şi pierd tunurile cucerite, paşii Hasan, Haider şi Mustafa sunt ucişi, Mahomed paşa fuge rănit. „Iar boierii şi căpitanii pre capete năvăliră asupra turcilor de-i tăia şi-i necară în tină". Unul din paşi a fost ucis de Mihai chiar cu mâna lui, despicându-i capul cu sabia de pe cal. Sinan paşa, care venise personal să dea curaj trupelor sale, e silit să fugă, garda sa personală îl părăsise împrăştiindu-se şi bătrânul căzu de două ori de pe cal. Un veteran din Rumelia îl luă la spinare şi-l scoase din mlaştină. Steagul cel verde al lui Mahomed paşa „a cărui pierdere turcii o regretă cu durere, pentru că-l socotesc sfânt", e luat de români. Însuşi cronicarul turc Naima caracterizează această luptă ca „o întâmplare

[495] Cf. planul luptei la Gen. R. Rosetti, *Essais sur l'art militaire roumain*, p. 96 şi 162.

[496] Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104. Se aduce mărturia lui Petre Armeanul, un apropiat al lui Mihai Vodă.

dezastroasă". Mihai rămâne stăpân pe câmpul de luptă şi turcii se retrag puţin spre Sud[497].

Noaptea, depozitul de praf de puşcă al turcilor sare în aer din pricina unei neglijenţe[498]. Între timp, Mihai hotărăşte să se retragă şi să aştepte ajutorul făgăduit din Ardeal. Turcii erau încă în număr şi nu băgaseră în luptă toate trupele lor, oştenii lui Mihai erau obosiţi şi n-ar fi putut susţine o nouă ciocnire. Domnul se retrage întâi la Copăceni pe Argeş, apoi la Bucureşti, la Târgovişte şi în cele din urmă la Stoeneşti în munţi, pe Dâmboviţa, lângă pasul Branului, unde era la 12 septembrie[499].

Între timp, turcii abia peste două zile observară retragerea şi încep urmărirea. Sinan ocupă Bucureştii, transformă bisericile în moschei şi întăreşte „mănăstire 'ui Alexandru Vodă" (azi Radu Vodă), unde lasă 1000 ieniceri, trece apoi la Târgovişte (26 august st.v.), golit de locuitori şi întăreşte şi acolo o cetăţuie la curtea domnească[500]. Între timp, Sigismund Bathory se hotărâse în sfârşit să dea ajutor aliatului său, care purtase tot greul războiului şi se apropia de pasurile Carpaţilor cu oastea lui.

Retragerea turcilor şi lupta de la Giurgiu. Sigismund Bathory trecu munţii cu o oaste de cruciadă, armata lui ardeleană formată mai ales din mercenari plătiţi de oraşe, se ridica la 13 200 de oameni[501], plus gloatele ţărăneşti ale secuilor, ajutorul venit din Toscana cu 300 de călăreţi şi tunuri sub conducerea lui Silvio Piccolomini, vreo 1500 de Germani trimişi de arhiducele Maximilian şi pe lângă acestea şi Ştefan Răzvan, sosit din Moldova pe la Trotuş în Ardeal[502], cu o oaste (1500–3000 de oameni). În total oastea ardeleană nu trecea, cu gloatele ţărăneşti cu tot, de 23 000 de oameni, care se uniră cu cei 8000 ai lui Mihai din pădurile de pe Dâmboviţa[503].

---

[497] Descrierea tactică, R. Rosetti, op. cit., p. 18–21. O povestire amănunţită a luptei de la „Kalughirvan" la Naima, op. cit., p. 59–60. Scrisoarea lui A.Kiraly, o zi după luptă, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 57–58, Walter, op. cit., p. 27–30, *Cronica anonimă*, p. 52–53, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 104, Hurmuzaki, *Documente*, III–2, p. 487.

[498] Naima, loc. cit.

[499] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 57–58, Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 429–430, *Cronica anonimă*, p. 53.

[500] Naima, op. cit., p. 61 şi 63.

[501] I. Crăciun, *Scrisoarea lui Petre Pellérdi*, extras din Anuarul Inst. de Ist. Naţională, Cluj, VI, 1935, p. 7, socoteala tuturor cetelor cu căpeteniile lor.

[502] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 103.

[503] Ibidem, XII, p. 80 şi 91, Veress, *Campania creştinilor contra lui Sinan Paşa*, Acad. Rom. ist. ser. II, t, IV, 1925, p. 37–38. Cele mai bogate ştiri despre această campanie provin de la toscanii ce luară parte la ea.

În fața acestei armate, marele vizir hotărî să se retragă fără să dea lupta și de fapt toate ciocnirile, cu care Sigismund Bathory s-a lăudat așa de mult în toată Europa, au fost numai cu ariergardele armatei turcești în retragere. La 6/16 octombrie, oștirea aliaților, având în frunte tot timpul pe Mihai cu ai lui, sosește în fața Târgoviștei întărită de turci, în care Sinan lăsase un pașă cu o mică garnizoană (1000 de oameni), ca să întârzie înaintarea creștinilor. Orașul cu multe biserici și cu palatul domnesc, înconjurat cu păduri de stejari pe malul Dâmboviței se întindea în fața ochilor oștenilor creștini. După două zile de bombardare, târgul ia foc, românii și ungurii luptând cot la cot pătrunseră pe străzi și luară prinși pe turci cu pașa de Caramania și cu beiul de Valona. Curtea domnească și biserica ei, precum și mitropolia fuseseră cruțate de flăcări[504]. Vizirul, în retragere, auzise sunetul tunului, dar nu cutezase să vie în ajutorul ariergardei sale[505].

La București, unde făcuseră o cetate de lemn, turcii nu se simțeau în siguranță și consiliul lor de război decise retragerea fără luptă, tunurile și provizile fură ridicate, cetățuia din mănăstire (azi Radu Vodă) fu aruncată în aer prin aprinderea prafului de pușcă[506]. La 12/22 octombrie, lăsând la o parte grosul oștirii care se îndrepta repede spre Giurgiu, Ștefan Răzvan cu detașamentul său intrase în Bucureștii goliți de turci și scria de acolo boierilor moldoveni, dându-le de veste despre apropiata lui întoarcere, „Mehmed pașa este viu în mâinile noastre și despre Sinan pașa, de asemenea veți auzi"[507].

După câteva zile de marș prin pădurile Vlăsiei, pe drumuri stricate și peste râuri și bălți, oștirea creștină sosea în fața Giurgiului (15/25 octombrie). Sinan pașa cu grosul armatei trecuse dincolo, dar podul de vase se mai vedea încă și ariergardele treceau încă pe el. Aliații se năpustiră asupra celor rămași în urmă și-i măcelăriră sau îi luară prinși. Podul se rupe și o mulțime de turci se înecară în Dunăre. Apoi începu și atacul cetății Giurgiului, așezată pe o insulă pe Dunăre, despărțită de țărmul

[504] Crăciun, *Scrisoarea lui Pellérdi*, p. 8–13, Veress, *Campania creștinilor*, p. 39–50 (scrisorile toscanului Pigaffetta), Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 84, 121–127 și 149–151.

[505] Naima, op. cit., p. 64.

[506] Naima, op. cit., p. 64–65. Vezi mai sus, capitolul precedent.

[507] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 17.

românesc de un canal strâmt. Cetatea era de piatră şi cu turnuri. Artileria toscană dărâmă o parte din zid şi aliaţii pătrunseră în cetate în ziua de 20/30 octombrie 1595, pe când marele vizir privea neputincios de la Rusciuc la izbânda creştină[508]. Sultanul îl pedepsi imediat, luându-i din mână funcţia de mare vizir[509].

Izbânda fusese a tuturor aliaţilor care luptaseră împreună pentru liberarea Ţării Româneşti, dar Mihai fusese întotdeauna în frunte, cel dintâi la luptă. De aceea şi cronicarul turc Naima, care dă o întinsă descriere a acestor evenimente, nici nu cunoaşte pe Sigismund Bathory şi atribuie întreaga înfrângere a turcilor „apostatului şi blestematului Mihail". El arată cum „infamul Mihail a ieşit din păduri", a luat Târgovişteа şi Giurgiu, unde „duşmanii au năvălit ca nişte porci turbaţi, rupând podul şi înecând pe musulmani". „O asemenea retragere dezastroasă şi înfrângere n-a mai fost pomenită în istorie", termină istoricul turc[510].

Sigismund Bathory se întoarse imediat în Ardeal prin Bucureşti şi Gherghiţa, fără să încerce să exploateze izbânda[511], şi ca semn al recunoştinţei sale faţă de vitejia aliatului său, renunţă la clauza cea mai umilitoare din tratatul cu Mihai, privitoare la venitul ţării, care de acum va fi întreg la dispoziţia domnului[512].

O altă urmare importantă a acestei campanii a fost mutarea capitalei ţării. Mihai stătuse în prima parte a domniei la Bucureşti, cumplit pustiit; de acum el se aşează mai departe de Dunăre, în vechea capitală, la Târgovişte, de unde sunt date mai toate actele lui din anii 1596–1599.

Luptele cu turcii în 1596. Ţara era cumplit pustiită, oraşele arse, populaţia satelor fugită, parte luată în robie, rezervele de seminţe distruse, comerţul, al cărui temei era tot peste Dunăre, complet întrerupt[513].

---

[508] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 86–89 (şi aci Mihai era în avangardă), ibidem, p. 121–127 şi 149–159, Veress, *Campania creştinilor*, p. 58–59, Crăciun, *Scrisoarea lui Pellérdi*, p. 10–11, Veress, *Documente*, IV, p. 290–291 (Scrisoarea lui Sigismund Bathory despre aceste evenimente) şi p. 297 (interesanta scrisoare a lui Sinan paşa pentru a-şi scuza înfrângerea).

[509] Naima, op. cit., p. 66–67.

[510] Ibidem, p. 64–66, capitolul intitulat: „Trădătorul Mihail câştigă o izbândă".

[511] Walter, în Papiu, *Tezaur*, p. 36.

[512] *Cronica anonimă*, p. 53–54. Ştirea nu e în alt izvor, dar această cronică e întotdeauna bine informată asupra domniei interne a lui Mihai.

[513] Walter, op. cit., p. 36–37.

Norocul lui Mihai a fost că în anul următor expediției lui Sinan, sforțarea turcilor a înconjurat țara lui, sultanul Mehmed al III-lea pornise în persoană cu o uriașă oștire împotriva împăratului și la 13 octombrie 1596 luă cu asalt cetatea Agria (Erlau). Sigismund Bathory, care în primăvară încercase zadarnic un atac împotriva Timișoarei[514], alergă în ajutorul imperialilor. Oastea lui unită cu a arhiducelui Maximilian se ciocni cu sultanul la Kerestes la 26 octombrie și izbânda rămase de partea turcilor, creștinii superiori în număr fură complet sfărâmați, o sută de tunuri rămaseră în mâinile turcilor[515].

În aceste împrejurări grele pentru Liga Creștină, Mihai cu slabele lui mijloace mai făcu unele servicii însemnate cauzei aliaților săi. Încă din noiembrie 1595, Brăila ocupată de turci cu prilejul expediției lui Sinan, fusese reluată[516]. La începutul primăverii, în martie, Mihai trimetea soli speciali cu daruri la cazaci, cerându-le să vie cu hatmanul lor ca lefegii în oastea lui, făgăduindu-le leafă bună, daruri de postav pentru haine și primire ca unor adevărați cavaleri[517]. Dar, deși veniră puțini cazaci, banii nu erau în țară sărăcită de războaie și deocamdată Mihai nu izbuti să-și alcătuiască o oaste bună de mercenari. Doar cetele de haiduci sârbi și bulgari alergau sub steagurile lui. Vestitul erou sârb, cântat de poezia populară, Baba Novac, trecu Dunărea până la Balcani, arse Plevna, prinse convoiurile de merinde ale lui Hasan pașa în pasurile munților și duse până la Sofia numele stăpânului său, domnul Țării Românești[518]. Alte cete prădară la Vidin[519] și la Babadag în Dobrogea, unde pieri haiducul Velișco, bătut de turci[520].

Dar în toamnă, o nouă primejdie se apropia de țară. Sultanul „dăruise" Țara Românească hanului tătar[521] și acesta voia s-o străbată în lat, de la Brăila spre Oltenia, ca să vie apoi în Ungaria să se unească cu oastea sultanului ce lupta acolo[522].

---

[514] Veress, *Documente*, V, p. 38–39 și Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 506.

[515] Descrierea ei la Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 408–409.

[516] Veress, op. cit., IV, p. 313, 318, Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 498.

[517] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 19–21.

[518] *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 17–18, Walter, op. cit., p. 37, Hurmuzaki, *Documente*, III/1, p. 278–279 și XII, p. 308.

[519] *Cronica anonimă*, p. 55.

[520] Ibidem, și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 376.

[521] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 30, 34.

[522] Ibidem, p. 25–27.

Călăreţii cei iuţi ai stepelor năvăliră pe neaşteptate în ţară în octombrie, căci Mihai, înşelat de tratativele de pace ce purtase cu hanul, nu era pregătit. Cele câteva cete de cazaci mercenari ai domnului dezertaseră; bani pentru alţi mercenari nu erau. Tătarii ard Buzăul, Gherghiţa şi Bucureştii, dar acum se despart în cete mici de pradă. Mihai se foloseşte de acest răgaz şi stă în faţa hanului însuşi la Gherghiţa. Dar tătarii, fără să dea o luptă mai mare, se retrag repede spre Dobrogea, hărţuiţi în urmă de Mihai[523].

Ţara fusese din nou prădată, dar serviciul făcut de Mihai cauzei creştine era imens, după izbânda turcească de la Kerestes, tătarii urmau să fie lăsaţi să prade toată Austria, ceea ce ar fi putut face, dacă nu-i oprea domnul Ţării Româneşti.

Mihai nu se opri o clipă, porni imediat asupra Turnului, în faţa Nicopolei şi câştigă şi acolo o izbândă împotriva garnizoanei turceşti[524].

Numele lui începuse să fie cunoscut, nu numai la creştinii ortodocşi, ci şi în Apus, într-o aureolă de legendă. Un diario italian (foaie de informaţii) din Roma, amintind izbândele sale asupra păgânilor, scria: „Merită să fie slăvit ca unul din cei mai viteji, puternici, valoroşi şi înţelepţi principi ce trăiesc azi. Putem nădăjdui că va duce la culme gloria sa cu noi lupte împotriva tiranului turcilor şi că va contribui el cel dintâi la alungarea lui din Europa"[525].

Liberarea de sub tutela ardeleană. Tratatul impus în 1595 de Sigismund Bathory fusese aplicat în mare parte; revendicările sociale ale boierilor erau respectate, dar Mihai suporta cu greu umilirea politică a ţării faţă de Ardeal. Totuşi, în nădejdea unui ajutor armat pentru ţara lui aşa de ameninţată, el s-a supus în tăcere şi în actele lui din acea vreme semnează cu titlul ce i se impusese, „princeps Transalpinus"[526]. Ajutorul făgăduit nu venise însă aproape deloc, afară de câteva mici cete, ce nu însemnau mare lucru.

O ultimă încercare de colaborare între cei doi aliaţi avu loc după Crăciunul catolic, în 1596. Mihai Vodă trecu munţii cu câţiva boieri credincioşi, între care banul Mihalcea şi Radu Buzescu şi sosi la Alba

[523] *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 18, Walter, op. cit., p. 39–43, Hurmuzaki, *Documente*, III/1, p. 275–277 şi XII, p. 280–287.

[524] *Luptele lui Mihai Viteazul*, loc. cit. şi Walter, op. cit., p.43.

[525] Hurmuzaki, *Documente*, III/2, p. 532.

[526] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 7.

Iulia. Se vorbi atunci de legături de rudenie, Nicolae fiul lui Mihai urma să ia pe sora cancelarului ardelean Josika, în casa căruia era găzduit domnul muntean. Mihai puse lui Sigismund neted întrebarea, sau are de gând să pornească o ofensivă împotriva turcilor, sau să se împace cu ei şi să încheie pace. Asigurările lui Sigismund fură vagi, domnul înţelese că acolo unde nu era nici o voinţă hotărâtă, nu poate fi sprijin pentru dânsul[527].

Atunci începu Mihai două acţiuni diplomatice pe cont propriu pe de o parte împăcarea cu turcii, măcar pe un timp scurt, ca să răsufle ţara, pe de altă parte legături directe cu împăratul, pentru obţinerea unui subsidiu în bani, ca să-şi poată alcătui o armată de mercenari. Ambele iniţiative diplomatice ale lui Mihai fură încununate de izbândă şi ele însemnau desăvârşita liberare de sub tutela ardeleană.

În ceea ce priveşte pacea cu turcii, Mihai, care se înţelesese separat mai întâi cu tătarii[528], se adresează lui Hasan paşa de la Vidin, care se grăbi să trimeată vestea cea bună la Constantinopol, „supunerea mândrului Mihai şi a boierilor din Ţara Românească". Discuţia în divanul turcesc a fost foarte aprinsă, unii erau de părere să nu fie respinşi Mihai şi cu boierii care ceruseră iertare, să i se ceară însă domnului să trimită pe fiul său ca ostatec la Poartă; alţii în frunte cu marele muftiu spuneau că sultanul nu trebuie să trateze cu „trădătorul", dar partizanii păcii impuseră felul lor de a judeca[529]. Steagul de domnie fu adus cu onoruri lui Mihai Vodă de mai mulţi ceauşi şi un boier îi conduse înapoi până la Vidin[530]. Lui Sigismund îi scria Hasan paşa că sultanul a iertat lui Mihai toate câte a greşit şi-l îndeamnă să-i urmeze pilda[531]. „Şi, în adevăr, zice cronica oficială, ce alta era să facă Mihai pentru supuşii ce-i mai rămaseseră în viaţă, după ce cetăţile sau palatele erau dărâmate, oraşele şi satele aproape toate devastate, mai multe mii de oameni robiţi, toate merdindele pe un an întreg erau consumate?"[532]. Îndată porni la Poartă şi tributul Ţării Româneşti, pentru care Mihai comandase special blănuri de soboli de la negustorii din Liov[533].

---

[527] *Cronica anonimă*, p. 56, *Cronicarul Szamosközy*, p. 109, Hurmuzaki, *Documente*, III/1, p. 275–277 şi XII, p. 280–287.

[528] *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 19–20.

[529] Naima, *Annals*, trad. Fraser, p. 69–70.

[530] Veress, *Documente*, V, p. 50–51.

[531] Ibidem, p. 55.

[532] Walter, op. cit., p. 45.

[533] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II/1, p. 418–419.

În acelaşi timp, se urmau şi tratativele cu împăratul. Am văzut că încă din 1595 încercase Mihai o apropiere printr-un sol trimis la Praga. După alungarea lui Sinan, domnul, fără să mai întrebe pe Sigismund, trimisese steagul cel verde al profetului luat de la turci la Călugăreni, direct împăratului. „Nu ştiu dacă ardelenii l-au lăsat să treacă", scria Mihai ducelui de Toscana[534].

În ianuarie 1597, legătura o făcu Mihai prin arhiducele Maximilian, care comanda în Ungaria de Sus. Anume, fiind la Alba Iulia, la curtea lui Sigismund, Mihai trimite de acolo la arhiduce pe solii săi, banul Mihalcea şi sasul Marcu Schonkebonk, ce urmau apoi să se ducă la împărat[535], ceea ce Sigismund nu ar fi putut împiedica. Solii însoţiră pe principele Ardealului, care se dusese el însuşi la împărat, la Praga[536]. Sasul Schonkebonk din Braşov ne-a lăsat chiar o descriere a misiunilor lui diplomatice în slujba domnului muntean[537].

„La 12 februarie (1597), scrie el, am avut audienţă la Praga cu banul Mihalcea la împăratul în persoană, fiind el singur, iar eu am expus în limba germană solia lui Mihai Vodă către împărat, am arătat nevoia lui şi am cerut împăratului să ia sub protecţia sa Ţara Românească. Acesta le-a ascultat cu bunăvoinţă şi ne-a arătat mare cinste, şase săptămâni ne-a ţinut la Praga cu mâncare din bucătăria proprie, adusă la gazda noastră, şi tot felul de băuturi din pivniţa lui şi ne-au slujit oameni de seamă cu pahare mari şi frumoase".

Rezultatul soliei a fost pentru Mihai de cea mai mare importanţă, el obţine de la împărat leafă trimestrială pentru 4000 de oşteni mercenari, călări şi pedeştri, cu arme de foc. Situaţia lui militară era total schimbată[538]. În adevăr, în iunie 1597, soseşte la Târgovişte omul imperial cu banii, Erich Lassota[539], şi de atunci, deşi cu întârzieri şi greutăţi de plată, domnul are armata lui asigurată[540]. În august împăratul trimetea din nou pe solul său, raguzanul I. Marini Polli la Mihai, dar şi de data aceasta el fu reţinut

[534] *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 15.

[535] Veress, *Documente*, V, p. 51, Scrisoarea lui Mihai către Maximilian.

[536] Ibidem, p. 56 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 298, 326.

[537] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, VI, p. 2–3 şi N. Iorga, în *Revista Istorică*, I, p. 165–168.

[538] Vezi mai sus, capitolul V.

[539] Veress, op. cit., V, p. 78–82.

[540] Ibidem, p. 85–86, 88–89, 100–103, 110–111 şi Walter, op. cit., p. 46.

de principele Ardealului, care era doritor să oprească dezvoltarea legăturilor dintre Mihai şi împărat[541]. Totuşi în octombrie Schonkebonk se ivi din nou la Praga din partea domnului muntean, cu mulţumiri şi noi propuneri[542], iar în ianuarie 1598, solul imperial amintit sosi în sfârşit la Târgovişte, unde zăbovi mai multe luni alături de domn[543].

Aceste lucruri întăreau mult situaţia lui Mihai, acţiunea lui diplomatică începută în 1595 izbutise, el avea oastea lui care nu mai depindea de Sigismund Bathory şi avea legături directe cu împăratul. Raporturile cu Ardealul se resimţiră imediat de aceste schimbări. Mihai invitat de Sigismund cu vasal la dieta ardeleană, în aprilie 1597, refuză să se prezinte, spunând că nu poate lipsi din ţară din cauza primejdiei turceşti[544]. Nunţiul papei la Varşovia putea scrie în toamnă că Mihai „vrea să se libereze de obligaţiile ce le are faţă de Ardeal"[545]. În schimb, Sigismund retrage din Ţara Românească pe căpitanii şi oştenii săi în frunte cu Moise Szekely[546] şi reţine chiar banii trimişi de împărat pentru mercenarii lui Mihai[547].

Mihai, prin diplomaţia lui, izbutise să se libereze de tutela ardeleană şi când stăpânirea lui Sigismund fu înlocuită cu cea împărătească, de mult se încheiaseră legăturile curţii imperiale cu domnul Ţării Româneşti şi astfel putură să se dezvolte în chip firesc şi fără piedică.

[541] Veress, op. cit., V, p. 84.
[542] Quellen, VI, p. 3–4.
[543] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 330–334.
[544] Veress, op. cit., V, p. 65.
[545] Ibidem, p. 90.
[546] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 330.
[547] Veress, op. cit., V, p. 70–71.

POLONIA ŞI SCHIMBĂRILE DIN MOLDOVA

Politica polonă şi rivalitatea cu Habsburgii. În timp ce Mihai lupta cu turcii alături de Liga Creştină, se produc în Moldova unele schimbări care răstoarnă înfăţişarea politică a ţărilor de la Dunărea de Jos. Aceste schimbări se datoresc Poloniei, care până acum nu se amestecase în războiul Ligii şi nu primise, cum am văzut, să ia parte la alianţa creştină. Intervenţia Poloniei va avea urmări adânci asupra politicii lui Mihai Viteazul, de aceea trebuie studiată mai de aproape acţiunea ei în aceste împrejurări.

Polonia fusese prietenă a turcilor în ultimul timp. Regele Ştefan Bathory (1575–1586) trăise în pace cu ei, dar după moartea lui, la 1590, din cauza atacurilor căzăceşti împotriva tătarilor era gata să izbucnească un război turco–polon. Sinan paşa avea de gând să cucerească Polonia şi să puie în fruntea ei pe domnul Moldovei, Petre Şchiopul. Cancelarul Zamoyski izbutise să înlăture furtuna prin tratative diplomatice, ajutat de agentul englez Eduard Barton şi de postelnicul Moldovei Bartolomeu Brutti[548]. Dar Zamoyski înţelegea să nu servească de unealtă a Habsburgilor împotriva turcilor şi ştia că aceştia urmăresc să ia pe seama lor Ardealul şi chiar cele două principate române, că încă din vremea lui Petre Rareş şi mai ales cu prilejul uciderii fiului acestuia, Ştefan, la 1552, austriecii căutaseră să-şi întindă influenţa în Moldova, fosta vasală a Poloniei[549].

Politica Poloniei şi în special a lui Zamoyski urmărea o ieşire la mare la Sud, din motive economice. Vasalitatea Moldovei faţă de Polonia în

[548] I. Sas, *Stosunki polsko–tureckie w pierwszych latach Zygmunta* III (*Relaţiile polono-turceşti în primii ani ai domniei lui Sigismund al III-lea*), în Przeglad Powszechny, 1897–III, p. 229 şi Hurmuzaki, Documente, IV–2, p. 182.

[549] Veress, *Documente*, I, p. 102–107.

veacurile al XIV-lea şi al XV-lea adusese Poloniei asigurarea negoţului cu Orientul şi o mare înflorire, tăierea acestui drum de negoţ ruinase comerţul polon[550]. Ideea unei ieşiri la mare pentru negoţ, refacerea vechei situaţii economice a Liovului era una din bazele politicei polone.

În privinţa Mării Baltice se spunea în dietă la alegerea regelui Sigismund al III-lea, ce urma să moştenească şi Suedia: „Nu avem mare, dar cu dânsul vom avea un imperiu maritim"[551]. Chiar regina Ana scria dietei: „Fără stăpânire liberă la mare cele mai mari ţări sunt slabe şi cele mai mici se ridică, având porturi"[552]. Interesele comerciale ale Poloniei la Marea Neagră se văd şi în tratatul turco–polon de la 1592, plin de preocupări economice; se prevede în primul rând libertatea reciprocă a negoţului, acte de identitate ale negustorilor, libera trecere a păstorilor cu oi, negustorii din Moldova şi din Polonia să nu vie decât pe drumurile obişnuite (ca să ia vamă oraşele privilegiate), caii negustorilor să nu fie luaţi pentru nevoile autorităţilor[553]. Aceleaşi preocupări de a crea un drum liber pentru negoţul polon se văd şi în tratativele pentru intrarea Poloniei în Sfânta Ligă[554]. În 1595 senatul polon declară că nu va primi să intre în confederaţie împotriva turcilor, dacă nu se va asigura ţării principatele române şi o ieşire la Marea Neagră[555]. În anul următor polonii repetă aceleaşi condiţii „malurile Pontului Euxin" şi în caz când Constantinopolul ar fi reluat de creştini să li se dea dreptul de plutire liberă şi fără vamă pe Marea Neagră, prin Hellespont şi Arhipelag până în Mediterană şi în Italia[556]. Ca argument în sprijinul acestor cereri, polonii amintesc propunerea făcută ţării lor sub Sigismund August (1548–1572) de

[550] P.P. Panaitescu, *La route commerciale de la Pologne à la Mer Noire*, în *Revista Istorică Română*, III, 1933, p. 172–193.

[551] *Historja polityczna Polski* (*Istoria politică a Poloniei*), ed. Acad. Polonă, II, p. 159.

[552] W. Sobieski, *Dzieje Polski* (*Istoria Poloniei*), Cracovia, 1923, I, p. 113.

[553] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 159–162.

[554] Pentru aceste tratative, E. Barwinski, *Plany wojny tureckiej za Zygmunta III* (*Planurile războiului turcesc sub Sigismund al III-lea*), în *Kwartalnik Historyczny*, X, p. 731 şi urm. şi I. Sas, *Uktandy o lige, przeciwko Turkom za Zygmunta III* (*Trativele pentru Liga împotriva turcilor sub Sigismund al III-lea*), în *Przeglad Powszechny*, LXIII (1899), p. 54 şi urm. 190 şi urm. şi LXIV, p. 35 şi urm.

[555] Barwinski, op. cit., p. 732 şi Veress, *Documente*, V, p. 42.

[556] I. Macůrek, *Zápas Polska a Habsburků o pristup k Černemu Moři sklonku XVI stol.* (*Rivalitatea Poloniei cu Habsburgii pentru ieşirea la Marea Neagră la sfârşitul secolului al XVI-lea*), Praga, 1931, p. 159–160.

republica Veneţia ca grânele şi alte mărfuri să fie exportate din Polonia pe Marea Neagră prin Constantinopol în Italia, negoţ pe care însă turcii întotdeauna l-au împiedicat[557].

Drumul comercial moldovenesc căpătase în ultimul timp ceva din vechea lui înflorire, prin aşezarea negustorilor englezi în Polonia[558], şi prin încheierea unui tratat comercial între Petre Şchiopul şi Anglia[559], de pe urma căruia negustorii englezi trimişi de regina Elisabeta în Ardeal, treceau prin Moldova lemnărie pentru corăbiile flotei englezeşti[560]. Negoţul pe Marea Neagră era oprit pentru creştini, dar se aduceau pe uscat cu carele mărfuri din Turcia prin Moldova în Polonia (covoare, stofe, vinuri, mirodenii) şi în 1568 un capitalist florentin, Ioan Tedaldo sosise la Cracovia şi spera să convingă pe moldoveni şi pe turci să îngăduie negoţul grâului pe Nistru şi pe Marea Neagră, în schimbul mărfurilor engleze şi flamande, ce ar fi să se aducă prin Italia[561]. De aceea, imediat după terminarea războaielor lui Mihai Viteazul, la 1602, Sigismund al III-lea dădu un mare privilegiu de negoţ pentru comerţul în Moldova[562] iar peste câţiva ani, Ştefan Tomşa, domnul Moldovei, da şi el un privilegiu, chemând pe negustorii poloni, ruteni, armeni şi jidovi în ţară[563]. Aceste consideraţii economice făceau pe poloni să dorească pentru ei stăpânirea drumurilor de negoţ de la Marea Neagră şi să înlăture pe austrieci, care le râvneau şi ei.

Nu trebuie să uităm că în fruntea Poloniei se afla hatmanul Zamoyski, acel care a luptat, după căderea lui Mihai, cu tot aceeaşi energie şi împotriva suedezilor, pentru a asigura Poloniei ieşirea la Marea Baltică.

Ioan Zamoyski. Ioan Zamoyski era de fapt stăpânul Poloniei, deşi erau mulţi care îi contestau autoritatea, era cancelar şi hatman pe viaţă, adică avea în mână armata şi politica externă a ţării[564]. Politica lui era complexă şi numai analizând-o de aproape vom înţelege purtarea lui faţă de Mihai.

---

[557] Heidenstein, *Rerum Polonicarum libri*, p. 309 şi 341.

[558] Vezi mai sus, p. 34–36.

[559] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 108.

[560] *Chronicon Fuchso-Lupino-Oltardinum* (ed. Trausch), Braşov, 1847. I, p. 87.

[561] *Relaczye nunciuszów apostolskich o Polsce* (*Relaţiile nunţiilor apostolici despre Polonia*), I, Berlin, 1864, p. 212.

[562] *Dodatek Gazety Lwowskiej*, 1872–III.

[563] Zubrycki, *Kronika miasta Lwowa* (*Cronica oraşului Lwów*), p. 247, din 1614.

[564] Macůrek, op. cit., p. 17.

Mai întâi cariera lui este legată de domnia lui Ştefan Bathory în Polonia, al cărui sfetnic apropiat a fost şi a cărui politică a urmat-o[565]. O legătură de rudenie se încheiase între el şi rege, soţia lui Ioan Zamoyski a fost Griselda, sora lui Sigismund Bathory, principele Ardealului, nepoata de frate a regelui Ştefan. Legăturile mai strânse ale lui Zamoyski nu erau însă cu cumnatul său din Ardeal, ci mai ales cu cei trei veri ai lui, fiii lui Andrei, fratele regelui: Baltazar, ucis la 1594 de Sigismund, pentru că din îndemn polon se împotrivise răscoalei împotriva turcilor, cardinalul Andrei Bathory în Polonia şi Ştefan căpitanul Oradiei Mari[566], care erau sub influenţa lui politică.

Regele Ştefan Bathory avusese planuri mari pentru rudele sale: pe tânărul Sigismund voia să-l facă rege al Poloniei, iar pe Zamoyski principe al Ardealului[567]. Această politică de ridicare a Batoreştilor a fost urmată de Zamoyski şi după moartea regelui Ştefan. La 1587 cardinalul Andrei, viitorul principe al Ardealului, era candidat la tronul Poloniei şi a fost sprijinit câtva timp de cancelar, până ce văzu că alegerea lui e imposibilă[568]. La 1593, în toiul conflictului dintre rege şi Zamoyski, se vorbea din nou de candidarea cardinalului la tronul polon[569], mai ales că regele înlăturase propunerea cancelarului de a numi pe Andrei Bathory episcop al Cracoviei[570]. Când Andrei Bathory a fost bătut de Mihai şi apoi omorât, lovitura a primit-o deci ruda şi instrumentul politic al lui Zamoyski, deci ura acestuia împotriva domnului român avea şi o latură personală.

Politica externă a lui Zamoyski era întemeiată pe două principii, expansiunea economică a ţării sale prin ieşirea la mare şi neîncrederea, chiar duşmănia faţă de Habsburgi. Ajutase pe Sigismund Vasa să se facă rege al Poloniei, ca să nu ajungă la tron un austriac şi când arhiducele

---

[565] A. Sliwinski, *Stefan Bathory*, Varşovia, 1922.

[566] Genealogia Batoreştilor la D. Neugeboren, *De gente Batorae*, Sibiu, 1829, tabla genealogică.

[567] L. Szadeczky, *Bathory István Lengyel kirly titkos terve a magyar király sobot és erdélyi fejedelemséget illotöleg*, în Századok, 1882, apud Finkel Bibliografia hist. Polski, Nr. 26.058.

[568] Histoja polit. Polski, II, p. 156–157. Cf. şi I. Macůrek, *Dozvory polského bezkrálovy z roku 1587* (*Luptele interregnului polon din anul 1587*), Praga, 1929, p. 44, 153 şi 156.

[569] Macůrek, *Zápas Polska a Habsburků*, p. 14.

[570] *Historja polit. Polski*, II, p. 165.

Maximilian își încearcă norocul cu armele, Zamoyski îl bătu și-l luă prizonier în lupta de la Byczyna (1588)[571]. Liberat mai târziu, Maximilian nu renunțase la tronul polon și de aceea aliații Habsburgilor și mai ales ai lui Maximilian erau socotiți de cancelar ca dușmani, iar Mihai era prietenul lor și era bănuit că vrea să ajute pe arhiduce să ia coroana Poloniei[572].

Dușmănia lui Zamoyski împotriva Habsburgilor mergea așa de departe, încât încercase să ridice pe cehi împotriva împăratului, amintindu-le de originea comună, slavă, a lor și a polonilor[573].

În politica internă Zamoyski reprezenta șleahta pe care se întemeia puterea lui. Politica aceasta tindea spre „libertate" în „republica polonă", sau conducerea țării numai prin dieta nobilimii și scăderea puterii regelui și marilor proprietari. În același timp, politica șleahtei era catolică și adversară nobilimii ortodoxe rutene, care intra în rândurile marilor proprietari[574].

Urmând această politică, Zamoyski își făcuse numeroși dușmani în Polonia, mai ales pe rege, sfătuit de marele scriitor și orator bisericesc, iezuitul Petre Skarga. Regele voia să înlăture „anarhia șleahtei" și să domnească absolut[575], iar pe de altă parte căutase o apropiere de Austria, căsătorindu-se, împotriva voinței cancelarului, cu Ana, fiica arhiducelui Carol de Habsburg (1592). Sigismund al III-lea avea de gând chiar să renunțe la tronul polon în favoarea arhiducelui Ernest și să rămâie rege al Suediei. Lupta între el și cancelar se dădu mai ales în dietă, dar la 1593 prin mijlocirea lui Skarga ei se împăcară, deși deosebirile de vedere rămâneau[576]. De aceea când s-a pus problema aderării Poloniei la Liga Creștină, regele înrudit cu Habsburgii era pentru intrarea țării sale în cruciade, dar Zamoyski și șleahta l-au împiedicat să încheie alianța cu Rudolf și deci și cu țările române[577]. Cancelarul a încercat chiar să abată pe Sigismund Bathory de la gândul alianței cu împăratul[578].

---

[571] Ibidem, II, p. 162–163

[572] Vezi mai jos, capitolul XIV, *Mihai împotriva Poloniei.*

[573] W. Sobieski, op. cit., I, p. 114.

[574] A. Lewicki, *Zarys historji Polski*, (*Manual de istorie polonă*), Cracovia, 1923, p. 219–220 și 236–237 și W. Sobieski, op. cit., I, p. 114–116.

[575] W. Sobieski, loc. cit.

[576] *Historja polityczna Polski*, II, p. 163–166.

[577] I. Sas, *Uklady o lige*, p. 230 și urm.

[578] Macůrek, *Zàpas Polski*, p. 22 și 96.

Împotriva lui Zamoyski mai erau arhiepiscopul primat Karnkowski, partizan al papei, al Habsburgilor şi al regelui, cneazul Radziwill[579], şi mai ales cneazul de Ostrog Constantin şi fiii săi, Ianuş şi Alexandru, mari proprietari în Ucraina şi şefi politici ai ortodocşilor, care sprijiniseră candidatura lui Maximilian[580]. Mai ales când prin sinoadele de la Brześć (1595–1596) se declară unirea rutenilor ortodocşi cu Roma, duşmănia acestor apărători ai pravoslaviei împotriva cancelarului ajunse la culme şi deveni o luptă pentru credinţă. Lupta se da şi în dietă, căci Ianuş de Ostrog era castelan al Cracoviei, deci în fruntea senatului, iar fratele său Alexandru, voievod al Volhiniei, dar aveau legături tainice şi cu Moscova, cu Habsburgii şi mai ales cu Mihai Viteazul[581].

Mihai Viteazul a cunoscut această situaţie din Polonia şi a exploatat-o, sprijinindu-se în primul rând, cum vom vedea mai jos, pe duşmanii lui Zamoyski de diferite categorii şi mai ales pe cnezii de Ostrog[582].

Aron Vodă şi Ştefan Răzan. Politica lui Zamoyski s-a resimţit întâi în Moldova. Aron Vodă al Moldovei avea multe legături cu polonii, pretindea că este fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, domnul pus de aceştia şi adusese la curtea lui pe polonul Orzechowski, unul din ginerii lui Alexandru Vodă. Pe soţia lui Orzechowski Aron „o recunoscuse ca soră", scrie cu ironie Zamoyski „şi locuieşte la ei, lui Orzechowski domnul i-a plătit datoriile, iar fiicei lui, nepoata domnului, aşa o numeşte, i-a dat zestre, în căsătoria cu pan Czolhanski". Zamoyski amintea acestora că sunt poloni şi le cerea să-l ţie în curent cu cele ce se petrec la curtea lui Aron[583].

Aron încercase pe temeiul acestor legături să câştige şi Polonia pentru Liga Creştină şi recomanda lui Zamoyski pe solul papal Cumulović ce fusese la el[584]. Deşi numeroşi boieri pribegi întreţineau în Polonia agitaţie împotriva domnului Moldovei, când solii lui Aron sosiră în Polonia, ei fură primiţi cu cinste de către rege, apoi şi în senatul polon şi putură arăta în faţa senatorilor de ce s-a răsculat Moldova împotriva turcilor, cum

[579] *Historja polit. Polski*, II, p. 164 şi Macůrek, op. cit., p. 17.

[580] *Hist. polit. Polski*, II, p. 158 şi Macůrek, op. cit., p. 24. Ei angajează şi pe cazaci în slujba împăratului.

[581] *Hist. polit. Polski*, II, p. 167–168 şi Macůrek, op. cit., p. 91–92 şi 104–106.

[582] Vezi mai jos, capitolul XIV.

[583] *Scriptores rerum Polonicarum*, VIII, p. 109 (20 martie 1594).

[584] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 331–332.

aceştia încercaseră să mărească tributul şi apăsau tot mai greu ţara. Ei rugară pe poloni să ajute Moldova şi atunci un mare entuziasm cuprinse pe demnitarii coroanei şi toţi votară pentru începerea războiului cu turcii. Dar a doua zi, sub influenţa lui Zamoyski, înflăcărarea lor războinică se răci şi începură pe rând să-şi retragă voturile (14 februarie 1595)[585]. De aceea intrarea lui Aron în Ligă, tratatul său cu împăratul, îl depărtară de poloni.

Căderea lui Aron Vodă se datoreşte desigur legăturilor sale directe cu Habsburgii, pe care Mihai nu izbutise să le încheie. Sigismund Bathory nu putea tolera această situaţie independentă, cum nu îngăduise nici lui Mihai legături directe cu împăratul. Aron se împotrivise condiţiilor umilitoare, pe care Mihai fusese silit să le primească în tratatul cu Ardealul, şi de aceea domnul Moldovei fu înlăturat. Tocmai când se punea la cale răsturnarea lui, în martie şi aprilie 1595, solii lui Aron se ivesc la Praga[586], ceea ce arată că el căuta acolo o scăpare împotriva protectoratului ardelean. Dar încă de mult, hatmanul lui Aron, de origine ţigan, Ştefan Răzvan, avea legături tainice cu Sigismund[587]. Când domnul Moldovei refuză să trimită solii săi la dieta ardeleană, Răzvan, ajutat de căpitanul ungurilor din Moldova, Mihail Tolnay, prinde pe domn şi-l trimite în Ardeal (mai 1595)[588]. I se adusese domnului acuzaţia, desigur nedreaptă, că uneltea împăcarea cu turcii prin sfetnicii lui greci[589]. La Lwów se ştie că hatmanul Răzvan, ajutat de unguri şi de cazacii mercenari, răsturnase pe domn. Cu învoirea împăratului trebuia să fie trimis în Moldova ca domn, Ştefan fiul lui Petre Şchiopul, dar Răzvan s-a aşezat în scaun şi nu vrea să ştie de acela[590]. Negustorii şi oamenii de jos îl proclamă pe Răzvan domn[591] deşi schimbarea domnului nu plăcu imperialilor, cum era de aşteptat. Solul lor, Ioan Marini Polli, care aştepta zadarnic în Ardeal să fie lăsat să vie în principate, amintea de legăturile

[585] *Archiwum domu Sapiehów* (*Arhiva familiei Sapieha*), ed. A. Prochaska I, Lwów, 1892, p. 105.

[586] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 31 şi Veress, *Documente*, IV, p. 202.

[587] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 21.

[588] Veress, op. cit., IV, p. 218 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 41–43, bănuieli împotriva lui Aron, dacă nu va trimite solii la dietă, va fi socotit ca trădător.

[589] Ibidem şi Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 483.

[590] Ms. Bibl. Czartoryski, Cracovia, Nr. 5460–A, p. 186–187, scrisoarea cneazului Ianuş de Ostrog, Lwów, 21 mai 1595.

[591] Isopescu, în *Ephemeris Daco-Romana*, II, p. 493.

„marelui Petre (Rareş), bunicul lui Aron" cu împăratul Carol Quintul şi cu Ioachim de Brandemburg, ceea ce îndreptăţeşte pe împărat să nu îngăduie lui Sigismund să fie stăpân în Moldova şi să schimbe pe domnul favorabil împăratului[592].

Ceea ce îngreuia situaţia lui Răzvan a fost sugrumarea văduvei lui Orzechowski, fiica lui Alexandru Lăpuşneanu şi a copiilor ei la Iaşi cu prilejul turburărilor de acolo, înrăutăţind legăturile cu Polonia[593].

Totuşi, noul domn grăbindu-se să semneze tratatul de supunere faţă de Ardeal, a fost recunoscut ca stăpânitor al Moldovei, Sigismund trimite la curtea lui pe Gaspar Corniş să aleagă sfatul de 12 boieri şi pe cei patru perceptori ai venitului, în frunte cu vornicul „seninătăţii sale" (principele Ardealului)[594].

Dar lipsit de sprijinul imperial, duşmănit de turci şi de tătari ca şi de poloni şi de o parte a boierimii, neajutat de ardeleni, cu toate apelurile făcute cazacilor să vie în ţară ca mercenari[595], situaţia lui Răzvan era şubredă.

Expediţia cancelarului Zamoyski în Moldova (1595). Intrarea Moldovei în Sfânta Ligă era o lovitură pentru politica lui Zamoyski şi urcarea în scaun a lui Răzvan o depărta şi mai mult de Polonia. Prilejul de a aduce această ţară sub protectoratul polon, ca în Evul Mediu, se prezintă cu ocazia expediţiei lui Sinan paşa împotriva lui Mihai Viteazul. Oastea marelui vizir urma să fie sprijinită printr-un atac al hanului tătarilor asupra Moldovei. Dacă intrarea Moldovei sub influenţa Habsburgilor nu convenea lui Zamoyski, cu atât mai puţin i-ar fi convenit o stăpânire turco–tătară în această ţară vecină[596]. Cât despre Răzvan, cancelarul declarase cu dispreţ că „preferă ca Polonia să fie vecină cu moldovenii, decât cu păgânii sau cu ţiganii"[597] iar la Sigismund Bathory îi ceruse să aducă înapoi pe Aron[598]. Dar dieta polonă, în care Zamoyski

---

[592] Veress, op. cit., p. 250–255.

[593] Isopescu, în *Ephemeris*, II, p. 390–391.

[594] Veress, op. cit., IV, p. 232–237.

[595] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 12–13.

[596] La 25 iunie 1595, Zamoyski îşi arătase grija într-o scrisoare către voievodul de Lublin, ca Moldova să nu cadă în mâinile turcilor, Ms. Czartoryski, Nr. 5460–A, p. 331.

[597] Pseudo-Bielski, *Dalszy ciag kroniki Polski* (*Continuarea cronicii Poloniei*), Varşovia, 1851, ed. Sobieszczanski, p. 241.

[598] I. Sas, *Wyprawa Zamoyskiego na Woloch i Multany* (*Expediţia lui Zamoyski în Moldova şi în Ţara Românească*), în Przeglad Powszechny, LVI, 1897–IV, p. 74–76.

număra mulţi duşmani şi în care erau pentru motive religioase partizani ai Ligii Creştine, nu era favorabilă unei intervenţii polone în Moldova împotriva aliatului lui Sigismund Bathory. Zamoyski arătă adunării nevoia de a înlătura primejdia turcească din Moldova şi obţinu o mică sumă ca să lucreze pe cont propriu cu nobilimea ce ţinea cu el, fără a angaja răspunderea republicii. Cerând instrucţiuni de la rege, acesta nu-i răspunse[599]. Răzvan ceruse în două rânduri polonilor ajutor împotriva turcilor şi a tătarilor[600], dar când îşi dădu seama că hatmanul polon vine împotriva lui cu boierii pribegi, el se retrage înspre munţii Ardealului la Trotuş, iar pe soţie o trimete înainte la Alba Iulia[601]. Aflându-se apropierea oştirii polone, moldovenii se răscoală împotriva Ardelenilor, ce erau pe lângă domn, 200 din ei, lăsaţi la Hotin, sunt siliţi să predea cetatea[602].

Atunci Zamoyski trece Nistrul (17–27 august) şi o adunare de boieri, o dietă după modelul celei polone, cu boieri chemaţi prin scrisori din toată ţara, aleg ca domn pe Ieremia Movilă, care cu câteva zile înainte fusese proclamat şi în tabăra polonă de la Ştefăneşti pe Prut[603].

Ieremia Movilă iscăleşte un tratat de vasalitate cu Polonia întocmai ca domnii din veacurile trecute, prin care jură credinţă regelui polon, declară Moldova o provincie vasală a Poloniei, întocmai ca ducatul Prusiei. Li se dă moldovenilor dreptul să aibă moşii în Polonia şi să încheie căsătorii în această ţară, „căci cele două popoare vor fi de acum ca fraţii". Se asigură libertatea credinţei catolice şi a celei ortodoxe; domnul va căuta să mijlocească pace între Polonia şi turci. Toate acestea, sub rezerva aprobării regelui, căci nu trebuie să uităm că Zamoyski nu avea aprobare regală pentru acţiunea sa[604]. Cancelarul ţinu atunci un discurs boierilor adunaţi, recomandându-le pe noul lor stăpân[605]. Intrând în capitală, însoţit

---

[599] Ibidem.

[600] Isopescu, în *Diplomatarium italicum*, p. 390–391 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 103.

[601] Pseudo-Bielski, op. cit., p. 238–239.

[602] I. Sas, *Wyprawa Zamoyskiego*, p. 76.

[603] Pseudo-Bielski, op. cit., p. 239.

[604] Textul în Niemczewicz, *Zbior pamietników o dawney Polscze* (*Colecţie de documente despre vechea Polonie*), IV, Varşovia, 1822, p. 147, Hurmuzaki, *Documente Supliment*, II–1, p. 344–345 (text mai scurt şi cu lipsuri) şi ibidem, III–1, p. 485 (traducere latină).

[605] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 99.

de parada oştirii polone, noul domn o găsi pustie, tunurile curţii domneşti fuseseră aruncate de Răzvan în lacul de lângă curte şi li se mai vedeau roţile ieşind la suprafaţă. După slujba în biserică, avu loc un banchet „la curtea unde şezuse Aron", la care însă boierii moldoveni erau foarte puţini. Abia în zilele următoare sosiră pe rând toţi să se închine noului domn[606]. Curând însă Ieremia îşi mută capitala la Suceava, ca să fie mai aproape de protectorii lui.

Răzvan încercase o împotrivire în munţi cu cei 1300 de oameni ai lui, dar, respins de polonii lui Gulski, trece în Ardeal la Sigismund Bathory[607]. Cu tot protestul acestuia şi al împăratului Rudolf împotriva ocupării Moldovei de poloni[608], regele Poloniei convins de cancelar care-i arăta importanţa strategică a Moldovei, recunoaşte faptul împlinit[609].

Sigismund nu putea interveni în favoarea lui Răzvan, căci Sinan paşa ocupase Ţara Românească şi se apropia de munţii Ardealului. El porni în ajutorul lui Mihai, lăsând Moldova în voia soartei. Dar o altă primejdie aştepta pe poloni acolo, tătarii cu hanul şi turcii cu paşa de Tighina trimişi împotriva lui Răzvan trecuseră Nistrul şi înaintară până la Ţuţora, unde dădură ochii cu polonii întăriţi în şanţuri (10 octombrie). Nu aceştia erau duşmanii împotriva cărora fuseseră trimişi, totuşi păgânii porniră la atac, supravegheaţi de han ce stetea la înălţime pe unul din gorganele basarabene. Atacurile fură respinse de poloni în mai multe rânduri şi în curând începură tratările de pace, cu atât mai mult cu cât Zamoyski avusese grije să trimită un sol şi în Ţara Românească la Sinan paşa[610]. Acesta îi răspunse trimiţându-i din tabăra lui pe clericul grec Nichifor Dascălul[611]. La han fură trimişi ca mijlocitori boierii moldoveni în frunte cu logofătul Luca Stroici. Văzându-l hanul Gazi-Ghirai îi strigă: „Bogdani, Bogdani, voi întotdeauna trebuie să încurcaţi lumea"[612].

[606] Pseudo-Bielski, op. cit., p. 240, cf. şi Hejdenstein, *Rerum Polonicarum libri*, p. 318.

[607] I. Sas, op. cit., p. 76–77.

[608] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 100, 102.

[609] I. Sas, o. c, p. 77–78, cf. şi scrisoarea lui Zamoyski către rege despre cucerirea Moldovei, Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 418.

[610] Iorga, *Acte şi Fragmente*, I, p. 146.

[611] Vezi mai sus, p. 98.

[612] Pseudo-Bielski, op. cit., p. 242–250. Pentru luptele cu tătarii şi I. Sas, op. cit., p. 80–83, după relaţii inedite şi Miron Costin, *Opere Complete*, ed. V. A. Ureche, I, p. 437–438.

Convenţia a fost încheiată, atât polonii cât şi tătarii şi turcii se obligau să părăsească Moldova în trei zile, domnul pus de poloni era recunoscut şi i se dă steag de domnie, cu condiţia ca să plătească tributul obişnuit sultanului[613].

Ieremia făcuse o înţelegere separată cu hanul şi-i dărui câteva mii de cântare de miere anual şi cele şapte sate de la Nistru, cu Ciubărciul, la sud de Tighina, „să fie de câşlele hanului în Bugeac"[614]. Hanul mulţumit se retrage şi în acelaşi timp se retrage şi Zamoyski, lăsând o garnizoană polonă să apere pe noul domn.

O furtună de proteste se ridică atunci împotriva cancelarului, care se folosise de acea clipă grea pentru creştinătate, ca să ia Moldova, lipsind Liga de un sprijin preţios. Papa îl dojeneşte[615], Sigismund Bathory scria papei, împăratului şi regelui Spaniei că polonii au dat Moldova în mâna turcilor, când el se lupta cu păgânii în Ţara Românească[616]. De asemenea, dieta se ridică violent împotriva cancelarului, în frunte cu primatul Karnkowski, era chiar acuzat de crimă de les majestate, căci pornise războiul fără ştirea regelui şi a republicii[617]. Leon Sapieha scria că „poporul nostru litvan n-a participat la acea *comedie*, pe care a avut-o cancelarul cu ţarul de Perecop (hanul) în Moldova"[618]. Zamoyski se apăra, spunând că el a slujit cauzei creştine, împiedicând unirea hanului cu Sinan paşa în Ţara Românească şi că dacă păgânii ar fi luat Moldova, desigur că şi-ar fi însuşit vechile pretenţii moldoveneşti asupra Pocuţiei[619]. De fapt însă rezultatul expediţiei lui Zamoyski era acesta: Moldova ieşea din Liga Creştină şi era din nou pusă sub suzeranitatea turcească.

Încercarea lui Ştefan Răzvan, în decembrie 1595, de a-şi relua tronul pierdut, duse la o totală înfrângere. Încă din Bucureşti scria fostul domn

---

[613] Textul convenţiei în Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 353–354 (22 octombrie 1595) şi Iorga, Acte şi Fragmente, I, p. 147. Cf. şi scrisoarea lui Zamoyski în Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 355–357.

[614] Miron Costin, op. cit., I, p. 438.

[615] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 162–165.

[616] Archiwum domu Sapiechów, ed. Prohaska, 1892, p. 118.

[617] Macůrek, *Zápas Polska a Habsburků*, p. 81–82 şi 100–101, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 142–146 şi 212–215 (explicaţiile lui Zamoyski).

[618] *Archiwum domu Sapiechów*, p. 119.

[619] I. Sas, op. cit., p. 85 şi Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 360–370 şi Pseudo-Bielski, op. cit., p. 255.

boierilor moldoveni cu stilul său caracteristic să „dea la dracul" pe domnul adus de leşi[620]. Trecând munţii cu 4000 de unguri, Răzvan veni din Ardeal până în faţa Sucevii, dar garnizoana polonă în frunte cu fraţii Ioan şi Ştefan Potocki sosiţi în grabă de la Cameniţa dă lupta la Areni cu zece roate de cavalerie şi cu 3000 de ţărani ai lui Ieremia. Ştefan Răzvan e bătut şi pus pe fugă (12 decembrie), steagul cel mare al lui Sigismund Bathory e luat şi chiar Răzvan e prins în retragere cu vistiernicul şi logofătul său şi tras în ţeapă din porunca lui Ieremia Vodă[621].

Mihai Viteazul şi Polonia. În multe rânduri Mihai Viteazul şi-a oferit sabia Poloniei şi s-a declarat gata să primească suzeranitatea ei, dar e puţin probabil că a fost vreodată sincer, în afară de o singură împrejurare la 1595. Umilit de Sigismund Bathory şi neajutat la timp, ameninţat de turci, e foarte firesc ca el să se fi gândit la poloni, mai ales după ce văzu că Zamoyski strânge oaste şi se îndreaptă împotriva Moldovei.

În iunie 1595 nunţiul papal scria din Viena că se teme că în urma detronării lui Aron, Mihai, ca să nu aibă aceeaşi soartă din partea principelui Ardealului, s-ar arunca în braţele polonilor[622]. În iulie, în ajunul bătăliei de la Călugăreni, sosea la Bucureşti solul polon Lubieniecki, nepotul lui Andrei Taranowski, diplomat polon, vechiul prieten al lui Mihai de la Poartă[623]. Întrevederea cu domnul muntean a fost dramatică, Mihai, care se temea de toţi câţi îl înconjurau, îi cere să-l asculte în turceşte şi cere jurământ pe sabie sau pe evanghelie că nu va trăda cele spuse. Domnul îşi deschide atunci inima, se plânge de Răzvan, fiul unei roabe ţigănci a lui, un hoţ, se plânge de boieri şi de supuşii lui care l-au vândut lui Sigismund. Bani nu are cu ce plăti lefegii. „Mâine voi pleca să opresc pe turci la Dunăre, o fac numai din dragoste pentru creştinătate. N-am nici măcar un loc unde să-mi odihnesc capul". De la ardelean şi de la împărat nu primeşte ajutor, singura nădejde ar fi în poloni[624]. Tot atunci domnul se adresa lui Ioan Potocki starostele

[620] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 15–17 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII,p. 214, nota.

[621] I. Sas, op. cit., p. 85–88 (după izvoare inedite) şi Miron Costin, op. cit., I. p. 439, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 237, Hejdenstein, op. cit., p. 323–324, Pseudo-Bielski, op. cit., p. 256–259.

[622] Isopescu, în Acad. Rom., ist. ser. III, tom. X, p. 21.

[623] Macůrek, op. cit., p. 95.

[624] Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 396–399.

Cameniței cu cuvinte mândre și de o neînfricată încredere: „Să știi domnia ta că sunteți datori pentru numele Domnului nostru Isus Hristos să ne ajutați și să veniți pentru mântuirea creștinătății [...] Dacă veți fi cu noi, această nădejde am, că păgânii vor fi sub picioarele și sub sabia creștină, iar dacă nu veți fi, socotește și domnia ta că sunt foarte slab și învăluit. Să nu dea Dumnezeu ca păgânii să învingă, căci dacă vor învinge, ei se vor răspândi peste tot"[625]. Odată cu întoarcerea lui Lubieniecki sosi în Polonia și solul lui Mihai, Petre Grigorovici, armean din Liov, deși conform tratatului cu Sigismund Bathory domnul nu avea dreptul să trimită soli în țări streine. Solul arată că principele Ardealului nu-l ajută pe domn, că a ucis pe boierii favorabili Poloniei și că acum Mihai cere să fie luat sub protecția Poloniei[626]. Diplomatul armean zăbovea încă în Polonia, când Sinan ocupă țara și Mihai, după izbânda de la Călugăreni, e silit să se retragă. Cancelarul Zamoyski era în fruntea oștilor în Moldova, când află despre aceste împrejurări și vorbind de propunerea lui Mihai de a se supune, răspunde cu spiritul său caustic și popular: „După masă, mi se oferă lingura". (turcii adică au luat țara și acum mi-o oferă)[627]. Se grăbise însă cancelarul, căci le-a fost dat altora foarte curând să alunge pe turci.

Cu toate acestea, legăturile lui Mihai cu Polonia au urmat și după plecarea lui Sinan și anume prin vasalul polon din Moldova, Ieremia Movilă. Îndată după urcarea în scaun, domnul Moldovei se apucase să mijlocească pacea între Mihai și turci. Hatmanul de câmp Stanislav Zolkiewski scria la 26 noiembrie 1595 din Hotin regelui Poloniei: „Domnul Moldovei mi-a dat de știre că împăratul turcesc i-a poruncit în taină prin solul său să încerce pe voievodul Țării Românești, dacă vrea din nou să fie primit în grația împăratului turcesc și să-și ofere pentru aceasta mijlocirea, căci împăratul îl va păstra în scaun. Pe de altă parte voievodul muntenesc vede împrejurarea grea în care se află și se teme de un nou atac turcesc, căci în războiul cu turcii aproape că n-au pierit oșteni turci, afară de un mic număr la Târgoviște, iar la Giurgiu Sinan pașa a pierdut numai câteva mii de lucrători și bagajele. Simțind și pe tătari

[625] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 13–15.

[626] Isopescu, în *Ephemeris*, II, p. 499 și *Diplomatarium*, I, p. 422 și Pseudo-Bielski, op. cit., p. 233.

[627] Pseudo-Bielski, op. cit., p. 241.

asupra lui a trimis la domnul Moldovei, rugându-l să stăruiască pentru primirea lui iarăşi în graţia turcească". Ieremia ceru sfat polonilor, care se grăbiră să-l îndemne să lucreze pentru această împăcare[628]. Împăcarea însă, cum se ştie nu izbuti şi lupta lui Mihai pentru creştinătate a continuat.

În primăvara anului următor, tocmai când scria şi cazacilor să vie în ţara lui[629], Mihai trimetea regelui polon o frumoasă scrisoare, rugându-l să nu împiedice recrutarea mercenarilor din Polonia pentru dânsul: „Ştie măria-ta câte am avut de îndurat în ţara mea săracă de la păgânul cel sângeros, potrivnicul sfintei cruci şi fiind strâmtorat de dânsul, n-am avut unde să cer ajutor, decât de la Dumnezeu cel atotputernic"[630]. Zamoyski însă nu voia să ştie de aceste consideraţii, el pregătea dimpotrivă înlocuirea lui Mihai din scaun cu un vasal polon ca în Moldova[631] şi cerea şi aprobarea sultanului pentru aşa ceva prin solul trimis la Constantinopol cu prilejul înoirii alianţei polono–turceşti. Sultanul răspunse însă că a dat Ţara Românească hanului tătar şi că numai cu învoirea acestuia s-ar putea schimba lucrurile[632].

Ieremia Movilă. Politica polonă, aşa cum am definit-o mai sus, prietenie cu turcii, neîncredere în Habsburgi, nu putea să îngăduie nici o apropiere de Mihai şi de aceea sforţările lui în această direcţie au fost zadarnice, dar nu e mai puţin adevărat că şi noul domn al Moldovei, Ieremia Movilă, a contribuit prin aţâţările lui continue la răcirea legăturilor dintre Polonia şi domnul Ţării Româneşti.

Ieremia Movilă făcea parte dintr-o veche familie de boieri moldoveni, pomenită încă din vremea lui Ştefan cel Mare. Tatăl său, Movilă logofătul, avusese această demnitate sub Alexandru Lăpuşneanu, dar pierise, se pare de moarte violentă, sub Ioan Vodă cel Cumplit[633], fratele său Gheorghe era mitropolit al Moldovei, iar Ieremia începuse cu slujba de paharnic sub Iancu Sasul (1580), pe când fratele său mai mic Simion

[628] Scrisoarea lui Zolkiewski, la Grabowski şi Przedziecki, *Zrzódla do dziejów Polskich*, I, Wilna, 1843, p. 68–69 şi în colecţia corespondenţii lui Zolkiewski, *Pisma*, ed. Bielowski, Lwów, 1861, p. 146–147.

[629] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 19–21.

[630] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 379 (16 martie 1596) solii lui Mihai se prezintă tocmai atunci şi la dietă cu aceleaşi cereri, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 256.

[631] Macůrek, op. cit., p. 86 şi 102.

[632] P.P. Panaitescu, op. cit., P. 29–36.

[633] Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XIX, p. 21, 47, 214 şi 224–225.

era numai aprod. Mare vornic în a doua domnie a lui Petre Şchiopul (de la 1584)[634], imensa sa avere, legăturile sale încheiate în Polonia cu prilejul exilului său în acea ţară în vremea lui Aron Vodă şi a lui Ştefan Răzvan, calitatea sa de indigen al coroanei polone[636] şi aplecarea familiei către catolicism[637], îl indicaseră în ochii polonilor ca domnul cel mai potrivit pentru scaunul Moldovei vasale.

De altfel, Ieremia avea legături personale vechi cu Zamoyski şi petrecuse câtva timp la moşia lui, la Zamość în 1588, ca sol al lui Petre Şchiopul în Polonia[638]. Ca domn s-a arătat o unealtă credincioasă a polonilor şi a lui Zamoyski, nu numai că le dedea ştiri aproape zilnic despre mişcările turcilor şi ale tătarilor culese de numeroşii lui spioni, dar chiar secretarul său polon era un fost secretar al cancelarului[639]. Pe Zamoyski îl numeşte „părintele şi binefăcătorul nostru"[640] şi a mers aşa de departe cu servilismul faţă de patronii săi, încât a cerut voie să bată o monedă pentru Moldova cu efigia şi chipul regelui Poloniei, ceea ce însă senatul polon n-a îngăduit[641].

Fiului lui Ieremia, Constantin, i se constituie în 1599 un consiliu de tutelă, în cazul morţii tatălui său, compus din însuşi cancelarul Zamoyski, hatmanul de câmp Stanislav Zolkiewski, Andrei Siemeński, cămăraş de Liov, cei doi unchi Simion hatmanul şi mitropolitul Gheorghe şi logofătul Luca Stroici[642]. El avea moşia Ustia în Polonia, la malul Nistrului, moştenită de la Nicolae Mielecki[643].

Ca supus al Poloniei, Ieremia a trimis regulat solii săi la dieta polonă. La 1597 trimetea acolo pe Nistor Ureche şi pe Drăgan Postelnicul, urând regelui „să ţie această dietă cu binecuvântarea lui Dumnezeu, spre binele

[634] Ibidem, p. 224–225.

[635] Ghibănescu, *Divane*, p. 31.

[636] *Volumina legum*, ed. St. Petersburg, II, p. 345.

[637] Scrisoarea lui Ieremia Movilă către cardinalul Aldobrandini, 10 noiembrie 1588, *Revista Catolică*, III, 1914, p. 182–183.

[638] Aceeaşi scrisoare: „*cum Samosciae apud illustrem ac magnificum regni cancellarium essemus*".

[639] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 741.

[640] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 70.

[641] Isopescu, în Acad. Rom. ist. ser. III, tom. X, p. 63.

[642] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 552–553.

[643] Ibidem.

republicii şi a întregei creştinătăţi şi cu spaima duşmanilor coroanei"[644]. Avem şi instrucţiile solilor moldoveni pentru dietele din 1597 şi 1600[645]. Se cerea anume ocrotirea religiei ortodoxe, păstrarea vechiului calendar în Moldova, păstrarea vechilor orânduiri, domnia pe viaţă şi ereditară în familia Movileştilor, ierarhii bisericilor şi dregătorii să fie numai moldoveni, privilegiile şi actele de judecată să se dea în Moldova, după obicei, „cu scriere rusească şi în limbă românească". La 1600 solii cereau, pe lângă ajutor împotriva lui Mihai, şi păstrarea credinţei ortodoxe a rutenilor din Polonia, luaţi deci sub protecţia domnului Moldovei.

În schimb pentru credinţa lui Ieremia, polonii obţinură de la sultan inserarea în tratatul turco–polon din 1599 a unui articol prin care i se asigura domnului, cât timp va plăti regulat tributul, domnie pe viaţă cu drept ereditar[646].

Totuşi figura lui Ieremia Movilă nu trebuie să rămâie în istorie numai ca un instrument al unei politici streine. Avea într-un grad înalt simţul demnităţii şi al tradiţiei moldoveneşti. Când Luca Stroici, sol în Polonia, a fost insultat de un nobil polon, el scria lui Zamoyski: „Cinstea noastră, care ne este mai scumpă decât toate comorile din lume, precum şi cinstea acestui loc în care suntem cu voia lui Dumnezeu, nu ne îngăduie să tăcem şi nici nu se cuvine ca această mare ofensă să rămâie ca o ruşine veşnică asupra celor ce vor veni după noi în acest scaun"[647] [...] „Din mila lui Dumnezeu atotputernic, nu suntem atât de greoi la înţelegere şi cuget, ca să nu avem grije şi să nu gândim la datoria şi la cinstea noastră"[648]. Când un sol polon îi amintea cu obrăznicie că mănâncă pâinea dăruită din mila regelui Poloniei şi că ţara lui e plină de obiceiuri turceşti, domnul îi răspundea simplu şi mândru: „Am fi dorit ca odată să poată fi liberată (Moldova) de asemenea obiceiuri, dar e greu să te împotriveşti orânduirilor lui Dumnezeu, ci dimpotrivă ce a lăsat Dânsul se cuvine să suportăm cu umilinţă, cât timp va fi voia lui cea sfântă. Odinioară Despot Vodă, antecesorul nostru, s-a apucat, de voia repede şi cu puţină minte să

[644] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 44.

[645] Instrucţiile pentru dietă din 1597, în *Scriptores rerum polonicarum*, XX, p. 474–475, la cea din 1600, P.P. Panaitescu, op. cit., p. 102–104.

[646] Textul tratatului în Ms. Czartoryski, *Cracovia*, Nr. 616, p. 89 şi urm.

[647] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 70.

[648] Ibidem, p. 74.

înlăture şi obiceiurile aceste ţări şi jugul turcesc şi pentru că n-a izbutit, a adus asupra ţării şi apoi asupra lui însuşi o mare nenorocire. Amintindu-ne de aceasta, nu dorim [...] să ajungem vreodată la un atare sfârşit"[649].

Era şi el adică un vechi boier moldovean credincios şi iubitor al datinelor ţării lui. „De ar putea fi uniţi împotriva duşmanilor aceşti doi români ce se duşmănesc!", scriau comisarii împăratului Rudolf în Ardeal, vorbind de Ieremia şi de Mihai Viteazul[6.50].

[6.49] Ibidem, p. 55.

[6.50] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 375, citat şi de I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, p. 18.

CUCERIREA ARDEALULUI

Schimbările din Ardeal şi tratatul cu împăratul. Mihai pierduse prin ridicarea lui Ieremia Movilă în scaunul Moldovei sprijinul acestei ţări, curând şi Ardealul îi lipsi, desfăcându-se astfel alianţa celor trei ţări româneşti.

Cu prilejul celor două vizite făcute la Praga, Sigismund se lăsase convins de iezuiţi şi de diplomaţia imperială să renunţe la coroana Ardealului, să lase această ţară împăratului în schimbul ducatelor Oppeln şi Ratibor din Silezia. Dezgustat de luptă, fără o linie de conduită şi un ideal, căci dorinţa de glorie fără să fie închinată unei cauze mari e deşartă, principele ardelean abdică şi predă Ardealul comisarilor imperiali la începutul lui aprilie 1598[651]. Odată cu trimiterea acestor reprezentanţi ai lui Rudolf al II-lea în Ardeal fu trimisă şi o solie la curtea lui Mihai cu episcopul Suhay, consilierul Pezzen şi Nicolae Istvanfyi să încheie legământul definitiv între Ţara Românească şi Imperiu. Instrucţiunile lor arătau că în urma soliilor schimbate şi a legăturilor încheiate cu Mihai, nu mai e nici o îndoială că domnul Ţării Româneşti se va supune cu plăcere împăratului[652]. Armata de mercenari plătită de împărat încă din anul precedent era o chezăşie pentru aceasta.

Deşi solia imperială la curtea lui Mihai fu întârziată de un accident de cal suferit de domn la o vânătoare între Târgovişte şi Bucureşti[653], în întâmpinarea ei fu trimis la Braşov logofătul Teodosie, care avu lungi convorbiri cu solii. În special, el căută să arate oamenilor împărăteşti că

[651] Veress, *Documente*, V, p. 156–157.
[652] Ibidem, V, p. 133–138.
[653] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 341–343.

pacea încheiată cu turcii anul trecut, trimiterea tributului şi reluarea comerţului la Dunăre sunt o urmare a neputinţei de apăra ţara neajutată de nicăieri[654]. În sfârşit, după o lună şi mai bine de zăbavă, solii imperiali trecură munţii pe la Bran, primiţi sub poalele Pietrei Craiului de boierii munteni. De acolo se îndreptară în căruţe spre Târgovişte, unde îi întâmpină la intrare Nicolae, fiul domnului, cu oastea „splendid înşirată şi rândurile călăreţilor aşezate cu o rară eleganţă"[655]. În castel solii dădură ochii cu domnul, pe care îl descriu pe scurt astfel: „Voievodul este de o statură nobilă, cu părul şi barba negre, faţa de culoare închisă şi severă, om doritor de glorie şi viteaz"[656]. Tratatul dintre Mihai şi împărat încheiat la Târgovişte la 9 iunie 1598 era foarte deosebit de cel impus cu trei ani în urmă de Sigismund Bathory. Împăratul, ca urmaş al regilor unguri, e recunoscut ca suzeran al Ţării Româneşti, domnul se obligă să lupte împotriva turcilor, iar împăratul e dator a-i plăti leafa pentru 5000 de mercenari, iar alţii 5000 sunt făgăduiţi pentru mai târziu. Nici un fel de tribut sau de control în ţară nu e rezervat împăratului, Mihai e recunoscut ca domn independent cu drept de ereditate în familia lui. Celelalte articole ale tratatului privesc o cetate de adăpost pentru Mihai în Ardeal, aducerea înapoi a dezertorilor, libertatea comerţului în Ardeal, libertatea religiei ortodoxe, cinstirea solilor[657]. Totdeodată jurară credinţă împăratului la mânăstirea Dealului Mihai cu ierarhii bisericii şi cu toţi dregătorii[658]. În acelaşi timp, prin mijlocirea lui Mihai, solii imperiali încheiară şi o înţelegere tainică cu solii hanului tătar, aduşi de Mihai în capitala lui[659].

Întoarcerea lui Sigismund şi reluarea războiului cu turcii. Acest tratat, urmarea ocupării Ardealului de către Habsburgi, nu era însă menit să aibă o lungă durată. Pe neaşteptate, când Mihai crede că va avea vecin în Ardeal pe arhiducele Maximilian, sosi la Cluj la 20 august Sigismund Bathory pe un cal în spume, însoţit de un singur ofiţer. Ungurii îl primiră cu braţele deschise, dieta de la Turda îl proclamă iar principe, comisarii

[654] Ibidem, p. 344.

[655] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 360–362 şi Veress, op. cit., V, p. 166–167.

[656] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 362.

[657] Pray, *Dissertationes*, p. 155, cf. traducerea românească integrală, la Sârbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 571–574, cf. şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 359.

[658] Textul jurămintelor, Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 289 şi XII, p. 359.

[659] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 289–290 şi XII, p. 362–363.

imperiali fură arestaţi şi principele ardelean nemulţumit cu stăpânirile sale sileziene şi schimbător ca de obicei, îşi reîncepu domnia spre marea supărare a Habsburgilor, care vedeau Ardealul scăpându-le din mână[660].

Situaţia lui Mihai era foarte delicată. Între împărat, care îi dădea protecţia lui, banii pentru oştire şi toată libertatea şi între Sigismund ce încercase să-i uzurpe drepturile domneşti, simpatiile sale erau desigur pentru cel dintâi. De aceea agentul imperial I. Marini Polli spunea că Mihai, ca un credincios al împăratului, trebuie să alunge cu armele pe Sigismund din Ardeal, bizuindu-se şi pe ajutorul secuilor şi saşilor[661]. Solii lui Mihai la arhiducele Maximilian spuneau că domnul nu recunoaşte pe Sigismund şi e gata să atace Ardealul, dacă principele se va împăca cu turcii[662]. Maximilian îi răspunse cu laude, arătând că se cunosc acum faptele vitejeşti ale domnului, greşit atribuite odinioară lui Sigismund[663]. La primirea celui de-al doilea sol al lui Mihai, armeanul Petre Grigorovici, la începutul lui octombrie, Maximilian fu şi mai lămurit: dacă ardeleanul se înţelege cu turcii, „alteţa sa se bizuie cu totul în această pe domnul voievod", care „pe lângă Dumnezeu a fost zidul şi apărarea acestor ţări"[664]. Lui Sigismund Mihai îi trimisese vorbă că dacă se împacă cu turcii „îi voi fi eu în loc, păgân şi turc destul"[665].

Dar punctul de vedere al lui Mihai era mai înalt decât cel habsburgic, care vedea numai interesele dinastice. Câtă vreme Sigismund luptă cu turcii, oricât de neplăcut ar fi acest principe şi de nedreaptă călcarea înţelegerii cu împăratul, nu trebuie vărsat sângele creştinesc. De aceea, în solia sa din noiembrie la Praga, Mihai ceru lui Rudolf al II-lea să nu atace pe Sigismund, căci aşa cer interesele superioare ale creştinătăţii; să nu uite împăratul slujbele făcute de Sigismund alături de Mihai, când au tras sabia împotriva turcilor. „Chiar dacă v-ar fi greşit cu ceva, [...] să-i arătaţi părintească îndurare şi să nu respingeţi un atât de bun servitor al măriei voastre şi al întregei creştinătăţi. Eu sunt servitorul măriei tale şi al întregei creştinătăţi, nici să-mi dea Dumnezeu să năzuiesc spre paguba

[660] Veress, op. cit., V, p. 178–179 şi 191–192, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 380–381, P.P. Panaitescu, op. cit., p. 56–58.

[661] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 381–382.

[662] Ibidem, p. 392–393.

[663] Ibidem, p. 393–394.

[664] Ibidem, p. 398–400.

[665] Ibidem, p. 396.

creştinătăţii şi a măriei tale"[666]. Iată rolurile schimbate, Mihai ia sub protecţia sa pe Sigismund şi mijloceşte pentru el la împărat. Rudolf, neplăcut surprins de atacul de independenţă al vasalului său, îi răspunde sfătuindu-l să se ferească de intrigile lui Sigismund Bathory[667].

Ce-l făcuse însă pe domnul român, după ce cu o lună înainte nu voia să audă de Sigismund, să-l îmbrăţişeze acum din nou? Între timp lupta cu turcii reîncepuse şi pentru Mihai interesele creştinătăţii erau mai presus de cele particulare. Un an de zile avusese Mihai pace cu turcii şi revenise la vechea situaţie de supunere, plătind tributul. Dar plata unei oştiri de către împărat, apoi tratatul de la Târgovişte, arătau lămurit că era vorba numai de un armistiţiu.

Atacul porni din partea turcilor şi anume împotriva Ardealului. La vestea întoarcerii lui Sigismund în scaun, turcii şi tătarii din Banat şi de la Buda se îndreptară asupra Oradiei Mari, pe care o asediară timp de o lună (de la 23 septembrie). Cu toate atacurile oştirii turceşti, apărătorii cetăţii, primind şi ajutor din afară, se împotriviră cu bărbăţie şi cetatea nu căzu în mâinile duşmanilor. Mihai Viteazul trimise în ajutorul asediaţilor o oaste aleasă de 1500 de oameni în frunte cu aga Leca şi reîncepu lupta cu turcii în acest ceas de primejdie pentru creştinătate[668]. Sigismund Bathory trimisese la curtea lui Mihai pe solul său, Ştefan Bodony, care înlătură toate neînţelegerile dintre cei doi vecini şi înnoi alianţa lor[669].

Dar, pe lângă ajutorul trimis la Oradia, Mihai a făcut o mare diversiune militară peste Dunăre, care, alături de atacul imperialilor la Buda, a ajutat mult la salvarea cetăţii, cum recunosc chiar ungurii[670]. Mişcările de trupe turceşti pe malul stâng al Dunării, care se întinseră prin incursiuni şi pe cel drept fură oprite prin expediţia lui Mihai. După ce alungă cetele de turci din Ţara Românească, Mihai trece Dunărea şi bate pe duşmani la Nicopole, Vidin şi Cladova. Hafiz Ahmet, paşa de Vidin, înşelat de solul lui Mihai, Dimo, venit cu cuvinte de pace, e surprins de domn, care trimisese înainte care acoperite cu pânză roşie, zicând că sunt daruri. Pe când turcii se pregăteau să admită darurile, Mihai cu 6500 de oameni cade

[666] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 313 şi 315–317.

[667] Ibidem, p. 317 (26 noiembrie 1598, scrisoarea împăratului către Mihai).

[668] Veress, op. cit., V, p. 194–200, Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 112, P.P. Panaitescu, op. cit., p. 58–60 şi 64–65.

[669] Szamosközy, în *Monumenta Hung. hist., scriptores*, XXVIII, p. 133.

[670] Veress, op. cit., V, p. 200.

asupra lor şi-i măcelăreşte. În carele acoperite se aflau tunuri, ce sunt imediat întoarse asupra duşmanilor. Paşa fuge ca un nebun pe cal, lăsându-şi hainele în cort, cu care domnul îmbracă o babă şi o poartă în tabără, în hohotele de râs ale soldaţilor. În a doua luptă lângă Vidin, Mihai care înaintase după obicei în mijlocul duşmanilor, e lovit de un turc cu hangerul în piept, unde rămâne implântat. Domnul avu puterea să-l scoată cu mâna lui şi să-l rupă, pe când fraţii Buzeşti sosiţi în ajutorul stăpânului lor, îl salvară din mijlocul turcilor. Atunci faima lui Mihai Vodă crescu, bulgarii şi sârbii alergau peste tot pre dânsul şi după ce şezu şase săptămâni peste Dunăre, se întoarse în ţară urmat de mii de slavi balcanici, căci se răspândise zvonul fals că Oradia ar fi căzut[671]. Autorul unui diario italian, amintindu-şi de lucrările umaniştilor, povestind aceste isprăvi ale domnului român, spune că Mihai ar fi îmbărbătat pe oştenii lui, să lupte „pentru gloria neamului lor şi a romanilor, din care spun ei că se trag"[672].

Răzbunarea turcilor nu se făcu aşteptată, în martie 1599 prădară din nou ţara[673] şi deşi cronica n-a păstrat povestirea acestor prăzi, pe care le ştim numai din izvoare streine, logofătul Radu, scriitor domnesc de la Târgovişte, însemna la sfârşitul unui hrisov din 17 iunie, „după prada agarenilor, când au prădat şi au robit Ţara Românească"[674]. Îndată însă oştenii domnului se iviră la Obluciţa în Dobrogea (azi Isaccea) vadul şi conacul cel mai umblat al caravanelor de negustori ce veneau din Orient spre Moldova şi Polonia. Oraşul fu făcut una cu pământul şi soldaţi lui Mihai plecară încărcaţi cu pradă bogată, mărfurile turcilor, polonilor din Liov, ale moldovenilor şi chiar ale negustorilor englezi şi spanioli de acolo[675]. Avântul războinic al domnului împotriva turcilor fu însă oprit în loc de o nouă schimbare neaşteptată din Ardeal.

Mihai Viteazul şi cardinalul Andrei Bathory. Sigismund Bathory, un tânăr la care fantezia capricioasă ţinea loc de cugetare politică, abdică a doua oară, dar nu ultima, din scaunul Ardealului, fără nici un motiv serios

[671] *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 22–24, Naima, op. cit., p. 127–129, *Cronica anonimă*, p. 58–60, Crăciun, op. cit., p. 111–113, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 404–412.

[672] Hurmuzaki, *Documente*, III–2, p. 259.

[673] Ibidem, IV–2, p. 229–230 şi XII, p. 426.

[674] Hrisovul lui Mihai Vodă din 17 iunie 1599, pentru moşnenii din Văleni, original slav la părintele P. Partenie.

[675] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 77–79 (ştire din 23 aprilie 1599).

şi impune dietei ardelene alegerea ca principe a vărului său, cardinalul Andrei Bathory (29 martie 1599)[676], cu care fusese până atunci duşman şi pe al cărui frate îl omorâse. Noul principe era întru totul omul lui Zamoyski, pe lângă care trăise mult timp, adică duşmanul Habsburgilor, aplecat spre pacea cu turcii.

Solii lui Mihai, Balogh şi Marco Dobrovnichi (Raguzanul) se aflau atunci la Praga, aducând steaguri turceşti cucerite în Bulgaria şi cerând împlinirea condiţiilor tratatului dintre domnul lor şi împărat: plata celor 10 000 de oşteni (300 000 de taleri) şi un castel pentru Mihai. Curtea habsburgică nu putu împlini suma şi trimise numai 100 000 de taleri, dăruind lui Mihai şi castelul Könisgsberg în Silezia[677]. Moşia cu castelul din cauza unor greutăţi cu fiscul nu intrară de fapt în stăpânirea lui Mihai, decât abia la 1601, în timpul exilului său la Praga[678], iar cei 100 000 de taleri trimişi de împărat prin solii lui Mihai erau cât p-aci să cadă în mâinile lui Andrei Bathory[679]. Şi aceştia erau banii cu care Mihai a plătit oastea care a cucerit Ardealul!

Stăpânirea lui Andrei Bathory înseamnă triumful politicii polone, adică înlăturarea Habsburgilor de la Dunărea de jos în favoarea Poloniei şi e limpede că pentru a completa stăpânirea polonă trebuia înlăturat şi domnul Ţării Româneşti şi înlocuit cu un vasal polon. În Ardeal Andrei sosise cu ajutor polon şi cu banii lui Zamoyski[680] şi prima grijă a noului principe a fost să ceară protecţia regelui polon[681]. Curând se făcu şi un proiect scris pentru prefacerea Ardealului în ţară vasală Poloniei şi cancelarul scria cu bucurie: „Cardinalul a trimis la mine un om cu scrisoarea lui [...] pentru legarea ţării sale de coroana polonă, bineînţeles dacă îngăduie împăratul turcesc ca voievozii Ardealului să fie supuşi ai regelui (Polonei)"[682]. Sigismund al III-lea intervenise la Rudolf al II-lea

[676] Pentru dată, cf. Sârbu, op. cit., II, p. 140.

[677] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 408–412, 428–429 şi Veress, op. cit., V, p. 216–217.

[678] Cf. pentru această moştenire, I. Macůrek, *Michael der Tapfffre und die böhmisch-schlesischen Stände am Ende des XVI. Jahrhunderts*, în Rev. Ist. Rom., II, 1931, p. 346–353.

[679] Veress, op. cit., V, p. 219–221.

[680] Macůrek, *Zápas Polski a Habsburků*, p. 131.

[681] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 572–574.

[682] Macůrek, op. cit., p. 132, cf. şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 575.

pentru protejatul său din Ardeal, deşi supunerea faţă de poloni implica împăcarea cu turcii şi retragerea din Liga Creştină[683].

Legătura lui Andrei cu Poarta o mijloci Ieremia Movilă din Moldova[684], dar şi regele polon scria sultanului în favoarea cardinalului[685]. Abia urcat în scaun acesta trimisese o scrisoare de supunere sultanului[686] şi padişahul scria regelui polon arătându-şi bucuria că tocmai când voia să trimită oaste în Ardeal, „am obţinut ceea ce doream, ca principele Ardealului să fie răsturnat şi un cetăţean al coroanei Poloniei, [...] Bathory Andreas s-a făcut principe". Marele vizir, zise sultanul, „a primit o scrisoare de la acel care a fost numit principe în ţara Ardealului [...] şi i-a căzut la picioare, vrând să se împace cu el". Un cardinal al Sfântului Scaun la picioarele marelui vizir păgân este un spectacol destul de original. Sultanul trimise imediat poruncă lui Andrei: „Dacă Ardealul trimite solii lui către măria mea împărătească şi îmi jură credinţă şi rămâne în credinţa sa, atunci nu i se va face nici cea mai mică greutate". Pe poloni îi roagă „să ne ajutaţi ca să se liniştească acea ţară şi să poată fi redusă la vechea stare [...] să călăuziţi pe principele Ardealului şi să-l îndreptaţi pe calea cea bună"[687].

Înţelegerea între sultan, regele Poloniei şi cardinal era deplină. De altfel, instrucţiunile solilor lui Andrei Bathory la Poartă pentru pace fură găsite mai târziu de Mihai la Alba Iulia şi trimise împăratului cu însemnarea domnului în româneşte cu litere mari cirilice: „Ce au trimes Batăr Andreiuş la păratul turcescu păntru pacea"[688]. În aceste instrucţiuni cardinalul cerea menţinerea lui Mihai în Ţara Românească ca supus al său, dar curând turcii, polonii şi ardelenii hotărâră altfel cu privire la soarta domnului muntean. Ieremia Movilă scria regelui polon că sultanul i-a poruncit „neapărat, sub pedeapsa pierderii bunăvoinţei sale, să nu facem altfel", ci să trimită pe fratele său, Simion hatmanul, să se facă domn în locul lui Mihai. „De asemenea boierii munteni şi toţi locuitorii prin scrisorile lor cer şi au trimis la noi pe aceşti boieri munteni, cerându-ne să ne fie milă de această ţară

[683] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 450.
[684] Ibidem, p. 437.
[685] Ibidem, p. 470–471.
[686] Veress, op. cit., p. 162–163.
[687] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 84–85.
[688] Hurmuzaki, *Documente*, III--1, p. 320–323, cf. şi ibidem, IV–2, p. 240.

încercată şi să n-o lăsăm să piară.". Ieremia adaugă că înscăunarea lui Simion „va fi spre gloria şi podoaba măriei tale şi a republicii [...] această Ţară Românească singură doreşte ca, întocmai ca şi Moldova, să fie sub apărarea măriei tale"[689]. Intrigile lui Ieremia izbutiră, el convinse pe Zamoyski şi deci şi pe cardinal să înlăture pe Mihai[690], lucru cunoscut şi cronicii ţării, care spune cum ei vor „să scoată pre Mihai Vodă din mijlocul lor, iară de nu va ieşi de voie, să se ridice oşti asupră-i, să-l prinză, să-l dea turcilor. Şi Bator Andreiaş fu bucuros acelui sfat rău şi trimise soli la Mihai Vodă pre un nemiş anume Ciomortan Tamaş, cum să iasă Mihai Vodă din ţară, că apoi va intra în mâinile turcilor"[691].

Convorbirea dramatică între Mihai şi solul care venea să-l vestească brutal că s-a hotărât scoaterea lui din domnie ne-a fost păstrată de povestirea lui Mihai însuşi într-o scrisoare de o rară frumuseţe către Ieremia Vodă[692]. După ce arată că la început s-a bucurat de venirea cardinalului, nădăjduind „că nu va fi, cum a fost cu celălalt (Sigismund), care nu ştia nici ce face, nici ce vrea", spune că Ciomortani a venit „cu această solie ca să ies din ţară şi din pământul acesta, căci aşa este voia măriei sale craiului (Andrei Bathory), căci craiul a făcut pace cu turcii şi s-au aliat şi a făcut alianţă şi cu polonii şi cu ţara Moldovei şi cu Inglitera şi cu Franţa. Iar eu i-am spus: Dacă craiul a făcut pace cu turcii şi s-a aliat cu toţi aceştia, de ce nu mă poate împăca şi pe mine cu turcii şi dacă a putut să-şi facă sie pace, când va vrea, poate să-mi facă şi mie, ca să rămân în ţară, căci turcii pentru voia lui, o vor face. La aceasta, mi-a vorbit astfel: Craiul cu nici un chip nu poate să obţină pentru domnia ta pace la dânşii, căci turcii nu vor şi nici nu vor să aibă pe domnia ta în această ţară şi este şi acum la noi un ceauş care a venit pentru aceasta, ca domnia ta să nu mai rămâi în această ţară. Iar eu i-a spus lui: Dar slujba ce am făcut-o pentru Ardeal, că mi-am dat ţara mea pradă turcilor şi tătarilor, de au luat-o, au prădat-o şi că atâţia ani am stat împotriva turcilor cu oamenii mei şi cu puţin ajutor, necruţând sângele nostru pentru Ardeal niciodată, care fiind sub apărarea mea, întru nimic n-a cunoscut nici o

[689] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 88–89.

[690] Veress, op. cit., V, p. 256–257 şi N. Buta, *I ragguali di Claudio Rangoni, în Diplomatarium Italicum*, I, p. 296 (raport al nunţiului din Varşovia, 9 septembrie 1599).

[691] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 62.

[692] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 93–98.

pagubă şi este întreg? Şi pe lângă acestea jurămintele ce le-am jurat între noi, ca să nu ne părăsim unul pe altul până la moarte, ci să ne ţinem împreună, când va fi bine unuia să fie bine şi celuilalt, iar de va fi rău de asemenea. Şi acum fac ei pace şi mie-mi spun că nu pot? La aceasta însă mi-a spus: Altfel nu este, nici nu poate fi, numai cât domnia ta să pleci din ţară. Iar eu i-am spus: Şi încotro să mă duc, dacă plec din ţară? El a spus: Craiul vă va da o cetate la o parte şi vei locui acolo, iar dacă de bună voie nu vrei să pleci, cum îţi spune craiul, atunci trebuie să ştii că este poruncă împărătească către crai ca el să vie asupra domniei tale, iar Ghiuzeldi paşa cu turcii de dincolo, ca să prindă viu pe domnia ta cu toate şi să fii dat turcilor. Auzind acestea, m-am turburat şi mi s-a umplut inima cu tot felul de gânduri şi după aceia n-am mai avut ce să mai spui, însă i-am zis: Dacă este voia craiului ca să plec, mă voi duce, numai să-mi arate timpul şi ziua, ca să mă pregătesc pentru aceasta şi să-mi dea un castel, ca să locuiesc"[693]. Aceasta e povestirea lui Mihai, un cronicar sas spune că întrevederea ar fi fost şi mai dramatică, în cursul convorbirii domnul s-ar fi repezit la Ciomortani, să-l sugrume cu mâinile lui[694].

După obicei, Mihai ţinu un mare sfat de boieri, „strânse toţi boierii şi făcură sfat foarte de folos". În această adunare boierii în frunte cu domnul lor iau hotărârea cea mare, să ceară ajutor de la împărat împotriva lui Andrei Bathory pentru cucerirea Ardealului[695].

De formă, Mihai încheie un tratat cu Ardealul, căci cardinalul se prefăcea că doreşte o împăcare, dar uneltea în taină împotriva vecinului său. La 26 iunie 1599 domnul şi boierii îi jurară credinţă, confirmând vechile legături ale lui Sigismund[696]. După solia lui Ciomortani, între Mihai şi cardinal nu mai putea fi pace şi se părea că Mihai urma să cadă, înconjurat fiind de turci, poloni, ardeleni şi moldoveni înţeleşi ca să-l piardă. La Praga se spunea pe faţă cu regret că Mihai e înconjurat de

[693] Solia lui Ciomortani cu acest cuprins e confirmată şi de pasajul din cronică citat mai sus, de poema lui Palamed (trad. O. Tafrali, în *Literatura şi arta română*, IX, 1905, p. 490), de scrisoarea lui Mihai către ducele de Toscana (*Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 28) şi de Szamosközy, în *Monumenta Hung. hist. script.*, XXVIII, p. 269–270, la Viena se afla în mai că Mihai vrea să abdice, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 432.

[694] Miles, *Siebenbürgischer Würg-Engel*, 1670, p. 234.

[695] *Cronica anonimă*, p. 62.

[696] Hurmuzaki, *Documente, III*–1, p. 329–332, jurămintele lui Mihai şi ale boierilor.

dușmani de toate părțile și că Țara Românească poate fi socotită ca pierdută, căci nu i se poate da ajutor de nicăieri[697].

În această situație, în care altul și-ar fi pierdut nădejdea, Mihai cu boierii lui găsiră puterea să facă, ceea ce niciodată nu încercase vreun domn român, cucerirea Ardealului. Din toate tratările ce a urmat între domn și curtea habsburgică reiese că inițiativa și ideea cucerii Ardealului a pornit, nu ca un îndemn austriac, ci ca o propunere a lui Mihai. Solia trimisă de Mihai la Praga în iulie 1599, cu vistiernicul Stoichiță din Strâmba și armeanul Petre Grigorovici, pe care cardinalul n-a cutezat să-i oprească, puse la cale lucrurile: Mihai arătă împăratului trădarea cardinalului față de cauza creștină și ceru un atac combinat al lui cu imperialii asupra Ardealului. „Dacă va îngădui împăratul, [...] domnul va încerca ceva în Ardeal și în curând se va afla veste bună, chiar de ar fi să-și lase acolo corpul și viața"[698]. În august, solii lui Mihai se întoarseră și dădură ochii cu domnul la Ploiești.

Când acesta văzu scrisorile cu sigiliul împăratului și al arhiducelui Matei se descoperi și le sărută. Deschizând scrisorile, Mihai află că proiectul său cel îndrăzneț e primit și oastea imperială, cu generalul George Basta, va porni odată cu a lui asupra Ardealului. Mihai strigă atunci că trebuie sau să învingă sau să moară pentru creștinătate[699]. Înțelegerea tainică a lui Mihai cu împăratul fusese însă trădată cardinalului de unul din soli, secretarul Ioan Rați[700].

Războiul fu însă întârziat, mai ales pentru că generalul Basta se opunea, spunând că Andrei nu va fi dușman al împăratului, deși e omul lui Zamoyski și că atacul Ardealului ar însemna și pierderea Țării Românești[701]. Se plângea chiar că oștenii lui nu vor să meargă la luptă[702]. Mihai trimisese un sol la general, rugându-l să pornească și amenințându-l că în caz contrar va fi nevoit să se supuie turcilor[703]. În toamnă noi soli ai

[697] Veress, *Documente*, V, p. 226.

[698] Ibidem, V, p. 239–240 și 243, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 439–440 și III–2, p. 319–323.

[699] Ibidem, III–1, p. 427–428.

[700] *Monumenta comitialia Transylvaniae*, IV, p. 335, cf. și Sârbu, op. cit., II, p. 224, nota.

[701] Veress, Epistolae et acta generali G. Basta, în *Mon. Hung. hist. diplomatarium*, XXXIV, p. 217.

[702] Ibidem, p. 255.

[703] Sârbu, op. cit., II, p. 255.

lui Mihai stăruiau la Praga să înlăture tărăgănelile curții imperiale[704]. Nici una din misiuni nu izbuti însă și atunci Mihai se hotărî să ia asupra lui singur această întreprindere. Desigur că s-a gândit de atunci că, neajutat fiind cu toate stăruințele sale, toată răspunderea, dar și toată gloria și tot folosul vor fi numai ale lui.

Trecerea munților. Șelimbăr. Mihai Viteazul a cucerit Ardealul dintr-un motiv politic, înțelegerea principelui ardelean cu moldovenii și cu polonii de a-l înlocui în scaun, plan care-i fusese arătat pe față. Dar alături de acest fapt care l-a hotărât definitiv, ideea cucerii Ardealului își făcuse de mult drum în mintea lui. Încă din 1597 cancelarul ardelean Iojica tratase cu Mihai un plan îndrăzneț, Sigismund Bathory să abdice în favoarea domnului român și acesta să unească sub sceptrul său Ardealul, Țara Românească și chiar Bulgaria, ce urma să se răscoale sub conducerea lui[705]. Ca să pornească această luptă singur, când domnii munteni nu fuseseră până atunci niște cuceritori, era desigur o mare îndrăzneală, dar nu trebuie să uităm că unii domni munteni și moldoveni trecuseră munții cu oștile lor, Petre Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Mircea Ciobanul și chiar Pătrașcu cel Bun, care trecea drept părinte al lui Mihai. Am văzut că prădăciunile îndurate de Țara Românească, așezarea ei fără apărare față de turci, în contrast cu Ardealul, care era ca o cetate înconjurată de munți, au făcut pe boieri să pună gând îndrăzneț asupra acelei țări și odată cucerită să nu vrea s-o mai dea înapoi. Și apoi iarăși trebuie să ținem seama de spiritul religios al domnului ca să-i putem înțelege faptele; pentru el, în lupta lui cu Andrei Bathory avea să hotărască judecata lui Dumnezeu, călcătorul de jurământ va fi pedepsit[706]. Cucerirea Ardealului se încadra astfel în cruciada creștină. Această credință îi dădea îndrăzneala pe care alții n-ar fi avut-o.

După ce, prin tratări cu turcii, Mihai se asigură momentan din partea lor[707], el își adună oastea la Ploiești și de acolo porni la 4/14 octombrie 1599 peste munți. Neîncrezător că ungurii mercenari din oastea lui vor lupta cu cei din Ardeal, Mihai îi chemă pe toți căpitanii la Florești și acolo înconjurându-i cu curteni și cazaci, îi puse să jure că vor fi credincioși[708].

---

[704] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 334–338.

[705] Veress, *Documente*, V, p. 66–78, 100–103, 109–113.

[706] Vezi mai sus, p. 106.

[707] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 516–530 și XII, p. 329.

[708] Miles, op. cit., p. 237.

Operaţia militară executată de Mihai pentru cucerirea Ardealului a fost o mare mişcare calculată dinainte pe zile şi poate pe ore. Mihai îşi împărţi armata în două, cea mai însemnată parte, adică mercenarii, trecură pe la Buzău departe de drumul direct spre capitala Ardealului, cu scop de a ridica pe secui în favoarea lui. Secuii erau pentru Mihai, căci Batoreştii le răpiseră privilegiile, iar Mihai avea legături cu ei prin agenţi ce recrutau oşteni în rândurile lor. A doua oaste, oastea de ţară din Oltenia, trecu câteva zile mai târziu pe la Turnu Roşu cu Buzeştii şi Udrea şi se uni cu Mihai, care străbătuse prin Braşov până în dreptul Sibiului timp de 11 zile (cu oprirea necesară pentru ridicarea secuilor). Operaţia prezenta avantajul că mărea oastea lui Mihai prin adeziunea secuilor, dar şi primejdia ca cele două oştiri depărtate cu zile întregi de marş să fie bătute separat. Mihai socotise însă aşa de bine timpul necesar adversarului său luat prin surprindere ca să-şi adune oastea, încât a izbutit să-şi unească cele două oştiri şi să le aducă în faţa Sibiului, chiar în ziua sosirii cardinalului cu oştirea lui la porţile acelui oraş[709].

Mihai trecuse peste munţi la 5 octombrie pe cărările ciobanilor cu o parte din oşteni, iar artileria şi bagajele trec pe valea Buzăului şi se unesc cu el peste câteva zile[710]. Saşii din Braşov îi trimet o solie, nehotărâţi de partea cui să stea şi domnul le spuse ironic: „Văd că voi vă temeţi şi de mine şi de principele vostru, desigur nu fără motiv. Mă mulţumesc cu făgăduielile voastre, măcar să fiţi statornici"[711].

Peste câteva zile, secuii se înrolară în oastea domnească chemaţi de căpitanii unguri ai lui Mihai, cu făgăduiala redării vechilor privilegii. „Să nu lase să treacă prilejul, să părăsească pe acel popă femeiesc al lor (cardinalul)", spuneau oamenii lui Mihai. Secuii nu se învoiesc decât după ce le jură Mihai şi le dă în scris că va dărâma cetatea Varhely ridicată de Ioan al II-lea Zapolia spre a-i asupri[712]. Saşii din Braşov fură miraţi când văzură că nu numai Mihai, dar şi cei mai mulţi boieri aveau cu ei pe soţiile şi copiii lor, „ca şi cum ar voi să se mute pe vecie în Ardeal". Ei

[709] Analiza mişcării strategice a lui Mihai la gen. R. Rosetti, *Evoluţia strategiei la Români*, în Acad. Rom., ist. ser. III, tom. XIV, 1033, 85–92.

[710] Ibidem, p. 88.

[711] Cronica lui Simon Massa în *Quellen zur Geschichte de Stadt Brasso*, V, p. 283–4.

[712] Miles, op. cit., p. 240 şi Szamosközy, în *Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 301–2.

lămuresc că au făcut aşa, pentru că Ţara Românească rămăsese deschisă fără oaste de apărare. „Mihai, scrie un sas, lăsase însă în ţară pe mama sa, Teodora, o matroană evlavioasă, la mănăstirea numită Cozia [...] căci nu voise să-şi părăsească patria şi sfătuise pe fiul ei să renunţe la Ardeal, căci îşi va lăsa gâtul acolo"[713].

La 16/26 octombrie Mihai uni cele două oştiri ale lui la Tălmaci şi porni asupra Sibiului[714], în faţa căruia soseşte a doua zi, dând ochii cu oastea cardinalului. Atunci se prezintă în tabăra lui Mihai nunţiul papii, Malaspina, încercând să mijlocească pacea şi să convingă pe domnul român să se retragă. Mihai îi răspunde că n-a venit mânat c. dorinţa de dominaţie, nici de sete de sânge creştinesc, fiind hotărât să verse numai pe cel turcesc, că lui îi ajunge Ţara Românească, în care cu o singură arătură şi semănătură se nasc grâne, n-are nevoie de Ardeal pentru dânsul, dar a venit cu ştirea şi cu îndemnul împăratului. Andrei Bathory l-a ameninţat şi l-a somat să plece din ţară, s-a unit cu turcul, pe când el era hotărât să trăiască şi să moară ca duşman al turcilor[715].

A doua zi nunţiul fu oprit în tabăra lui Mihai şi bătălia de la Şelimber avu loc (18/28 octombrie 1599). Oastea domnului Ţării Româneşti era superioară la număr oştirii ardelene, cuprinzând vreo 20 000 de oameni, din care sâmburele îl formau cei 4–5000 de mercenari unguri şi cazaci (împăratul, cum am văzut, nu mărise solda acordată la început), la care se adăugau cetele de haiduci balcanici, oastea de ţară din Oltenia şi Secuii trecuţi de curând de partea domnului[716]. Oastea cardinalului strânsă în grabă era compusă din contingentele comitatelor şi ale oraşelor, vreo 9000 de oameni, plus nobilimea ardeleană, care a rămas în rezervă şi n-a luat parte la luptă. Mihai ocupase satul Şelimber sprijinit pe înălţimea Türkenhügel şi-şi aşezase oastea pe două linii. În prima linie, la stânga era

[713] Miles, op. cit., p. 241.

[714] Gen. R. Rosetti, op. cit., p. 89.

` Raportul lui Malapsina, în Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 511–516.

[716] Szamosközy dă ca număr minim al oştirii lui Mihai cifra de 20 000 care, de la un adversar, trebuie primită (*Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 305). Polcovnicul cazac Walowski din oştirea lui Mihai socoate în raportul său că erau sub conducerea domnului 4000 de poloni (citeşte cazaci), 2500 moldoveni, 5000 oastea de ţară cu boierii, nu arată însă numărul secuilor (erau însă 1000, o ştim de la Miles, op. cit., p. 248) şi a mercenarilor unguri şi a celor „liberi" (haiduci). Nu vom greşi, dacă vom socoti, după mijloacele financiare, de care dispunea Mihai, la 6–7000 numărul acestor două din urmă oşti împreună. Totalul ar fi deci 18 000–20 000 de oameni.

Baba Novac cu haiducii balcanici, la centru Mako cu cavaleria de mercenari unguri şi cazaci, la dreapta aga Leca din Tâncăbeşti cu sârbi şi moldoveni. Pe linia a doua se afla Mihai cu oastea de ţară, boieri şi secuii. Andrei Bathory aşezase oastea sa între Sibiu şi râul Cibin, pe trei linii (ultima fiind formată de nobilime) şi a dat comanda generală nobilului ardelean Gaspar Corniş.

Lupta începu la orele 9 dimineaţa şi a ţinut până la 4 după amiază în chip confuz; atacul îl începu Baba Novac, urmat de mercenarii din centru. După un prim succes, contraatacul ardelean respinge trupele lui Mihai, urmează iarăşi un atac al românilor, după care intervine a doua linie ardeleană. În această clipă lupta părea pierdută pentru români, care aveau stânga înfrântă. Atunci, după obiceiul său, Mihai intervine în persoană, adună ostaşii risipiţi, rugându-i să se poarte cum se cuvine cavalerilor. El intervine cu boierii şi curtea, linia a doua, şi dă atacul final, înfrângând cu totul trupele cardinalului. Gaspar Corniş e luat prizonier (cu bănuiala de trădare), iar Ştefan Lazăr, comandantul aripii drepte ardelene, e ucis în luptă. Andrei Bathory, care aştepta dincolo de Cibin pe o înălţime, cu câţiva nobili, fuge înainte de sfârşitul bătăliei, îndreptându-se spre Carpaţii Moldovei. În câteva ore soarta Ardealului întreg se hotărâse şi domnul român de dincolo de munţi era acum stăpânul lui[717].

La 1 noiembrie s.n. Mihai îşi făcu intrarea în Alba Iulia. Era călare pe un cal roib, îmbrăcat cu o manta albă pe care se vedeau cusuţi cu fir de aur chipuri de şoimi. Avea o tunică din aceeaşi materie şi ciorapi de mătase albă, sabia îi atârna pe latură, era bătută cu pietre scumpe, în cap avea o cuşmă împodobită cu pene de cocoş. Alături de el mergeau 8 cai cu podoabe aurite şi opt slujitori pe jos frumos înveşmântaţi, urmau apoi trâmbiţaşii, ce cântau după obiceiul turcesc şi după aceea orchestra lăutarilor ţigani cu capul gol, cântând din scripcă. Steagurile duşmane luate în luptă erau duse pe laturi, plecate la pământ şi apoi urmau boierii şi ostaşii[718].

---

[717] Analiza izvoarelor, la Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 5–20, analiza tactică, Gen. R. Rosetti, *Evoluţia tacticei*, în Acad. Rom. ist., ser. III, XII, p. 21–25 şi acelaşi, *Essais sur l'art militaires des Roumains*, p. 98–100 (cu o schiţă). Izvoare mai însemnate, raportul lui Malapsina (Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 511–516), rapoartele solilor lui Mihai la Praga (Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 475–476) şi povestirea polcovnicului Walowski din oastea lui Mihai (Veress, op. cit., V, p. 332–340), pe larg la Szamosközy, în *Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 322–341.

[718] Szamosközy, op. cit., p. 348–349.

În acest timp fostul stăpânitor al Ardealului găsea o moarte cumplită în fuga sa spre graniţele Moldovei. Secuii ridicaţi în favoarea lui Mihai îl pândeau, însoţitorii săi se risipiseră şi unii din ei izbutiseră să scape în Moldova, alţii fură ucişi. În mai multe rânduri cardinalul izbutise să scape din mâinile cetelor de secui care îl urmăreau peste tot. Ajuns în locuri sălbatice, pe cărările munţilor, fu surprins în coliba unui păstor şi ucis cu cei doi însoţitori ai lui[719]. Capul lovit de barda ucigaşilor e adus la Alba Iulia şi pus pe masă în faţa lui Mihai; se zice că doamna Stanca, văzându-l, ar fi izbucnit în plâns: „Săracul popă, săracul popă!", cuprinsă de o presimţire că aceiaşi soartă era pregătită şi domnului român[720]. După sfatul lui Teodosie logofătul, corpul cardinalului fu căutat şi adus pe un car acoperit cu crengi de brad la Alba Iulia şi i se făcu o înmormântare regească, urmată de Mihai pe jos şi cu făclie aprinsă în mână[721]. Înainte de înmormântare, nunţiul Malapsina pusese pe pictorul Nicolae din Creta să înfăţişeze capul mortului lovit de bardă, aşa cum fusese adus în Alba Iulia[722].

Trecutul părea înmormântat şi pentru Mihai se punea o grea problemă: după ce fusese cucerită, Transilvania trebuia acum cârmuită.

[719] Ibidem, p. 350–361, cf. şi Veress, *Documente*, V, p. 358–359.
[720] W. Bethlen, *Historia de rebus Transyl.*, ed. Sibiu, IV, p. 461–463.
[721] Szamosközy, op. cit., p. 368–370.
[722] Ibidem, p. 370.

ARDEALUL SUB CÂRMUIREA LUI MIHAI VITEAZUL

Noua cârmuire. Cârmuirea lui Mihai Viteazul în Ardeal a ţinut 11 luni şi s-a lovit, cum era firesc în aceste împrejurări unice din istoria noastră, de probleme foarte grele. Ardealul stetea în faţa noului stăpânitor cu o organizaţie nobiliară şi o dietă, cu oraşe libere, cu legile şi orânduirile sale, deosebite de cele din Ţara Românească, streine pentru Mihai.

Faţă de nobilimea din Ardeal şi de oraşe Mihai se intitula: „voevod al Ţării Româneşti, consilier şi locţiitor al împăratului pentru Ardeal, căpitan general al oştirilor imperiale pentru părţile din afara Ardealului, supuse lui[723]", dar faţă de ai lui în hrisoavele slavone şi chiar în scrisoarea către vecinul său din Moldova, Ieremia Movilă, nu se sfia să se intitulează „Domn din mila lui Dumnezeu al Ţării Româneşti şi al Ardealului"[724]. Nobilii ardeleni ştiau bine că el era adevăratul stăpân, în hotărârile dietei e numit „principele nostru milostiv", „milostivul nostru domn"[725]. moldovenii şi muntenii i-au zis *crai*, rege, ca urmaş al regilor Ungariei[726].

Guvernul sau sfatul princiar din Alba Iulia avea un caracter mixt, era alcătuit din câţiva nobili unguri, pe care Mihai îi socotea credincioşi, dar şi dintr-un număr de boieri munteni aduşi de domn în capitala Ardealului. Dintre unguri erau episcopul Napragyi cancelar, Gaspar Corniş, Moise Szekely mare general şi Ştefan Czaki, iar dintre boieri, Stoica din Strâmba fost vistier în Ţara Românească, devenit mare postelnic pentru

[723] D. e. *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 452.

[724] Stoica Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul ca domn al Ţării Rom., Mold. şi Ard.*, extras din Revista p. ist., arh. şi filo., 1916 şi P.P. Panaitescu, op. cit., p. 93.

[725] *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 430, 521.

[726] Hrisovul lui Radu Mihnea din 1614, P.P. Panaitescu, op. cit., p. 161–164 şi Miron Costin, *Opere complete*, ed. V.A. Ureche, I, p. 444.

Ardeal şi Bărcan vistiernic[727]. După cucerirea Moldovei, Czaki fu înlăturat din sfat, în care se ivesc în schimb comisul Leca, Teodosie logofătul şi banul Mihalcea[728]. Acesta din urmă purta titlul de „delegat plenipotenţiar al ilustrului domn Mihai la statele şi ordinele ardelene"[729], reprezentantul domnului faţă de cele trei naţiuni privilegiate (nobili, saşi şi secui). Şpanii comitatelor rămâneau în scaunele lor, dar trebuiau să ţie seamă de căpitanii lui Mihai din cetăţi, aga Leca la Gherla şi Chioara[730], căpitanul Farcaş la Făgăraş[731], unde erau pârcălabi Badea stolnicul Grădişteanu şi Iani comisul din Coşeşti, la Gurghiu era căpitan Constantin stolnicul[732]. Căpitanii lui Mihai aveau în grije păstrarea ordinei în comitate împreună cu tistii (locţiitori), care adesea erau în conflict cu nobilimea ardeleană[733]. Domnul trimetea de la centru boieri munteni în diferite părţi ale Ardealului cu însărcinări militare, administrative sau financiare. Pe Sava armaşul îl trimetea să ia jurământul nobililor din părţile Bistriţii[734], Damian postelnicul şi Todor spătar mergeau să confişte averile nobililor fugiţi[735], Teodosie logofătul ridica sume de la Cluj şi Bărcan vistier de la Târgu Mureş şi de la Bistriţa pe seama guvernului central[736]. Banul Mihalcea lua măsuri la Bistriţa împotriva răufăcătorilor[737]. Era aşadar o supra administraţie boierească munteană deasupra şi alături de cea veche ardeleană rămasă intactă.

Această administraţie a lui Mihai în Ardeal era deosebită de cea din Ţara Românească. El a guvernat Ardealul cu oamenii lui, dar l-a socotit ca o ţară deosebită, n-a unit cârmuirea lui cu a celorlalte ţări ce le stăpânea. În Ţara Românească lăsase la plecarea lui ca locţiitor pe Dumitru vornic[738],

[727] L. Szádeczky, *Erdély és Mihály vayda története* 1595–1600, Timişoara, 1893, act românesc al lui Mihai dat din Făgăraş la 20 aprilie 1600, p. 335–336. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 691.

[728] St. Nicolaescu, op. cit., p. 23, 24, 27.

[729] Szádeczky op. cit., p. 301–303.

[730] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 163–164.

[731] Szádeczky, op. cit., 335–336.

[732] Hurmuzaki, *Documente*, XVI–1, p. 747; Veress, *Documente*, VI, p. 147.

[733] *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 433 şi 525.

[734] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 517–518.

[735] Ibidem, p. 496.

[736] Veress, op. cit., VI, p. 154–156 şi 159, Hurmuzaki, *Documente*, XVI–1, p. 758.

[737] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 600–601.

[738] Ibidem, p. 519–520.

dar imediat după intrarea în Alba Iulia Mihai a fost nevoit, la cererea boierilor, să trimită pe fiul său Nicolae în Ţara Românească, unde a guvernat deosebit, obţinând steag de domnie de la turci[739].

Divanul muntean al lui Nicolae Vodă era cel vechi, cu Buzeştii, Calotă mare ban, Dimitrie mare vornic, Andronie vistier, Şerban paharnic, Radu Florescu postelnic (în locul lui Preda Buzescu), Mandea comis şi bătrânul Miroslav fost logofăt[740]. Erau aşadar câte un mare postelnic român deosebit pentru Ardeal şi Ţara Românească, vistiernici deosebiţi, comişi deosebiţi, numai marele logofăt Teodosie era comun pentru ambele ţări. La trecerea între Ţara Românească şi Ardeal negustorii plăteau vamă ca între două ţări deosebite, căci Mihai întărise braşovenilor dreptul de a lua vamă pentru mărfurile ce vin din Ţara Românească sau sunt duse acolo[741].

Ni s-au păstrat din timpul cârmuirii lui Mihai în Ardeal numeroase privilegii şi scrisori de ale lui şi de ale sfetnicilor lui către nobili, oraşele şi autorităţile ardelene. Afară de privilegiile solemne scrise latineşte, cea mai mare parte a acestei corespondenţe e redactată în limba maghiară. Chiar scrisorile adresate de Mihai oraşelor săseşti sunt scrise în ungureşte, precum şi cele adresate oştenilor unguri, cazaci, români şi sârbi[742]. Mihai avea la Alba Iulia pe fostul secretar al lui Andrei Bathory, Iacobinus, care-i alcătuieşte toată corespondenţa. Domnul român a păstrat deci tradiţia ungurească din Ardeal. Dar încetul cu încetul se ivesc şi scrisori şi acte româneşti. Bărcan vistierul şi Teodosie logofătul dau chitanţe în româneşte pentru banii încasaţi de la oraşele Cluj, Bistriţa şi Târgu Mureş[743] Udrea banul scria Bistriţii tot româneşte, cerând provizii[744], asemenea scriau aceluiaşi oraş şi pârcălabii români din Făgăraş[745]. Însuşi

[739] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 163 şi Veress, op. cit., VI, p. 299.

[740] St. Nicolaescu, op. cit., p. 16–17. Acad. Rom. doc. XL/98 (Bucureşti, 12 ianuarie 1600) şi XL/91 (Târgovişte, 24 mai 1600). Arhiva Stat., secţ. ist., hrisoave din 26 ianuarie (pentru Calotă), 16 mai, 9 iunie, 25 iunie 1600 şi unul fără dată, toate din Târgovişte. Spătari sunt Balea, apoi Ioan.

[741] Szádeczky, op. cit., p. 326–327.

[742] Cf. Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 545–546. Scrisori ungureşti ale lui Mihai foarte numeroase în Hurmuzaki, *Documente*, XII, passim, Veress, op. cit., V şi VI, Szádeczky, op. cit., cf. şi *Anuarul institutului de Istorie Naţională*, Cluj, III, p. 543.

[743] Hurmuzaki, *Documente*, XVI–1, p. 758 şi Veress, op. cit., VI, p. 154–156 şi 159.

[744] Hurmuzaki, *Documente*, XVI–1, p. 763.

[745] Ibidem, p. 747.

Mihai dă hrisoave româneşti în Ardeal, unul pentru oraşul Râşnov, întărindu-i muntele Baiul[746], altul boierilor făgărăşeni din Sărata pentru satul Săracineni[747]. În acesta din urmă se face hotărnicia după obiceiul românesc cu 12 boieri jurători. Această pătrundere a limbii române în administraţia Ardealului alarmează nobilimea ungurească şi pe saşi şi în dieta de la Alba Iulia din iulie 1600 se hotăreşte: „(art. 20) S-a întâmplat ca unor nobili să li se aducă scrisori de ale măriei tale (Mihai), dintre care unele scrise sârbeşte (slavoneşte), altele româneşte, din care pricină n-au putut înţelege din ele porunca şi voia măriei tale. De aceea am hotărât ca astfel de scrisori către nobilime să se scrie sau ungureşte sau latineşte. Cine va umbla la nobili cu scrisori scrise în limba română sau sârbă, să fie prins şi adus prins la măria ta"[748]. Măsurile drastice amintite arată că nu era vorba numai de neînţelegerea limbii, ci şi de teama ca limba supuşilor să nu ia locul, la cârmuirea ţării, celei maghiare. De aceea sunt indicii că teama nunţiului Malaspina ca Mihai să nu guverneze în Ardeal „româneşte"[749] să nu fi avut oarecare temei.

Dietele ardelene sub Mihai Viteazul[750]. Principala instituţie politică ardeleană de care avea să ţie seamă Mihai era dieta sau comiţiile, formate de cele trei naţiuni privilegiate, nobilii, saşii şi secuii. Dieta hotăra impozitele, chestiunile de moşii, ordinea internă şi era de fapt o adunare legislativă. În timpul scurtei lui domnii în Ardeal, Mihai, silit de nevoie de bani, a adunat de trei ori dieta, prima oară la Alba Iulia între 20 şi 28 noiembrie 1599, a doua oară la Braşov între 12 şi 15 martie 1600 şi a treia oară tot la Alba Iulia între 20 şi 27 iulie 1600.

Hotărârile primei diete cuprind 20 de puncte[751], precedate de un preambul cu mulţumiri către Dumnezeu, pentru că a adus pe Mihai ca apărător împotriva păgânilor, „ca să ne fii principe milostiv pentru binele

[746] Ibidem, p. 757.

[747] Szádeczky, op. cit., p. 331–336.

[748] *Monum. comit. Trans.*, IV, p. 526.

[749] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 514.

[750] Hotărârile dietelor ardelene sub Mihai Viteazul sunt documente esenţiale pentru înţelegerea cârmuirii lui în Ardeal. Datoresc traducerea textului maghiar amabilităţii d-lui prof. A.P. Todor, căruia îi aduc aci mulţumirile mele. Textul inedit al hotărârilor dietei de la Braşov mi-a fost comunicat după manuscrisul din Arhivele din Cluj de d-l Şt. Meteş, directorul Arhivelor regionale, căruia de asemenea îi exprim mulţumiri.

[751] *Monumenta comitialia regni Transylvaniae*, IV, p. 429–437.

întregii creştinătăţi". Cele trei naţiuni roagă pe Dumnezeu ca Ardealul să rămâie „sub purtarea de grije harnică şi milostivă a domniei tale". Hotărârile luate privesc mai ales mijloacele financiare, hrana şi aprovizionările cerute de domn pentru oastea lui. „Deşi ţara e aşa de pustiită şi stricată, cum o vede măria ta", totuşi „pentru rămânerea patriei noastre în unire cu creştinătatea", votează un impozit de 6 florini pe poartă, îndoit de cât fusese până acum. Trei florini se va da în termen de 25 de zile şi restul peste 50 de zile. Nimeni, nici nobilii, nici negustorii, nici sârbii, nici domeniile principelui, afară de satele arse în război, nu vor fi scutite, şpanii vor excuta impozitul reţinând iobagii celor răi platnici (art. 3–4). După aceea se va da nutreţ pentru oaste, câte 8 baniţe de făină de grâu şi 8 de ovăz de fiecare poartă. Vitele să fie rechiziţionate după anume preţ. Singuri secuii, pe care domnul voia să-i câştige de partea lui, sunt scutiţi şi dieta observă: „Am înştiinţat pe măria ta că ovăzul creşte la secui, dar cum va fi voia măriei tale, ne vom supune". Dieta cere însă ca domnul să nu renunţe la vechiul impozit, „frigerea boului", pentru domnie nouă, când Secuii trebuie să dea principelui un bou din 6. Sunt scutite de aprovizionarea oştirii oraşele Cluj, Aiud şi Turda, „care sunt în drumul mare al ţării" (art. 1 şi 2). În schimbul acestor contribuţii, dieta cere domnului să depuie jurământ pentru păstrarea privilegiilor (art. 20), „să ne ţie pe noi şi ţara în toate privilegiile, libertăţile, legile şi scrisorile vechi", ceea ce Mihai admite, anulând numai toate donaţiile făcute de Sigismund Bathory (art. 14). Secuilor li se confirmă prin dietă vechile privilegii răpite de principii ardeleni (art. 2). Grija nobilimii era mai ales păstrarea proprietăţilor şi a iobagilor, de aceea dieta cere insistent ca moşiile confiscate de la nobili să se restituie (art. 8), iar moşiile celor căzuţi în luptă să se lase urmaşilor (art. 9). Se precizează că tistii administraţiei domneşti luaseră de la nobili moşiile Bolia şi Mănărade (art. 12). Se constată că iobagii nu vor să mai asculte de stăpâni şi fac multe răscoale. Domnul e rugat „să vestească ca toţi iobagii să asculte şi de acum înainte de domnii lor, ca mai înainte şi să le fie supuşi, aşa încât darea măriei tale şi aprovizionarea oştirii s-o putem aduna". Iobagii fugiţi să fie readuşi şi pedepsiţi, să nu fie reţinuţi nici în oştire, nici în oraşe, nici în secuime, fie că sunt români, saşi sau unguri (art. 6, 10, 13, 17). Pentru unii nemeşi fugiţi se cere iertare de la domn (art. 16), însă în genere cei nesupuşi sau prădalnici vor fi pedepsiţi (art. 11, 15).

Se cer apoi măsuri împotriva încartiruirii soldaţilor în casele nobililor, a acelor care prădă în mahalale şi iau rechiziţii fără plată, a poştelor domneşti ce iau caii sau carele oamenilor (art. 7, 18, 19).

Peste tot se vede grija ca noua stăpânire să nu însemne cumva o primejduire a intereselor materiale ale claselor privilegiate din Ardeal.

A doua dietă, din Braşov (martie 1600)[752], votează o nouă contribuţie generală a întregului Ardeal de 4 florini pe poartă. Se hotărăşte oprirea exportului grâului ardelean, cu excepţie pentru Ţara Românească şi Ungaria imperială (art. 4). Dieta hotărăşte din nou, faţă de plângerea generală a nobilimii, să se poruncească cu străşnicie ca toţi iobagii să fie supuşi, să asculte de stăpâni şi să nu fugă de pe moşiile lor, sub pedeapsă cu moarte (art. 5).

Cele mai interesante hotărâri sunt însă cele luate de dieta din Alba Iulia, în iulie 1600[753], când Mihai încearcă o serie de reforme sociale, pe când anarhia militară din Ardeal era în creştere[754].

Cele trei stări roagă şi acum pe Dumnezeu „să binecuvânteze pe măria ta pentru pornirea bună şi sentimente milostive faţă de noi, să dea putere şi sprijin măriei tale ca să fim mereu în pace şi să rămânem sub cârmuirea măriei tale". Un nou impozit de 6 florini plătibil în două rate la distanţe de 20 de zile e pus asupra ţării (art. 1), scutindu-se moşiile prădate (art. 16), nu însă domeniile prinţului şi ale cetăţilor (art. 22). Nobilimea va fi gata în arme pentru luptă (art. 2), ca şi noii proprietari împroprietăriţi de Mihai (art. 13) şi sârbii din Ardeal (art. 17). Măsuri tot mai severe se iau împotriva abuzurilor oştenilor care prădă în bande în tot Ardealul, împreună şi cu unii nobili (art. 4, 6, 7, 10). Se cere ca şi căpitanii români să fie supuşi jurisdicţiei ţării (art. 26). Cele mai importante preocupări ale dietei privesc pe iobagi, se repetă hotărârile de la Braşov ca ei să fie supuşi şi să nu poată fugi; cei fugiţi să fie aduşi înapoi, observându-se că mulţi din ei se pun sub protecţia boierilor munteni (art. 3, 11, 12). *Dar pentru prima oară în istoria Ardealului se iau, la cererea domnului, măsuri pentru îmbunătăţirea stării ţăranilor români.* Nu numai pedepse pentru nobilii care vor maltrata sau vor omorî pe iobagi (art. 15), dar se ia

[752] Originalul hotărârilor cu semnătura lui Mihai Viteazul, în Arhivele Statului din Cluj, (15 martie 1600), comunicat de d. Şt. Meteş.

[753] *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 521–529.

[754] Vezi mai jos, p. 174–175.

măsura, ca, așa cum „poftești măria ta stăpânul nostru [...] satele ungurești și săsești să îngăduie pășunat liber în locurile și în hotarul necultivat satelor românești ce sunt hotarnice cu ele [...] cu toate că plata dării ar suporta-o în chip egal". Nobilii declară că această măsură dictată de domn a dat naștere la abuzuri, li s-au păscut semănăturile și fânețele, s-au ars aracii de la vii și împrejurimile. „Totuși, pentru cinstirea cererii măriei tale [...] hotărâm ca toate satele din comitate, atât ungurești, cât și săsești, să dea satului românesc, precum și satele românești altor sate românești pășunat liber cailor, boilor, juncilor și porcilor, afară de oi". (Asemenea și în ținutul săsesc) (art. 23). Pe lângă acest important articol, se mai adaugă „cealaltă dorință a măriei tale, ca persoanele preoților români să nu fie silite la munca cea de obște" (adică să fie privilegiați și să nu fie duși la muncă în rândul iobagilor). Dieta hotărăște: „și în această privință am cinstit și am împlinit dorința măriei tale, ca preoții români să fie scutiți pretutindeni de astfel de slujbe" (art. 24). *Rămâne deci ca un fapt istoric intervenția în dietă a lui Mihai Viteazul, ca român, pentru țăranii și preoții români din Ardeal.*

Alt articol privitor la preoții români prevede ca satele în care aceștia ar fi găsiți recăsătoriți să fie amendate cu 200 de florini cu prilejul vizitației vlădicăi de la Alba Iulia și spanii vor avea grije de aceste amende (art. 31). Celelalte articole privesc corespondența oficială românească, de care am vorbit (art. 20), confiscări de moșii de la nobili făcute de noua cârmuire, pentru care se cere înapoierea (art. 27, 28) și se menționează în special că „în timpul când eram cu domnii boieri în Moldova (adică cu prilejul cuceririi Moldovei de Mihai), boierii români au făcut plângeri mincinoase asupra nemeșilor și pe temeiul lor au pus mâna pe moșiile lor [...] Ne rugăm de măria ta să poruncească domnilor boieri să nu se amestece în astfel de lucruri [...] să nu ne turbure pe noi în așezămintele noastre" (art. 8). Acest articol dezvăluie o întreagă stare de lucruri, încercarea boierilor munteni de a pune mâna pe moșiile nobililor unguri din Ardeal.

În sfârșit, dieta oprește exportul de vite (art. 21) și cere domnului o nouă organizare a vămilor Ardealului (art. 25), de care, bineînțeles, nobilii vor fi scutiți (art. 29). Măsura luată de Mihai de a numi voievozi ai țiganilor din Ardeal e anulată de dietă (art. 30) pe temeiul unei hotărâri mai vechi care desființase această demnitate țigănească. Hotărârile acestei diete arată pe de o parte începutul opoziției nobilimii, pe de alta

încercarea domnului, sfioasă deocamdată, de a schimba ceva din orânduirile seculare ce apăsau asupra românilor. Poate, dacă stăpânirea lui s-ar fi prelungit, ea ar fi luat forme mai precise. În scrisoarea lui Mihai către ducele Toscanei găsim această frază semnificativă: „Vedem nestatornicia şi făţărnicia ardelenilor (nobili), căci nu erau încă întărite aşezămintele provinciei şi duşmanii pândeau din toate părţile"[755].

Proprietatea şi clasele sociale. Nu trebuie însă să credem că, dacă din simpatie pentru români Mihai era împins să facă ceva pentru soarta lor, el s-ar fi gândit să cârmuiască Ardealul cu românii ardeleni. Ţărănimea nu era pe atunci nicăieri o pătură, pe care să se sprijine o cârmuire politică şi nici nu reprezenta o putere economică. De aceea Mihai a cârmuit Ardealul şi cu boieri din Ţara Românească, dar s-a sprijinit mai ales pe nobilimea maghiară, pe oraşele săseşti şi pe secui, elemente politice reprezentând şi puterea economică din ţară. Mihai a păstrat deci vechile privilegii de proprietate şi de scutire ale celor trei naţiuni din Ardeal. El însuşi avea la îndemână domeniile coroanei din Ardeal, în stăpânirea cărora a intrat imediat[756]. În al doilea rând, printr-un decret ratificat de dietă, domnul român anulează toate daniile de moşii ale lui Sigismund Bathory, „prin dreptul de război (jus belli)[757]", aşa că un număr însemnat de moşii rămân la dispoziţia lui, din care Mihai poate şi el să dea credincioşilor săi. Observăm însă că acest drept, la care se adaugă cel de a confirma vechile proprietăţi, îl exercită mai ales în favoarea nobilimii ardelene, pe care caută s-o câştige în acest chip, chemând chiar înapoi cu făgăduieli pe nobilii fugiţi peste graniţă[758]. Nenumărate sunt confirmările şi daniile de moşii ale lui Mihai pentru nobilii unguri din Ardeal în toate comitatele[759]. Interesantă este în această privinţă dania acordată lui Matei Perusith, care-i slujise în Ţara Românească, la Brăila şi mai ales „în memorabila luptă din strâmtoarea Călugărenilor, în ţara noastră transalpină, cu oştile lui Sinan paşa"[760]. Fabio Genga, un italian fost slujitor al Batoreştilor, primeşte în dar de la Mihai 17 moşii în Hunedoara,

[755] *Luptele lui Mihai Viteazul*, ed. Asociaţiei, p. 31.

[756] Hotărârile dietelor, citate mai sus, p. 161–164.

[757] Szádeczky, op. cit., p. 321.

[758] Veress, *Documente*, VI, p. 129–130.

[759] Szádeczky, op. cit., p. 321, 325 şi Veress, op. cit., V, p. 272, 283, 288–289, 295–298 etc.

[760] Szádeczky, op. cit., p. 338–339.

confiscate de la niște nobili[761]. De asemenea orașele săsești și celelalte orașe din Ardeal căpătară de la Mihai confirmarea privilegiilor lor, avem privilegiile lui Mihai pentru orașele Brașov, Bistrița, Cluj, Sibiu și Târgu Mureș[762]. În privilegiul pentru brașoveni, Mihai scrie „dorind noi să păstrăm pe toți supușii noștri în dreptele lor prerogative și libertăți și să silim pe toți să le respecte în chip inviolabil [...]"[763], ceea ce înseamnă păstrarea tuturor drepturilor privilegiaților.

Secuii se bucurară de grija deosebită a lui Mihai, ei alcătuiau o țărănime organizată militărește, pe care se bizuia domnul încă de la intrarea lui în Ardeal. De aceia privilegiile lor înlăturate sub Batorești au fost înnoite de Mihai, care amintește în diploma lui de orânduirile regelui Matei Corvin și le redă dreptul de autonomie, scutire de impozite, organizare militară deosebită, stăpânirea pământului cu drept de moștenire[764]. Dintre toți acei care s-au bucurat de dărnicia domnului român, singurii care n-au răspuns cu batjocură, cruzime și trădare au fost acești țărani secui; până în ultima clipă, după înfrângerea de la Mirăslău, au rămas în arme neclintiți alături de domn.

Dacă Mihai înțelegea să întărească vechea organizare a stărilor sociale ardelene, boierii români din Țara Românească nu vedeau lucrurile la fel. Am văzut cum ei au silit pe domnul lor să nu dea țara cucerită de dânsul împăratului, pentru că văzuseră că țara lor era deschisă și nesigură, pe când Ardealul era o cetate în care așezările și moșiile puteau fi apărate. Desigur, cu străvechea lor sete de pământ, moștenită de la strămoși, nu se putea ca învingătorii să nu încerce să tragă folos din această izbândă; folos pentru ei însemna moșii. De aceea, vedem pe boierii români descălecând în Ardeal, alcătuind acolo un sfat domnesc, luând în mână căpităniile cetăților. Cu prilejul cuceririi Moldovei, pârâsc pe nemeșii ardeleni și pun mâna pe o parte din moșiile lor, cum se vede din interesanta plângere a dietei din Alba Iulia. Vor fi fost multe acte de proprietate ale boierilor munteni în Ardeal dar ele au pierit odată cu Mihai. Totuși avem, de pildă

[761] Veress, op. cit., VI, p. 3.

[762] Veress, op. cit., p. 286–288 și VI, p. 14 și 58–59, Hurmuzaki, *Documente*, XVI–1, p. 755, Szádeczky, o.c., p. 326–327.

[763] Szádeczky, op. cit., p. 326.

[764] Ibidem, p. 313–315 și Veress, op. cit., V, p. 268–269 și VI, p. 46–50, *Anuarul Inst. de Ist. Nat.*, Cluj, III, p. 544–545.

dania domeniului Jeciu, fost al lui Sigismund Bathory, dăruit dę domn armaşului Sava[765]. Banul Mihalcea primi în dar Uioara şi alţi boieri fură de asemenea împroprietăriţi în Ardeal. Fostele domenii ale arhiducesei Maria Christerna fură împărţite de Mihai aceluiaşi Mihalcea şi lui Stoica postelnicul[766]. Episcopul Napragyi spunea mai târziu că Mihai „a distribuit românilor de la curtea lui, moşii mari, cetăţi şi castele" în Ardeal[767]. Solii imperiali scriau că aceasta e pricina pentru care boieri sfătuiesc pe Mihai să nu dea ţara împăratului[768]. De aceea nu e de mirare că unii din sfetnicii lui Mihai îl sfătuiau să taie toată nobilimea maghiară adunată în dietă, să le ia moşiile şi vitele. Cronicarul ungur Szamosközy învinuieşte pe Mihai că voia „să stârpească pe nemeşii din Ardeal, ca să rămâie numai românii şi sârbii"[769]. Cronicarul ştie că sfatul venea de la boieri, în primul rând de la banul Mihalcea şi că „toţi ceilalţi boieri l-au îndemnat să facă acest lucru". Singur Radu Buzescu „împotriva tuturor boierilor" (într-altă versiune şi Stoichiţă din Strâmba) sfătuieşte pe domn să nu facă aşa ceva. Episcopul catolic Napragyi îndemna şi el pe domn, din ură pentru calvini, să-i taie, însă au intervenit nunţiul Malaspina şi mitropolitul Dionisie Rally şi astfel au scăpat nemeşii de primejdia ce-i păştea[770]. Pentru nobilimea ardeleană ameninţarea cea mai grea nu venea de la românii ardeleni, care nu erau un element politic, ci din partea boierilor de peste munţi, care se sileau să le ia locul şi averile.

Cât priveşte ţărănimea românească din Ardeal, ea a fost ajutată de Mihai, dar nu i-a dat o prea mare importanţă, cum nici nu putea să aibă pe atunci. Se zice că înainte de cucerirea Ardealului, domnul român ar fi trimis în ascuns călugări şi preoţi din ţară peste munţi în satele româneşti, dând de ştire de sosirea sa şi sfătuindu-le să se scoale asupra nobililor[771]. Fapt este că trecerea munţilor de către un domn român a aprins o mare nădejde în sufletele chinuite ale iobagilor şi a fost semnalul unei răscoale ţărăneşti. Cronicarul ungur Szamosközy scrie: „Vestea luptei nenorocite (de la Şelimber) a străbătut repede în toată ţara, neamul românilor ce

[765] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 528–529.
[766] Ibidem, p. 618–619 şi 779.
[767] Ibidem, IV–I, p. 287.
[768] Ibidem, XII, p. 619.
[769] Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 119, 127.
[770] Ibidem, şi p. 138.
[771] Szamosközy, în *Mon. Hung. hist. scriptores*, XXVIII, p. 344.

locuește în satele Ardealului a făcut o conspirație și s-a unit cu conaționalii lor veniți de dincolo și s-au ridicat în toate părțile. Întemeiați pe încrederea ce le-o da un principe din neamul lor [...] năvăleau în casele nobililor, prădau moșiile lor, ucideau pe fugari și făceau tot felul de fapte îngrozitoare, neauzite și nemaivăzute. Astfel au pierit Francisc Teke din comitatul Turdei și Ladislau Boronkay și alți mulți bărbați nobili și însemnați"[772]. În mintea lor lucea încă nelămurit, instinctiv, gândul unei solidarități de neam cu cei ce veneau cuceritori de dincolo. Dar Mihai n-a vrut și n-a putut să-i libereze, nu era de așteptat așa ceva pentru vremea lui. De aceea răscoala iobagilor a fost reprimată și un agent imperial putea spune: „Dacă nu sunt mulțumiți de dânsul românii ce locuiesc în Ardeal, judece oricine, cum poate fi cu ceilalți"[773]. Dacă nu l-au iubit ai lui, cum puteau să-l iubească ceilalți?

Politica financiară. Dietele ardelene votaseră la cererea lui Mihai impozite foarte grele asupra tuturor claselor sociale și de trei ori în același an aprobaseră impozite al căror total se ridica la 16 florini de cap de familie, pe când înainte nu se plăteau decât 3 florini pe an[774]. Cronicile săsești socotesc acest impozit „nemaiauzit"[775] și nobilii se plâng că impozitul va aduce țara la disperare[776]. Când Mihai convoacă la sfârșitul lui august 1600 a patra oară dieta în timp de un an, desigur pentru un nou impozit, nobilii se răscoală și cheamă pe Basta în Ardeal. Aceasta a fost adevărata pricină a pierderii Ardealului de către Mihai și nu vreun motiv de ură națională.

Ardealul era o țară săracă după cinci ani de război neîncetat cu turcii, pe de altă parte Mihai avea nevoie urgentă de bani pentru oastea lui de mercenari, care costa foarte scump. Țara Românească nu mai putea da nimic, Ardealul trebuia acum s-o întreție și pe aceasta. Ceea ce era mult mai grav, împăratul, ca să exercite o presiune asupra domnului român pentru cedarea Ardealului, îi tăiase pensia pentru oastea de mercenari și toate soliile lui Mihai la Praga sunt pline de cereri disperate de bani[777].

---

[772] Ibidem, p. 343.

[773] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 740.

[774] Vezi mai sus p. 162–163, hotărârile dietelor.

[775] Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 290.

[776] *Mon. Comt. Trans.*, IV, p. 505.

[777] Vezi mai jos, capitolul XV.

Este sigur că impozitele uriaşe votate de dietele ardelene sub Mihai au rămas în mare parte pe hârtie, căci altfel n-ar fi rămas oştirea neplătită, cum a fost de fapt după Şelimber. Abia sosit în Ardeal, Mihai e silit să înceapă un sistem de împrumuturi de la oraşe, un fel de impozit deghizat. Astfel la 4 noiembrie 1599 cere împrumut 6000 de florini oraşului Cluj, la 14, 1000 de florini oraşului Târgu-Mureş, apoi altă mie de la Orăştie şi tot atâtea la Bistriţa, 10 000 la Sibiu[778]. Cheltuiala de drum a solilor trimişi la Praga (1000 florini) era şi ea în socoteala oraşului Cluj[779]. Pe lângă aceasta, se cer zilnic de domn tot felul de rechiziţii, provizii, lemne, postav, căruţe, vin, ceapă, ovăz pentru cai şi fireşte arme, tot oraşelor[780]. La sosirea sa la Alba Iulia Mihai e nevoit să ceară primăriei din Cluj până şi „un val de pânză de bumbac pentru soţia lui Mihai Vodă, spre a-şi face din ea saltea şi pernă"[781]. La curtea din Alba Iulia se face în pripă o nouă socoteală a porţilor, pentru stabilirea impozitelor din tot Ardealul[782].

De mare însemnătate pentru studiul finanţelor Ardealului sub Mihai sunt catastifele vistieriei domneşti din Alba Iulia, scrise româneşte de vistiernicul Dumitru[783]. Primul catastif din 11 noiembrie 1599 are birurile judeţelor, 14 424 de porţi, deosebit saşii cu 20 000 taleri, vămile: la Bran, la Braşov, la Sibiu, *dijma crăiască* pentru iobagi, plătită de nemeşi (15 468 taleri), impozitele popilor saşi, minele de argint şi de aur la Zlatna, închiriate italianului Moralto, ocnele de sare în număr de opt, *harmiţedurile* pe negoaţe (tricesime, 130) în număr de 20. Acestea erau veniturile prezumate de Mihai la sosirea sa în Ardeal. Al doilea catastif, fără dată, arată un total efectiv la venituri de 95 653 de taleri, în care intră veniturile comitatelor şi ale oraşelor (Sibiul şi Braşovul împreună 27 000 de taleri, mai bine de un sfert din total) şi sumele ridicate deosebit în ţinuturi de boierii Stoica vistier, Mihai cămăraşul, Sava armaşul, Gheorghe Raţ. Întreaga sumă trece la cheltuieli pentru plata lefegiilor (95 653 taleri). În acest catastif de cheltuieli găsim în dreptul fiecărei trupe

[778] Veress, op. cit., V, p. 271 şi 281 şi Hurmuzaki, *Documente*, p. 485–486 şi 734.

[779] Şt. Meteş, *Domni şi boieri români la Cluj*, 1935, p. 8 (9 noiembrie 1599).

[780] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 494, 503, 505, 543, 557–8 şi XV–1, p. 749 şi 668, Z. Balş în *Revista Arhivelor*, I, p. 226.

[781] Şt. Meteş, op. cit., p. 16–17.

[782] *Mon. comit. Trans.*, IV, p. 437 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 976.

[783] N. Iorga, *Documente nouă relative la Petre Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în Acad. Rom. Mem. Ist. ser. II, XX (1890), p. 30–35.

suma plătită pe o lună, uneori pe două, şi sumele „ce au fost rămas lipsă" şi ce „au rămas", adică soldele neplătite. Deosebit sunt plătiţi stegarii, satârgii, croitorul şi Marco vraci (medic), apoi „cheltuieli mărunte pe treaba lu voevod". Oştirea ce se ridica după această socoteală la 13 281 de oameni, înghiţea suma colosală de 100 000 de taleri cu solda ei pe o lună (unele corpuri pe două luni), rămânând încă unele sume neplătite[784].

În aceste condiţiuni catastrofa era aproape. Lipsit de sprijinul financiar al împăratului, Mihai a fost silit să stoarcă toate veniturile cu putinţă din Ardeal, care însă nu putea da atât cât avea nevoie. Lipsa de bani a dus la disolvarea armatei de mercenari şi la răscoala nobilimii şi a saşilor, care nu mai puteau plăti.

Armata. După catastiful pomenit, oştirea lui Mihai în Ardeal era compusă din diferite corpuri: cazacii călări cu patru căpetenii, în număr de 2917, călărimea ungurească sub G. Mako, 916 oameni. Aceşti 4000 de oameni formau sâmburele oştirii, mercenarii înarmaţi cu arme de foc, cifră care n-a variat de la 1597. Urmează apoi haiducii balcanici, sârbii călări, 1648 de oameni sub căpitanii Necula şi Petcu, plus beşlii sârbi şi lui Deli Marcu raguzanul, 40 de oameni, sârbii din Banat cu Ivan Brancovici, 120 de oameni, iar mercenarii moldoveni călări erau 1452 sub şefii Mârzea, căpitanul Anghelache şi Lupul hotnogul. Totalul cavaleriei era de 7053. Pedestrimea sau drabanţii era compusă din 6228 de oameni şi anume: 200 de unguri sub Ferentz Tury, restul probabil români şi sârbi, sub Radul căpitanul, Nedelcu, Dumitru hotnogul, Jivco Roşul, Jivco Negrul, Miclăuş şi Mirda Ianoş (plus 18 cazaci).

Aceasta era oastea cu care a cucerit Mihai Moldova, adăugându-se contingentele neplătite ale nobililor şi ale secuilor, dar plata ei întâmpina mari greutăţi de când împăratul nu mai trimitea pensia. Chiar în martie 1600 se afla că Mihai rămăsese dator cu solda oştirii pe 5 luni şi de aceea în tot Ardealul sunt strigăte de indignare[785]. În ianuarie 1600, cazacii, rechemaţi în patrie de regele Poloniei, încep să dezerteze şi să plece peste graniţă. După cucerirea Moldovei dizolvarea armatei lui Mihai înaintează cu paşi repezi: sau dau ordine severe pentru oprirea cazacilor, care încearcă să plece cu forţa, ostaşii neplătiţi părăsesc steagurile, formând

[784] Stoica postelnicul declara în martie 1600 că oastea lui Mihai costa 98 000 de taleri pe lună (Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 756).

[785] *Mon. Comit. Trans.*, IV, p. 505.

bande ce rătăcesc prădând satele şi oraşele[786]. Anarhia era la culme în Ardeal, chiar roşii aduşi din Ţara Românească fuseseră liberaţi încă din mai şi prădau ţinutul Braşovului[787]; tot atunci 1500 de moldoveni, 3000 de sârbi şi 1000 de cazaci părăsiră pe Mihai, fiind neplătiţi de 4 luni[788]. Dieta înspăimântată cere măsuri severe împotriva bandelor de mercenari neplătiţi care se răspândesc pe tot cuprinsul ţării[789]. Răscoale militare împotriva domnului izbucniră pe alocuri[790]. Era limpede că oastea lui Mihai se topea văzând cu ochii din lipsă de bani şi lupta lui cu Basta la Mirăslău a dat-o cu resturi nedisciplinate şi neplătite, în aceste condiţiuni nu se putea aştepta la o izbândă. Hărţuit de nevoia de bani, părăsit de sprijinul militar, domnul român n-a putut să dea o organizare militară Ardealului în timpul scurtei lui stăpâniri.

Totuşi unele măsuri arată o înţelegere pătrunzătoare a nevoilor militare pentru apărarea Ardealului. Această ţară avea cetăţi, spre deosebire de Ţara Românească şi Mihai a pus în primul rând mâna pe aceste puncte strategice, nelăsându-le în stăpânirea nobilimii ardelene. Astfel a numit căpitanii lui din Ţara Românească la Chioara, Gherla, Făgăraş şi aiurea[791]. Oastea unguresc a dus-o întâi în Ţara Românească, mai târziu în Moldova şi a lăsat-o acolo, iar cetăţile ardelene erau păzite de oşteni din Ţara Românească. Agentul imperial Paolo Giorgio observa că domnul a pus garnizoană românească în cetatea Devei şi face la fel în celelalte cetăţi, „pentru că nu se încrede în unguri"[792]. La fel scrie şi nunţiul Malaspina că imediat după cucerirea Ardealului „Mihai a trimis toată oştirea ardeleană în Ţara Românească şi a chemat pe valahii de acolo în Ardeal, aşezându-i în garnizoane, în locuri întărite şi în cetăţi"[793].

Această organizare militară cuminte nu putu fi împlinită din pricina destrămării armatei de mercenari şi a timpului scurt al stăpânirii sale în Ardeal.

---

[786] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 938–939, 948, 963.
[787] Simon Mass, în *Quellen*, V, p. 288.
[788] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 741.
[789] Vezi mai sus, p. 163–164, hotărârile dietelor.
[790] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 838–839.
[791] Vezi mai sus, p. 159.
[792] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 351.
[793] Veress, op. cit., V, p. 306.

Politica bisericească. Înlăturarea cardinalului din fruntea Ardealului fusese primită cu bucurie de luterani şi de calvini, însă legăturile lui Mihai cu împăratul şi cu Liga Creştină nu-i îngăduiau să lovească în catolici. Dimpotrivă, domnul ia ca sfetnic intim pe episcopul catolic de Alba Iulia, Napragyi, care însă a ţesut cele mai murdare intrigi împotriva lui. În tratativele lui Mihai cu împăratul se văd intenţiile domnului în privinţa religiilor din Ardeal, domnul român va recunoaşte numai trei religii: ortodoxă, catolică şi luterană, excluzând în special pe cea calvină[794].

În răspunsul împăratului la solia lui Mihai, tradus pentru dânsul în româneşte, citim: „Eu împăratul, rog pe domnia ta să nu laşi în acel loc mulţi credincioşi, numai să laşi trei, greci (ortodocşi) şi franci (catolici) şi lotreni, numai să goneşti calvinii şi arianii şi să le ei biserica, să o dai unde veri vrea domnia ta"[795]. La Alba Iulia se ştia că Mihai a mers 15 zile în biserica ortodoxă românească de acolo şi 15 zile la cea catolică şi că a confiscat 60 de sate ale calvinilor dându-le bisericii catolice[796]. Lui Francisc Banfy Mihai îi poruncea să alunge preotul eretic de la Mako, înlocuindu-l printr-un iezuit[797]. De asemenea domnul român a luat măsuri de apărare pentru pastorii luterani saşi, asigurându-le prin privilegii veniturile lor, interzicând ţăranilor să-şi strângă grânele, până nu vor plăti decima cuvenită biserici luterane[798]. În schimb, la sfatul lui Napragyi, Mihai porunci închiderea bisericilor ariene (unitariste) din Ardeal[799]. Un nobil din Sătmar, Toma Kendi, scria despre Mihai că „nu vrea cu nici un preţ să mai îngăduie în ţară credinţa ariană, calvinistă sau iudaică, ci vrea să-i stârpească până la unul"[800]. Aceste măsuri loveau mai ales nobilimea maghiară calvinistă, în ceea ce priveşte pe evrei, sentimentele lui Mihai se văd şi din cronica oficială, care vorbeşte de uciderea creditorilor domnului la Bucureşti, în 1594, „de asemenea tăie pe toţi evreii, care după obiceiul lor, întotdeauna se purtau ca nişte trădători"[801].

---

[794] Hurmuzaki, XII, p. 700.

[795] Iorga, *Documente nouă dela Petre Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în Acad. Rom., ist. ser. II, tom. XX, p. 24.

[796] Veress, op. cit., VI, p. 76.

[797] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 388 şi Veress, op. cit., V, p. 345–346.

[798] Szádeczky, op. cit., p. 354 (3 august 1600).

[799] Crăciun, *Cronicarul Szamosközy* p. 129–130.

[800] Virginia Vasiliu, *Miscellanea di picole notizie*, în *Diplomatarium italicum*, I, p. 240.

[801] Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 13.

Grija lui Mihai a fost firește îndreptată mai ales spre biserica ortodoxă și astfel a lăsat însemnate așezăminte pentru românii ardeleni.

În tratatul din 1595 încheiat de Mihai cu Sigismund se prevedea că toate bisericile românești din Ardeal sunt supuse mitropoliei din Târgoviște[802], care astfel exercita un control și o protecție asupra bisericii române din Ardeal. Mai târziu, când la 30 decembrie 1596 Mihai vizitează pe Sigismund la Alba Iulia, obține de la acesta voia să ridice o biserică românească cu mânăstire în capitala Ardealului, lângă cetate, pe deal, cu hramul Sfintei Treimi[803]. Petre Movilă a cules în memoriile sale o legendă despre fundarea acestei mânăstiri, arătând cum catolicii s-au împotrivit, dar Dumnezeu printr-o minune a dezvăluit voința sa și clădirea a putut fi începută[804]. Călugărul Neofit în prefața la poema lui Stavrinos despre vitejiile lui Mihai Viteazul spune că Mihai a clădit în Ardeal „pe când era crai acolo, o mânăstire ortodoxă, care ființează până azi (la 1668), spre slava lui Dumnezeu și pentru veșnica pomenire a ctitorului ei și mântuirea sufletului său"[805]. Acolo a fost îngropat în 1597 boierul Danciul din Brâncoveni trimis în solie la Alba Iulia, unde și-a găsit sfârșitul. Doamna Stanca a îngrijit pe socoteala ei de această îngropare[806]. Tot acolo și-au aflat odihna și oasele domnului Moldovei, Aron Vodă, care după ce pierdu domnia, a murit în Ardeal[807]. Mihai și-a înzestrat mânăstirea cu mai multe sate din Ardeal, castelul Buia și satele ce țineau de el, dăruite domnului muntean de Sigismund Bathory[808]. După căderea lui Mihai, dușmanii lui prădă mânăstirea: „În biserica mea, scrie domnul către ducele de Toscana, pe care o clădisem mai înainte, au intrat și au desgropat oasele lui Aron Vodă, care de atâta timp era înmormântat și ale altor boieri de-ai mei și le-au svârlit afară, așa neomenie n-au făcut nici păgânii"[809].

---

[802] Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 212.

[803] N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și mitropolia Ardealului*, în Acad. Rom., Ist. ser. II, tom. XXVII, p. 10 și idem, *Istoria bisericii*, I, 222–223, Șt. Meteș, *Istoria bisericii din Ardeal*, ed. II, I, p. 174, Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 287–288.

[804] Iorga, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 12–17.

[805] Legrand, *Recueil de poèmes*, p. 21.

[806] Iorga, *Studii și documente*, V, p. 639 și 292–293, St. Greceanu, *Genealogii*, II, p. 310–316.

[807] *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 38.

[808] Șt. Meteș, op. cit., p. 174.

[809] *Luptele lui Mihai Viteazul*, loc. cit.

Când Mihai ajunge stăpân la Alba Iulia, așează scaunul episcopal românesc în capitală, în mănăstirea lui, și acolo a rămas până la începutul veacului al XVIII-lea, la unirea cu Roma. Episcopi ai românilor ardeleni fuseseră și mai înainte, la Vad, ctitoria lui Ștefan cel Mare și la Geoagiu. La 1571 Ștefan Bathory confirmă pe Eftimie, sfințit de patriarhul sârb Macarie de Ipek ca episcop ortodox al tuturor românilor ardeleni[810], la fel au fost urmașii lui, Cristofor și Ghenadie[811]. Nu știm unde vor fi păstorit acești episcopi, se pare că steteau în anume mănăstiri, în orice caz nu li s-ar fi îngăduit să stea la Alba Iulia, unde, de altfel, nu aveau nici biserică, nici mănăstire[812]. Urmașul lui Ghenadie apare în acte ca *Ioan de Prislop*[813], avea deci reședința la mănăstirea Prislop sau Silvaș, ctitoria Zamfira a lui Moise Vodă. Acel care a adus mitropolia românească a Ardealului în capitală a fost Mihai Viteazul și numai după aceea mitropolitul semnează, pentru prima oară „Ioan vlădică ot Belgrad"[814]. Și Petre Movilă mărturisește: „episcopia a mutat-o (Mihai) acolo (la Alba Iulia), căci mai înainte episcopii trăiau în alt loc, acolo este până azi cu ajutorul lui Dumnezeu și a așezat pe cel dintâi episcop de Belgrad, Ioan"[815], iar Miron Costin spune și el în cronica lui: „(Mihai) au făcut și episcopie la scaunul domnilor de Ardeal, la Belgrad"[816], precum și Constantin Brâncoveanu în hrisovul său pentru episcopia Ardealului: „făcută de răposatul Mihai Voda, pe vremea când au fost crai într-acea parte de loc"[817].

Faptul că în aprilie 1600 mitropolit Eftimie al Ungro-Vlahiei sosește la Alba Iulia și se dă un mare banchet cu boieri în cinstea lui[818], este poate în legătură cu mutarea scaunului episcopal ortodox în capitala Ardealului. Aceasta este cu atât mai probabil, cu cât tot în aprilie găsim însemnate în

[810] Iorga, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 30–31.

[811] Ibidem, p. 8–9, Metes, op. cit., I, p. 91–96.

[812] Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 222.

[813] Metes, op. cit., I, p. 173 și Veress, op. cit., IV, p. 230–231 (e numit Ioan Prislopi, superintendentus ecclesiarum Valachicalium in Transilvania).

[814] I. Lupaș, *Studii Istorice*, p. 126–127.

[815] Iorga, *Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul*, p. 6.

[816] Miron Costin, *Opere complete*, ed. V.A. Ureche, I, p. 444.

[817] Iorga, *Socotelile Sibiului*, în Acad. Rom., ist. ser. II, tom. XXI, p. 289, asemenea pomelnicul mitropoliei din Alba Iulia începe cu Ioan și zice de Mihai: „acesta a făcut Sf. Mitropolie a Belgradului" (Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 87).

[818] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 826.

socotelile Clujului darurile trimise vlădicăi (episcopului ortodox), o cupă aurită „la dorința episcopului Dionisie (Rally)", care desigur a luat parte la ceremonia înscăunării. Socotelile Clujului adaugă: „Vlădica ne-a despăgubit cu 12 coți de catifea neagră [...], din care jumătate au fost dăruiți iarăși vlădicăi"[819]. Darurile acestea și prezența mitropolitului din Târgoviște în Ardeal, ne îngăduie să bănuim că atunci s-a făcut mutarea solemnă a scaunului episcopal ardelean. Din stăpânirea politică a lui Mihai în Ardeal n-a rămas decât un îndemn pentru urmași, dar rugăciunea către Dumnezeu ridicată în mijlocul țării pentru românii ardeleni s-a păstrat și a rămas călăuză pentru sufletul lor.

Altă faptă pentru biserica românească a fost luarea de la ruteni a scaunului episcopal al Maramureșului din Muncaci. Acolo, de multă vreme, păstoreau rutenii; episcopul Petroniu al Muncaciului se întâlnește la Iași alături de Mihai Viteazul, după cucerirea Moldovei[820], dar probabil era pribeag, deoarece încă din 1597 Mihai trimisese din Țara Românească cu voia principelui ardelean pe Serghie egumenul de la Tismana și-l așezase episcop tocmai în Maramureș (sediul său era încă în vechea mânăstire Sf. Nicolae din Peri). Serghei fusese arhimandrit la Sf. Munte, apoi cu blagoslovenia patriarhului Ieremia, a fost numit egumen la Tismana de Mihnea Turcitul: „și să nu-l scoată nimeni [...] și nu l-au scos nimeni, nici Ștefan vod, nici Alexandru vod, nici Mihai vod". Mihai îl numește episcop al Maramureșului și chiar după căderea eroului român, Serghie rămâne în scaun până la 1616, când e silit să plece și e înlocuit iar cu un rutean. Rătăcește prin Polonia și Moldova și în sfârșit Alexandru Coconul îl restabilește, la 1626, în vechea lui demnitate de egumen al Tismanei[821].

Această tendință de a trimete în Ardeal prelați din Țara Românească pare să fie o politică hotărâtă și bine chibzuită a lui Mihai. În adevăr, chiar în mânăstirea din Alba Iulia fură aduși călugări din Muntenia și Moldova[822]. Și la vechea biserică Sf. Nicolae din Scheii Brașovului, unde se vedea zugrăvit printre ctitori și chipul lui Mihai, el trimite încă înainte de cucerirea Ardealului pe preotul Neagoslav din Târgul de Floci, ca

[819] Șt. Meteș, *Domni și boieri români în Cluj*, p. 12.

[820] Vezi mai jos, p. 185.

[821] Ștefulescu, *Tismana*, p. 303–304, *Columna lui Traian*, 1874, p. 378, Cf. și N. Iorga, *Istoria bisericii*, I, p. 227–228 și Șt. Meteș, *Istoria bisericii române în Ardeal*, p. 181–182.

[822] Hurmuzaki, *Documente*, IV–I, p. 287.

ajutor al protopopului Braşovului, Mihai. Acest protopop a luat parte la solia braşovenilor cu judele săsesc, care a întâmpinat pe Mihai Viteazul în oraş, când venea cu oastea din Ţara Românească[823]. Cât priveşte pe preotul Neagoslav, îl regăsim după moartea lui Mihai, scriind dania lui Nicolae Pătraşcu către biserica Sf. Nicolae din Schei. În această danie se spune: „De mult a avut usârdie şi obeaştanie (făgăduială) părintele nostru, răposatul Mihail Voievod împreună cu noi către sfânta beserecă de în Scheai, de lângă cetatea Braşovului"[824]. Putem bănui că acest Neagoslav era un om de casă al lui Mihai vodă, care, cum am văzut, se trăgea şi el din acelaşi târg dunărean.

Şi prin satele ardelene a trimis Mihai preoţi de-ai lui, umili propagandişti ai luptei sale. Gheorghe Basta scria cu îngrijorare în ianuarie 1600: „Aflu că valahul (Mihai) trimite preoţii lui în toate satele, la marginile ţării locuite de neamul său (habitati dalla sua natione), ceea ce îmi dă de bănuit"[825], Am văzut, pe de altă parte, că dieta ardeleană votase la cererea lui Mihai o importantă măsură, liberarea preoţilor români din iobăgie şi hotărâse ca amenzile satelor româneşti pentru faptele preoţilor să fie încasate prin vlădica românesc din Belgrad[826].

Ca şi în Ţara Românească, Mihai a fost în Ardeal, în scurta lui domnie, un mare organizator al bisericii, ceea ce se potriveşte cu spiritul său adânc religios, aşa cum îl cunoaştem.

[823] Cronica popii Vasile, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, V, p. 3–4, Radu Tempea, *Istoria bisericii Scheilor Braşovului*, ed. St. Stinghe, Braşov, 1899, p. 4–5, cf. şi Şt. Meteş, *Cronica popii Vasile din Scheii Braşovului*, în *Drum Drept*, I, 1913, p. 181–182.

[824] Papiu, *Tezaur*, I, p. 385–387.

[825] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 626.

[826] Pentru bisericile ridicate de Mihai în Ardeal, Meteş, *Istoria bisericii*, I, p. 179–181.

CUCERIREA MOLDOVEI

Cauzele cuceririi Moldovei. Cucerirea Ardealului fusese o lovitură pentru Zamoyski ce tindea la stăpânirea principatelor şi a drumului spre Orient prin mijlocirea Bathoreştilor şi Movileştilor. Ieremia Movilă nu s-ar fi putut însă menţine în Moldova cât timp adversarul politicii polone, partizan al Habsburgilor, stăpânea în Ardeal şi în Ţara Românească. Încă din 1597 Mihai propusese lui Sigismund Bathory să cucerească Moldova împreună[827] şi în cursul anilor următori Ieremia s-a temut mereu de o năvălire a lui Mihai[828], pe care solii imperiali în Ţara Românească îl ţinură însă în loc. La rândul său Ieremia pregătea prin turci şi poloni înlocuirea lui Mihai cu fratele său, Simion hatmanul[830]. După cucerirea Ardealului de către Mihai, teama lui Ieremia crescu şi, pentru a lovi în domnul de la Alba Iulia, ţinea la curtea lui pe Sigismund Bathory ca o ameninţare asupra ţării de peste munţi. Sigismund devenise, deodată, instrument polon şi făgăduia supunerea Ardealului către Polonia[831]. Se vede bine că de o parte era Polonia aliată cu turcii şi instrumentul lor Ieremia, pe de alta Mihai, până atunci reprezentantul politicii habsburgilor. Lupta pentru Moldova era lupta între imperialismul habsburgic, doritor să refacă alianţa din 1594 a celor trei principate sub suzeranitatea ei, şi cel polon, care însă nu voiau să se înfrunte făţiş[832].

[827] Crăciun, op. cit., p. 109–110.

[828] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 427–428.

[829] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 333, 368–369.

[830] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 86–89.

[831] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 591, Papiu, Tezaur, I, p. 259.

[832] Cf. scrisoarea lui Sigismund III către Mihai în aprilie 1600: „Nici Ieremia, nici Zamoyski n-au ţesut intrigi împotriva lui". Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 591–593, plângerile lui Mihai, ibidem, p. 577–578 şi 583–584.

Între Mihai şi Ieremia se schimbaseră, după luarea Ardealului, solii prieteneşti. Ieremia îl felicitase pe Mihai: „Ai binevoit [...] domnia ta, scrie Mihai domnului Moldovei, să ne scrii [...] că a fost cu voia lui Dumnezeu că am ajuns domn în această ţară şi că te bucuri măria ta pentru aceasta şi mulţumeşti lui Dumnezeu [...] Dar ai binevoit să scrii domnia ta către noi, că măria ta fiindu-ne nouă prieten, iubitor, ar fi vrut totuşi mai bine pentru noi, ca aceea ce s-a întâmplat să nu fi fost", la care Mihai răspunde: „E adevărat că şi noi aceasta n-am dorit-o, nici nu ne-am aşteptat să se întâmple, aşa cum s-a întâmplat. Dar pesemne Dumnezeu a vrut ca să fie aşa". La sfârşitul scrisorii Mihai roagă pe vecinul său: „să nu te potriveşti cuvintelor oamenilor, nici să le dai credinţă, ci întotdeauna să fim şi să locuim ca fraţii în prietenie"[833].

În scrisorile de justificare ale lui Mihai către Rudolf al II-lea, cât şi către regele Poloniei, ca să explice cucerirea Moldovei[834], pe lângă învinuirile aduse lui Ieremia că a ţinut la el pe Sigismund Bathory, că a uneltit la turci înlocuinrea lui cu Simion Movilă, îl mai acuză şi de o încercare de otrăvire, „a uneltit şi împotriva sănătăţii mele cu toate relele şi mijloacele aproape păgâneşti, trimiţând să mă omoare, cu otrava sau prin trădare"[835]. Aci adaugă Mihai una din frazele lui caracteristice, ca o fulgerare cu luciul săbiei: „Am fost nevoit să întrebuinţez faţă de el mijloacele pe care le întrebuinţează un oştean, apărând gloria şi sănătatea mea"[836].

Dar Mihai a cucerit Moldova nu numai din pricina duşmăniei lui Ieremia, ci a avut două ţeluri deosebite (nu însă vederi naţionale), întâi e lămurit acum, când cunoaştem starea armatei lui în Ardeal, că a vrut să dea pradă şi hrană ostaşilor lui înfometaţi şi neplătiţi. În al doilea rând, cucerirea Moldovei a fost o combinaţie diplomatică. Împăratul îi retrăsese încrederea, pentru că Mihai nu voia să-i cedeze Ardealul, domnul a vrut să-l silească să-l recunoască necesar, lovind indirect în poloni, rivalii Habsburgilor, luându-le Moldova şi refăcând unirea de la 1594. Fapt e însă că cercurile de la curtea din Praga şovăiau şi se temeau de un conflict cu Polonia, deşi

[833] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 96–98.

[834] Către împărat: Veress, op. cit., VI, p. 97–98, 106–107, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1279–1280, către arhiducele Matei, Veress, op. cit., VI, p. 107–108, comisarilor imperiali în Ardeal, Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 75–76, către regele Poloniei, ibidem, supliment, II–1, p. 600, N. Iorga, *Documente nouă dela Petre Şchiopul şi Mihai Viteazul*, p. 38–39.

[835] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 600–601 (21 mai 1600).

[836] Ibidem.

ar fi dorit să aibă Moldova sub suzeranitatea lor. De aceea imperialii au vrut să oprească pe Mihai să treacă munţii[837]. Mihai a cucerit Moldova împotriva voinţei împăratului, socotind că-i face un serviciu prin faptul împlinit, îi măreşte prestigiul şi prin aceasta capătă o vază aşa de mare, devine aşa de necesar, încât nu va mai putea fi vorba de înlăturarea lui din Ardeal.

Supunerea Moldovei. În timpul luptei pentru cucerirea Ardealului, turcii făcuseră o incursiune până la Bucureşti aducând un pretendent anume Basarab, dar fuseseră siliţi să se retragă[838]. Mai târziu, Mihai obţinu însă de la sultan steag de domnie în Ţara Românească pentru fiul său şi solii turci se iviră în Ardeal în timpul dietei de la Braşov[839]. Sultanul avertizase chiar pe regele polon că a trimis lui Mihai şi fiului său steaguri pentru Ardeal şi Ţara Românească, deci aceste ţări sunt sub ocrotirea lui[840]. Din această parte Mihai era deocamdată asigurat.

Cu toate somaţiile regelui polon de a nu se atinge de Moldova, care e sub protecţia lui[841], Mihai care ştia că Polonia nu era în stare să facă atunci o sforţare militară[842], trece munţii din Ardeal, lăsând acolo un fel de regent, pe logofătul Teodosie[843].

Oştirea principală a lui Mihai trecu prin valea Trotuşului la 4 mai 1600 s.v. şi anume corpuri secundare trecură prin Câmpulungul Bucovinei şi altul din Ţara Românească cu boieri de acolo[844]. După relaţia hatmanului

---

[837] Rudolf către Mihai, Hurmuzaki, *Documente*, III–1, p. 397 şi 403, Rudolf lui Sigismund III, ibidem, XII, p. 965.

[838] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 520.

[839] Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 286.

[840] I. Corfus, *Corespondenţa inedită asupra relaţiilor între Mihai Viteazul şi Polonia*, Cernăuţi, 1935, p. 29–31. Scrisoarea lui Mihai publicată tot acolo, p. 26–29, adresată lui Husein capugi-başa, prin care acuză pe Ieremia că e prietenul polonilor şi va fugi în ţara lor, întocmai ca Petre vodă cel Şchiop (chromy), este un falsificat, datorită desigur lui Ieremia însuşi, care voia să arate pe Mihai ca un credincios al turcilor. Mihai nu putea scrie despre „anul după numărătoarea *noastră*, 1101" (adică era musulmană), nici să greşească asupra luptei de la Sibiu (Şelimber), dată de dânsul, că ar fi ţinut 4 zile. De altfel, scrisoarea e o copie, fără indicarea locului şi a datei. Prezenţa ei în arhivele polone, o scrisoare confidenţială împotriva Poloniei, este iarăşi un fapt suspect.

[841] Ibidem, p. 32–34 şi P.P. Panaitescu, op. cit., p. 104.

[842] Vezi mai jos, p. 186.

[843] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 944.

[844] Gen. R. Rosetti, *Evoluţia strategiei*, p. 65–66, Nicolae Vodă n-a venit în Moldova, deşi Mihai a trimis mai târziu pe unii boieri să-l cheme din Ţara Românească, vezi mai jos, p. 182–185.

Stanislav Zolkiewski, care aştepta la graniţa Moldovei şi culegea informaţii, oastea lui Mihai era compusă din 17 000 oameni: 5000 de haiduci balcanici, 8000 de pedestraşi (secui şi ţărani), 2000 de moldoveni, 2000 de unguri mercenari şi 600 de cazaci[845]. Mercenarii regulaţi scăzuseră deci ca număr şi fuseseră înlocuiţi cu oaste de strânsură.

Cancelarul Zamoyski, aflând de trecerea munţilor de către domnul din Ardeal, trimisese lui Ieremia Movilă o lungă scrisoare, dându-i sfaturi, ca un oştean încercat, cum să organizeze apărarea strategică a Moldovei: „Anume să nu dea luptă, ci să se întărească la Suceava cu arme şi merinde îndestul şi să întârzie acolo înaintarea duşmanului până va putea căpăta ajutor de la oastea măriei sale regelui (Poloniei). Dacă la Suceava n-ar fi loc bun de apărare, să se întărească în munţi sau în locuri cu ape şi copaci. Dacă n-are încredere în moldoveni, să aşeze numai poloni în cetatea Sucevei şi el cu restul oştirii să stea în alt loc cu arme şi provizii pentru apărare, aşteptând sosirea oştirilor regelui. Să întărească bine nu numai Suceava, ci şi Hotinul şi Soroca şi să aşeze la Hotin şi pedestrime. I-am trimes vorbă ca alegând locul unde va aştepta pe duşman, să bage de seamă să nu fie tăiat de legătura cu Suceava şi să fie de pază, ca să nu se descurajeze moldovenii"[846].

La 10 mai se afla la Suceava că străjile lui Mihai au venit de la Trotuş până la Bacău[847] şi Ieremia trimise împotriva duşmanului pe polonii lui (1070 de oameni) sub conducerea lui Gulski, iar el se retrase spre Hotin[848]. Gulski fu învins pe malul Jijiei[849] şi Mihai sosi în faţa Sucevei, întărită cu ziduri şi şanţuri noi prin grija lui Ieremia[850], o cetate de temut, care se împotrivise multor asedii. Totuşi, împotriva aşteptărilor, cetatea căzu fără luptă. Un memoralist polon spune că Mihai ar fi întrebuinţat mine pentru dărâmarea zidurilor, însă adaugă imediat: „alţii spun că a fost trădată de Traşka prefectul cetăţi"[851]. Miron Costin povesteşte şi el cum Suceava şi

[845] K. Górski, *Wojna z wojewods woloskim Michalem (Războiul cu voevodul român Mihai)*, în Ateneum, Varşovia, 1892–IV, p. 257–258, după Ms. Bibl. Czartoryski nr. 351.

[846] Zamoyski către episcopul de Varmia (Ms. Academiei polone, Cracovia, Nr. 712, nepaginat).

[847] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 105–106.

[848] K. Górski, op. cit., p. 252.

[849] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 66 şi K. Górski, loc. cit.

[850] Kochowski, *Annales Pol., climacter*, I, Cracovia, 1683, p. 376–377.

[851] Pszonka, *Pamietnik (Memorii)*, în *Sprawozdania zakladu Ossolinskich*, 1874, p. 27, cf. pentru Traşka, Papiu, *Tezaur*, III, p. 66.

Cetatea Neamţului „s-au închinat, căci era aşa de groaznic Mihai Vodă şi vestit de războaie în toate aceste părţi"[852]. Aşa de repede a căzut Suceava, încât cavaleria năvălitorilor a ajuns din urmă pe Ieremia în retragere spre Hotin şi dând luptă în faţa cetăţii, bătură pe moldoveni şi pe poloni[853]. Ieremia se închise în cetate cu restul oştenilor, cu fratele său, mitropolitul Gheorghe, cu Luca Stroici, Nistor Ureche şi alţi boieri[854].

Sosit în faţa bătrânei cetăţi de la Nistru, Mihai Viteazul trimite o somaţie mitropolitului şi boierilor închişi acolo, prin care îi sfătuieşte să îndemne pe Ieremia, „fratele nostru", să predea cetatea, căci va putea să plece unde va voi. Oştenii, zice Mihai, „ce au stricat? Nu au nici o vină, numai datoria lor este să slujească domnului lor, care ţine ţara lor". Dacă Ieremia prelungeşte lupta, „va da seamă înaintea lui Dumnezeu". Cel ce vrea să plece, poate ieşi din cetate „numai cu trupul şi cu ce va fi atunci îmbrăcat, iar celelalte lucruri să rămână în cetate [...]". „Care va voi să vie la domnia mea, nu va avea nici o nevoie şi ce moşii va avea sau avere a sa, le va ţine cu linişte şi multă cinste va dobândi, întocmai ca şi de la fratele nostru, Ieremia voievod [...] Dar vedeţi domniile voastre că e mai bine să fiţi în ţară la moşiile voastre". Ajutor nu vor primi de nicăieri, „căci domnia mea ştiu toate câte sunt". „Dacă din Polonia ar voi să se ridice câţiva, mai sunt alte puteri ale creştinilor, care stau asupra lor, cu ştirea cărora am venit domnia mea aici". (Aluzie la împăratul Rudolf). Termină, spunând că, „aşi dori ca domniei sale (lui Ieremia) să nu-i vie pierirea de la domnia mea, pentru că este domn creştin şi suntem şi domnia mea creştin"[855].

Ieremia încercase să lase pe ai lui şi să fugă în Polonia, însă proprii lui soldaţi îl reţinură pe loc[856]. Mihai văzând însă că nu poate lua Hotinul şi neavând vreme să înceapă un asediu lung, se retrage, iar Ieremia, uşurat, trece Nistrul la Cameniţa sub scutul Poloniei; cetatea Hotinului rămase păzită de o mică garnizoană polonă[857], restul ţării era în întregime în mâinile lui Mihai.

---

[852] Miron Costin, *Opere complete*, ed. V.A. Ureche, I, p. 445.
[853] Miron Costin, loc. cit., şi P.P. Panaitescu, op. cit., p. 107–108.
[854] P.P. Panaitescu, loc. cit.
[855] Ibidem, p. 109–111.
[856] Ibidem, p. 111.
[857] Ibidem, p. 114–115 şi Miron Costin, op. cit., I, p. 445.

Izbânda lui în Moldova avu mare răsunet în Europa. Henric al IV-lea al Franţei scria: „Se zice că românul e foarte tare şi că planurile lui cresc potrivit cu izbândele"[858]. Un diario publicat la Roma asupra cuceririi Moldovei, scria: „Dacă a fost vreodată un principe în lume demn de glorie pentru acţiuni eroice, acesta e signor Mihai, principele Valahiei"[859]. polonii protestară chiar la Roma împotriva proslăvirii unui fapt de arme care-i umilea pe ei, însă Vaticanul răspunse: „Este obicei să se îngăduie tipografilor să satisfacă curiozitatea curţilor"[860], aşa încât veştile despre izbândele domnului român putură să fie răspândite prin presă.

Moldova sub cârmuirea lui Mihai Viteazul. După cucerirea Moldovei, Mihai Viteazul începe să se intituleze: „Domn al Ţării Româneşti, Ardealului şi Mol[illegible]ei" şi-şi face o pecetie cu stemele celor trei ţări[861]. Administraţia lor rămâne însă deosebită; în Moldova el ar fi dorit să puie în scaun pe Ştefan, fiul lui Petre Şchiopul, pe care-l ceruse de la împărat[862]. În lipsa acestuia, boierii moldoveni trecuţi de partea lui Mihai cerură ca domn pe fiul său, Nicolae Pătraşcu. Acesta rămăsese la Târgovişte în timpul expediţiei lui Mihai în Moldova[863] şi tatăl său trimise din Iaşi pe boierii Radu Buzescu şi Stoica postelnic şi 300 de boieri moldoveni să-l aducă, totuşi cronica adaugă: „apoi în urmă Mihai Vodă socoti cum este fiu său mic şi nu va putea fi domn într-o ţară de margine, căci tot se teme de Ieremia Vodă[864]". Scuza pare ciudată, şi Muntenia era o ţară de margine ameninţată de turci şi nu vedem rostul trimiterii unei solii aşa de solemne fără rezultat. Am crede că boierii munteni, care impuseseră lui Mihai numirea fiului său în Ţara Românească, s-au împotrivit şi nu l-au lăsat să plece şi ca întotdeauna Mihai a fost nevoit să se închine în faţa voinţei lor. Atunci el numeşte la Iaşi un consiliu de patru boieri munteni, în frunte cu Udrea banul, Andronie vistier, Sava armaş şi Negre spătar[865]. Udrea e numit

[858] Citat de Ionescu Gion, *Ludovic XIV şi Constantin Brâncoveanu*, p. 49.

[859] Hurmuzaki, *Documente*, III–2, p. 530.

[860] N. Buta, *Regguali di Claudio Rangoni*, în *Diplomatarium*, I, p. 303.

[861] St. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul*, 1916, toate doc. interne din acest timp.

[862] Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 48 şi XII, p. 824–825.

[863] Hrisov al lui, Târgovişte, 5 iunie 1600, St. Nicolaescu, op. cit., p. 16–17.

[864] *Cronica anonimă*, p. 67.

[865] Ibidem.

şi hatman şi pârcălab al Sucevei[866]. După întoarcerea sa în Ardeal, domnul trimite la Iaşi pe Marcu Vodă, fiul lui Petre Cercel, cu Preda Buzescu ca mentor, însă domnia lui nu ţinu decât câteva zile[867].

Mihai a căutat să câştige de partea lui şi pe boierii moldoveni, încă din 1597 se vorbea de unii fruntaşi ai Moldovei care ar fi avut înţelegere tainică cu dânsul[868]. După înfrângerea lui Ieremia, Mihai soseşte la Iaşi, unde stă toată luna iunie cu scopul de a atrage boierimea moldoveană. Imediat după sosirea în capitala Moldovei (1 iunie s.n.), Mihai ceru boierilor jurământ de credinţă. „Magnaţii şi nobilii mai însemnaţi, scrie un martor ocular, s-au grăbit să se adune şi să se închine lui Mihai". A doua zi domnul primi în audienţă publică pe cei mai însemnaţi dintre noii săi supuşi[869]. Se vorbeşte chiar de o dietă, o adunare a boierilor moldoveni ţinută atunci[870] şi la aceeaşi adunare face aluzie şi cronica munteană, vorbind de „toţi boierii şi bătrânii moldoveni", care cer ca domn pe Nicolae Pătraşcu[871]. În această adunare s-a luat o măsură importantă pentru ţărănimea moldoveană; martorul de care am vorbit mai sus spune că locuitorilor din oraşe şi din sate, care au fost distruse în război, li s-au iertat dările pe şase ani[872]. Asemenea spune şi cronica săsească din vremea lui Mihai, care arată că el a iertat dările moldovenilor şi i-a câştigat astfel de partea sa, porucindu-le ca în tot timpul cât vor fi scutiţi să fie datori să stea gata cu armele pentru apărarea ţării[873]. Ieremia fusese reprezentantul marilor proprietari, boierii cei mai bogaţi plecaseră cu el, aşa că ridicând ţărănimea în Moldova, ceea ce nu făcuse în Ţara Românească, Mihai lovea în potrivnicii lui cei mai primejdioşi. El a ţinut seamă şi de ura poporului împotriva aplecării lui Ieremia către poloni şi de aceea a obţinut trecerea de partea lui a multor oşteni moldoveni. În lupta de la Suceava a

[866] Scrisori ale lui la St. Nicolaescu, *Documente Slavo-Române*, 288–289 şi P.P. Panaitescu, op. cit., p. 123–124.

[867] *Cronica anonimă*, loc. cit. Miron Costin, op. cit., I, p. 445, Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 290.

[868] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1267.

[869] Ibidem, IV–1, p. 72–73.

[870] Ibidem, XII, p. 973.

[871] *Cronica anonimă*, loc. cit.

[872] Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 73.

[873] Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 289.

fost o răscoală a oştenilor moldoveni, care au ucis 400 de poloni din oastea domnului lor, trecând apoi de partea lui Mihai[874].

Totuşi stăpânirea lui Mihai în Moldova a trebuit să însemne, ca şi în Ardeal, multe suferinţe, din pricina soldaţilor neplătiţi, doritori de pradă. Un polonez, pe care cucerirea Moldovei îl prinsese acolo, raporta regelui că mulţi moldoveni veniseră la Iaşi să se plângă domnului împotriva prădăciunilor îndurate. Mihai le-a răspuns însă cinic: „Tot aşa s-a întâmplat şi ardelenilor, care acum îşi răscumpără pagubele la voi, aşa şi voi vă veţi răscumpăra pagubele în Polonia şi vă veţi putea răzbuna şi pentru nedreptăţile şi relele ce vi le-au făcut leşii sub Ieremia[875].

Şi în Moldova Mihai s-a îngrijit în chip deosebit de biserică, preocuparea de căpeteniea acestui oştean. În timpul poposirii sale la Iaşi a dat mai multe hrisoave pentru întărirea stăpânirilor mănăstirilor moldoveneşti, Agapia, Sf. Sava (danie a unor case domneşti din Iaşi), Pângăraţi, Bistriţa şi Neamţul[876]. Egumenii par a fi venit mai toţi la evlaviosul domn pentru a obţine hrisoave de danii sau întăriri. Mitropolitul Moldovei urmase însă în pribegie pe fratele său şi cu el plecară şi ceilalţi episcopi moldoveni. În zadar trimise Mihai pe protopopul Teodor să-i cheme înapoi, ei nu se mai întoarseră şi atunci domnul strânse un sobor la Iaşi pentru caterisirea lor (iunie 1600). La sinod luară parte Dionisie Rally, care urmase pe Mihai şi în noua lui cucerire, Petronie, fost episcop de Muncaci, Nicanor, fost mitropolit al Moldovei, retras la Agapia, şi ierarhii balcanici, gata să slujească pe Mihai, Gherman al Chesareiei, Teofan de Vodena şi Efrem de Hebron. În sentinţa lor, în greceşte, declară decăzuţi din scaun pe toţi ierarhii fugiţi cu Ieremia, care „au întărit şi statornicit prin jurământ gândul şi planul lor de a goni şi de a nimici cu totul prin război pe prea cucernicul Mihail voievod şi scaunul său şi ţara sa", înlocuindu-l cu Simion Movilă. Părăsindu-şi scaunele, ei sunt caterisiţi şi în fruntea mitropoliei Moldovei e înălţat însuşi Dionisie Rally[877], care la rândul său unge episcopi la Rădăuţi pe Anastasie şi la Roman pe Filotei. Noii ierarhi depun jurământ,

[874] Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, p. 24.

[875] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 121.

[876] St. Nicolaescu, *Documente de la Mihai Viteazul*, p. 9–26.

[877] În hrisovul lui Mihai pentru Sf. Sava (Iaşi, 7 iunie 1600) el apare alături de „părintele nostru mitropolit Dionisie", St. Nicolaescu, op. cit., p. 17, 19.

că vor ţine legea bisericii şi adaugă: „Mă supun binecredinciosului domn, Io Mihail voievod şi de Dumnezeu încununatului său fiu Io Nicolae şi niciodată nu le voi fi nesupus şi neascultător, ci din toată inima şi din tot sufletul îi voi iubi pe ei în toată viaţa mea"[878].

Mihai dăduse astfel o nouă cârmuire şi bisericii moldoveneşti.

[878] N. Iorga, *Studii şi documente*, IX, p. 26–37, toate actele sinodului.

MIHAI VITEAZUL ÎMPOTRIVA POLONIEI

Mihai şi partidele din Polonia. Cucerirea Moldovei de către Mihai Viteazul a însemnat o lovitură dată pe faţă Poloniei şi domnul român a cutezat să facă acest pas bizuindu-se pe împrejurările lăuntrice din acea ţară, unde, cum am văzut, erau mai multe partide care se certau pentru stăpânire. Potrivnicii lui Zamoyski, partizanii regelui, ai Austriei, precum şi ortodocşii din Ucraina înlesnirâ izbânda lui Mihai în Moldova. În adevăr, în dieta care se ţinu în 1600 (9 februarie–2 martie) Zamoyski ceruse să se ridice oaste împotriva domnului şi sumele necesare pentru aceasta, arătând primejdia ce atârna asupra ţării din partea lui Mihai înţeles cu Moscova, Maximilian de Habsburg şi ortodocşii din Polonia. Deputaţii ortodocşi din dietă protestând împotriva numirii unui episcop polon la Wilno, făcură obstrucţie în adunare, neîngăduind votarea sumelor pentru armată[879]. Domnul român, aflând de rezultatul dietei, putu să-şi pornească oastea asupra Moldovei şi s-o ocupe fără grijă.

Iezuitul Petre Skarga, cel mai mare scriitor şi orator al vremii în Polonia, într-o predică a sa, dojeneşte nobilimea pentru această fatală greşeală, care avu de urmare pierderea Moldovei: „În ultima dietă, nobili ai Poloniei, aţi deservit patria voastră. Vedeaţi pe duşman apropiindu-se cu îndrăzneală [...] Totuşi, în clipa cea mai grea aţi lăsat patria îndurerată lipsită de apărare". Mihai, adaugă Skarga, a prins prilejul cel mai potrivit; „ştia tot ce se face şi se vorbeşte la noi, cunoştea ce sfârşit nenorocit avusese dieta [...]"[880].

[879] Macůrek, *Zapas Polska a Habsburků* (*Rivalitatea polono-habsburgică*), Praga 1931, p. 141, *Hist. polit. Polski*, II, p. 172–173, Heidenstein, op. cit., p. 348–350. T. Wierzbowski, *Vademecum*, p. 204.

[880] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 145–147.

Aceeaşi îngrijorare o arătau şi alţi fruntaşi ai Poloniei: Leon Sapieha scria lui Cristofor Radziwill[881] că pe dietă nu se poate bizui nimeni. „Duşmanul ştie tot ce se petrece la noi, să dea Dumnezeu, să nu ştie chiar de la noi înşine. Poate să năvălească oricând la noi în ţară, cum a făcut în Moldova. Are trei ţări mari şi bogate unite sub dânsul şi le guvernează absolut. Oricât de mare ar fi Polonia, e în primejdie, căci a rămas fără apărare. Ne vine în minte să-i trimitem (lui Mihai) bani şi obiecte scumpe din ţări străine, ca să-l ţinem pe loc". Termină, spunând că reaua organizaţie politică e de vină că Polonia e la discreţia duşmanilor.

În lupta între partidele polone, Mihai avea partizani şi admiratori. Cronicarul Heidenstein mărturiseşte: „În Polonia erau unii care îl lăudau în vorbă şi scris pentru vitejia, dărnicia şi omenia lui, socotindu-l prieten al regelui şi al ţării"[882]. „Sunt unii, scrie Skarga cu indignare, care, convinşi de vorbele celor fătarnici, îşi puneau nădejdea în Mihai [...] O! cât de mult rău au făcut aceia ce socotea că Mihai, duşmanul cel prea puternic şi îngrozitor, nu ne-ar voi răul, ci mai de grabă îl socoteau prieten"[883]. Alţii se temeau şi-i apucase groaza, „ca nu cumva să fie împins valahul la vreo faptă din acelea care se potrivesc cu firea lui cea cumplită (sua naturale terribilitá)[884]. Pe aceştia toţi se întemeia Mihai, cunoştea exact ce se petrece în Polonia, avea corespondenţe tainice acolo, „toate uşile îi erau deschise"[885]. În primul rând îl susţinea partida austriacă, duşmana lui Zamoyski, deci marea nobilime[886]. Primatul Karnkowski, căpetenia acestei partide, scria că „poporul nostru aprobă pe Mihai (pentru cucerirea Ardealului), pentru creşterea puterii imperiale"[887]. Zamoyski aflase că imediat după supunerea Moldovei, Mihai trimetea scrisori tainice peste Nistru la duşmanii cancelarului, Sebastian Lubomirski, Mniszech voievodul de Sandomir, etc.[888]. Domnul român era aşa de conştient de slăbiciunea Poloniei din cauza certurilor între partide, încât la îndemnul lui Gaspar Corniş să se ferească

[881] Kognowicki, *Zycie Sapiehow* (*Vieţile membrilor familiei Sapieha*), I, p. 241–244.
[882] Heidenstein, *Rerum polonicarum* libri XI, p. 350.
[883] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 146–147.
[884] N. Buta, în *Diplomatarium*, I, p. 301.
[885] „Ha quasi tutte le sue facolta in quel raeme", Veress, op. cit., p. 11.
[886] Heidenstein, op. cit., p. 352.
[887] Macůrek, op. cit., p. 135.
[888] Ibidem, p. 138.

de puterea ei, a rostit această profetică frază despre vecina Moldovei: „Şubredă este puterea, acolo unde nu este înţelegere!"[889]

Ca şi în Ardeal şi Moldova, el exploatează în Polonia luptele sociale, aţâţând pe şerbi împotriva nobilimii. „Poporului de jos îi dedea nădejde de viaţă liberă şi fericită prin nimicirea nobilimii"[890], scrie Heidenstein. Un nobil polon se plângea că Mihai, „caută să se facă iubit de ţărani şi de oamenii de jos, cărora le-a dat voie în Ardeal să ucidă pe stăpâni şi să se libereze [...] Ar fi o mare primejdie, dacă ar încerca acelaşi lucru în Polonia, căci aci se află o mulţime de ţărani supuşi nobilimii"[891]. Convorbirea între doi oşteni poloni în slujba lui Mihai în Moldova fusese raportată regelui, ofiţerul Zaplatinski spunea colegului său Stadnicki: „Milostive domnule Stadnicki, să ne pregătim săbiile noastre asupra Poloniei, căci măria sa prinţul, stăpânul nostru, mi-a spus acum în odaia lui că are voie neapărat să pornească împotriva Poloniei. Iar noi, dacă nu am căpătat răsplată pentru vreo slujbă de a noastră la boierii la care am slujit, atunci vom avea plată cu moşiile lor, tăindu-le lor gâtul"[892].

Legăturile cu ortodocşii din Polonia. Dacă Mihai a ţinut seamă în pregătirile sale împotriva Poloniei de luptele de partid şi de cele sociale, cu atât mai mult a trebuit să ţie seama el, principele ortodoxiei, de cele religioase. Domnia lui corespunde în Polonia cu un moment caracteristic de luptă socială, ridicarea definitivă la putere a şlehtei (nobilimea mică), în frunte cu şeful ei, Zamoyski, iar în latura religioasă cu un moment tot aşa de decisiv, unirea ortodocşilor cu Roma. Unirea, pecetluită prin sinodul de la Brześć (1596), fusese răspunsul politicei polone la înfiinţarea patriarhiei ruseşti pentru toţi ortodocşii de limbă rusă (1589), pentru a sustrage pe supuşii Poloniei de sub înrâurirea moscovită[893]. Această unire impusă ridică însă o mare împotrivire. Înlăuntrul ţării biserica ortodoxă caută sprijin mai ales în boierimea din Ucraina, în frunte cu Constantin de Ostrog, în afară mai ales la domni români. Am văzut că sinodul de la Iaşi din 1594, cu delegaţi din ambele principate, protestase împotriva episcopilor ce trecuseră la unire[894]. Ieremia Movilă el

[889] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 121.
[890] Heidenstein, op. cit., p. 350.
[891] Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 130–132.
[892] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 121.
[893] *Hist. polit. Polski*, II, p. 166.
[894] Vezi mai sus, p. 97 şi urm.

însuşi cutezase să ceară regelui să fie păstrată credinţa ortodoxă a rutenilor din Polonia[895]. Cu atât mai mult Mihai se va fi aprins de mânie, aflând loviturile date de leşi dreptei credinţe. La 1597 patriarhul Meletie Pigas îi scria: „Ne rogi să ajutăm pe fraţii ortodocşi care din nefericire sunt prigoniţi în Polonia de către Roma veche"[896]. Prin numeroşii săi agenţi în Polonia Mihai trezise nădejdile ortodocşilor. „Duşman al bisericii catolice, simula apărarea religiei sale, ca să-şi împlinească planurile de a atrage de partea lui neamul rutenilor, mare şi războinic, care este de aceeaşi credinţă cu dânsul", scrie un contemporan din Polonia[897]. „Popoarele ortodoxe ale Rusiei (Polonia) favorizau pe Mihai", scrie Piasecki[898], iar Petre Skarga, unul din autorii unirii bisericilor, recunoştea că „schismaticii (ortodocşii din Polonia) îl divinizau (pe Mihai) ca un Messia şi pregăteau ruina bisericii catolice"[899].

În fruntea partidului ortodox din Polonia se afla cneazul Constantin-Vasile de Ostrog, voievod de Kiev, un mare magnat, cu imense posesiuni în Ucraina, întemeietorul şcoalei şi al tipografiei din Ostrog, adversar hotărât al lui Zamoyski, împreună cu cei doi fii ai lui, Ianus castelanul Cracoviei şi Alexandru voievodul Volhiniei. Constantin de Ostrog era un admirator şi un prieten al lui Mihai, la curtea lui a scris Palamed poema eroică în greceşte asupra vitejiilor domnului român şi tot în cercurile din apropierea lui se va fi rezumat în limba rusă apuseană poema cu subiect asemănător a vistiernicului Stavrinos[900]. Şeful ortodocşilor poloni era în corespondenţă tainică cu Mihai, de altfel şi solii oficiali ai acestuia îl vizitau[901]. El îl denunţase pe regele Sigismund că vrea să-şi părăsească ţara şi tot el mijlocea năimirea cazacilor mercenari în oastea domnului român[902]. Nobilul rutean sprijini cu sfatul său pe Mihai la luarea Moldovei şi încheiase prin mijlocirea acestuia legături cu arhiducele Maximilian, candidat la coroana

[895] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 103.

[896] Hurmuzaki, *Documente*, XIII (traduceri), p. 319–320.

[897] A. Lipski, *De rebus gestis Sigismundi III*, Roma, 1605, p. 17.

[898] P. Piasecki, *Chronicon in Europa singulariorum*, Cracovia, 1649, p. 188.

[899] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 152–153.

[900] I. Ştefănescu, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea greco-rusească în secolii XVII şi XVIII*, în *Rev. Ist. Rom.* IV, p. 1934, p. 141–174.

[901] Macůrek, op. cit., p. 135.

[902] Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 318, scrisoarea din 1598.

Poloniei[903]. De asemenea Mihai întreţinea relaţii şi cu fiul lui Constantin, Ianuş de Ostrog, voievodul Cracoviei, trimiţându-i pe omul său Branecki[904].

Aşadar, în clipa luptei celei mari pentru mântuirea credinţei ortodoxe în Polonia, găsim pe Mihai în cele mai strânse legături cu conducătorii politici ai pravoslavnicilor, folosindu-se de ei şi pentru scopurile sale politice.

Nichifor Dascălul. În turburările iscate în Polonia cu prilejul unirii bisericilor a avut un rol important un ierarh grec învăţat şi influent, Nichifor Dascălul, care era în acelaşi timp în legături strânse şi cu domnii noştri, mai ales cu Mihai Viteazul[905]. El poate fi socotit ca şeful religios al mişăcrii de rezistenţă ortodoxă din Polonia (cel politic era Constantin de Ostrog) şi de aceea relaţiile sale cu domnul român merită să fie cercetate. Nichifor Parasios era originar din Tricala, fiul unui negustor. Protejat de patriarhul Ieremia de Constantinopol a fost trimis pe la 1580 la studii la Padova, unde capătă o cultură aleasă. Întors în răsărit, este chemat ca profesor la şcoala din Ostrog a cneazului Constantin, însă nu poate veni. Se vede că de pe atunci era în relaţii cu magnatul ucrainian[906]. La Constantinopol se face diacon, arhidiacon, iar la 1592 e numit mare protosinghel al patriarhiei şi e chiar locţiitor al patriarhului Ieremia în timpul călătoriei acestuia în Rusia[908]. Se bucura de mare trecere la turci, căci o soră a lui era în haremul sultanului şi era văr cu soţia puternicului vizir Sinan paşa[909]. A fost învinuit, poate pe nedrept, că trimisese cadavrul nefericitului Petre Cercel umplut cu paie lui Aron Vodă[910]. În orice caz,

---

[903] K. Tyszkowski, *Relations du prince Constantin Basile d'Ostrog avec Michel de Valachie*, traducere în *Rev. hist. du Sud-Est Européen*, III, p. 1926, p. 276–283. Cf. şi Hurmuzaki, Documente, XII, p. 331–332.

[904] Macůrek, op. cit., p. 135 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 713.

[905]4 Kojalovič, Никофоръ великіи протосинкелъ патріаршаго Константинопольскаго престола и зкзархъ въ западнои Русскои церкви (*Nichifor mare protosinghel al scaunului partiarhal din Constantinopol şi erarh în biserica rusă apuseană*), în Странникъ (St. Petersburg), IV, 1860, p. 197–217 şi N. Iorga, *Nichifor Dascălul exarch patriarhal*, în Acad. Rom. ist., ser. II, XXVII, 1905, p. 183–200.

[906] *Scriptores rerum Polonicarum*, XXI, (E. Barwinski), p. 491.

[907] Kojalovič, op. cit., p. 201, Harlampovici, Западно-Русское школы (*Şcolile din Rusia apuseană*), Kazan, 1898, p. 247.

[908] Kojalovič, op. cit., p. 200, Iorga, op. cit., p. 185, *Script. rer. Pol.*, XXI, loc. cit.

[909] Kojalovič, loc. cit. Acad. Rom. Ms. nr. 5239, f. 358–359 (Hârtiile I. Bogdan) raport polon).

[910] *Script. rer. Pol.* XXI, p. 492.

trecerea de care se bucura la turci şi pe lângă aristocraţia grecească a întrebuinţat-o pentru a se amesteca în trebile ţărilor române. El a fost acela care a mijlocit cu sume mari de bani ridicarea în scaun a lui Aron Vodă, ce-i dăduse chitanţe în alb[911] şi chiar a lui Mihai Viteazul. Andronic Cantacuzino, care, cum am văzut, ajutase la ridicarea marelui domn, scria lui Petre Şchiopul că a lucrat de acord cu Nichifor[912]. Petre Skarga spunea în dietă că „acel Nichifor a ridicat în scaunul Ţării Româneşti pe Mihai Vodă"[913]. Făcea aşadar şi el parte dintre sprijinitori bizantini ai domnului român. Imediat după urcarea în scaun a lui Mihai, Nichifor era în Ţara Românească şi avem de la el într-o biserică din Buzău o evanghelie ferecată în aur cu inscripţia slavonă: „Arhi-mitropolitul Nichifor a ferecat acest tetraevangheliar, 1593"[914]. De aci pleacă cu ierarhii munteni şi prezidează la Iaşi în anul următor sinodul împotriva unirii rutenilor cu Roma[915]. Dar Aron şi Mihai puneau la cale răscoală împotriva turcilor şi Nichifor, din pricina legăturilor sale, nu vedea cu plăcere această mişcare, îi spuse lui Aron că greşeşte şi-l sfătui să fie prudent[916]. Dar prietenia cu domnul Moldovei se strică şi din pricină că Aron îl învinuieşte că l-a băgat în cheltuieli prea mari la Constantinopol şi atunci Nichifor se întoarce acolo[917]. Anul următor îl găsim în oastea lui Sinan paşa la Călugăreni şi la Târgovişte şi de acolo e trimes de marele vizir cu solie în Moldova la Zamoyski şi la Ieremia Movilă, mijlocind, în octombrie, pacea cu tătarii, cu condiţia ca Ieremia să rămâie supus al turcilor[918].

---

[911] *Scr. rer. Pol.*, XXI, p. 482–483.

[912] Hurmuzaki, *Documente*, XI, p. 373.

[913] E. Osviannikov, Константинополскiи патріархъ Кириллъ Лукарисъ (*Patriarhul de Constantinopol, Chiril Lucaris*), Novo Cerkask, 1903, p. 115.

[914] *Buletinul comis. monum.* ist., XVII, 1924, p. 24.

[915] Despre acest sinod, vezi mai sus, p. 97 şi urm.

[916] Că la începutul răscoalei, deci în 1594, Nichifor se afla la curtea lui Aron, se vede şi din forma ce o întrebuinţează în răspunsul la interogatoriul său din 1597: „Dicit se allocutum quidem fuisse Aronem, quod male quidem fecisset", Iorga op. cit., p. 198 şi *Script. rerum Pol.*, XXI, p. 493. Prezenţa sa la Iaşi este de pus în legătură cu sinodul împotriva unirii.

[917] *Script. rerum Pol.*, XXI, op. cit., p. 482–483.

[918] Ibidem, p. 483–484 şi raportul polon din arhiva Radziwill (inedit), copie în hârtiile lui I. Bogdan, Acad. Rom., Ms. Nr. 5239, f. 358–359. Nichifor spune că vine de la Târgovişte, arată intenţia lui Sinan paşa de a trece în Ardeal; el, Nichifor e numit de patriarh exarch pentru ţările ruseşti, iar de Sinan sol pe lângă Zamoyski.

Dar, cu tot serviciul făcut noului domn, acesta nu-l lăsă să treacă în Polonia, unde avea o misiune de îndeplinit împotriva unirii şi, când Nichifor înceacă să treacă Nistrul, e arestat la Hotin[919]. Regele Poloniei, care pregătea sinodul pentru unire, dăduse poruncă să nu fie lăsat să intre în Polonia reprezentantul patriarhiei[920], dar Nichifor evadează din cetatea Hotinului şi trece graniţa, punându-se sub apărarea cneazului de Ostrog, prietenul lui Mihai Viteazul[921]. Împotriva poruncii regale, cneazul aduce pe Nichifor la sinodul din Brześć, unde ortodocşii îl cer ca preşedinte al adunării. El ţine acolo o adunare a ierarhilor şi a nobililor ruteni potrivnici unirii şi chiar aduce şi pe protestanţii din Litvania şi pe arieni, sfătuindu-i să se împotrivească asupririi stăpânirii catolice şi a regelui. Acţiunea lui avu un mare răsunet şi nimeni nu cutează să se atingă de dânsul[922]. Nichifor în numele patriarhilor din Orient aruncă afurisenia asupra tuturor celor ce semnaseră unirea şi în special asupra mitropolitului Mihail al Kievului[923]. Doar Petre Skarga, spre a-l descredita, îl învinuieşte că ar fi un spion al lui Mihai Viteazul[924]. După sinod, Nichifor se retrage din nou la Ostrog, însă Zamoyski şi chiar Ieremia Movilă prin solii săi cer judecarea dascălului, ca spion turc şi intrigant împotriva Moldovei[925].

Procesul are loc în dieta din 1597, Constantin de Ostrog e silit să vie însoţit de Nichifor, care e învinuit de aţâţări la răscoală, ar fi fost, nu solul, ci spionul lui Sinan paşa în Moldova, a vrut să dea această ţară turcilor, ar fi scris în Orient despre „câinii de poloni", care prigonesc pe ortodocşi şi altele. De fapt, vina lui era că se pusese în calea catolicizării rutenilor. Nichifor se apără într-o italienească „destul de elegantă" şi, când observă că Zamoyski nu ascultă cuvintele lui de dezvinovăţire, îl trage de pulpana hainei, strigând: „Ascultă, milostive doamne". Mare impresie făcură

[919] Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 490, raport al nunţiului din Varşovia (14 dec. 1595).

[920] Kojalovic, op. cit., p. 205.

[921] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 389 (iunie 1596).

[922] Pseudo-Bielski, *Dalszy ciag kroniki Polskiej, ed. Sobieszczanski*, Varşovia, 1851, p. 289–291 şi Kojalovic, op. cit., p. 206–212.

[923] Milkowicz, *Monumenta confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis*, Lwów, 1898, 1–2, p. 749–750 şi 761 (octombrie 1596), din Brześć).

[924] Demianovic, Іезуиты въ Западной-Россіи (*Iezuiţii în Rusia apuseană*), în *Jurnalul Ministerului de Instrucţie*, St. Petersburg, 1871, octombrie, p. 277.

[925] *Scriptores rerum Pol.*, XX, p. 103–104 (Solia, la 9 martie 1597).

învinuirile pasionale aduse de solii lui Ieremia şi astfel Nichifor fu aruncat în închisoarea din Malborg, în Prusia[926].

Aflând de arestarea exarhului ortodox al rutenilor, Mihai Viteazul scrie regelui Poloniei, cerând liberarea lui, în numele său şi al patriarhului din Constantinopol. Îi spune regelui, că dacă se bucură de vreo trecere pe lângă dânsul, să facă acest lucru pentru el[927]. Rugămintea lui Mihai nu fu ascultată, dar când sultanul, la rândul său, ceru pe Nichifor regelui, polonii îl omorâră în închisoare, ca să nu fie liberat[928]. Mai târziu sultanul scrise însă regelui, că-l ceruse pe Nichifor ca să-l pedepsească şi că bine a procedat prietenul său, regele Poloniei[929].

Soarta tragică a acestui apărător al ortodoxiei în Polonia, sprijinitor al lui Mihai şi colaborator al operei sale de trezire a rutenilor, va fi îndârjit şi mai mult pe Mihai împotriva Poloniei.

Legăturile diplomatice. Deşi în calea înţelegerii între Mihai şi Polonia steteau ambiţiile acestei ţări în conflict cu Habsburgii, precum şi problema ortodoxiei, totuşi legăturile diplomatice au fost păstrate până la începerea războiului din 1600. O singură dată, în 1595, când nu avea încă o înţelegere încheiată cu împăratul, Mihai încercase o orientare politică spre Polonia, dar de atunci apropierea de curtea din Praga îl depărtase de aceasta. În iulie 1597, tocmai când Mihai obţinea plata mercenarilor de la împărat, se ivea la Târgovişte solul polon Andrei Taranowski, un vechi cunoscut al domnului, fost de mai multe ori sol la Poartă şi partizan al lui Maximilian în Polonia[930]. Taranowski venise din partea cancelarului, care oferea lui Mihai 2–3000 de oşteni poloni, bineînţeles ca să nu-i primească pe ai împăratului[931]. Zamoyski răspunsese cu ironii la apelul lui Mihai în clipa cea mare de nevoie când năvăliseră turcii. Prilejul de a câştiga pe domn fusese pierdut atunci, acum era prea târziu şi între poloni şi Habsburgi Mihai alesese pe aceştia din urmă. Taranowski plecă din ţară cu cinste, luând cu sine cronica oficială a lui Mihai, scrisă de logofătul Teodosie, pe care o traduce în limba polonă pentru a arăta şi în ţara lui

[926] Ziarele procesului în *Script. rerum Pol.*, XXI, p. 101–157 şi 487–525.
[927] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 483 (10 octombrie 1598).
[928] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 443 (iulie 1599).
[929] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la Istoria lui Mihai Viteazul* p. 86.
[930] Macůrek, op. cit., p. XII şi 136, Heidenstein, op. cit., p. 351.
[931] Veress, op. cit., V, p. 78–82 cf. şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 317.

cine e viteazul Mihai[932]. Dacă solul n-a putut câştiga pe domn pentru Polonia, acesta câştigă în schimb într-atâta pe solul polon prin puternica lui personalitate, încât Taranowski intră cu tot sufletul în slujba intereselor lui Mihai, începe să adune în Polonia mercenari pentru Mihai, pe care îi strânge sub comanda nepoţilor lui pe moşiile lui şi de acolo îi trimite în Ţara Românească[933]. Ieremia Movilă se plângea că Taranowski şi-a făcut o pecete a lui Mihai şi trimite în numele lui apeluri cazacilor şi altora, iar polonii înşişi încep să-l socoată trădător al intereselor lor în favoarea domnului român[934].

Nădejdiile polonilor că Mihai ar putea fi smuls Habsburgilor şi câştigat de dânşii fură spulberate după cucerirea Ardealului, ce însemna o înfrângere a influenţei polone exercitate prin Batoreşti[935]. Se vorbea chiar de o expediţie a cancelarului în Ardeal şi de uneltiri acolo împotriva lui Mihai, de care domnul se plânge împăratului[936]. Rudolf interveni la regele Poloniei, arătând drepturile lui asupra Ardealului[937]. Sigismund al III-lea dădu chiar o proclamaţie nobilimii din sudul Poloniei, arătând că Mihai s-a întărit cu oaste mare în Ardeal şi că aceeaşi soartă poate avea şi Moldova „aşa de legată de ţările noastre, încât nu s-ar putea ca ea să sufere ceva, fără ca şi ţările noastre să nu sufere îndată şi ele [...] Demnitatea şi gloria, ba chiar şi siguranţa acestei coroane depind mult de aceea ca ea să fie păstrată întreagă"[939]. La 6 ianuarie 1600 regele dădu poruncă solemnă în toată ţara ca nici unul din supuşii săi, mai ales cazacii, să nu intre în slujba lui Mihai ca oşteni[940], ceea ce avu urmări rele asupra organizării armatei domneşti din Ardeal. Totuşi, polonii mai făcură o încercare pe lângă Mihai, trimiţându-i în Ardeal pe vechiul său prieten Taranowski, cu care s-ar fi putut înţelege mai uşor. Solul trecu prin

[932] Walter, în Papiu, *Tezaur*, I, p. 3.

[933] Macůrek, op. cit., p. 137.

[934] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 103–104.

[935] Ibidem, p. 122.

[936] „Cucerirea Ardealului de către Mihai a dărâmat toate planurile politicei polone în acea ţară şi cele de stăpânire la Dunărea de jos", Macůrek, op. cit., p. 117.

[937] Veress, op. cit., V, p. 303, VI, p. 7–8, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 17.

[938] Veress, op. cit., VI, p. 127–128, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 529.

[939] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 100.

[940] *Akta Grodzkie i Ziemskie*, Lwów, X, p. 183, cf. Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 586.

Muncaci, unde domnul îi trimite în întâmpinare o trăsură şi rămase pe lângă Mihai în februarie şi martie 1600, la Alba Iulia, Făgăraş şi Braşov[941]. Această solie are o deosebită însemnătate pentru dezvoltarea politicii domnului român. Polonii ştiau că Mihai nu mai primea pensia pentru oşteni de la împărat şi că acesta îi cerea stăruitor Ardealul, de aceea în ajunul dietei în care Zamoyski ceru ridicarea oastei împotriva lui, ei încercară să-l câştige de partea lor şi să-l despartă de împărat. Taranowski trebuia să-l asigure că regele îl va recunoaşte ca stăpân al Ardealului şi că va opri pe Ieremia de la orice act neprietenesc, va obţine chiar de la turci să se împace cu Mihai[942]. Dar domnul, care era în ajunul expediţiei împotriva Moldovei, prezintă solului polon la Braşov, la 10 martie, un proiect surprinzător: el şi regele îşi vor jura reciproc credinţă, *Moldova va fi cedată imediat lui Mihai, se va recunoaşte şi stăpânirea lui în Ardeal şi Ţara Românească cu drept de moştenire pentru urmaşi peste cele trei ţări.* El va fi vasal al Poloniei, cucerind şi Bugeacul cu cetăţile lui de la turci. Fiul lui Mihai va deveni indigen (nobil polon) şi regele va plăti oastea de mercenari a domnului, 3500 de călăreţi şi 3500 pedestraşi, mai mult decât ceruse odinioară împăratului[943]. Aceste cereri dezvăluiau marele gând politic al lui Mihai, unirea celor trei ţări române pe vecie sub dânsul şi urmaşii lui, ceea ce îngrozi pe poloni, care se plânseră îndată împăratului că domnul român a arătat lui Taranowski intenţia lui de a lua Moldova, care e sub ocrotirea lor[944].

Cucerirea Moldovei a pus capăt ultimilor nădejdi polone de a câştiga pe Mihai, era un act de duşmănie făţişă. În ziua când punea piciorul în bătrâna cetate a Sucevii domnul român scria regelui arătând că a fost silit să treacă munţii numai de purtarea lui Ieremia. „Mă încredinţez sfintei judecăţi a măriei tale, ca unul ce eşti unsul lui Dumnezeu, ce mai puteam face?" Moldova cucerită nu va ieşi de sub ascultarea Poloniei, cum va

[941] Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 11, XII, p. 723–724 şi 772.

[942] Instrucţiile lui Taranowski, la Macůrek, op. cit., p. 180–181 şi Corfus, op. cit., p. 35–38, declaraţiile lui Taranowski comisarilor imperiali în Ardeal asupra soliei sale, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 723.

[943] Macůrek, op. cit., p. 178–180 şi Corfus, op. cit., p. 38–41. Acest text reprezintă, fireşte, propunerile lui Mihai, nu o înţelegere încheiată şi aprobată de Taranowski, căci ar fi fost împotriva instrucţiunilor sale ce prevedeau împăcarea lui Mihai cu Ieremia. Lucrul se vede şi din protestul polon împotriva planului lui Mihai asupra Moldovei.

[944] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 743.

arăta prin solii ce-i trimite la dietă. La sfârşitul scrisorii adăugă aceste frumoase cuvinte: „Rog pe măria ta să binevoieşti să treci cu vederea, dacă am scris ceva care nu e destul de ales, am scris ca un oştean la război, dar cu inima curată, căci scriu măriei tale toate sincer, ca în faţa lui Dumnezeu"[945]. Regele însă îi răspunse somându-l să părăsească îndată Moldova[946], iar Zamoyski scria: „nu se cuvine să îndurăm ofensa adusă de acest om împotriva regelui, când a pus mâna în aşa chip pe această ţară (Moldova)"[947]. În aceste condiţiuni pacea nu era cu putinţă şi Mihai, după obiceiul său, se gândea la ofensivă. „Acest Mihai, zice tot Zamoyski, vrea să jongleze cu lumea întreagă"[948].

Planuri de cucerire. Gândurile semeţe ale acestui om neobişnuit s-au ridicat şi până la tronul Poloniei. Dacă această ţară era duşmana lui, el o va cuceri, cum cucerise Ardealul şi Moldova, cum bătuse şi pe turci.

Cronicarul ungur Szamosközy ştia că Mihai se putea bizui în Polonia pe ortodocşi, cu ducele de Kiev (Constantin de Ostrog) „se învoise să supună ţara leşească", în afară, pe Maximilian de Austria, Suedia şi Moscova[949]. Asemenea şi cronicarul sas Simion Massa auzise că Mihai voia să se facă rege al Poloniei[950]. Cronicarii şi scriitorii poloni mărturisesc despre aceleaşi planuri. Heidenstein, secretarul regelui, ştia că domnul era înţeles cu Moscova, cu partizanii Austriei, cu ortodocşii şi că aţâţase poporul de jos la răscoale, pe rând Polonia era neînarmată în clipa cuceririi Moldovei. „Poporul îl socotea deopotrivă cu Alexandru cel Mare"[951]. Petre Skarga arată că după ocuparea Moldovei de către Mihai, ţară care a fost întotdeauna socotită ca poarta Poloniei, voia să ocupe şi această ţară şi „să se facă el rege sau să deschidă altuia drumul la domnie". Graniţele erau lipsite de apărare, „se zice că avea înţelegere cu unii din ai noştri, care s-au bucurat de căderea Moldovei şi făceau adunări, pregătind împărţirea averilor şi socotind că dacă va domni el

[945] Ibidem, *Supliment*, II–1, p. 600–602.

[946] Ibidem, p. 618–619.

[947] K. Górski, *Wojna z wojewoda woloskim Michalem* (*Războiul cu voievodul român Mihai*), în Atheneum, 1892, IV, p. 255.

[948] *Script. rerum Pol.*, VIII, p. 156–157 (Zamoyski, către Cr. Radzwill, 30 iunie 1600).

[949] Crăciun, *Cronicarul Szamosközy*, p. 133.

[950] Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 288.

[951] Heidenstein, op. cit., p. 350–352.

(Mihai) în Polonia, îşi vor răzbuna ofensele particulare asupra duşmanilor personali [...] Mihai şi căpitanii lui socoteau că într-o lună vor ajunge cu oastea fără piedică în suburbia Cracoviei"[952]. Din Moldova spionii trimeteau veşti îngrozitoare şi exagerate: Mihai va trece graniţa în trei părţi, la Soroca cu 20 000 de oameni, la Hotin cu 40 000, sub comanda lui directă, la Cernăuţi cu Baba Novac cu alţi 20 000[953]. Alt spion scria regelui din Iaşi că Mihai are bani de la împărat şi va porni asupra Poloniei cu oşti din cele trei ţări române, împreună cu arhiducele Maximilian care se va îndrepta asupra Cracoviei. Maximilian va fi rege al Poloniei, Mihai cerea însă de la împărat ca „ţara Ardealului de la dânsul să n-o mai ceară"[954]. Încă în Ardeal fiind, Mihai, spusese râzând semnificativ unui sol imperial: „Am nădejdea în Dumnezeu să mă întâlnesc într-o zi cu serenissimul Maximilian în Polonia"[955]. Istoriografia polonă admite azi ca un lucru dovedit că Mihai Viteazul a pregătit la 1600 împărţirea Poloniei cu Moscova şi Austria[956].

A avut în adevăr Mihai un plan aşa de îndrăzneţ, a putut el închipui mijloacele cu care să-l împlinească? Nu trebuie să uităm că împrejurările erau prielnice: dieta se dizolvase fără să dea bani pentru mercenari, neînţelegerile între Zamoyski şi partida austriacă şi între catolici şi ortodocşi erau la culme. Mihai avea, cum am văzut, un partid al său în Polonia care-l aştepta şi el socotea ţara aceasta şubredă din pricina neînţelegerilor. Dovada cea mai bună că aşa ceva era cu putinţă, este adevărata panică ce a cuprins în aceste împrejurări pe poloni. La 25 mai regele dă o proclamaţie către întreaga ţară, arătând că „primejdia e iminentă [...] e vorba aproape de existenţa noastră [...] va trebui să ne apărăm, ca el (Mihai) să nu ia jumătate din ţara noastră. E vorba de ţara noastră, de coroana Poloniei, de libertăţile şi averile domniilor voastre, de viaţa voastră [...] de s-ar întări vrăjmaşul în această ţară, e de temut că

[952] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 146–147.

[953] Ibidem, p.116–117.

[954] Ibidem, p. 121.

[955] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 571, cf. şi ibidem, *Supliment*, 1–2, p. 624–625.

[956] K. Tyszkowski, *Knowania Michala Multanskiego przeciw Polsce* (1598–1600), (*Uneltirile lui Mihai al Ţării Româneşti împotriva Poloniei*), în *Kwartalnik Historyczny*, XXXIII, p. 219–220 şi *Hist. polit. Polski* (operă colectivă a Academiei Poloniei), II, p. 172–173.

toate acestea vor pieri"[957]. La 4 iulie regele dă a doua proclamaţie, în care spune „(Mihai) e gata să ocupe statul nostru [...] Toate mijloacele pe care s-ar putea rezema Republica sunt sleite [...] Pentru a putea avea bani, ne gândim să zălogim giuvaerurile noastre"[958]. Zamoyski el însuşi scria că Mihai a luat steag de la turci, ca să se facă rege al Poloniei, plătind tribut sultanului, iar cele trei ţări române le va lăsa fiului său[959]. Se arătau în Polonia scrisorile lui Mihai, desigur false, prin care cere ajutor de la sultan, ca să-i supuie lui această ţară[960]. Această cucerire, dacă o făcea, nu era pentru alţii, ci, ca şi în Ardeal, pentru el. Hatmanul Stanislav Zolkiewski mărturisea: „Mi-a spus mie Taranowski că, în faţa lui, Mihai i-a spus că vrea să se facă rege în Polonia, amintind cu cuvinte de ocară de rege, făcându-l incapabil, şi i-a cerut sfat, cum ar putea face ca regele să-i lase lui domnia, şi dacă ar ajunge să fie rege în Polonia, ar bate şi pe turci şi s-ar face mai vestit decât Alexandru cel Mare"[961]. Chiar Zamoyski spunea: „Tare mă tem, că vom avea în curând pe acel ţărănoi în Polonia"[962], iar senatorilor le dădea de ştire că Mihai a făgăduit Livonia lui Carol de Sudermania din Suedia, Lituania muscalilor şi Cracovia austriecilor, oprindu-şi sieşi restul[963]. Cu două veacuri înainte ochiul ager al lui Mihai Viteazul se pare că văzuse soarta ce aştepta Polonia.

Clipa prielnică pentru acest plan îndrăzneţ a fost la cucerirea Moldovei, când Polonia era surprinsă fără apărare, dar Mihai a lăsat-o să treacă şi s-a întors în Ardeal îngăduind în acest chip lui Zamoyski să ridice o oaste, poate mai repede decât se aştepta. Pricina retragerii lui Mihai a fost iarăşi, pe de o parte lipsa de bani pentru oştire, dar mai ales că a simţit că i se pregătea o lovitură din spate în Ardeal, unde auzise că răscoala e gata să izbucnească, iar înţelegerea cu împăratul nu era încheiată[964].

---

[957] Veress, op. cit., VI, p. 109–111.

[958] Ibidem, p. 133–136 şi scrisoarea regelui către Leon Sapieha cu acelaşi cuprins, Hasdeu, *Arhiva Istorică*, III, p. 35–37.

[959] *Script. rerum Pol.* VIII, p. 157.

[960] Textul (fragment), la Macůrek, op. cit., p. 134.

[961] Macůrek, op. cit., p. 139, scrisoarea lui Zolkiewski către subcancelarul Petre Tylicki.

[962] Ibidem, N. Herbult scria şi el: „Prinşii luaţi de Ieremia din oastea lui Mihai spun că acesta nu urmăreşte atât să învingă pe domnul Moldovei, cât pe aceşti păcătoşi de poloni", ibidem.

[963] Ibidem, p. 140.

[964] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 120.

De aceea Udrea, lăsat de Mihai la Suceava, scria lui Zolkiewski: „N-avem poruncă şi învăţătură de la măria sa, Mihai vodă, să ne ameninţăm şi să scrim lucruri necuvincioase domniei tale, ci toate cu cuviinţă şi cinste. Iar ce a scris domnia ta despre Dragoş căpitan că vă scrie lucruri ce nu se cuvin să fie scrise, despre aceasta domnul Mihai voievod nu avea ştire şi nu este cu porunca lui"[965].

Din Ardeal Mihai trimetea acum scrisori de dezvinovăţire Poloniei şi pregătea o solie solemnă către rege şi dietă, cu Stroe Buzescu şi Gheorghe Raţ, ce urmau să treacă prin Maramureş spre Cracovia cu explicaţiile domnului pentru luarea Moldovei şi declaraţii de prietenie[966]. Solii însă nu apucară să mai sosească la curtea Poloniei, căci războiul izbucni pe neaşteptate la începutul toamnei.

Mihai Viteazul şi Moscova. Se vorbea, cum am văzut, de o înţelegere a lui Mihai cu ţarul de la Moscova împotriva Poloniei şi o asemenea legătură, cu toată distanţa şi lipsa de legături directe (Ucraina era atunci poloneză), este cu putinţă. Ţarul era un stăpânitor pravoslavic şi duşmanul de veacuri al Poloniei pentru teritoriile ruseşti stăpânite de această ţară. Amândouă aceste însuşiri îl făceau desigur simpatic lui Mihai. În vremea lui domnea la Moscova ţarul Fedor (1584–1598), fiul lui Ivan cel Groaznic, care era însă cu totul sub influenţa cumnatului său, Boris Gudunov, iar după moartea lui Fedor, Boris este proclamat ţar[967].

Încă de la începerea răscoalei împotriva turcilor, mai ales în Moldova se iscaseră nădejdi în ajutorul ce ar putea veni de la Moscova[968]. La 1595 o solie rusească se afla la Praga şi raporta stăpânului ei despre luptele lui Mihai cu Sinan paşa şi despre cele ce se petreceau în Moldova[969]. Legăturile lui Mihai cu Moscova încep însă în 1597. În primăvară el cerea polonilor să îngăduie trecerea solului său prin ţara lor, „ca să se ducă să ceară ajutor de la ţarul din Moscova pentru refacerea bisericilor stricate

[965] St. Nicolaescu, *Documente Slavo-Române*, p. 289.

[966] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 976–977, P.P. Panaitescu, op. cit., p. 122–123, Veress, op. cit., VI, p. 151–152, Iorga, *Documente noi dela Petre Şchiopul şi Mihai Viteazul*, Acad. Rom. ist., XX, p. 38–39.

[967] Pentru aceste împrejurări, P. Miliukov, *Seignobos et Eisenman*, Histoire de Russie, I, Paris, 1932, p. 163–164.

[968] C. Esarcu, *Documente din Veneţia*, în *Revista pentru ist. arh. şi filol.*, II–1, 1884, p. 193.

[969] Hasdeu, *Arhiva istorică*, II, p. 18–21.

de turci şi de tătari", ceea ce i s-a încuviinţat[970]. Solul ales de Mihai cu această misiune a fost învăţatul vlădică Luca de Buzău, grec din Cipru. În iulie, el era la Moscova şi ţarul Fedor îi dă o scrisoare către domnul român, din care se vede lămurit că adevăratul scop al soliei nu era numai cel bisericesc. Ţarul jură lui Mihai că-l va ajuta împotriva oricărui duşman, solul său, episcopul Luca, îi va spune mai multe verbal şi-i va duce şi darurile[971]. Episcopul sosi peste două luni la Târgovişte, aducând lui Mihai şi o mare sumă de bani din partea ţarului, nu numai pentru biserici, dar şi pentru plata oştenilor ce urmau să lupte cu turcii[972].

La sfârşitul anului 1599 sosi la Praga solul lui Boris Gudunov, Atanasie Vlasiev, care vesti pe împărat de urcarea în scaun a stăpânului său şi-i ceru alianţa împotriva Poloniei[973]. Tot atunci se afla acolo şi solul lui Mihai, Petre Armeanul, care se duse la omul ţarului şi-i ceru să dea de ştire lui Boris că Mihai a cucerit Ardealul. Mihai, zice solul, roagă pe Dumnezeu să ţie pe ţar şi acesta să-i păstreze bunăvoinţa lui. Vlasiev răspunse că Dumnezeu a dat lui Mihai izbândă asupra supusului turcilor şi litvanilor (polonilor), Andrei Bathory, „de care lucru ne bucurăm". Îi urează izbândă şi nimicirea duşmanilor. Cu acest prilej solul domnului român arătă recunoştinţa stăpânului său pentru ajutorul trimis, doi ani înainte, din visteria împărătească pentru lupta împotriva turcilor[974]. Întrucât ţarul ceruse lui Rudolf o alianţă împotriva Poloniei, se poate ca Vlasiev să fi vorbit de aceasta şi solului lui Mihai. Bănuiala polonilor în această privinţă se vede şi din refuzul lor, în martie 1600, de a primi cererea lui Mihai pentru trecerea unui nou sol al său din Ardeal spre Moscova[975]. O înţelegere tacită între Mihai şi Boris se vede şi din raportul lui Leon Sapieha, sol polon la Moscova la sfârşitul anului 1600. El scria că ruşii „ne ameninţau cu primejdia lui Mihai, care a început război împotriva Poloniei împreună cu împăratul creştin". De aceea ruşii nu vor să înnoiască pacea până nu vor afla veşti despre Mihai. Abia în februarie soseşte ştirea despre înfrângerea domnului român. Atunci solul polon

[970] Isopescu, în Acad. Rom., ist. ser. III, tom. X, 1929, p. 63.

[971] Rezumatul scrisorii aflătoare în arhivele din Viena, Macůrek, op. cit., p. 134, nr. 50.

[972] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1261–1262.

[973] Ibidem, p. 568–569.

[974] Hasdeu, *Arhiva istorică*, II, p. 47–48, cf. şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 660.

[975] Macůrek, op. cit., p. 180 şi Corfus, op. cit., p. 37.

anunţă că „inimile lor cele rele nu se vor mai bucura" şi arată ţarului izbânda lui Zamoyski şi căderea lui Mihai[976]. Leon Sapieha ţine atunci în faţa ţarului un mare discurs, în care povesteşte toate cuceririle lui Mihai „cel viclean", în Ardeal şi Moldova şi cum în cele din urmă a fost învins de poloni, îndemnând pe ţar să se bucure şi el[977]. O alianţă hotărâtă însă între Mihai şi Moscova, cum bănuiau polonii, nu se vede să fi fost.

[976] Сборникъ импер. истор. русск. историческаго Общества tom. CXXXVII, p. 646.

[977] Textul discursului în K. Kognowicki, *Zycia Sapiechów* (*Vieţile membrilor familiei Saphieha*), II, Varşovia, 1791, p. 15–19. Despre solia lui Sapieha, cf. şi K. Tyszkowski, în *Archiwum tow. nauk. we Lwowie*, ser. II, IV, 1, Lwów, 1927.

MIHAI ŞI ÎMPĂRATUL

Diplomaţia lui Mihai Viteazul. Mihai Viteazul, prin cuceririle lui şi interesele de care era legat, a jucat un rol european şi a fost pus în faţa unor probleme de diplomaţie, pe care nu le cunoscuseră înaintaşii lui, ce trimiteau cel mult solii cu daruri pentru treburi uşor de rezolvat. Complicata ţesătură de rivalităţi între Turcia, Polonia şi Imperiu, în special problema Ardealului, cerea lui Mihai tratări delicate şi îndemânatice, căci altfel era ameninţat să piardă pe această cale ceea ce dobândise cu armele. Dar ţările române nu aveau oameni pregătiţi pentru aşa ceva, foarte puţini erau cei ce cunoşteau măcar limbile din Apus, dar nici pe departe nu erau obişnuiţi cu eticheta curţilor şi cu politica europeană. Mihai a întrebuinţat deci diplomaţi improvizaţi, câţiva boieri care ştiau limbi străine şi străini, care nu s-au dovedit însă oameni de încredere. Dintre boieri au fost aleşi fraţii Buzeşti.

Ştim că Radu Buzescu vorbea ungureşte şi petrecuse în tinereţe în Ardeal la curtea lui Ştefan Bathory[978]. Stoichiţă din Strâmba ştia să traducă solilor străini vorbele lui Mihai şi Teodosie Rudeanu logofătul, autorul cronicii, ştia şi el, poate, vreo limbă străină[979]. Ştim iarăşi că banul Mihalcea vorbea italieneşte[980], ca unul ce era grec din insule, însă aceasta nu ajungea. Ca diplomat s-a arătat slab, într-un rând spusese cuvinte necuviincioase solilor împăratului, încât domnul a trebuit să-l dezaprobe, spunând acestora că e un bătrân nebun[981]. Trimis la Praga, la împărat, s-a

[978] Crăciun, op. cit., p. 188.

[979] Pentru soliile lor, vezi şi mai sus, p. 70.

[980] Szamosközy în *Mon. Hung. Hist. Script.*, XVIII, p. 285, „Is Michael ban Italicae quoque linguae, quae Valachorum congener dialectus est, non ignarus".

[981] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 697.

făcut de râs căci, zice un martor ocular: „Toate trebile le trata cu termeni vulgari [...] disprețuind obiceiurile și manierele ce se observau la curte în tratarea afacerilor, ca și cum ar fi vrut el să reformeze curtea și de aceea a fost nevoit să plece cu puțină mulțumire"[982].

Instrucțiile solilor date de Mihai ni s-au păstrat și sunt scrise întotdeauna în românește de mâna domnului, ca de pildă: „Învățătura domnului, lu Mihai voievoda Țării Rumânești ce au dat solilor ce au trimis la craiul leșescu"[983]. Instrucțiile erau scrise pe puncte numerotate și purtau întotdeauna iscălitura autografă a lui Mihai.

La fel, răspunsurile aduse de soli erau scrise românește și înfățișate domnului. Se pare însă că unii soli căutau să evite mânia domnească, dându-i veşti îmbucurătoare sau nu înțelegeau bine ce li se spunea în străinătate, căci altfel nu înțelegem cum a putut Petre Armeanul să spuie lui Mihai din partea împăratului: „Pentru vitejie ce au făcut Mihail voievoda și destoinic, am zis să fie Mihai voievod crai (în Ardeal) și fiu său eră craiu [...] Zis-a împăratul să însoară pre Pătrașcu vodă și să-i dea din ruda împăratului, care-i va fi voia [...] Împăratul au trimis la Franța, la Spanea, la papa și la toți mai mari de vorbă, de bărbăția și de vitejie ce eşti al doilea Alexandru, ca să te ajute cu bani [...] iară eu încă de trei ori mai mult"[985]. Bine știm din soliile împărătești că nimic nu era exact și că împăratul a cerut Ardealul pentru dânsul. Se vede bine că diplomația lui Mihai avea lipsuri mari. El însuși era un om aprins și violent, puțin potrivit pentru prudențele diplomației. Comisarii imperiali din Ardeal scriau împăratului: „Majestatea voastră imperială să nu creadă că se poate trata și discuta cu acest om (Mihai) în chip ordonat, ci el vorbește așa de mult, încât nu e cu putință ca tălmacii lui să prindă toate, să le ție minte și să ni le spuie [...] Când noi arătăm propunerile noastre, Stoica și Petre Armeanul nu-i traduc toate lui Vodă, ci numai ce le convine lor [...] Voievodul, Stoica și Armeanul se aplecă, își fac semne cu ochii cu tălmacii și socotesc între ei, în așa chip ca voievodul să nu cedeze prea

[982] Beduccini, în N. Iorga, *Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul*, în Acad. Rom., ist., seria III, tom. XII, p. 101.

[983] N. Iorga, *Documente nouă dela Petre Șchiopul și Mihai Viteazul*, în Acad. Rom. ist., ser. II, tom, XX, p. 457.

[984] Ibidem, p. 457

[985] Vezi mai jos, p. 209–215.

mult majestății voastre, ci să se ție de sugestiile lor [...] Nu ne lasă (Mihai) să trecem de la un articol la altul și să discutăm ordonat, ci le amestecă pe toate, vorbește de un lucru, când afirmativ, când negativ [...] se încurcă el și ne încurcă și pe noi"[986]. Suntem departe de ce ar fi avut nevoie Mihai în acele împrejurări grele.

Din pricina lipsei de cunoștințe și experiențe a boierilor, Mihai a întrebuințat ca diplomați și străini, dar și aceștia culeși la întâmplare, sasul Schonkebonk din Sibiu, raguzanul Marco și armeanul Petre Grigorovici. Cel mai însemnat și talentat dintre dânșii a fost desigur cel din urmă. Originar din Liov, era de meserie pictor de icoane[987], dar comandase și oșteni în incursiunile lui Mihai în Bulgaria[988]. Ca diplomat în slujba lui, îl întâlnim întâi în misiunea trimisă de domn în Polonia, în august 1595[989]. Mai târziu a fost trimis la Kiev la ducele Constantin, apoi la arhiducele Maximilian în 1598[990] și după cucerirea Ardealului a fost trimis chiar la curtea împăratului[991]. Banul Mihalcea îl învinuia că nu e credincios și e mai supus împăratului decât lui Mihai[992]. mai târziu îl găsim în slujba lui Basta, care-l luase prizonier la Mirăslău[993], iar după moartea lui Mihai, rămâne pe lângă împărat, care-l folosește în legăturile sale cu țările române[994]. La 1616, într-o ultimă solie spre Orient, e ucis în Moldova și regele Poloniei se grăbește să poruncească sechestrarea averii lui din Liov. La deschiderea lăzilor lui din casa Bogdanovici din Liov, cu toată opunerea surorii lui, Roza Ivanișova, se găsește privilegiul pe pergament cu pecetie pentru înnobilarea lui și a fratelui său Iosif, dat de împărat și acte privitoare la Mihai rămase la solul său: „privilegiul pentru domnia Țării Românești dat de Sigismund Bathory lui Mihai Viteazul, acte semnate de cardinalul Andrei Bathory, scrisori ale împăratului Rudolf către Nestor Ureche vornicul și Constantin Movilă, actul tratativelor între împărat și Mihai

[986] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 30.
[987] Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 431.
[988] Szamosközy, în Mon. Hung. Hist. Script., XXXVIII, p. 192.
[989] Isopescu, în *Diplomatarium*, I, p. 400–401.
[990] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 395–397.
[991] Vezi mai jos, p. 206–207.
[992] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 598.
[993] Ibidem, p. 1094 și Veress, op. cit., VI, p. 192–194.
[994] Veress, op. cit., VI, p. 435, 44. -444, VII, p. 13–14, 17, 69, 172–174, 191, 217–218, 261, 270–272 și Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1230–1231.

Viteazul, al doamnei Elisabieta Movilă cu Giurgi pașa, etc." Ștefan Schmidt, agentul imperial în Polonia, protestează zadarnic împotriva luării acestor acte secrete de către rege, mai ales că între ele se aflau și chitanțele uriașelor sume datorate de împărat armeanului (22 913 zloți) pe care le reclama nepotul mortului, Cristofor[995].

Petre Armeanul a scris cronica lui Mihai Viteazul, poate cu scopul de a lămuri curțile străine asupra faptelor stăpânului său. Această cronică pierdută a fost întrebuințată de ungurul Szamosközy în cronica lui, în care introduce lungi și interesante extrase despre Mihai din lucrarea armeanului. Memoriul trimis de Mihai în 1601 ducelui de Toscana despre faptele lui, o adevărată autobiografie, are pasaje ce coincid exact și ca formă cu extrasele lui Szamoskozy, ceea ce dovedește că memoriul a fost redactat tot pe temeiul cronicii lui Petre Armeanul[996]. Păcat însă că acest om mai învățat decât ceilalți diplomați ai domnului, nu a fost credincios până la urmă lui Mihai. Scăderea aceasta în acțiunea lui Mihai, lipsa unei diplomații, a avut și ea o parte la căderea rapidă a viteazului domn.

Lupta diplomatică pentru Ardeal. Cucerirea Ardealului fusese fapta lui Mihai, se datora bărbăției și priceperii lui militare, el înțelegea că a luptat ca un principe creștin pentru creștinătate. Dar alții nu socoteau la fel; Mihai era pentru ei numai instrumentul lor, un instrument plătit și de aceea trebuia, după ce-și împlinise slujba, să plece. Interesele dinastice ale Habsburgilor cereau cât mai mulți supuși și se foloseau de ideea creștină, de pornirile furtunoase ale eroilor, pentru a-și împlini calculele. De aceea, după cucerire, a început lupta diplomatică între sfetnicii șireți și învățați ai împăratului și diplomația rudimentară a căpitanilor de oaste români. Această luptă, în care Mihai n-a știut să convingă pe imperiali că este necesar în Ardeal, că trebuie ajutat, n-a știut mai ales să înlăture pârile și intrigile, care-l arătau la curtea lui Rudolf aplecat spre turci, tiran sângeros sau trădător, a pierdut-o și din cauza temperamentului său furtunos, care-l făcea să rostească în clipe de mânie cuvinte nesăbuite, pe care diplomații de carieră se grăbeau să le noteze, clipind șiret din ochi.

---

[995] Toate amănuntele după actele municipale din Liov, la W. Lozinski, *Patryciat i mieszczanstwo Lwowskie w XVI i XVII wieku (Patriciatul și burghezia din Lwów în veacurile XVI și XVII)*, ed. II, Lwów, 1892, p. 282–283.

[996] Cf. pe larg, Crăciun, op. cit.

Această luptă avea ceva foarte dureros pentru domnul român, el înţelesese că a fost ajutat să lupte pentru cauza creştină, i se aducea aminte că a fost plătit ca să împlinească o slujbă la un stăpân. Împăratul creştin, conducătorul mişcării care împlinea voia lui Dumnezeu, devenea un monarh egoist, coborât de pe piedestalul său ideal, nu preţuia bărbăţia şi jertfele lui Mihai, ci înainte de toate, pentru el trecea banul cu care plătise pe ostaşii lui.

Pe lângă aceasta, în sufletul lui Mihai era o şovăire, a crezut la început, că dacă împăratul cere Ardealul cu tot dinadinsul, ar putea să i-l dea şi să-şi îndrepte oştile cuceritoare într-altă parte, asupra turcului, cu sprijin şi vază mai mare ca mai înainte. Dar atunci au intervenit boierii mai practici şi mai realişti, au oprit pe domnul lor să dea Ardealul, ţară pe care o socoteau a lor şi în care voiau să se aşeze pentru totdeauna. Unii boieri, Mihalcea, Stoica din Strâmba, erau de această părere, alţii, Buzeştii, stăteau mai ales în ţara cea veche şi se temeau ca domnul să înfrunte voinţa împăratului[997]. De aci, în acţiunea diplomatică a lui Mihai, au ieşit oarecare contraziceri, de care s-au grăbit să se folosească potrivnicii lui.

Îndată după cucerirea Ardealului fusese trimis la curtea împăratului Petre Armeanul cu ştirea biruinţii, cu propunerea ca să fie înlăturată religia calvină în Ardeal şi, firește, cu cereri de bani[998]. Solul trecuse şi pe la Caşovia, la arhiducele Maximilian[999], iar la curtea imperială aducea steaguri luate de la duşmani. Întrebat de oamenii împăratului, solul spune că Mihai „nu vrea nimic pentru dânsul", vrea să se întoarcă în ţară şi să lupte cu turcii până la Constantinopol, Ardealul îl lasă în grija împăratului[1000]. Împăratul răspunse cu felicitări, pomenind între altele şi de „minele de aur şi de fier" din Ţara Românească, pentru exploatarea cărora se vor trimite oameni pricepuţi[1001]. La 22 decembrie, din Alba Iulia scria la curte Marco Raguzanul, agentul lui Mihai, că acesta „arde de dorinţa de a preda Ardealul oamenilor împăratului"[1002].

---

[997] Vezi mai sus, p. 83–85.

[998] N. Iorga, *Documente noi dela Petre Şchiopul şi Mihai Viteazul*, în Acad. Rom. ist., ser. II, tom. XX, p. 457–458 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 699–701.

[999] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 477.

[1000] Ibidem, XII, p. 509.

[1001] N. Iorga, op. cit.

[1002] Hurmuzaki, *Documente*, III, 1, p. 397–398.

Dar Petre Armeanul fusese numai un vestitor al izbândei, solia ce urma să trateze problema Ardealului plecă mai târziu şi era alcătuită din Stoica vistierul şi din banul Mihalcea, aducând ca dar şi calul lui Andrei Bathory[1003]. Ei trecură prin Viena la 22 decembrie 1599[1004] şi abia la 11 ianuarie următor avură audienţă la împărat, la Pilsen în Boemia[1005]. Ei ţinură un alt limbaj decât Petre Armeanul şi Marco, expuseră pe larg împrejurările ce siliseră pe domn să cucerească Ardealul, se plânseră de lipsa de ajutor din partea lui Basta şi cerură ca Mihai să fie recunoscut în Ardeal guvernator, cu titlul de duce, principe sau chiar rege, vasal al împăratului, să se trimită bani pentru oştire şi să i se cedeze şi cetăţile Hust, Satu-Mare şi Oradia, ocupate de oştirile imperiale, precum şi confirmarea privilegiilor secuilor. Ei vorbesc apoi de tratativele cu turcii şi de încercarea făcută de aceştia asupra Ţării Româneşti. Răspunsul împăratului zăbovi multă vreme şi între timp Mihai trimise curieri solilor lui, modificând mereu intrucţiunile lor[1006]. „Bane Mihalcea şi tu vistiar Stoico, scria Mihai solilor lui, noi încă am socotit cu credincioşii noştri ce sunt pe lângă noi şi oameni bătrâni, ce sunt mai pricepuţi aicea, de ştiu de toate rândurile ca cum ieste pre între-alte ţări [...]". În noile sale instrucţiuni, în care cere tot mai hotărât Ardealul pentru el şi urmaşii lui, Mihai îşi justifică astfel cererea: „Împăratul, măria lui, să caute bine aceasta că Mihail voievod, măria lui, n-au gândit cu aceasta că ar fi el în gura turcilor şi în loc de pieire în Ţara Românească, ce toată frica lăsând-o înapoi, ispitit-au strâşte mare, n-au gândit de paguba ţării într-atâţia ani şi de chelciugul lui, ce în toate striştile au ispitit în băsăul turcilor [...] iar Mihai voievod cu tocmeala lui şi cu pieire a mulţi vornici au luat Ardealul şi l-au închinat cinstitului împărat şi de acum înainte se făgăduieşte domnealui până va fi viu cu mare credinţă va sluji împăratului şi ţării ungureşti şi toată creştinătatea"[1007]. La curte cererile domnului puneau în încurcătură pe cei ce vedeau Ardealul curând în stăpânirea lor şi sunt mărturisiri că „nu ştim cum vom putea scoate pe valah din ţară şi să-l mulţumim"[1008].

[1003] Veress, op. cit., VI, p. 13.
[1004] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 550–551.
[1005] Ibidem, p. 605–609 şi Veress, op. cit., VI, p. 9 şi 13.
[1006] N. Iorga, op. cit., p. 42–46.
[1007] Ibidem, p. 176–177.
[1008] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 655.

Între timp, tratativele urmau şi în Ardeal, unde sosise pe lângă Mihai un trimis imperial, italianul Carlo Magno, un om de inimă şi inteligent, care ajunse în cei mai buni termeni cu domnul, se stimau reciproc, luau masa împreună şi Mihai îi dăruise portretul său şi al fiului său[1009]. Dar curând el fu înlocuit cu doi sfetnici ai împăratului, David Ungand şi Mihai Szekely, cu titlul de comisari, un fel de sfetnici ce urmau să ajute pe domn în cârmuirea Ardealului. Ei fură primiţi cu mare cinste la Alba Iulia la 10 februarie 1600[1010]. Cei doi comisari nu erau de acord între ei, Szekely sfătuia pe împărat să lase Ardealul domnului român[1011], pe când Ungand de la început i s-a arătat potrivnic şi era gata să plece urechea la toate pârile şi calomniile împotriva lui Mihai, cu care umplea lungi rapoarte către curte[1012]. Ungand fusese şi el la început de părerea colegului său, însă trecând prin tabăra lui Basta, acesta împreună cu nunţiul Malaspina îl convinseseră că Mihai e un tiran care trebuie neapărat înlăturat[1013]. Comisarii aduceau, după lungi întârzieri, bani de la împărat, însă o sumă cu totul insuficientă pentru nevoile oştirii[1014], şi astfel putură începe tratările. Ei îşi dădură seama că boierii împing tot mai mult pe Mihai să nu cedeze Ardealul, pe când arhiducii şi sfetnicii împăratului se pronunţaseră aproape toţi pentru înlăturarea lui[1015].

La mijlocul lui februarie se întoarse Stoica cu răspunsul împăratului[1016], laude pentru credinţa domnului, purtarea lui Basta e scuzată şi îndreptăţită, în privinţa cererilor de bani, i se amintea lui Mihai că „au înţeles măria lui că Mihai voievod tot venitul şi prada au luat la sine, care face mult preţ". Iar problema stăpânirii Ardealului e lăsată deschisă, încredinţată comisarilor din Ardeal. Cumplită fu mânia lui Mihai aflând acest răspuns, care era un refuz; el cheamă pe comisari la dânsul şi le strigă: „Am luat Ardealul, punând în joc viaţa mea [...] am

[1009] Ibidem, p. 671.

[1010] Ibidem, p. 687–689.

[1011] Ibidem, p. 683–684, 720, 879.

[1012] Ibidem, p. 722 şi urm.

[1013] Veress, op. cit., V, p. 360–361.

[1014] Ibidem, VI, p. 34–35, cf. şi p. 24. Se dedeau numai 55 000 de taleri din 100 000 promişi pe un trimestru.

[1015] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 501–502, 536–539, 590–591.

[1016] Textul latin, *Monum. Comit. Trans.*, III, p. 487 şi urm. text românesc, N. Iorga, op. cit., p. 485–487.

crezut că împăratul nu-mi trimite numai laude deşarte, ci steagul împărătesc şi scrisoarea lui cu pecetea. Aşadar, vor să mă alunge din Ardeal, cum alungi o femeie păcătoasă, asta n-o va îngădui Dumnezeu, nu voi îngădui eu să fiu alungat, chiar de ar fi să-mi las capul, căci am luat ţara cu sabia mea [...] Pentru împăratul romanilor am primejduit ţara mea, viaţa mea, a soţiei, a fiului meu şi a boierilor şi-mi trimite ca răsplată trei foi de hârtie pline de otravă, ruşine şi ocară!". Ungand se grăbeşte să însemne că voievodul a întrebuinţat cuvinte de ocară la adresa împăratului şi l-a făcut trădător[1017]. Şi poetul Palamede scria: „Cam ciudat lucru i s-a părut lui Mihai aceasta: o ţară pe care el o cucerise prin sabie s-o stăpânească alţii"[1018].

Pe când unii aminteau domnului că a luat Ardealul cu banii împăratului[1019], boierii, dimpotrivă, îl sfătuiau să nu dea această ţară. Stoica spunea comisarilor: „Domnul şi boierii lui nu mai pot rămâne în Ţara Românească, ţara aceasta (Ardealul) e frumoasă, de aceea el şi cu oamenii lui se îndrăgostesc tot mai mult de ea, pe măsură ce trece vremea"[1020]. Chiar când domnul voia să cedeze, boierii erau de pază lângă dânsul şi nu traduceau cuvintele spuse în acest sens[1021]. Se dădu de veste că dacă Mihai în adevăr spusese la început că va lăsa ţara, o făcuse din politeţe faţă de împărat, crezând că un suveran aşa de puternic nu-i va cere să plece, ci-i va lăsa lui Ardealul ca răsplată a slujbelor sale[1022].

Situaţia diplomatică era foarte turbure, banii pentru oştire fuseseră refuzaţi[1023], când Mihai porni să cucerească Moldova, faptă care în gândul său urma să înduplece pe împărat, căci el ştia să rezolve împrejurările grele numai cu sabia. Dar în lipsa lui comisarii se certară cu boierii, în special cu logofătul Teodosie, care-i arestează[1024], clevetirile şi calomniile duşmanilor au frâu liber. Atunci porni de la Praga un sol mare, doctorul Pezzen, consilier al împăratului şi Mihai se întoarse din Moldova, nădăjduind că problema Ardealului va fi sfârşit dezlegată. Dar Pezzen

[1017] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 703 (17 februarie 1600).
[1018] Palamede, traducere Tafrali, *Literatura şi Arta română*, IX, 1905, p. 492.
[1019] Veress, op. cit., VI, p. 93.
[1020] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 736.
[1021] Ibidem, IV, 1, p. 30.
[1022] Ibidem, p. 75.
[1023] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 53, 57, 61 şi XII, p. 885 şi 912.
[1024] Ibidem, XII, p. 926–927.

venea hotărât să ceară ţara pentru împărat, din Satu-Mare scria banului Mihalcea că Mihai nu are dreptul să se poarte ca stăpân în Ardeal şi că a abuzat de puterea sa[1025]. Banul, care nu era obişnuit să-şi ţie gura, spuse lui Pezzen la prima întrevedere că, dacă nu se va înţelege cu domnul, „veţi vedea ce soartă vor avea Caşovia, Viena şi Praga"[1026]. La 21 iulie solul împăratului fu primit de domn la Alba Iulia[1027] şi tratările fură lungi şi anevoioase. În primele lui propuneri, Mihai ceru stăpânirea pe vecie pentru el şi urmaşi asupra Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti, precum şi cedarea cetăţilor de margine ocupate de austrieci, leafă pentru 20 000 de oastaşi pe tot anul. Aceste cereri fură respinse de solul imperial, în ce priveşte Ardealul şi chiar Moldova, iar pentru plata oştirii se scuză cu lipsa de bani. Atunci Mihai prezintă în două rânduri noi propuneri, cele din urmă prevăd pentru el numai Ţara Românească şi Moldova ca domn ereditar, iar Ardealul numai ca guvernator, cu dreptul de a face donaţii şi de a încasa veniturile[1028]. Pezzen rămase să refere împăratului şi plecă mulţumit, dar fără un răspuns precis[1029]. Imperialii încurajau prin atitudinea lor pe duşmanii lui Mihai să se răscoale şi aşteptau prilejul care le va da Ardealul în mână. În august fu trimis la Praga logofătul Teodosie să primească un răspuns definitiv, dar el se afla încă acolo când răscoala Ardealului începu şi cu ea prăbuşirea stăpânirii lui Mihai[1030].

[1025] Ibidem, IV, 1, p. 87.

[1026] Ibidem, XII, p. 963–964.

[1027] Textele propunerilor şi contra propunerilor în ungureşte, ibidem, XII, p. 955–962 şi româneşte la Iorga, op. cit., p. 49–50.

[1028] Veress, op. cit., VI, p. 156–157 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 979.

[1029] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 975, 992 şi Meteş, *Domni şi boieri români la Cluj*, p. 17.

[1030] Veress, op. cit., VI, p. 57.

CAUZELE CĂDERII LUI MIHAI VITEAZUL

Problema socială. Epopeea războinică a lui Mihai Viteazul a fost cu putinţă pentru că persoalitatea lui s-a ridicat pe anume temelii prielnice, înăuntru o boierime avută şi războinică, al cărei reprezentant a fost, în afară, pe lângă sprijinul habsburgic, mişcarea ortodocşilor de peste Dunăre. De ce însă această operă politică a marelui domn a fost aşa de puţin trainică şi s-a prăbuşit îndată după ridicarea ei?

Din cele arătate până aici se pot zări uşor slăbiciunile şi pricinile ce au adus căderea. Odinioară N. Bălcescu, deşi se apăra că nu judecă pe Mihai „după ideile de democraţie ale veacului nostru", socoate că aceste idei erau şi pe atunci, deci domnul n-ar fi trebuit să jertfească pe ţăranii munteni boierilor, nici, mai ales, pe cei ardeleni nobilimii maghiare. Făcând-o, „Mihai trădă misia sa în Ardeal şi merita d-a cădea"[1031]. A.D. Xenopol, un frumos spirit sintetizator, socoate această învinuire nedreaptă, Mihai a fost omul vremii lui, vremea în care nobilimea cârmuia şi ţăranul asculta. Dar autorul *Istoriei românilor din Dacia Traiană* scrie totuşi în opera sa un capitol intitulat: *Politica potrivnică poporului de jos, cauza căderii lui Mihai*[1032], recunoscând însă o fatalitate a mediului istoric, ce l-a silit pe viteazul domn să ducă politica greşită pe care a avut-o.

Din cele ce am arătat mai sus, putem afirma mai mult decât atât: singura pătură socială care avea concepţii politice şi care avea şi o putere economică era boierimea, pe ea s-a întemeiat Mihai, cu ea s-a ridicat şi cu ea a căzut, a fost domnul ei. Chiar dacă, prin absurd, un domn de atunci ar fi avut ideea modernă de a întemeia un stat românesc pe ţărănime, n-ar

[1031] N. Bălcescu, *Românii sub Mihai Vodă Viteazul*, ed. Casa Şcoalelor, 1908, p. 291–291.

[1032] A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III-a, V, p. 334–338.

fi putut-o face, pentru că nici politiceşte, lipsită de conştiinţă politică, nici economiceşte, lipsită de bani şi de la o vreme şi de pământ, ţărănimea, atât dincoace, cât şi dincolo de Carpaţi, nu ar fi putut da un reazim. Mihai n-a avut în această privinţă o politică greşită, el s-a sprijinit pe singura clasă care atunci îi putea oferi un reazim, boierimea. Problema se pune altfel: putea această boierime munteană să fie atunci o temelie destul de puternică pentru a menţine toate cuceririle lui Mihai Vodă şi stăpânirea a trei ţări înconjurate de duşmani? Credem că nu, cum vom vedea îndată.

Mihai Viteazul şi ideea naţională. Această problemă socială a fost pusă de istorici din pricina legăturii ei cu problema naţională. Ei socoteau că Mihai, unind cele trei ţări române sub stăpânirea lui, ar fi trebuit, ca să alcătuiască din ele un stat românesc, să guverneze Ardealul cu ţărănimea, căci acolo nobilimea era străină. Am văzut însă că în Ardeal, în timpul stăpânirii domnului român, a fost o pătrundere a elementului boieresc muntean, care a căutat cu tot dinadinsul să ia locul celui unguresc, aşa încât înfăţişarea istorică a lucrurilor se schimbă, am fi putut avea un stat boieresc românesc de pe urma lui Mihai. Dar ideea naţională, sub forma ei politică, a unităţii de stat, nu exista încă atunci, nici la noi, nici aiurea. Mihai a cucerit Ardealul şi Moldova, nu din cauza caracterului lor românesc, ci pentru că se depărtaseră de la unirea încheiată între ele pentru a lupta cu turcii. El a restabilit această unitate a Ligii încheiate în 1594, ideea politică ce l-a călăuzit a fost aceea a unităţii pe temei de cruciadă. De aceea nu l-a preocupat unitatea politică, a fost domn peste trei ţări, cu graniţele lor, cu guvernele lor deosebite.

Dacă din punct de vedere politic nu a fost călăuzit de ideea naţională, avem totuşi dreptul să punem întrebarea: Nimic din ceea ce ne turbură pe noi azi, nimic din simţul de solidaritate şi de iubire între oamenii de aceeaşi limbă nu l-a atins oare pe primul domn al tuturor românilor?

Judecând azi în deplină cunoştinţă de cauză, având în faţă mărturiile trecutului, corespondenţa lui Mihai şi a celor ce l-au înconjurat, actele lui de guvernământ, acum aproape deplin cunoscute, nu avem dreptul să răspundem negativ.

Solidaritatea între români nu era la Mihai o idee politică, dar când vedem că impune dietei ardelene să ia măsuri în favoarea satelor româneşti din Ardeal în dauna ungurilor şi a saşilor, când întemeiază o ierarhie pentru români în această ţară şi în Maramureş şi o pune sub

controlul mitropoliei din Târgoviște, când caută să introducă în Ardeal preoți și boieri munteni, suntem în drept să vorbim de un sentiment, un instinct poate, de solidaritate românească. Și la boierii lui licăresc primele lumini ale aceluiași sentiment; când vor să descalece în Ardeal, ei știu că aceasta e o țară românească. Boierii dușmani ai lui Mihai, în frunte cu Dan vistiernicul, care fugiseră în Moldova și cereau ca stăpân pe Simion Movilă, fratele domnului Moldovei, scriau la 1598: „Toți boierii și toată Țara Românească îl vor și îl iubesc, ca să fim împreună și în unire cu Modova, *căci suntem toți de o limbă și de o credință*"[1033]. Era deci în boierime ceva din acest gând mare, care va înflori mai târziu, cuprinzând neamul nostru întreg.

Dar o idee hotărâtă de unitate politică românească n-o putem căuta în vremea lui Mihai. Dacă ar fi avut-o totuși, ar fi fost opera lui mai trainică, în condițiile de atunci? Ne îndoim, căci mijloacele de care ar fi dispus rămâneau aceleași; credincioșii lui, cei ce l-ar fi înțeles, nu s-ar fi înmulțit prea mult. Cauzele căderii lui Mihai trebuesc căutate aiurea.

Situația economică. Domnia lui Mihai cade într-o perioadă de decădere economică din istoria noastră, datorată, cum am văzut, mutării și tăierii drumurilor de negoț, sărăcirii țărănimii și exploatării turcești. Mihai n-a avut la îndemână mijloacele materiale cu care să susție marile lui idei. Temeiul pe care și-a clădit opera politică a fost mai ales boierimea munteană. Este adevărat că această clasă era bogată și pentru apărarea averilor ei amenințate s-a sculat împotriva turcilor, a căutat apoi să se mute în Ardeal. Dar bogăția ei era pământul și roadele lui, era întemeiată pe o economie naturală, nu pe economia în bani și vremile de atunci cereau bani. Am văzut că în toată Europa oștirile de mercenari înlocuiseră oștile de țară și cu mercenari a trebuit să lupte și Mihai, cu o oaste care costa aproape 100 000 de taleri pe lună, sumă uriașă. Câtva timp domnul român a avut banii plătiți de împărat, dar când n-a mai primit pensia obișnuită, dezastrul a fost aproape. Țara Românească a fost cumplit prădată timp de șapte ani în șir, foametea și mizeria au dus la o catastrofă a clasei țărănești, de care s-a resimțit, firește, toată starea economică a țării. Ardealul, mai ferit, era totuși sărac când l-a cucerit Mihai și domnul român a fost silit să scoată din această țară tot ce avea nevoie și ceea ce ea însă nu putea da.

[1033] Hurmuzaki, *Documente-Suplim...* [illegible]

Am cercetat amănunţit cârmuirea lui Mihai în Ardeal, am văzut jertfele cumplite pe care le-a cerut el ţării de peste munţi, jertfe ce însă nu puteau împlini nevoile lui. Oştenii neplătiţi se răscoală, pradă şi ard, anarhia se întinde peste tot, acelaşi lucru, deşi avem ştiri puţine, se petrece desigur şi în Moldova. Oştirea cu care cucerise Mihai Ardealul şi Moldova se destramă sub ochii lui, la Mirăslău era o adunătură ce nu mai semăna nici pe departe cu armata de la Şelimber.

Ca să păstreze cuceririle sale, Mihai ar fi trebuit să aibă o temelie economică internă mai largă, ce l-ar fi scutit de dependenţa de banii împăratului. N-a avut-o, pentru că ţările peste care a domnit nu i-o puteau da atunci şi aceasta este principala cauză a căderii lui. Cât a putut totuşi face în aceste împrejurări vitrege, întemeiat pe sabia lui şi pe boieri, ca oştean al lui Christos, este minunat, este o biruinţă a gândului.

Fost-am noi românii un popor foarte sărac şi pentru orice încercare de ridicare n-am putut plăti, decât cu sângele nostru.

Situaţia politică europeană. Dacă e drept că trebuie să căutăm pricina scăderilor noastre întâi la noi înşine, nu este însă mai puţin adevărat că şi mediul politic general înrăureşte soarta fiecărui stat. Ridicarea lui Mihai nu se putea menţine în situaţia politică a Europei de Răsărit de atunci. El se afla prins între trei mari împărăţii: Imperiul turcesc care apucase pe calea decăderii, era încă la începutul ei şi era totuşi o mare putere, poate cea mai mare din Europa, Habsburgii, care aveau în spatele lor Imperiul german şi Spania, Polonia, care avea atunci în fruntea ei un mare militar şi om de stat, Zamoyski. Prin jocul rivalităţilor dintre aceste trei mari puteri izbutise să se ridice Mihai; pe temeiul războiului între Habsburgi şi turci liberase ţara de aceştia din urmă, pe temeiul rivalităţii economice şi politice între Habsburgi şi poloni alungase instrumentele polone din Ardeal şi Moldova, Andrei Bathory şi Ieremia Movilă. Dar, deodată, domnul român devine prea mare, nu mai e un instrument, e o putere care ameninţă să întârzie izbânda celorlalte trei puteri. Atunci el se văzu prins între imperialismele habsburgic, polon şi turcesc, fără să se mai poată sprijini pe nici unul din ele. În tragicele luni din toamna anului 1600, Mihai avu împotriva lui în acelaşi timp şi pe imperiali şi pe poloni şi pe turci.

Să adăugăm la aceasta faptul că pentru Mihai cruciada şi lupta creştinătăţii unite împotriva păgânului erau o realitate, pe când pentru ceilalţi, mai ales pentru Habsburgi, erau un mijloc de a-şi satisface

interesele egoiste. Mihai a fost înşelat de politica meschină şi calculată a duşmanilor lui, n-a avut la îndemână o diplomaţie care să-l lumineze în privinţa politicii din afară, să-i câştige prieteni, să-l facă iubit sau măcar cunoscut aşa cum era în realitate.

Căderea lui Mihai nu se datoreşte nici unor greşeli în politica lui socială sau naţională, nici unor greşeli militare, el a căzut pentru că n-a avut înăuntru o temelie economică a operei sale, în afară a fost victima imperialismelor ce ne înconjurau, toate unite împotriva lui.

PRĂBUŞIREA

Răscoala nobilimii ardelene. Apăsarea fiscală pe care Mihai era nevoit să exercite asupra Ardealului a produs răscoala nobilimii împotriva lui. La 1 septembrie 1600 domnul cheamă din nou dieta la Sebeşul Săsesc, toată lumea pricepu că e vorba de noi impozite pentru oştire şi nobilii se retraseră la Turda, începând răzvrătirea[1034]. Erau încurajaţi de dizolvarea armatei neplătite, de duşmănia făţişe a solilor imperiali împotriva lui Mihai şi de nădejdea întoarcerii lui Sigismund Bathory cu ajutor polon.

În timpul expediţiei din Moldova a lui Mihai, „începându-se sfaturi mincinoase şi viclene asupra lui, întâi despre unguri, că nu-l sufere să le fie domn, ci trimiseră la craiul leşesc să le dea pe Batăr Jicmon să le fie iar crai"[1035]. „De toate părţile muncia (ungurii) în tot chipul, ca doar s-ar mântui, să nu le fie crai un român, precum le era", scrie altă cronică munteană[1036]. Însuşi Moise Szekely, generalul ungur al lui Mihai, fugi în Polonia câteva zile înainte de adunarea de la Turda şi la 30 august sosea în faţa cancelarului polon cu o sută de oşteni, spunând că după luptele de la Hotin, el oprise pe domnul român să năvălească pe neaşteptate în Polonia, pentru care Mihai îi poartă pică şi-l ameninţă cu moartea[1037]. Văzându-se înconjurat de duşmani, Mihai trimisese o scrisoare de alarmă arhiducelui Maximilian, arătându-i strâmtoarea cumplită în care se află din pricina lipsei de bani pentru oaste. Aceasta va depărta de la el sufletele soldaţilor, nobilii uneltesc împotriva lui, Sigismund Bathory

[1034] Crăciun, op. cit., p. 136–137.

[1035] *Cronica anonimă*, în *Revista pentru istorie, arheol. şi filol.* XI, p. 134.

[1036] Constantin Filipescu, *Istoriile domnilor Ţării Româneşti*, ed. Iorga, p. 95.

[1037] Dzialynski, *Collectanea vitam resque gestas Ioannis Zamoyscii illustrantia, Poznan*, 1861, p. 282.

caută să atragă armata de partea sa, Moise Szekely a fugit. Dacă nu va primi bani pentru oşteni, întreagă creştinătatea poate fi târâtă în mare primejdie[1038]. Se vede bine că Mihai n-a fost surprins de evenimente, şi-a dat seama de prăpastia ce i se deschidea sub picioare.

Răsculaţii de la Turda aleg ca şef pe Ştefan Czaki, fostul sfetnic al lui Mihai, şi dau proclamaţii către secui, Bistriţa şi alte oraşe, arătând de ce s-au răsculat: tirania şi apăsarea lui Mihai, şi cer tuturor să vie cu ei[1039]. O parte din mercenarii domnului, nădăjduind că vor fi în sfârşit, plătiţi, trecură în tabăra nobililor[1040], oraşele făcură la fel, Clujul trimise răsculaţilor 2000 de florini şi Bistriţa tot atât[1041], Clujenii sosiră înarmaţi în tabără[1042], Sibiul se sculase cel dintâi, braşovenii erau nehotărâţi, dar aflând de hotărârea sibienilor, le urmară pilda, făcând o adunare la 11 septembrie, în urma căreia arestară pe boierii români din oraş[1043]. Singuri secuii se arătară credincioşi lui Mihai şi năvăliră în Ţara Bârsei, prădând şi arzând satele săseşti[1044].

Mihai Viteazul se afla într-o situaţie grea, oştirea lui era împărţită, o parte era în Moldova, alta în Ţara Românească, iar oştenii din Ardeal erau nesiguri şi neplătiţi. El încercă să trateze cu răsculaţii, trimiţând în tabăra lor pe Luca Trauzner, care aminti nobililor din partea domnului, cum „capetele tuturor au fost în mâinile mele, dar m-am purtat cu atâta îndurare, încât nimănui nu i s-a întâmplat nimic". Ostaşilor le-a amintit în ce sărăcie erau în Ţara Românească, acum s-au îmbogăţit, „eu însumi am rămas aproape sărac, numai ca să-i pot îmbogăţi pe ei [...] i-am ţinut, nu ca pe slujitorii mei, ci ca pe copiii mei". Cu Trauzner venise de la domn şi un iezuit din Târgu Mureş, dar nici unul nu fu lăsat să vorbească, de teamă să nu convingă pe oşteni[1045].

Totuşi nobilimea nu avea destulă putere ca să înfrunte pe Mihai, aşa slăbit cum era; domnul avusese grijă să trimită în Moldova pe cei mai mulţi oşteni unguri ardeleni din armata lui. Răsculaţii se adresară atunci

[1038] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1009, (23 august 1600).
[1039] Ibidem, p. 1019–1020, IV–1, p. 122 şi Veress, op. cit., p. 174.
[1040] Crăciun, op. cit., p. 136.
[1041] Szádeczky, , *Erdély és Mihali vaida*, p. 372–373.
[1042] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1023.
[1043] Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 290–291.
[1044] Ibidem, p. 291–292 şi Szádeczky, op. cit., p. 375–376.
[1045] Crăciun, op. cit., p. 136–137.

cu o foarte ciudată şi interesantă scrisoare boierilor moldoveni. Ştiind că limba oficială în Moldova e slavona, pe care n-o cunoşteau, scriseră boierilor în dialectul rutean din Maramureş[1046]. „De la noi de la toţi nobilii mari şi mici şi cu toţi locuitorii şi împreună cu toţi slujitorii de oaste şi cu toţi oamenii, câţi suntem mai de frunte în toată Ţara Ungurească şi de peste tot, scriem tuturor boierilor mari şi mici din Ţara Moldovei [...] Să ne sfătuim împreună pentru acest om rău şi fără credinţă creştinească, Mihai voievod, de răutăţile pe care le avem de la dânsul, de când a năvălit în ţara noastră cu tistii lui şi cu popii lui şi cu hoţii lui. Iar domnii de mai de mult ai ţării noastre ungureşti şi ai ţării voastre, Moldova, scriau către noi pace adâncă şi bună vecinătate şi bună prietenie, iar din vremea când s-a ridicat între noi Mihai voievod din Ţara Românească pustiu este totul la noi, ca şi la voi, bisericile sunt prădate, femeile şi fetele oamenilor sunt ruşinate şi curţile voastre sunt arse cu foc, ca şi în ţara noastră ungurească şi ne-a pus sub mare greutate şi robie, pe care n-o putem suferi nici noi, nici voi. Deci, ai noştri cu toţii, de la mic până la mare, s-au ridicat împotriva lui şi pe voi vă rugăm să ne daţi ajutor şi să fiţi cu noi, aşa ca Mihai voievod să nu mai stăpânească asupra noastră [...] Deci voi toţi, cu ajutorul lui Dumnezeu, ridicaţi-vă asupra lui cu toţii, pentru relele şi greutăţile ce a pus asupra noastră. Acum este vremea ca să fim împreună [...] Iar oastea cea mare ungurească care este acolo, cum va auzi scrisoare de la noi, să vie cât mai repede la noi şi cu celelalte oştiri să faceţi cum ştiţi. Şi iarăşi vă rugăm ca oştirea noastră să poată veni în pace la noi". Dar „marea oştire" ungurească din Moldova nu sosi la timp şi nici Sigismund nu se ivi şi atunci răsculaţii, de voie, de nevoie, fură siliţi să se arunce în braţele imperialilor. Generalul Gheorghe Basta, de origine albanez, comanda oastea imperială la marginile Ardealului şi era un vechi duşman al lui Mihai, de când acesta nefiind ajutat la cucerirea ţării, îl învinuise la curte de incapacitate şi chiar de trădare[1047]. Aflând de răscoala ardelenilor, el intră în ţară cu oastea lui, chemat chiar de Mihai, care vedea în generalul oştirii împărăteşti un aliat firesc[1048].

[1046] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 130–132.

[1047] Veres, *Epistolae Georgii Basta*, p. 348, scrisoarea lui Basta din 16 februarie 1600: „Io faró restare et essi (acuzatorii) et il Valacco per bugiardi et infami", cf. şi Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, p. 344 şi XII, p. 516.

[1048] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1016.

Memoriile lui Basta, redactate de Spontoni, recunosc că el venise să ajute pe Mihai şi generalul scria el însuşi că „unii rău informaţi zic că aş fi greşit, ajutând pe răsculaţi, întrucât aveam mai înainte însărcinarea de a ajuta pe valah"[1049]. Care să fie pricina trecerii neaşteptate a lui Basta de partea duşmanilor lui Mihai? Spontoni arată că a şovăit multă vreme, a cerut sfatul căpitanilor şi într-un târziu s-a hotărât să ia parte răsculaţilor, care-i făgăduiau credinţă veşnică, de teamă că, ajutând pe Mihai, nobilii ar fi chemat în ajutor pe poloni şi pe turci[1050]. Oricât de independent putea fi un general imperial, într-o vreme când împăratul era nebun şi autoritatea împărţită între arhiducii rivali, totuşi nu putea lucra cu totul după voia lui. Credem că Basta ştia dorinţa imperialilor de a lua pe seama lor Ardealul, din care nu putuseră scoate pe Mihai cu diplomaţia şi aşteptau un prilej nimerit să-l înlăture. Fără un ordin precis, a simţit dorinţa stăpânilor lui, cum rezulta din purtarea lor faţă de Mihai. De aceea înfrângerea lui Mihai se datoreşte, nu iniţiativei lui Basta, ci sacrificării lui de către Habsburgi, dovadă că purtarea generalului a fost aprobată la curte. Basta primeşte jurământul de credinţă al lui Czaki şi al nobililor pentru împărat şi la 14 septembrie îşi uneşte oştile cu ale lor în tabăra de la Turda[1051].

Luptele de la Mirăslău şi Braşov. Unirea lui Basta cu nobilii a fost mult uşurată de predarea cetăţilor Chioara şi Uioara prin trădarea lui Aga Leca[1052]; din Turda oştile unite germane şi ungureşti se îndreptară spre Alba Iulia, dar la Mirăslău, într-un loc strâmt, între Mureş şi dealuri, apărat în faţă de pârâul Lapad şi de o pădure întărită cu şanţuri, dădură de Mihai[1053]. Domnul venise din Sebeşul Săsesc cu oaste de strânsură, ceva cazaci călări, secui, dar mai mult sârbi şi ţărani, vreo 10–12 000 de oameni[1054]. Basta avea 18 000 de oameni, dintre care 6000 de călăreţi

[1049] Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneţia, 1638, p. 103: „Era si partito il Basta con il suo essercito ben in ordine, marchiando alla volta di soccorere il Valacco".

[1050] Spontoni, op. cit., p. 104–106.

[1051] Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 126, XII, p. 1023, 1030, Veress, *Documente*, VI, p. 205, Spontoni, op. cit., p. 107–108, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 411–414.

[1052] Basta cere împăratului să răsplătească pe Leca pentru aceasta, Veress, *Epistolae*, p. 451.

[1053] Situaţia locului descrisă de Gen. R. Rosetti, *Evoluţia tacticii*, Acad. Rom. ist. ser. III, tom. IV, p. 133 şi idem, *Essais sur l'art militaire*, p. 101. Existenţa unei păduri întărite e atestată de relaţia germană publicată de Veress, *Documente*, VI, p. 192–194.

[1054] Veress, loc. cit., cifra e dată de comisarul imperial Ungand, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 134.

germani şi flamanzi[1055]. La 18 septembrie 1600 lupta începu prin duelul artileriei. Văzând pe domn bine întărit, Basta se prefăcu că se retrage peste satul Mirăslău, dar se opri la creasta de deal Kerekdomb, unde avea o poziţie superioară şi-şi aşează acolo artileria. Mihai, care nu mai avea pe lângă dânsul oşteni încercaţi şi cu experienţă, făcu greşeală să urmărească pe Basta, socotind că se retrage. El aşează mica lui oaste într-o singură linie, la stânga secuii cu tunurile, la centru cavaleria, la dreapta cazacii. Dar Basta acoperit de dealul înalt, trimite un detaşament de muşchetari care ocolesc stânga lui Mihai, atacă pe secui şi le ia tunurile. Atacul principal îl dă însă la centru cu trupele germane, centrul lui Mihai nu se poate împotrivi, cavaleria se risipeşte, o parte din cazaci trec la duşmani, secuii luaţi între două focuri sunt măcelăriţi, o mare parte din ostaşi se înecară în Mureş, pe care Mihai izbuti să-l străbată călare înot[1056], luând cu sine şi steagul cel mare al oştirii un steag alb cu scut verde, pe care se vedea un corb cu crucea în cioc[1057].

Pe un deal înalt rămăseseră izolaţi 2000 de secui, care luptaseră până la urmă pentru domnul român, Basta le dărui viaţa, dacă se predau, ceea ce ei primiră, însă nobilii neţinând seama de cuvântul dat se aruncară ca fiarele asupra lor în timpul nopţii şi-i măcelăriră, „faptă crudă şi barbară", scrie biograful lui Basta[1058].

Mihai trecu aproape de Sibiul răsculat, lângă care îl întâmpinară oşti venite din Ţara Românească[1059], apoi se retrase la Făgăraş, singura cetate ardeleană ce o mai avea şi unde-şi adăpostise familia şi averile[1060] şi de acolo trecu la Râşnov[1061]. Acum începură să sosească în cete oştile din Moldova şi din Ţara Românească, precum şi secuii, ridicaţi cu toţii la chemarea domnului. Locul cel mai potrivit pentru unirea acestor cete era

[1055] Relaţia lui Cavriolo venit din tabăra lui Basta, Veress, op. cit., VI, p. 204–209, după care scrie şi Tarducci (Hurmuzaki, *Documente*, IV–2, p. 583–592). Ştirea din tabăra duşmană că oastea lui Mihai era de două ori cât a lui Basta nu merită crezare, când ştim starea armatei lui în Ardeal. De altfel, cu trupe superioare, domnul nu s-ar fi întărit spre apărare, ci ar fi luat ofensiva de la început.

[1056] Relaţiile citate şi Spontoni, op. cit., p. 109–119. Analiza tactică la Gen. R. Rosetti, op. cit., p. 132–138 şi N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 32–39.

[1057] Spontoni, op. cit., p. 118.

[1058] Ibidem, p. 121.

[1059] Memoriul lui Mihai către împărat, în Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 230–237.

[1060] Spontoni, op. cit., p. 122, raportul lui Zamoyski, *Documente-Supliment*, II–1, p. 639.

[1061] Ibidem.

Ţara Bârsei, spre care duceau drumurile de la Bran, Buzău şi Oituz, dar Braşovul, cum am văzut, trecuse de partea răsculaţilor. Braşovenii se înarmară şi încercară să împiedice unirea oştilor lui Mihai, izbutind să respingă la Prăjmar pe armaşul Sava şi pe Deli Marcu ce veneau din Moldova. Dar curând sosiră şi secuii şi pustiiră prin foc şi sabie satele săseşti[1062]. Braşovenii îngroziţi scriau sibienilor că 4000 de români, sârbi şi unguri vin prin Oituz, ridică pe secui şi pradă, iar saşii s-au retras sub zidurile oraşului[1063]. La 20 septembrie sosi şi Nicolae Pătraşcu din Muntenia cu oştile lui, somând pe braşoveni să treacă din nou de partea lui Mihai. Peste câteva zile sosi şi domnul dinspre Făgăraş şi se ajunse la un adevărat asediu al Braşovului. Deli Marcu încercă un atac la moara de hârtie, trimiţând vorbă saşilor că „şi noi suntem de partea împăratului", deci să nu se mai împotrivească. La 1 octombrie oştirea lui Mihai atacă Braşovul din trei părţi, pe la Timiş, pe la „muntele Judelui", cucerit prin surprindere şi pe la moara de hârtie, dinspre şes, alungând pe saşi până la „Podul Leproşilor"[1064]. Prin aceste mişcări braşovenii fuseseră împiedicaţi să controleze drumurile din Ţara Bârsei şi Mihai izbutise să unească toate oştile sale ce veniseră risipite, ba chiar ocolise Braşovul şi se afla acum la răsărit de acest oraş, la Prăjmar. Această importantă operaţie militară de concentrare a oştilor, care-i da o armată nouă învinsului de la Mirăslău, se făcuse fără piedici din partea lui Basta, care nu-l urmărise la timp. Generalul imperial s-a scuzat mai târziu, spunând că era nevoit să supravegheze graniţa dinspre Moldova, de unde se apropia Sigismund Bathory cu polonii, ceea ce îngădui lui Mihai să câştige timp[1065]. Şi cronica ţării spune că Mihai „s-a întâmpinat cu dânşii (răsculaţii), în luncile Braşovului şi acolo deteră război unii cu alţii şi numai decât fu biruit Mihai vodă, că avea oşti puţine şi fugind cu cât scăpară dintr-acel război, trecură în Ţara Românească şi tăbărâră la sat la Scăeni pre apa Teleajenului"[1066]. În realitate lucrurile s-au petrecut altfel, Mihai avea acum iar o oaste de vreo 16 000 de oameni[1067] şi ar fi putut da o nouă luptă cu Basta, iar Braşovul

[1062] Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 292–293.

[1063] Szádeczky, op. cit., p. 375–376 (17 septembrie).

[1064] Simon, Massa, op. cit., p. 294–297.

[1065] Apologia lui Basta în februarie 1601, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 506–509.

[1066] *Cronica anonimă*, în *Revista p. Ist., Filol. şi Arheol.*, XI, p. 134–135. Pasajul nu e decât în versiunea publicată de St. Nicolaescu, dar face parte desigur din original.

[1067] Beduccini, în N. Iorga, *Un nou isvor*, Acad. Rom., ist. ser. III, XII, p. 137.

fără îndoială ar fi căzut, dar Zamoyski cu polonii ocupaseră între timp Moldova şi înaintau spre Ţara Românească. Mihai a sacrificat Ardealul, ca să apere ţara lui cea veche, cu nădejdea că Basta îl va ajuta împotriva năvălitorilor care ameninţau şi Ardealul, aducând cu ei pe Sigismund Bathory. Din partea lui, Basta, văzând că Mihai are o oaste nouă şi ameninţat fiind şi de poloni, primi să trateze cu domnul român. Mihai trimise la Basta la Sibiu pe Radu Buzescu şi-i ceru să-i lase în stăpânire Făgăraşul şi alte cetăţi[1068]. La început, Basta răspunse aspru, învinuind pe domn că n-a dat din vreme Ardealul împăratului, a ucis pe nobili şi a îngăduit oştenilor să prade, îi ceru să treacă munţii şi să-şi lase familia ca zălog[1069]. Dar peste câteva zile (2 octombrie) sosea în tabăra lui Mihai la Prăjmer solul Sebastian Theoköly cu doi nobili, cerând domnului jurământ de credinţă pentru împărat, trimiterea familiei şi a boierilor ostateci. Făgăraşul este refuzat, iar pentru privilegiile secuilor, pe care domnul nu-i uitase nici în clipa părăsirii Ardealului, va hotărî împăratul[1070].

Mihai trecu atunci munţii prin valea Buzăului, ca să întâmpine pe cancelarul polon ce venea cu Simion Movilă, dar nu trimise pe Pătraşcu şi pe soţia lui în Ardeal decât în ultima clipă, după primele lupte cu polonii[1071].

La Praga, înainte de a se afla cele petrecute în Ardeal, se dăduse solului lui Mihai răspunsul, supremă ironie, că domnul va fi numit guvernator pe viaţă în Ardeal[1072]. Habsburgii nu ştiau că prilejul aşteptat de a lua Ardealul se şi ivise.

Pierderea Moldovei. Folosindu-se de răgazul ce-i lăsase Mihai, după întoarcerea sa în Ardeal, Zamoyski, fără să mai întrebe dieta, adună oaste mare pe cheltuiala lui şi a nobililor din partidul său, ridică nobilimea din Rusia (Galiţia şi Podolia), ia cu sine pe Sigismund Bathory[1073], pe Ieremia Movilă şi pe pribegii moldoveni, chiar pe fiul regelui, Vladislav[1074] (viitorul Vladislav al IV-lea) şi porneşte asupra Moldovei. În august Zamoyski socotea cu amărăciune că oastea lui e prea mică şi „ar putea

[1068] Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 147 şi Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 417–418 (24 septembrie).

[1069] Szádeczky, op. cit., p. 378–379 (Sibiu, 25 septembrie).

[1070] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II–1, p. 611 şi 626.

[1071] Veress, *Documente*, VI, p. 216–219, Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 295–296.

[1072] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 133–134.

[1073] Hurmuzaki, *Documente*, III–2, p. 364.

[1074] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 152.

păţi ruşine coroana măriei sale"[1075]. La începutul lui septembrie adunase însă 24 000 de oameni (între care 9000 de cazaci)[1076] şi trimisese înainte pe hatmanul Zolkiewski să studieze locurile de trecere în Moldova. În raportul său Zolkiewski arată că trebuie să se lucreze repede, trecerea Nistrului să se facă la Ustia, moşia Movileştilor, folosind plutele pescarilor. Primejdia mai mare ar fi dacă oamenii lui Mihai ar încerca o mişcare de învăluire prin Pocuţia. Aceste pregătiri erau făcute fără ştirea lui Ieremia Movilă, de care căpitanii poloni se cam fereau[1077]. Pe de altă parte polonii avuseseră grije să-şi asigure prin tratări diplomatice sprijinul turcilor şi al tătarilor[1078].

La 4 septembrie oştirea cancelarului trecu Nistrul după o scurtă luptă cu un corp de 150 de sârbi şi peste două zile sosi la Cernăuţi[1079].

Sarcina polonilor în Moldova fu mult uşurată de rechemarea oştilor lui Mihai cu Udrea şi Deli Marcu în Ardeal, unde avea nevoie de ele în lupta lui cu Basta, aşa că năvălitorii nu găsiră în faţa lor decât slabe detaşamente de ariergardă. Totuşi trecerea prin Codrii Cosminului se făcu foarte încet şi abia peste 10 zile oastea ajunse în faţa Sucevii. Sârbii lui Mihai năvăliseră în Pocuţia, arzând satele şi cancelarul fu nevoit să trimită un detaşament împotriva lor, care-i bătu (12 septembrie)[1080]. Tătarii şi turcii trimiseră soli oferind alianţa lor, dar Zamoyski se temu de asemenea colaboratori[1081]. La 15 septembrie oştirea polonă se afla în faţa Sucevii apărată de 200 de unguri şi munteni sub Ianoş Kaptury, dar cetăţuia fiind întărită cu ziduri groase, un castel, turnuri în colţuri şi şanţuri adânci de 20 de picioare, Zamoyski hotărăşte să nu dea asaltul[1082]. Îmbrăcat în haine de simplu soldat cancelarul cercetează personal de jur împrejur cetatea, dar explozia unei ghiulele duşmane era să-l ucidă, îi sperie calul, care o ia la fugă. Tot atunci soseşte în tabăra polonilor şi

[1075] Heidenstein, op. cit., p. 358.

[1076] K. Górski, *Wojna z wojewoda woloskim Michalem* (*Războiul cu voievodul român Mihai*), în Ateneum, 1894, IV, p. 255.

[1077] Ibidem, p. 257.

[1078] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 124–127.

[1079] Ziarul expediţiei lui Zamoyski, la Dzialynski, op. cit., p. 280–291.

[1080] Ibidem.

[1081] Ibidem şi Veress, *Documente*, VI, p. 183–185 (Scrisoarea lui Zamoyski).

[1082] Dzialynski, op. cit., şi P.P. Panaitescu, op. cit., p. 127–130 (Scrisoarea lui Ieremia Movilă).

scrisoarea ardelenilor vestind de răscoala lor împotriva lui Mihai. Stroici, fratele logofătului, urmărea în acest timp pe Deli Marcu în retragerea sa spre munți. Primejdia nu era însă înlăturată pentru poloni, se descoperă între cazacii din oastea lor o conspirație, care avea de scop uciderea lui Zamoyski și predarea tuturor tunurilor lui Mihai; peste câteva zile se vestește că însuși Koska, hatmanul cazacilor, era omul domnului român și e înlocuit de la comandă printr-un oarecare Havrilo[1083]. La 19 septembrie Zamoyski despărțise din oastea sa 7000 de oameni cu Iacob Potocki, Moise Szekely și Stroici cel tânăr, care trecură în Ardeal spre Bistrița, ca să redea domnia lui Sigismund Bathory[1084], dar mai târziu, în fața somației adresate de Basta cancelarului, se întoarseră înapoi[1085].

Garnizoana Sucevii trimise veste că dacă nu va primi ajutor în timp de 10 zile, va preda cetatea, ceea ce se întâmplă la 27 septembrie, pe când Zamoyski pornise înainte prin Roman și Bacău[1086]. În sfârșit, după un popas la Lunca Mare, polonii erau la 6 octombrie la Focșani, la granița Țării Românești[1087].

Se punea acum problema acestei țări, căci prezența oștirii imperiale în Ardeal nu mai îngăduia trecerea munților, cum proiectase la început cancelarul. În tabăra lui se aflau mai mulți pretendenți la tronul muntean, Ioan fiul lui Petre Cercel[1088], Ladislau Bekeș, nobil ungur, care muri însă în timpul campaniei și corpul său fu depus în cetatea Hotinului[1089], Dimitrie Cercel, alt fiu al lui Petre, care dădu în scris regelui polon în italienește și iscălind grecește, în tabăra de la Lunca Mare, că dacă i se va da lui domnia, va plăti polonilor toată cheltuială războiului, plus 50 000 ducați de aur pe an, firește pe spinarea Țării Românești[1090]. Dimitrie

[1083] Dzialynski, op. cit. Continuarea aceluiași ziar, de la 21 septembrie, la Veress, op. cit., VI, p. 242–250.

[1084] Dzialynski, loc. cit. și Górski, op. cit., p. 260.

[1085] Somațiile nobililor ardeleni către Sigismund, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1042–1043, a lui Basta către Zamoyski, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 415–416 și 429–431.

[1086] Veress, *Documente*, VI, p. 243.

[1087] Ibidem, p. 221 și Górski, op. cit., p. 261.

[1088] Veress, op. cit., VI, p. 267–268 și Heidenstein, op. cit., p. 362.

[1089] Heidenstein, op. cit., și Ms. Ossolinski din Lwów, Nr. 739–I, f. 48–49 (Cameniţa 23 Noiembrie 1600).

[1090] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 132. Cred că Lucomaci, de unde e datată scrisoarea, este Lunca Mare, auzit greșit; la 2 octombrie, data scrisorii, Zamoyski se afla acolo.

Cercel era om de 40 de ani, trecuse la catolicism şi stătea de un an în Polonia, era socotit însă un om simplu[1091], polonii îl închiseră mai târziu la Marienburg, unde-şi sfârşi zilele după mulţi ani ca prizonier[1092]. Dintre toţi candidaţii Zamoyski alese însă pe Simion Movilă, fratele domnului Moldovei, mai ales că era bine văzut şi de turci[1093].

Lupta de pe Teleajen. Din Lunca Mare, la 1 octombrie, Zamoyski dăduse o proclamaţie către boierii munteni, în care scria: „Am hotărât să urmăresc pe Mihai în Ardeal cu oastea mea, oastea regală are nevoie pentru a ajunge acolo să treacă pe pământul Ţării Româneşti. Am poruncit cu străşnicie ca oastea să se ferească de jafuri, dar având oaste mare, e greu să-i supraveghezi pe toţi. Da aceea domniile voastre să duceţi lucrurile mai scumpe şi mai de preţ din calea oştirii. Vă îndemn să-mi daţi de ştire despre cele ce socotiţi că ar fi mai potrivite pentru legile şi libertăţile voastre"[1094]. Cancelarul nu renunţase încă la cucerirea Ardealului, unde se afla Mihai şi voia să treacă probabil munţii prin valea Buzăului. Dar domnul român coborî tocmai atunci pe acolo şi se opri la Scăeni, la nord de Ploieşti[1095], unde aştepta ajutorul lui Basta. Zamoyski aflând de sosirea lui Mihai aşteptă întoarcerea oştilor trimise spre Ardeal, apoi ocupă Buzăul la 10 octombrie[1096] şi înaintează sub dealurile spre Ploieşti.

Mihai trimisese în întâmpinarea lui pe Baba Novac, care atacă pe poloni la Năieni din flanc de pe muntele Slonul şi din faţă, pe drumul de ţară, o adevărată cursă, dar polonii iau muntele şi resping atacul (12 octombrie)[1097]. O altă luptă are loc la Ceptura, la 14 şi abia la 19 polonii întârziaţi de hârţuieli sosiră în faţa taberei lui Mihai, la Bucov pe Teleajen[1098], unde domnul se întărise de două săptămâni. Din tabără avem un emoţionant hrisov al lui Mihai către boierul Grama, care stătuse închis pentru pâri nedrepte în turnul din Braşov. Domnul, în clipa supremă,

---

[1091] N. Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 131, cf şi Heidenstein, loc. cit.

[1092] N. Iorga, în *Omagiu lui Titu Maiorescu*, p. 154–162.

[1093] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 129.

[1094] Textul latin, fragment, la Macůrek, op. cit., p. 143, n. 87. Şi aci Lucomaci, în loc de Lunca Mare.

[1095] *Cronica anonimă*, loc. cit.

[1096] Veress, *Documente*, VI, p. 245.

[1097] Ibidem, p. 239 (relaţia lui Zamoyski) şi Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 640.

[1098] Hurmuzaki, loc. cit., cf. Górski, op. cit., p. 263–264.

recunoaşte nedreptatea şi-i dăruieşte câteva sate, „temându-se domnia mea de blestemul lui şi al fiilor lui [...] şi să nu port domnia mea blestemul lui, nici fiul domniei mele, Io Niculai voievod". A scris în tabără, „când am fost domnia mea cu oştile la gura Teleajenului, spre a da lupta cu leşii, moldovenii şi tătarii şi turcii [...] Şi de va da bunul Dumnezeu să zdrobesc pe vrăjmaşii noştri sub picioarele domniei mele, atunci domnia mea îi voi face lui şi hrisovul domniei mele" (26 sept./6 oct.)[1099].

Tot de acolo trimite şi o scrisoare deznădăjduită comisarilor imperiali din Ardeal: a trimis pe rând pe fiul său cu boieri fruntaşi, pe postelnicul Cârstea, pe Radu postelnicul, pe Ştirbey şi n-a primit nici un ajutor, va trimite cu oameni siguri şi pe soţia lui; duşmanul înaintează spre Târgovişte. „Dacă vreţi să-mi trimiteţi ajutor, voi mai aştepta două zile, după aceea va fi cum va vrea Dumnezeu"[1100]. Ajutorul imperial nu sosi, căci ungurii ardeleni urmăreau pe germani, „nu cumva să plece în ajutorul lui Mihai" şi Basta se temea de răscoala lor[1101].

În ajunul luptei decisive, Andrei Taranowski, vechiul prieten al lui Mihai, îi scrie din tabăra polonă, sfătuindu-l să se predea lui Zamoyski, căci acesta îl va trata bine, dovadă exemplul arhiducelui Maximilian, care fiind luat prizonier, a fost după aceea liberat de cancelar[1102]. Mihai nu era însă omul care să se predea fără luptă.

Bătălia decisivă avu loc la Bucov pe Teleajen la 20 octombrie. Zamoyski avea 24 000 de oameni, iar Mihai 16 000 oaste de strânsură[1103]. Tabăra românească era întărită între Teleajen în spate şi râul Bucovel în faţă, având ca temei o pădure întărită, în spatele căreia se afla infanteria aşezată pe 8 rânduri. Zamoyski ocupă Dealul Mare în faţa taberei duşmane şi trăzneşte de acolo pădurea cu toată artileria lui. Sub scutul focului ei, cazacii şi infanteria polonă forţează trecerea râului la aripa stângă, după o luptă de mai multe ore, „deşi erau şanţuri adânci şi frontul era foarte larg".

[1099] St. Nicolaescu, *Documente dela Mihai Viteazul*, p. 27–32 şi I. Bogdan în *Prinos lui D.A. Sturdza*, p. 167–170.

[1100] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 134–135.

[1101] Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 297.

[1102] Hurmuzaki, *Documente*, IV–1, p. 172–173, test polon fără traducere (19 Oct.) Andrei Wilczkowski e o greşală pentru Andrei Taranowski, cum reiese şi din cuprinsul scrisorii.

[1103] Górski, op. cit., p. 257 şi Gen. R. Rosetti, *Evoluţia tacticei*, p. 136.

Mihai, care trimisese bagajele înainte, e silit să se retragă spre apus, lăsând mulţi morţi pe câmpul de luptă[1104]. „Am bătut, scrie Heidenstein, pe un om foarte primejdios, care pregătea pierirea Poloniei"[1105].

Năvălirea turcilor şi lupta de la Argeş. În acelaşi timp norii se strângeau din toate părţile cerului asupra stăpânirilor lui Mihai vodă. În iulie se poruncise şi din Constantinopol galerelor să pornească spre Dunăre[1106]. Vechiul duşman, turcul, găsise şi el prilejul să lovească pe domnul slăbit în luptă; la curtea sultanului, cu toate că unii erau pentru pace, în frunte cu sultana mamă, care se zice că primise daruri de la Mihai, şi spuneau că domnul ar putea să ardă din nou Bulgaria până la Sofia şi să întindă vreo cursă oştirii, evreii aţâţau pe vizir împotriva domnului şi cei mai mulţi erau de părere că nu trebuesc lăsaţi polonii să se întindă singuri în principate[1107]. Solul regelui Poloniei, Andrei Rembowski, vestise pe turci de pornirea apropiată a oştirii cancelarului[1108] şi sultanul poruncise lui Mahomed Ghuzeldi paşa, fratele marelui vizir şi lui Şaban paşa de Cipru să-i ia înainte şi să ocupe Ţara Românească. Galerele turceşti debarcară oştirea la Giurgiu (21 septembrie) şi ocupă vechea cetate dărâmată în ultimele lupte. Ea fu recăldită ca un punct de pază în coasta ţării şi de acolo cetele turceşti conduse de Eiab paşa înaintează prădând până la Bucureşti şi Târgovişte[1109]. În acest din urmă oraş turcii fură întâmpinaţi de banul

[1104] Scrisoarea lui Zamoyski către rege (22 octombrie), Dzialynski, op. cit., p. 191–292; acelaşi către Radziwill, *Script. rerum Pol.*, VIII, p. 158; către Ardeleni (23 oct.), Szádeczky, op. cit., p. 393–394; către nunţiu, Veress, op. cit., VI, p. 238–242; către Basta (25 oct.), Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 184–185, Raportul general al lui Zamoyski, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 639–647, acelaşi raport, la Szádeczky, op. cit., p. 383–389 şi la Grabowski, *Starozytnosci historiczne polskie* (*Antichităţi istorice poloneze*), I, Cracovia, 1840, p. 104–111, ziarul citat, la Veress, op. cit., VI, p. 246–250, Heidenstein, op. cit., p. 361–362, Górski, op. cit., p. 264–270, Gen. R. Rosetti, *Evoluţia tacticii*, în Acad. Rom. ist., ser. III, IV, p. 136–140.

[1105] Heidenstein, op. cit., p. 361.

[1106] Veress, op. cit., VI, p. 163.

[1107] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1065 (text italian), aceiaşi relaţie la p. 1280–1281 (text german).

[1108] Instrucţiile lui, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 611–617.

[1109] Scrisoarea marelui vizir, la P.P. Panaitescu, op. cit., p. 140–143, scrisoarea sultanului despre aceleaşi evenimente, la Golubev, Петръ Могила Митр. Кіевскі (*Petre Movilă mitropolitul Kievului*), Kiev, 1898, I, p. 41–43 şi la Corfus, op. cit., p. 50–54, raportul lui Şaban paşa, în Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 29–39 şi Naima, *Annals*, trad. Ch. Fraser, p. 159–160.

Craiovei, Calotă Bozianu, un vechi credincios al lui Mihai, care pieri luptând pentru domnul său. Capul său însângerat fu trimis ca un trofeu sultanului, alte bande turceşti prădară până la Craiova şi Gherghiţa[1110]. Aceste cete nu alcătuiau o armată şi la sosirea domnului cu oastea din Ardeal, ele se retraseră la Giurgiu, părăsind Târgovişteа şi Bucureştii şi lăsând polonilor sarcina de a se lupta cu Mihai, a cărui sabie le trezea cumplite amintiri[1111]. Pe urma lor merse la Giurgiu, ca sol din partea domnului, Andronie vistierul, mentorul lui Nicolae Pătraşcu, cu multe făgăduieli şi propuneri de pace bine primite de paşă[1112]. Deşi turcii se retraseseră, prădarea ţării şi nimicirea oştii lui Calotă lipsiseră pe domn de ajutor în clipa de nevoie, aşa că Mihai putea scrie mai târziu: „Nu m-aş fi temut niciodată numai de poloni, dacă n-ar fi început de altă parte războiul şi cu turcii"[1113]. Turcii au avut alături de aliaţii lor un rol în căderea lui Mihai, care a fost pe nedrept neglijat de istorici.

Poate niciodată firea dârză a domnului român, care nu se apleca sub vitregia vremilor, nu s-a arătat mai întreagă decât în aceste împrejurări. Împotriva lui stăteau turcii, tătarii, germanii, ungurii, polonii şi moldovenii, ţara era cuprinsă de duşmani, oastea lui înfrântă se risipea, el tot n-a pierdut nădejdea şi a rămas în ţară să lupte mai departe. Era un adevărat creştin, încrezător în izbânda cauzei lui drepte.

După lupta de la Teleajen, Mihai a mai rămas în ţară luptând încă o lună şi jumătate. Planul său era să se retragă în Oltenia, ţara lui, să se întărească acolo şi să aştepte plecarea cancelarului, care nu putea ierna cu oştile aşa de departe de Polonia, să primească ajutor de la Basta şi apoi să alunge pe Simion Movilă.

După lupta de la Teleajen polonii ocupă Ploieştii cu palatul domnesc de acolo[1114], iar Zamoyski luă jurământ de credinţă lui Simion vodă cu

---

[1110] Relaţiile citate şi cea veneţiană, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 31–32 şi IV, 1, 1, p. 167, Naima, loc. cit. La Golubev numele comandantului ucis e „Golota", în trad. polonă a lui Naima (Sekowski, *Collectanea z dziejopisów tureckich – Colecţie din istoricii turci*, Varşovia, 1824, I, p. 112), Kality ban Karaczowy, în trad. engleză lipseşte.

[1111] Retragerea turcilor, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 33, cf. şi IV, 1, p. 161, Mihai către comisarii imperiali la 12 oct.: „Tabăra turcească s-a retras de la Bucureşti la Dunăre, îndată ce a aflat de întoarcerea mea". Cf. şi p. 167.

[1112] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 30.

[1113] Raportul către Rudolf al II-lea, ibidem, IV, 1, p. 235.

[1114] Cf. Poema lui I. Otwinowski despre lupta de la Argeş, la P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera lui Ureche şi Miron Costin*, Acad. Rom. ist., ser. III, IV, p. 363–366.

făgăduiala unui tribut anual de 40 000 de galbeni, primirea garnizoanelor polone în cetăţi şi angajarea unei oşti de mercenari poloni de 3000 de oameni pe socoteala ţării[1115]. Cancelarul se simţea bolnav, probleme grave îl chemau acasă şi de aceea se întoarce în patrie, lăsând pe lângă domn pe Ioan Potocki cu trupe călări şi pedestrime. Cazacii nizovi nu voiră să mai lupte, nu se supun şi se întorc şi ei acasă[1116]. Vremea începea să se strice, ploile desfundau drumurile, cu multă greutate ajunse Simion la Târgovişte, unde mai prinse câţiva boieri munteni, vistiernicii Papa şi Micul[1117]. Turcii atunci îi trimiseră steag de domnie, renunţând deocamdată la candidatul lor, Radu Mihnea[1118].

Între timp, Mihai se retrăsese la Craiova şi strângea oaste, ţărani sau lefegii risipiţi[1119], cerând stăruitor, dar zadarnic, ajutor de la imperialii din Ardeal, în care nu pierduse încă nădejdea[1120]. La Craiova unii boieri încercară o răscoală văzând situaţia fără nădejde în care se afla domnul, dar acesta, simţindu-se încă stăpân, îi prinde şi-i omoară[1121], de altfel Buzeştii, Udrea, Baba Novac şi vechii lui căpitani de oaste erau încă pe lângă dânsul. Turcii în număr de 4000 trecură Dunărea cu beii de Vidin şi Nicopole şi se îndreptară asupra Craiovei, dar domnul trimise împotriva lor pe noul mare ban, Preda Buzescu, care-i bătu, cei doi bei fură ucişi, steagurile lor luate au fost ultimul trofeu pe care-l purtă Mihai până la Praga la picioarele tronului împărătesc[1122]. În aceste lupte cu turcii căzu însă rănit în mâinile duşmanilor vestitul erou raguzan Deli Marcu, dus la Constantinopol în triumf, fu decapitat acolo şi tot atunci fu ucis în chinuri şi ultimul sol al lui Mihai la Poartă, grecul Dimo[1123].

La sfârşitul lui noiembrie polonii şi domnul lor nu cutezaseră să se arate dincolo de Olt. Mihai crezu că a venit timpul prielnic să ia ofensiva,

[1115] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 642–643.

[1116] Otwinowski, la P.P. Panaitescu, op. cit., p. 363–364.

[1117] P.P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 136–137.

[1118] Ibidem, p. 143.

[1119] Raportul către împărat, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 236 şi Heidenstein, op. cit., p. 362.

[1120] Ibidem.

[1121] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 209 (ştiri din Caransebeş).

[1122] Memoriul citat, ibidem, p. 236 şi cel către ducele de Toscana, *Luptele lui Mihai Viteazul*, p. 40.

[1123] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 33–35.

să cadă asupra lor, înconjurându-i prin munți. El trecu întâi la mânăstirea Bistrița în Vâlcea, unde poposi câteva zile cu ostașii. Acolo „a fost atuncia la eșirea lui dintr-această țară și a fost întru multă strâmtoare și scârbă din toate părțile și întru împuținarea avuției de bani [...] și din puțină avere ce o avea domnia sa în bani", cumpără satul Costești. „Au întrebat domnia lui pre toți aceia (ostașii), vrea-vor ca să lase părțile lor de leafă, să cumpere acel sat [...] ca să fie pentru Dumnezeu la sfânta mânăstire [...], iar ei, acei ostași, toți atuncia cu glas mare au zis, să fie după voia domniei sale"[1124]. După această faptă creștinească, Mihai trece prin Râmnic[1125] spre valea Topologului și se așează cu oastea la Ruda[1126], punct strategic important, unde se întâlneau drumurile ce mergeau spre Râmnic, Curtea de Argeș și pe Topolog[1127]. „În sat la Ruda [...] Mihai voievod n-a putut găsi de nicăieri să ia bani cu împrumut" pentru oșteni, dar Preda Buzescu, pe care-l făcuse mare ban după moartea lui Calotă, „el a împrumutat pe Mihai vodă cu 77 000 de aspri și încă datu-i-a și un cal și numărat-au banii atunci însuși Bârcan vistierul". În schimb domnul dă boierului său satul Izbiceni[1128]. Din Ruda Mihai trimite înainte pe Udrea cu 7000 de oameni să ocupe Curtea de Argeș, unde se dădu ultima luptă la 25 noiembrie 1600. Ioan Potocki și Simion Movilă sosesc cu toată oștirea lor, întârziați de mersul greu al artileriei pe vreme rea. Baba Novac e lăsat la stânga, iar Udrea pregătește o cursă, vrea să lase pe dușmani să ocupe orașul și apoi să-i atace acolo din trei părți. Potocki însă ocupă o înălțime care domină Curtea de Argeș și trecerea peste Argeș, unde se vede un pod în fața orașului. Polonii sprijiniți pe această înălțime fac o mișcare de înconjurare prin păduri și lovesc pe Udrea în tabăra sa. Ei dau patru asalturi și abia după ultimul Udrea se retrage, lăsând 1500 de morți și 17 steaguri pe câmpul de luptă. Mihai, înștiințat de Udrea, trece Oltul la Râmnic cu

[1124] Hrisovul lui Radu Șerban, 12 aprilie 1604, la St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 305–306.

[1125] Heidenstein, op. cit., p. 362.

[1126] Poema lui Otwinowski, la P.P. Panaitescu, *Influența polonă*, p. 365, cf și hrisovul Buzeștilor citat mai jos.

[1127] *Harta României*, de M. Moldoveanu, planșa 37.

[1128] Hrisovul lui Radu Șerban către Buzești, 23 august 1605, St. Nicolascu, op. cit., p. 306–307.

artileria lui, urmărit abia a doua zi de Tarnowski cu oamenii lui Simion Movilă, Potocki rămânând la Piteşti cu solul paşii Mahmed[1129].

Atunci, după această ultimă încercare nenorocită, Mihai fu părăsit de toţi, Buzeştii ei înşişi, Udrea şi alţii se închinară noului domn adus de poloni[1130], iar domnul, acum un biet pribeag, trecu munţii în Ardeal şi la 6 decembrie îl aflăm lângă Beiuş, în Munţii Apuseni[1131].

[1129] Cea mai dezvoltată descriere a luptei este poema lui Iarosz Otwinowski, *Powodzenia niebespiecznego ale szczeszliwego wojska I.K.M. przez I.M. staroscie Kamienieckim w Multaniech, opisanie prawdziwie* (*Izbânda primejdioasă, dar fericită a oştirii măriei sale regelui în Muntenia prin starostele Cameniţei, descriere exactă*) tipărită la Cracovia, 1601, două pagini, reprodusă şi în *Cronica* lui Guagnin-Paszkowski, Opisanie Sarmacjej Europejskiej, Cracovia, 1611. Am dovedit că de acolo a întrebuinţat descrierea şi Miron Costin (*Opere complete*, ed. V.A. Ureche, I, p. 452, citează „Hronicul"), P.P. Panaitescu, *Influenţa polonă*, p. 236–238, traducerea poemei, ibidem, p. 362–366. Alte ştiri despre această luptă, Heidenstein, op. cit., p. 364. Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 1, p. 651. Veress, *Documente*, VI, p. 275 şi *Scrip. rerum. Polon.*, VIII, p. 158–159 (Scrisoarea lui Zamoyski).

[1130] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 70 şi poema lui Otwinowski, P.P. Panaitescu, op. cit., p. 366.

[1131] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 201–203.

A DOUA CUCERIRE A ARDEALULUI ŞI MOARTEA

Mihai la Viena şi la Praga. Domnul pribeag plecase însoţit de o mică oştire cu căpitanii săi şi fără să mai ceară voie străbătu prin Ardeal, ţara unde fusese odinioară stăpân. Basta, ştiind că se duce la împărat, nu luă măsuri ca să-i taie calea, dar nobilii ar fi vrut să-l prindă şi să-l ucidă. La Deva tunurile cetăţii fură îndreptate asupra cetelor pribegilor şi se traseră câteva ghiulele asupra lor, detaşamente ungureşti îi urmăriră, dar fură ţinute la distanţă de mica oştire domnească[1132].

Curând Mihai ajunse la Beiuş şi de acolo la Oradia Mare (12 decembrie), în ţinuturile ce se aflau sub cârmuirea nemijlocită a împăratului[1133]. De acolo trecu prin Debreţin la Caşovia (Kosice), în Ungaria de Sus, unde lăsă 700 de oşteni, pe care nu avea cu ce să-i mai ţie în această lungă călătorie[1134]. La Bratislava Mihai se întâlni cu bătrânul episcop Suhay, care fusese odinioară sol la Târgovişte şi care-l primi în casa lui[1135] şi-l însoţi chiar în călătorie până la Viena. La 12 ianuarie 1601 Mihai intră în capitala Austriei cu vreo 30 de însoţitori şi 16 trăsuri, însoţit de episcopul Suhay şi de arhiepiscopul Ungariei Kutasy. Cu câteva zile înainte se luaseră măsuri pentru primirea lui şi domnul român fu găzduit la hanul Cerbul de Aur (Zum Guldin Hirschen)[1136]. La Viena se afla arhiducele Matei, fratele împăratului Rudolf, el însuşi mai târziu împărat; dintre toţi arhiducii rivali, el singur a înţeles mai bine folosul pe care Habsburgii

[1132] Memoriul către Rudolf II, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 236.

[1133] Ibidem, p. 200–201, XII, p. 1105–1106, Veress, *Documente*, VI, p. 278–280.

[1134] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 207 şi Veress, op. cit., VI, p. 284 şi 319.

[1135] Veress, op. cit., p. 416.

[1136] Ibidem, p. 286–289, 293 şi Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 225 şi XII, p. 1124–1125, 1132, 1139.

l-ar avea sprijinind sincer pe domnul român, de aceea îl primi foarte bine, îi trimise o trăsură de paradă la intrarea în oraş şi interveni la curte pentru el. Domnul, în aceste vremuri de sărăcie, îi dărui totuşi şase cai aleşi[1137]. Îndată ce se află în Ardeal de sosirea lui Mihai, ura neîmpăcată a nobililor împotriva lui izbucni şi ei trimiseră soli la curte cu pâra asupra lui, cerând să nu fie ascultat, ci dimpotrivă, să fie prins şi pedepsit ca un duşman şi un trădător[1138]. De data aceasta pârile nu rămaseră fără răspuns, Mihai se afla la Viena, figura lui demnă şi mândră impresionase plăcut pe toţi[1139], domnul se apucă să scrie expuneri întinse asupra faptelor şi a dreptăţii lui, trimiţându-le arhiducelui Matei[1140], şi chiar în ţările din Apus, regelui Spaniei Filip al III-lea[1141] etc. Atunci alcătui el (prin secretarii lui, desigur) două lucrări istorice autobiografice, în care înfăţişează în latineşte şi italieneşte toate luptele lui cu turcii şi trădarea ardelenilor faţă de el şi de împărat. Aceste lucrări de foarte mare însemnătate pentru istorie, ne arată nu numai faptele, dar şi sufletul de creştin luptător al lui Mihai.

Una din ele este un memoriu către împărat (17 ianuarie 1601)[1142], cealaltă, mai întinsă, menită răspândirii faimei sale în Italia, e adresată ducelui Cosimo de Toscana, unul din membri Ligii Creştine[1143]. Pentru aceste memorii Mihai a folosit cronica domniei lui scrisă de Petre Armeanul, pe care o avea la dânsul[1144].

Dar ceea ce convinse curtea de la Praga mai mult decât argumentele acestea, au fost faptele ce se petrecură în Ardeal. Mihai arătase că nobilii ardeleni se răsculaseră împotriva lui, nu de dragul Habsburgilor, ci pentru că aşteptau pe Sigismund Bathory, acesta întârziind, au fost nevoiţi să-l cheme pe Basta şi acum vor să-l înlăture şi pe acesta, cum îl înlăturaseră

[1137] Veress, op. cit., VI, p. 291–292, 301–302 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1124–1125.

[1138] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1126–1127.

[1139] Veress, op. cit., VI, p. 302.

[1140] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1139–1140.

[1141] Veress, op. cit., VI, p. 355–356.

[1142] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 230–237 şi Papiu, *Tezaur*, I, p. 249–270.

[1143] Pernice, în *Archivio Storico Italiano*, LXXXIII, 1925, trad. rom. sub titlul *Luptele lui Mihai Viteazul povestite de el însuşi*, în Biblioteca Asociaţiei, Nr. 137, Sibiu, 1926, cf. N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuşi*, Acad. Rom., ist. ser. III, V, 1925.

[1144] Dovedit prin identitatea cu pasajele din opera lui Petre Armeanul intercalate în cronica lui Szamosközy, Crăciun, op. cit., p. 26–36.

şi pe el. În adevăr, lucrurile se petrecură întocmai, în februarie 1601 nobilii în frunte cu Czaki se ridicară împotriva generalului imperial, îl arestară şi în cele din urmă Basta, liberat, e silit să plece la Dej şi de acolo la Satu Mare, pierzând Ardealul în chip ruşinos, fără luptă[1145], după ce vărsase atâta sânge ca să-l cucerească.

Arhiducele Maximilian aflând de retragerea lui Basta, spuse pe faţă că nu e alt chip să ţii în frâu pe ardeleni, decât cel cu care începuse Mihai[1146]. Îndată Mihai fu chemat din Viena la Praga, la curtea împăratului, era din nou un om folositor pentru Habsburgi după ce se dovedise incapacitatea lui Basta.

Noua răscoală a Ardealului lovise şi în Mihai, Baba Novac, căpitanul său, fu prins la Cluj şi ars de viu în grozave chinuri[1147], familia domnului fu închisă în cetatea Făgăraşului[1148], ceea ce-l îndârji şi mai mult.

La 23 februarie Mihai Viteazul intră în Praga cu 35 de oameni, ce urmau să fie ţinuţi pe socoteala împăratului. Toţi însoţitorii domnului fură aşezaţi într-o cameră mare, în care, după obiceiul lor, aprinseră mangal într-un cazan mare de fier spre a se încălzi. Doi dintre ei fură găsiţi a doua zi de oamenii hanului morţi asfixiaţi[1149]. Mihai umbla în acest oraş străin, în care nu se putea înţelege în limba lui, urmat de un tălmaci care traducea toate cuvintele lui în italieneşte[1150]. La 1 martie văzu în sfârşit domnul faţa aceluia, în care de la început îşi pusese atâtea nădejdi, împăratul creştinilor, bietul bolnav de nervi, Rudolf al II-lea[1151]. Peste câteva zile urmă a doua audienţă, care ţinu două ore[1152]. Nu ştim ce şi cum va fi vorbit Mihai în aceste înalte locuri, dar izbânda lui a fost deplină, toate pârile se dovediră mincinoase, el dobândi încrederea împăratului şi fu însărcinat să ridice o nouă oaste de mercenari ca să recucerească Ardealul. Pentru aceasta i s-au dat 100 000 de taleri, pe lângă alte daruri şi întărirea moşiei Königsberg în Boemia, care-i fusese făgăduită de mult[1153]. Pictorii de la curte, atraşi de chipul mândru şi exotic al domnului român, îi făcură portretul şi ne-au

[1145] Spontoni, op. cit., p. 143, 146, 149 şi Veress, op. cit., VI, p. 312–313.
[1146] Ibidem, p. 311.
[1147] St. Meteş, *Domni şi boieri români la Cluj*, p. 22–23 şi Crăciun, op. cit., p. 143–144.
[1148] Veress, *Documente*, VI, p. 318, 324–326.
[1149] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1153.
[1150] Ibidem, p. 1158.
[1151] Ibidem, Veress, op. cit., VI, p. 333.
[1152] Veress, loc. cit.
[1153] Ibidem, VI, p. 341 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1159, 1160, 1174 şi 1176.

rămas de atunci mai multe picturi înfățișând pe Mihai, dintre care vestitul portret, capo d'opera lui Aegidiu Sadeler, elev al școalei flamande, o adevărată pagină de istorie, o expresie foarte complexă, figura severă cu ceva chinuit, dar reținut și în același timp și un stăpân, un oștean cu trăsăturile adânci în față, ca urmele unor răni de curând închise. Alături de acesta avem portretul deosebit, datorat unui pictor necunoscut, reprodus în opera lui Custos, „Atrii Heroici" apărut în 1601. În sfârșit, al treilea portret datorat lui Franz Franken în compoziția: „Cresus arătându-și comorile lui Solon". Toate aceste portrete au dat naștere la numeroase copii și prelucrări în diferite țări ale Europei[1154].

Mihai plecă din Praga la 3 aprilie[1155] și se întoarse la Viena, unde rămase până la sfârșitul lunii să aștepte primirea sumelor făgăduite pentru oaste[1156]. Între timp, Sigismund Bathory scăpând de la Botoșani de sub supravegherea polonilor, care se temeau acum de război, fugi la Bistrița și apoi la Alba Iulia, primit cu entuziasm de nobilime și îndată fu ales a treia oară principe al Ardealului[1157].

Lupta de la Goraslău. Curtea imperială hotărâse să împace pe Mihai cu Basta și să pornească amândoi împreună împotriva Ardealului. Generalul imperial fu adânc jignit de această măsură, socotind că a pierdut încrederea stăpânilor lui, se plânse în mai multe rânduri că „un trădător" e favorizat în dauna lui, care a fost întotdeauna credincios[1158]. Mihai plecase din Viena, făcând o parte din drum cu corabia pe Dunăre, el își făcu apoi intrarea solemnă la Cașovia la 11 mai, primit cu onoruri militare de marchizul de Gonzaga, general al armatelor imperiale. Basta era așteptat și el peste câteva zile, un martor ocular vorbește de neliniștea lui Mihai din pricina acestei întrevederi apropiate[1159]. La 18 mai sosi și

[1154] Bibliografia privitoare la portretele lui Mihai este foarte întinsă; un studiu critic dând clasificarea tuturor portretelor cunoscute și întreaga bibliografie, B. Slătineanu, *Contribuții la studiul portretelor lui Mihai Viteazul*, în Rev. Ist. Rom., III, 1933, p. 203–215. Pentru reproduceri, cf. C.V. Obedeanu, *Portretele lui Mihai Viteazul*, București, 1906, cu XI planșe.

[1155] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1176.

[1156] Ibidem, p. 1177, Veress, op. cit., VI, p. 355, 361.

[1157] Spontoni, op. cit., p. 149, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 22–23 și N. Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 205–207, 212–213.

[1158] Scrisorile lui Basta la 31 mai și 15 iunie 1601, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 551.

[1159] Veress, *Documente*, VI, p. 365–366.

Basta şi abia peste două zile se întâlni cu domnul; la vederea vechiului său duşman Mihai se făcu palid la faţă şi nu găsi cuvintele ce trebuiau spuse tălmaciului. Basta se arătă politicos şi dulce, în cele din urmă domnul îi spuse că a uitat toate cele ce au fost între ei, căci acum trebuie să fie uniţi în slujba împăratului[1160]. Basta vizitează apoi în două rânduri pe Mihai în casa lui şi se duce în sfârşit spre Satu Mare să-şi strângă oastea. Mihai pleacă şi el la Debreţin[1161] şi adună o oştire nouă: cazaci rătăcitori, sârbi, mercenari silezieni, o armată care nu mai avea nimic românesc. Deşi cei doi comandanţi ar fi vrut să lupte deosebit, arhiducele Matei le impuse să-şi unească oştile, ceea ce avu loc la Maitin lângă Satu Mare, la începutul lui iulie[1162].

Sosirea lui Mihai la Viena, apoi la Caşovia, lângă graniţa Poloniei, nelinişti pe regele Sigismund al III-lea şi pe sfetnicii lui, ei se temeau că domnul, în loc să se îndrepte spre Ardeal, va năvăli în Galiţia. Dieta din martie hotărâse trimiterea lui Zamoyski cu oaste în Livlanda, însă acesta aflând de sosirea lui Mihai lângă graniţă, îşi amână plecarea şi rămase pe pază[1163]. Regele Poloniei dădu în două rânduri proclamaţii către provinciile de lângă Carpaţi, spunându-le: „E de temut cu acest vrăjmaş, întrebuinţând metoda veche a surprinderilor asupra statelor străine, ar putea intra în părţile de sub munte [...] mai cu seamă că oastea noastră se află în drum spre Livlanda", deci să fie pe pază[1164].

Ţelul lui Mihai era însă Ardealul şi Sigismund Bathory, pentru a-l opri, încercă o intrigă, trimise în tabăra imperială două scrisori false, ticluite la curtea lui, prin care Mihai oferea sabia sa turcilor şi trăda pe împărat, una către boierii munteni cu injurii împotriva împăratului, alta către Ibrahim paşa de Timişoara[1165]. Ieremia Movilă pusese chiar pe un diac moldovean să alcătuiască o scrisoare în slavoneşte cu pecetea şi iscălitura lui Mihai, scrisoare de trădare adresată lui Ibrahim paşa. Această scrisoare păstrată azi la Viena a fost dovedită, fără chip de

[1160] Ibidem, p. 371, N. Buta, în *Diplomatarium*, II, p. 218–219.

[1161] Veress, loc. cit.

[1162] Ibidem, p. 392–396.

[1163] Pszonka, Pamietnik, în *Sprawozdanie zakladu Ossolinskich*, Lwów, 1874, p. 29.

[1164] Veress, *Documente*, VI, p. 352–353 şi 405–406.

[1165] Scrisoarea către boieri, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 249–250, către Ibrahim, ibidem, p. 278–279.

îndoială, ca un falsificat de critica istorică modernă[1166]. Trădarea nu fu crezută, Basta spuse lui Mihai că nu s-a îndoit de credința lui[1167].

Lupta cu principele ardelean nu se mai putea înlătura. La 19 iulie Mihai trimetea scrisori „credincioșilor lui secui", îndemnându-i să se scoale în arme la intrarea lui în Ardeal, să taie drumurile și să ceară ajutor și de la boierii din Țara Românească, să ucidă cu foc și arme pe toți nemeșii ardeleni[1168]. Sașii din Brașov fură cuprinși de mare spaimă, să nu se înceapă în Ardeal o răscoală pentru Mihai între secui și români. În adevăr românii făgărășeni alcătuiră o ceată de 1100 de oameni și puseră mâna pe vitele sașilor[1169]. Scrisorile lui Mihai aduse de spionii lui străbătură în satele românești și secuiești[1170].

Sigismund Bathory strânsese o mare oștire cu nobili ardeleni, turci, poloni și moldoveni și încercase să dea lupta cu Basta înainte de unirea lui cu Mihai, dar generalul imperial se feri s-o primească. Basta făcu atunci o prețioasă mărturisire: „Dacă aș fi vrut să încerc norocul, dând lupta ce mi se oferea și nu m-aș fi unit la timp cu valahul, desigur că toată provincia Ungariei (habsburgice) ar fi fost pierdută"[1171]. Recunoștința și-a arătat-o, cum se știe!

Lupta între oștirea lui Mihai și a lui Basta, de o parte, cu Sigismund Bathory, vechiul dușman al domnului român, se dete la 3 august 1601 la Goroslău, la Nord-Vest de Zalău, pe drumul de la Satu Mare spre Cluj. Principele Ardealului își așteaptă dușmanii întărit pe un deal înalt, pe care-și așezase artileria. Observând însă că tunurile ardelene nu-și nimereau ținta, Mihai și Basta dădură asaltul la ora 5 după amiază.

[1166] Fotografia acestui document, la S. Dragomir, Încă ceva despre scrisoarea aprocrifă a lui Mihai Viteazul, extras din *Închinare lui N. Iorga*, p. 6. Iscălitura și pecetia nu se potrivesc. Cf. pentru această chestie, M. Lascaris, *Deux publications serbes concernant l'histoire roumaine*, în *Revue hist. du sud-est europ.*, IV, 1927, p. 203–213, N. Iorga, *Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?*, în Acad. Rom. ist., ser. III, XI, 1929, Veress, *Scrisorile apocrife ale lui Mihai Viteazul*, în Rev. Ist. Rom., II, 1932, p. 382–384 și observațiile lui D.P. Bogdan, ibidem, III, 1933, p. 288–289.

[1167] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 255, 257–258, 263, Veress, *Documente*, VI, p. 384–385, 390–391, Crăciun, op. cit., p. 149, 150 (pentru rolul lui Ieremia), 160.

[1168] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1205–1206.

[1169] Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 305–306.

[1170] Ibidem, p. 307.

[1171] Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 571 (scrisoarea lui Basta din 22 iulie 1601).

Domnul român, care era la aripa dreaptă, începu lupta şi avu rolul cel mai însemnat în bătălie, înălţimile fură cucerite şi Sigismund Bathory pierdu toată artileria şi fu pus pe fugă, nemaioprindu-se la graniţa Moldovei[1172].

Faima pentru această bătălie a acoperit de glorie mai mult pe Mihai decât pe tovarăşul său, Basta. Rudolf al II-lea scrise o scrisoare de mulţumiri şi felicitări domnului român[1173], tot atunci se publica la Praga o broşură în nemţeşte cu descrierea luptei şi cu portretul lui Mihai vodă pe o pagină întreagă[1174]. Desigur că aceasta trebuia să aprindă invidia şi ura în inima lui Basta.

Alungarea lui Simion Movilă din Ţara Românească. În acelaşi timp o răscoală boierească deschidea calea lui Mihai şi spre Ţara Românească.

Cârmuirea lui Simion Movilă fusese aspră, el nu ştiuse să câştige pe boieri, era învinuit că înadins nu numeşte un ban la Craiova, unde era puterea Buzeştilor, confiscă moşii boiereşti şi numeşte în slujbe boieri moldoveni[1175]. Totuşi până la o vreme Buzeştii şi Teodosie logofătul rămaseră la Târgovişte pe lângă el[1176], dar în taină boierii trimiteau încă din decembrie 1600 scrisori lui Basta, să ceară împăratului să le dea înapoi pe Mihai vodă[1177]. În mai 1601 Udrea banul şi Negrea spătarul încercară o răscoală, dar fură prinşi şi decapitaţi[1178], ceea ce îndârji însă şi mai mult pe

[1172] Descrierile luptei de la Goraslău, Veress, *Documente*, VI, p. 409–410 (scrisoarea lui Mihai către arhiducele Matei de pe câmpul de luptă), 411–415, 423, 426–430, 431–433 (raport spaniol, cel mai amănunţit), Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 265, XII, p. 1211–1212, Veress, *Epistolae G. Basta*, p. 573–575 (scrisoarea lui Basta), Spontoni, op. cit., p. 156–159, N. Iorga, *Istoria armatei*, II, p. 57–58.

[1173] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1217 (Praga, 17 august, îi făgăduieşte că-l va ajuta să se întoarcă în Ţara Românească, de Moldova să nu se atingă, de teama unui război cu polonii).

[1174] Veress, *Documente*, VI, p. 426–430, portretul lui Mihai la p. 428, pe titlu (p. 427) numele lui Mihai e scris întâi cu litere groase, al lui Basta mai mic, dedesubt.

[1175] Ibidem, p. 300.

[1176] Actele româneşti ale lu Simion Movilă, la Hasdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I, p. 110–123.

[1177] Veress, op. cit., VI, p. 289–290.

[1178] Ibidem, VI, p. 256–257. Scrisoarea lui Udrea arestat către Ioan Potocki, cerând să-l scape din mâna domnului. Despre uciderea acestor boieri se vorbeşte cu scuze în solia lui Cristof Kochanowski trimisă de poloni la Poartă. Instrucţiile lui, la Niemczewicz, *Zbiór pamietników* (*Adunare de memorii*), V, Varşovia, 1830, p. 389–394 şi la Corfus, *Corespondenţă inedită*, p. 56–64.

boieri. Când se vesti în ţară că Mihai e din nou în capul unei oştiri care se apropie de Ardeal, răscoala boierilor nu mai putu fi înfrântă. Cei trei fraţi Buzeşti, plini de nădejde că vor vedea din nou pe domnul ostaş de la Călugăreni şi Şelimber, se duseră la Craiova şi adunară acolo oastea de ţară a Mehedinţilor, care le era credincioasă. Răscoala izbucni la 10 iunie (s.n.) şi se întinse repede în toată ţara, pe neaşteptate drumurile fură tăiate, aşa că domnului nu-i puteau veni ajutoare nici de la turci, nici de la moldoveni[1179]. Tarnowski, comandantul polon al oştii domneşti, plecase spre Moldova puţin înainte de începerea răscoalei. Ioan Potocki, văzând pe domn înconjurat de primejdii, îl părăsi şi el şi-l lăsă singur[1180], iar Simion se grăbi să fugă şi izbuti să străbată până la graniţa Moldovei. La Focşani îşi adună oşti proaspete, poloni cu artilerie, moldoveni, tătari, răzbunarea o credea apropiată. Dar, pe neaşteptate oştile răsculaţilor duse de Buzeşti prin cărările munţilor, căzură asupra taberei domneşti de lângă Milcov, la 3 iulie. Luaţi prin surprindere, polonii şi moldovenii fură măcelăriţi şi oastea se risipi în toate părţile, Simion Movilă trecu prin râul noroios ca să scape de urmăritorii care erau gata să puie mâna pe el, Tarnowski fu luat prizonier de boieri. În toată ţara fu proclamat domn iarăşi vechiul stăpân, Mihai Viteazul, şi până la venirea lui, un boier rămase ca locţiitor în fruntea sfatului dregătorilor[1181]. La 5 iulie Simion scria din Adjud o scrisoare plângătoare lui Ioan Potocki, arătându-i că „oamenii răi" l-au alungat din scaun, că el a scăpat abia cu viaţa şi cere ajutor grabnic[1182]. Boierii trimiseră şi ei o solie în Ardeal, care întâlni pe Mihai la intrarea lui în Cluj[1183], dar încă mai de vreme domnul aflase de cele petrecute în Ţara Românească şi odată cu vestea izbândei de la Goraslău, dedea de ştire împăratului şi de mântuirea ţării lui celei vechi[1184].

Simion Movilă, polonii şi tătarii încercară să reia Ţara Românească, o nouă oaste trecu Milcovul la sfârşitul lui iulie, dobândind şi o izbândă la

[1179] Simon Massa, în *Quellen*, V, p. 305–306, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 38–39, *Cronica anonimă*, ed. Ioanid, p. 71, Hurmuzaki, *Documente*, IV, 2, p. 38.

[1180] Raport polon inedit, Ms. Acad. Pol., Cracovia, Nr. 712, nepaginat.

[1181] Simon Massa, op. cit., p. 305–307, Pszonka, op. cit., p. 30–31, Veress, op. cit., VI, p. 396–397, Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 47–49, *Cronica anonimă*, loc. cit.

[1182] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 157–158, cf. şi Veress, op. cit., VI, p. 391–392.

[1183] St. Meteş, *Domni şi boieri român în Cluj*, p. 26–27.

[1184] Veress, op. cit., p. 395, 409–410.

Râmnicul Sărat asupra unui corp muntean de 2000 de oameni, înaintând apoi până la Buzău (15 august)[1185].

În rândurile răsculaților se aflau acum mai toți boierii lui Mihai: Stoichiță postelnicul, Andronie vistier, Bărcan vistier, Radu Florescu comisul, Şerban paharnicul, bătrânul Miroslav şi cei trei Buzeşti[1186]. Când aflară de moartea lui Mihai Viteazul pe câmpia de la Turda, ei nu conteniră lupta până la alungarea desăvârşită a lui Simion şi puseră în fruntea lor pe Şerban paharnicul, Radu Vodă Şerban (1601–1611), adevăratul moştenitor politic al lui Mihai, chiar în rosturile sale de conducător al boierilor războinici.

Uciderea lui Mihai Viteazul. Cele mai frumoase perspective de viitor se deschideau în fața domnului român, avea 43 de ani, era în fruntea unei armate noi, recăpătase sprijinul împăratului, Sigismund şi nobilii din Ardeal erau puşi pe fugă, iar Simion Movilă şi polonii fuseseră alungați din Țara Românească. Tocmai atunci o mână ucigaşe puse capăt marilor lui nădejdi.

Uciderea lui Mihai Viteazul este desigur o problemă pentru istoriografie, pricina care a făcut pe acel ce trebuia să fie tovarăşul lui de arme să-l ucidă nu reiese limpede. Lămuririle târzii ale lui Basta, că s-au dovedit adevărate scrisorile de trădare adresate turcilor, scrisori pe care el cel dintâi nu le crezuse, acoperă desigur alte pricini mai adevărate, care se văd din faptele petrecute după înfrângerea lui Sigismund Bathory. După lupta de la Goräslău, Mihai înțelegea să se poarte ca stăpân în Ardeal, nu ca subalternul lui Basta. De aceia, tăiase pe Gaspar Corniş căzut în mâinile lui[1187], ridicase pe secui de partea lui şi ei îl socoteau ca domnul lor[1188], la intrarea în Cluj, la 11 august, pusese un steag pe locul unde fusese ars căpitanul său, Baba Novac[1189]. Din Cluj oştirea aliată se îndreptă la 16, spre Turda şi Mihai trimisese înainte pe Gheorghe Raț la Alba Iulia, unde prădă casele nobililor, dar pregăti şi palatul domnesc pentru stăpânul său[1190]. Câtă vreme oastea lui Mihai era unită cu a lui

[1185] Hurmuzaki, *Documente-Supliment*, II, 2, p. 52–54 şi 57–59, cf. asupra acestor evenimente, N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, Introducere, p. V–VIII.

[1186] Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1231 (8 septembrie 1601).

[1187] Spontoni, op. cit., p. 167 şi Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1219.

[1188] Spontoni, op. cit., p. 168, Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 1220.

[1189] Meteş, op. cit., p. 27 şi Crăciun, op. cit., p. 157.

[1190] Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 266–267.

Basta, acesta îl putea supraveghea, dar de la Turda domnul hotărî să-şi despartă oştenii de ai generalului imperial şi să pornească pe altă cale, spre Făgăraş[1191]. În clipa când două oştiri urmau să se despartă, pentru a împiedica această despărţire, care dedea mâna liberă lui Mihai în Ardeal, Basta a poruncit omorul. În lumina acestor fapte pricina uciderii lui Mihai reiese lămurit. Curtea imperială nu stabilise dinainte soarta Ardealului după recucerire, nici rolul lui Mihai. Acesta fusese recunoscut odinioară, măcar de Pezzan, ca guvernator al Ardealului, înţelegea deci să stăpânească iar această ţară cu învoirea împăratului. El încurca astfel din nou socotelile imperialilor, care voiau să aibă credincioşi, dar nu înţelegeau să răsplătească nici o dată, nici vitejia, nici talentul. De aceea Basta a lucrat pentru stăpânii lui, care voiau să aibă Ardealul direct sub cârmuirea lor, înlăturând pe Mihai. Basta era un general în slujba lor şi n-ar fi făcut această faptă, dacă n-ar fi ştiut că ea va fi aprobată. În uciderea domnului român nu putem vedea numai rivalitatea şi invidia personală a generalului imperial, ci interesul şi dorinţa Habsburgilor, care rămân răspunzători în faţa istoriei ca autori ai acestei crime.

În dimineaţa zilei de 9/19 august, înainte de răsăritul soarelui[1192], ceata de ucigaşi trimisă de Basta se apropia, în frunte cu ofiţerul valon Jacques Beauri, de cortul domnului pe care îl înconjurară. Ei ştiau că sârbii lui Raţ plecaseră la Alba Iulia, ceilalţi mercenari, oameni care îşi dedeau sângele pe bani, nu erau legaţi prin nimic de stăpânul venit din ţări depărtate şi nu vor încerca să-l răzbune. Valonii se iviră în faţa cortului şi strigară domnului că e arestat din porunca lui Basta. Mihai făcu o mişcare spre sabia care era atârnată lângă intrare, dar n-avu timp s-o apuce, căci ucigaşii se năpustiră asupra lui cu halebardele şi-l omorâră în câteva clipe[1193].

[1191] Spontoni, op. cit., p. 169, Veress, op. cit., VI, p. 442, 445.

[1192] Pentru dată, D. Onciul, *Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1904, p. 68–69.

[1193] Spontoni, op. cit., p. 170, Crăciun, op. cit., p. 156 şi urm., Hurmuzaki, *Documente*, IV, 1, p. 266–267 şi XII, p. 1218, 1224, 1229, 1243–1244, Veress, op. cit., VI, p. 434–435, 438–439, 442–446, 450, 459–460, 463, Palamede trad. Tafrali, în *Literatura şi arta română*, 1905, p. 498 (dă vârsta lui Mihai, 43 de ani). Odată cu Mihai fu ucis şi banul Mihalcea. Cf. la Veress, op. cit., VI, p. 460, broşura tipărită atunci la Paris, *Discours sur la mort de Michel voyvode de Valaquie*, impr. Duval, 1601, după un original italian.

„Iar când fu într-o dimineață, văzu viind oaste nemțească către cortul lui, unii călări, alții pedestri și socoti că aceștia sunt ajutorul lui, și nimica de dânșii nu se temea; iară ei procleții nu i-au fost ajutor, ci vrăjmași. Și dacă văzu că sosesc, ieși din cort înaintea lor și le zise: „Bine ați venit voinicilor, vitejilor!", iară ei se repeziră asupra lui ca niște dihănii sălbatice cu săbiile scoase, iar unul se repezi cu sulița și-l lovi direpț în inimă, iar altul de grab îi tăie capul și căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu știuse, nici se prileji sabia în mâna lui cea iute"[1194].

[1194] *Cronica anonimă*, ed. Ioanid II, p. 69. Capul domnului fu dus la mânăstirea Dealului de comisul muntean Radu Florescu (Spontoni, loc. cit.). Inscripția la Onciul, op. cit.

INDICE*

A
Acarnaia, 46
Achile, 58
Achris, vezi Ohrida
Adjud, 239
Adrianopol, 30, 49, mitropolit, 55
Adriatică, marea, 42, 45, 48
adscriptio glebae, 86, 88
Africa, 32
Agapia, mânăstire, 184
Agareni, 147
Agathon episcop de Roman, 98
Agria (Erlau), 121,
Aiud, 162
Alba Iulia, dieta, 161, 165; intrarea lui Mihai, 156; mitropolia românească, 77, 164, 172–176; raguzani, 43
Albania, albanezi, 25, 43–46, 55, 59, 78, 112, 218
Albert, arhiduce, 34
Aldobrandini, cardinal, 140
Alexandria, patriarhie, vezi Chiril Meletie Pigas
Alexandru Coconul, 78, 93, 175
Alexandru Iliaş, 91
Alexandru Lăpuşneanu, 38, 43, 131, 133, 139, 153
Alexandru Macedon, 58, 196, 198, 203
Alexandru Mircevici, domnul Ţării Româneşti, 14, 25, 71, 103, 118
Alexandru cel Rău, 19, 21, 26–28, 30, 52, 69, 70, 74, 76, 175
Ali, ceauş, 54
Ali Ian, 108
America, 31
Amfilochie, episcop de Rădăuţi, 98
Amurat III, sultan, 36
Ana de Habsburg, regina Poloniei, 35, 130
Ana Iagellona, regina Poloniei, 127
Anastasie, episcop de Rădăuţi, 184
Ancona, 46
Andronic, vezi Cantacuzino
Andronie, vistier, 27, 51, 52, 73, 160, 182, 228, 240
Anghelache, căpitan, 170
Anglia, 29, 36, 39, 128, 150; comerţ, 128; politică orientală, 34, 35, 39
Apostol, fiul lui Iane Banul, 20
Apostol, moşnean, 90
Apostolic, Scaun, 104
Apuseni, munţi, 231

* Indicele îl reproduce pe cel al primei ediţii cu actualizarea referinţelor (n. red.).

Ardeal, 9, 15, 28, 29, 34, 41, 43, 44, 55–57, 65–67, 77, 78, 81–84, 87, 90, 95, 102, 114, 115, 118, 120, 122, 125, 128, 129, 132, 133, 135, 137, 142–145, 147–150, 152–155, 158–161, 163–180, 183, 184, 188, 194, 195, 197–203, 205–214, 217, 222–226, 228, 229, 231–233, 236, 237, 239–241; biserica românească, 113, 172–176; boieri munteni în, 81–84, 95, 160, 161, 165–167, 169, 170; cârmuirea lui Mihai, 158–166; cucerirea, 63, 66, 76, 81–84, 143–157, 177, 178, 187, 200, 213; a doua cucerire, 235, 341; organizarea financiară, 168–170, 214; pierderea, 219–222; răscoale, 198, 216, 219; situaţia socială, 211, 214; tratative cu împăratul, 202, 210, vezi nobilime, români
Areni, luptă, 137
Argeş, lupta, 227, 228; râu, 118, 230
argint, mine, 169
Arhipelag, mare, 127
arhive, polone, 9, 179; Statului, 102
arieni, 192
armată de ţară, 108–110, 115–118; în Ardeal, 170, 171, 218
arme de foc, 61, 124, 170
armeni, 61, 128
aromâni, 46
Aron vodă, 15, 38–40, 43, 62, 70, 97, 99, 109, 112, 114, 131–133, 135, 137, 140, 173, 190, 191
Arsene, preot bulgar, 48
Asăneşti, 42
aşezământ bisericesc, 101
Atanasie, patriarh de Ohrida, 46, 47
Athos, muntele, 52, 99, 103
aur, în Ardeal, 169
Austria, 29, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 44, 115, 122, 130, 196, vezi Habsburgi

B

Babadag, 121
Baba Novac, 47, 62, 121, 156, 197, 225, 229, 230, 234
Bădican ot Greci, spătar, 76
Bacău, 180, 224
Baia, sat, 75
bail veneţian, 18
Baiul, munte, 161
Balaban Ghedeon, mitropolit de Liov, 98
Balcani, munţi, 121
Balcanică, peninsulă, 6, 10, 33, 42, 44, 45, 47, 49, 59, 102
Bălcescu N. despre Mihai Viteazul, 11, 92, 211
Balea, spătar, 160
Băleanu Radu, clucer, 76; vezi şi Ivaşcu, Udrea, Voica
Bălgrad, vezi Alba Iulia
Balogh, 148
Baltică, marea, 127, 128
Banat, 47, 59, 110, 146, 170
bancheri, 29
Băneşti, sat, 101
Banfy Francis, 172
Bărăgan, 22
Barbă Albă, vistier, 27
Bârca, sat, 90
Bârcan, vistier, 159, 160, 230, 240
Barton Eduard, agent englez, 29, 35, 126
Basarab, pretendent, 197; vezi şi Matei, Neagoe, Radu Şerban
Basarab cel Tânăr, 22, 60, 87
Basta, Gheorghe, 44, 56, 62, 65, 76, 78, 152, 168, 171, 176, 204, 207, 208, 218–228, 232–238, 240, 241
Bathory, familia, 154, 165, 177, 194

Bathory Andrei, cardinal, 35, 77, 106, 129, 147–151, 153, 155, 156, 160, 200, 204, 207, 214
Bathory Baltazar, 38
Bathory Cristofor, 37
Bathory Griselda (Zamoyski), 129
Bathory Sigismund, 28–30, 35, 37–40, 43, 47, 49, 50, 55, 56, 70–73, 80, 81, 92, 100, 108, 109, 111–116, 118–125, 129–138, 143–147, 150–153, 162, 165, 167, 173, 177, 178, 189, 204, 216, 218, 221, 222, 224, 234–238, 240; intră în Ligă, 37, 39, 40; reia Ardealul, 216–218, 233–241; tratatul cu Mihai, 71–73, 80–82, 92, 93, 98, 100, 112, 114, 120, 122, 123, 132, 144, 173, 204, 205; Bathory Ştefan, căpitan de Oradia, 129
Bathory Ştefan, rege al Poloniei, 129, 126, 174, 202
Bauscius, 21
Beiuş, 231, 232
Bekeś Ladislau, 224
Belgrad, în Serbia, 42–45, 47, 71
beşlii, 170
bir, de haraci, 90, 91, vezi şi dăjdii
biserică, catolică, 97, 101, 104, 134, 172–174; a curţii domneşti, 97; ortodoxă, română în Ardeal, 113, 114, 164, 172–177, 213; în Moldova, 184, 185; în Ţara Românească, 10, 98
Bistriţa, mânăstire în Moldova, 184; în Oltenia, 64, 104, 230
Bistriţa, oraş în Ardeal, 57, 159, 160, 166, 169, 217, 224, 235
Bodony Ştefan, 146
Boemia, 33, 34, 234
Bogdan, pretendent, 109, 110
Bogdani (Moldoveni), 135
Bogdanovici, casa, 204
boieri, 10, 12, 20, 24–26, 123; diplomaţi, 202; moldoveni, 131–133, 137, 139, 140, 181–183, 218, munteni în Ardeal, 158, 159, 163, 164, 166, 167, 169, 173, 174, 212–214, 217; munteni politica lor, 40, 69–95, 112, 137, 149, 151, 154, 160, 163, 182, 206, 209, 210, 213, 214, 217, 219, 221, 222, 225, 226, 229, 236–240: obligaţii militare, 65, 66, 108, 117, 156; partide, 15, 22, 23, 28, 69; rol social, 86–94, 102, 103, 122, 123; situaţie economică, 211, 212; tradiţie, 100, 107
Bolia, sat în Ardeal, 162
Boris Gudunov, 56, 199, 200
Boronkay Ladislau, 168
Bosfor, 15
Bosnia, 34, 36, 42, 44, 59
Botoşani, 235
Bozianu, vezi Calotă, ban
Brăila, 67, 109, 111, 165; raiaua, 121
Bran, pas, 144, 169, 221
Brâncoveanu, familia, 20
Brâncoveanu, Calea, 77
Brâncoveanu Constantin, domn, 174, 182
Brâncoveanu Danciul, vornic, 20, 77, 173
Brâncoveanu David, postelnic, 22
Brancovici Ivan, 170
Branecki, agent al lui Mihai, 190
Braşov, 124, 143, 154, 169; biserica, 175, 176; dieta, 161–165, 179; privilegii, 160, 166
Bratislava (Pojon), 232
Brutti Bartolomeu, 126

Brześć sinodul, 98, 100, 131, 188, 192
Buciumeni, sat, 103
Bucov, lupta, 225, 226
Bucovel, râu, 226
Bucşani, boieri, 13
Bucureşti, 27, 30, 52, 78, 97, 102, 103, 108, 109, 118–120, 122, 136, 137, 143, 172, 179, 227, 228, mânăstiri, 20, 52
Buda 146; paşa, 36
Bugeac, 109, 136
Buia, sat în Ardeal, 173
Bulgaria, bulgari, 9, [illegible] 42, 43, 46, 47, 53, 55, 56, 109, 138, 153, 204, 227; legături cu Mihai, 48; mercenari, 63; răscoală, 48, 49
Buzău episcopie, 90, 101, 102; vezi şi Luca, judeţ, 52; oraş, 101, 122, 154, 191, 221, 225, 240; vale, 154, 222, 225
Buzea Radu, tatăl Buzeştilor, 73
Buzeşti, boieri, 22, 26, 40, 41, 65, 69, 71, 73, 74, 76, 82–84, 89, 102, 108, 110, 113, 147, 154, 160, 202, 206, 229, 231, 238–240; cronica lor, 17, 40, 83
Buzescu Preda, postelnic apoi ban, 71, 160, 183, 229, 230
Buzescu Sima (Rudeanu), 73, 74
Buzescu Radu, clucer, 40, 70, 71, 73, 74, 83, 84, 122, 167, 182, 202, 222
Buzescu Stroe, stolnic, 28, 40, 70, 71, 73, 74, 108, 199

C

cadiu, de Giurgiu, 55, 108
cai domneşti, 61, 66
călărime, 66, 170
Câlniţe, râu, 117
Calomfirescu, Calea, 74
Calomfirescu Radu, 74, 110
Calotă Bozianu, spătar apoi ban, 71, 73, 76, 77, 89, 160, 228, 230
călugări români în Ardeal, 167, 175; spioni, 55
Călugăreni, lupta, 48, 59, 65, 80, 98, 99, 110, 115–118, 124, 137, 138, 165, 191, 239
Călui, mânăstire, 74
calvini, în Ardeal, 167, 172,
Cameniţa, 137, 181, 224
Câmpeni, moşie, 103
Câmpul Lung (Bucovina), 179
Cantacuzino, familia, 50–54, 58
Cantacuzino Andronic, 29, 49, 51–53, 191
Cantacuzino Mihail, 29, 51, 53
Cantemir Dimitrie, 52
căpitani ai lui Mihai în Ardeal, 158, 159, 163, 164, 170, 171
Caplea a lui Ghiorma, postelnic, 102, 103
capuchehaiele, 19; vezi şi Iane Banul
Caragea, vezi Mihalcea banul
Caramania, paşa de, 119
Caransebeş, 229
Cara Saveş, 112
Carintia, 33, 34
Carlo Magno, 208
Carniolia, 34
Carol de Habsburg, arhiduce, 130
Carol Quintul, 133
Carol de Sudermania, 198
Carpaţi, 53, 88, 113, 118, 156, 212, 236; Păduroşi, 53
Cârstea, postelnic, 226
Cârstian, străbunul Buzeştilor, 73
Caşovia (Kosice), 206, 210, 232, 235, 236
cătane, 62

Caterina de Medicis, 14
Cavriolo, conte, 220
cazaci, 38, 39, 121, 131, 133, 139, 155, 170, 194; hatman, 62, 224; mercenari, 62–64, 68, 94, 109, 122, 132, 153, 155, 156, 160, 170, 171, 180, 189, 219, 220, 223, 224, 226, 236
cehi, 130, vezi şi Boemia
Ceptura, luptă, 225
Cepturoaia, sat, 73, 74
Cerbul de Aur, han, 232
Cercel Dimitrie, 224
Cercel Ioan, 224
Cercel Petre, 12–16, 19, 25, 44, 71, 101, 102, 183, 190, 224
Cernăuţi, 197, 223
Cerna-Vodă, 111
Cerven, în Bulgaria, 43
cetăţi, 67; lucru la, 61
Chesareia, mitropolit de, 184
Cheraţa, mama lui Leca aga, 78
Chiev, vezi Kiev
Chioara, cetate în Ardeal, 78, 159, 171, 219
Chios, 76
Chiril, patriarh de Alexandria, 75
Chisar, 70, 71; logofăt, fiul său, 72
Cibin, râu, 156
Cimara, în Epir, 46
Ciomortani Toma, 150, 151
Cipru, 50, 101, 200, 227
cisla, 93; cea mică, 90
Ciubărciu, 136
Cladova, 47, 146
Clement al VIII-lea, papă, 36
Cluj, 7, 118, 144, 159–163, 166, 169, 175, 210, 234, 237, 239, 240
cnezi români, 48, 86, 94; sârbi, 47
Coci, postelnic, 69, 70
Codreni, sat, 89
Codrii Cosminului, 223
Codrul Vlăsiei, 117, 119
comerţ, vezi negoţ
comisari imperiali în Ardeal, 78, 83, 142–144, 178, 195, 208, 209, 226, 228
comiţii, vezi dietă
Compania Leventului, 29, 34
Constantin, stolnic, 159
Constantin Şerban, domn, 74
Constantinopol, 10, 14–6, 18–20, 23, 24, 26–31, 35, 36, 38, 39, 42, 49, 50–55, 58, 59, 70–72, 79, 80, 88, 97, 99, 102, 109, 115, 123, 128, 139, 190, 191, 193, 206, 227, 229; cler, 42, 50, 51, 53, 54, 104; patriarhia, 20, 24, 42, 53, 54, 97, 99, 102, 193
Contra Reformă, 10, 32, 33
Copăceni, sat, 118
Corbeanu-Rudeanu, 74 familia, vezi Teodosie logofăt
Corcova, sat în Oltenia, 90, 95, 96
Cordun, sat în Oltenia, 90, 95, 96
Corfu, 46
Corniş Gaspar, 133, 156, 158, 187, 240
Coşeşti, 159
Cosimo, al Toscanei, 48, 84, 109, 151, 165, 173, 229, 233
Coşuna, mânăstire, 26, 28, 90
Costeşti, sat în Oltenia, 230
Costin Miron, 174, 180
Cozia, mânăstire, 63, 87, 155
Cracovia, 39, 128, 198, 199
Craiova, 19, 26, 28, 29, 90, 112, 228, 229, 239; banul, 15, 17, 19—21, 24, 62, 65, 73, 76, 77, 227, 238; ispravnic, 26, 27; oştiri, 65
Craiovescu, familia, 22
Craiovescu Pârvu, 22
crestători de în seamă, 90, 91

Cresus, 235
Creta, Nicolae de, pictor, 157
Cristofor, episcop al Ardealului, 174
Croaţia, croaţi, 36, 39, 42, 44–46
cronici, româneşti, 16–18, 183, 216; săseşti, 27, 28, 168, 183, vezi şi Buzeşti, Grigorovici Petre, Teodosie logofăt
Cumulovici Alexandru, agent papal, 38–40, 131
Curtea de Argeş, 76, 230
curtea domnească, Bucureşti, 97, 103, 109; biserica, 103; Iaşi, 131, 184; Târgovişte, 49, 123
Curt Salam, ceauş, 20
Cyzic, mitropolit de, (Dionisie Rally), 53
Czaki Ştefan, 158, 159, 217, 219, 234
Czolhanski, nobil polon, 131

D

Dacia Traiană, 211
Dalmaţia, 36, 44, 45
dăjdii, 77, 102, 104, 109 vezi şi bir
Dâmboviţa, râu, 118
Damian, postelnic, 159
Dan, puşcaş apoi spătar, 61
Dan al II-lea, domn, 87
Danciul Brâncoveanu, mare vornic, 20, 27, 70, 77, 173
David Brâncoveanu, postelnic, 22
Dealul, mânăstire, 76, 144, 242
Dealul Mare, 226
Debreţin, 232, 236
Deli Marcu, căpitan, 44, 62, 170, 221, 223, 224, 229
Delvino, 57
descălecarea ţării, 91
Despot vodă, 141
Deva, 232
devălmăşie, 86
dietă, ardeleană sub Batoreşti, 125, 131, 132; sub Mihai, 158, 161–165, 167, 168, 216; moldovenească, 134; polonă, 129, 131, 133, 134, 140, 141, 186, 192, 197, 222, 236
Dimitrie, fals ţar, 56
Dimitrache, spătar, 69, 70
Dimo, agent al lui Mihai, 146, 229
Dionisie, mitropolit de Larissa, 51
Dionisie Rally, vezi Rally
Diplatzi, în Epir, 102
diplomaţie a lui Mihai, 202–206
divan domnesc, sub Mihnea, 19; sub Mihai, 69–72, 84, 85, 90; turcesc, 123
Dobrogea, 43, 62, 109, 121, 122, 147
Dobromir, ban, 15, 25, 73, 74, 76, 79
Dobrovnichi Marco, 148
Dolj, judeţ, 90, 94, 95
domenii princiare în Ardeal, 162, 163, 165
dorobanţi, 62
Drăgan, postelnic, 140
Dragomir, stolnic, 69
Dragomir, vornic, 25, 66
Dragoş, căpitan, 199
Dragoteşti, sat, 77, 102
Dralea, sat, 102
Drohobiz, mânăstire în Polonia, 53
drumul ţării în Ardeal, 162
Dubrovnik, vezi Raguza
Duca Gheorghe, domn, 25,
Dudescu Dumitru, vornic, 72, 90, 95, 159
Dulcigno, la Adriatica, 46
Dumitru, boier, 25
Dumitru, hotnog, 174
Dumitru, postelnic din Vâlcăneşti, 25
Dumitru, vistier, 169
Dumitru, vornic, vezi Dudescu

Dunărea, 10, 17, 18, 24, 33, 34, 36, 43, 47, 48, 50, 55, 59, 62, 63, 67, 76, 78, 80, 88, 94, 109–112, 115, 116, 119–121, 126, 137, 144, 146–148, 211, 227, 229, 235
Durazzo, 46

E

Ecaterina, vezi Caterina
economică, situaţie, în Ardeal, 164, 165, 168, 169, 211, 212; la Dunărea de Jos, 35, 36, 127–129, 213; în Europa, 31, 33; în Ţara Românească, 78, 79, 85, 213–215
Eftimie, episcop ardelean, 174
Eftimie, mitropolitul Ungro-Vlahiei, 50, 98–101, 113, 174
Efrem, episcop de Hebron, 184
Eiab, paşa, 227
Elisabeta, regina Angliei, 29, 34, 35, 128
englezi, vezi Anglia
Epir, 18, 19, 22, 46, 50, 51, 102
Erlau, (Agria), 121
Ernest, arhiduce, 34, 36, 130
Eugen, egumen de Simo-Petra, 52
Europa, 31, 33, 34, 36, 47, 61, 86, 88, 119, 122, 182, 189, 213, 214
evrei, 108, 172, 227, 228
export de grâu din Ardeal, 163

F

Făgăraş, cetate, 108, 159, 171, 195, 220–222, 234, 341
familie domnitoare, 13, 14, 21, 22
Fanar, 24, 28
Farcaş, căpitan, 159
Fedor, ţar, 36, 53, 199, 200
Ferdinand de Habsburg, arhiduce, 34
Ferdinand I al României, 11
Ferhat, paşa, mare vizir, 115, 116
Ferrara, 37
feudal, regim, 32, 33
Filip al II-lea, regele Spaniei, 32, 37
Filip al III-lea, regele Spaniei, 233
Filotei, episcop de Roman, 184
fiscală, organizare, 88, 93; în Ardeal, 162, 168–170, 221
Flamanzi, 220
Floci, Târgul de, 13, 17, 19, 22, 109, 175
Florenţa, Florentini, 128
Florescu Radu, comis apoi postelnic, 27, 28, 70, 71, 160, 240, 142,
Floreşti, sat, 153
Florica, domniţa, 25, 74
foamete sub Mihai, 89
Focşani, 224, 239
Foleşti, sat, 75
franca, limbă, 46
frânci, 172
Franţa, 150, 203
frige bou, impozit, 162
Franken Franz, pictor, 235

G

Galata, la Constantinopol, 53
Galiţia, 222, 236
Ganoeşti, sat, 90
Gazi Ghirei, han, 135
Genga, Fabio, 165
Geoagiu, episcopie, 174
Germania, germani, 33, 37, 88, 118, 124, 214, 219, 220, 226, 228
Germigny, sol francez, 14
Ghenadie, episcop ardelean, 174
Gherghiţa, 66, 120, 122
Gherla, cetate, 77, 78, 159, 171
Gherman, episcop al Chezareii, 184
Ghinea Racotă, 78
Ghiorma, postelnic apoi ban, 102,

Giovanni Raguseo, 144
Giurgi, başa, 205
Giurgiu, 67, 109–111, 116, 118–120, 127, 138, 228
Golgota, mânăstire, 104
Gonţea, paharnic, 15
Gonzaga, marchiz, 235
Goraslău, lupta, 235, 237–240
Grădan, voevod sârb, 45
Gradişteanu Badea, stolnic, 159
Grama, boier, 225
greci, ierarhi, 49, 52, 53; în Ţara Românească, 21, 22, 25, 27, 38, 70, 73, 76, 80, 82; limba, 25; răscoală contra turcilor, 49, 51, 52, 59, 80; ortodocşi, 172; oşteni, 80
Greci ot, Bădican, 76
Greci ot, Preda, 74, 76
Grigore al XIII-lea, papa, 53
Grigorovici Petre Armeanul, 17, 18, 24, 138, 145, 152, 183, 200, 203–207, 233; familia, 204, 205
Gudunov, vezi Boris
Gulski, căpitan polon, 135, 180

H

Habsburgi, 10, 29, 32–36, 78, 82, 115, 126, 129–132, 139, 144, 145, 148, 152, 177, 178, 186, 193, 194, 205, 211, 214, 219, 222, 232–234, 237, 241
Hafiz Ahmed, paşa de Vidin, 146
Haider, paşa, 117
haiduci, balcanici, 44, 45, 48, 63–65, 111, 112, 121, 155, 180
Hârşova, 70, 109
Hassan, paşa, 110, 111, 117, 119, 121, 123
Hassan paşa al Bosniei, 36
Havrilo, hatman cazac, 224
Hebron, episcop de, 184
Hector, 58
Heidenstein, istoric, 18, 21, 187, 188, 196, 227
Hellespont, 127
Henric al IV-lea, regele Franţei, 14, 182
Herbult Nicolae, 198
Herţegovina, 42, 44, 45, 59
Horvarth Mihail, căpitan de Făgăraş, 108, 111
Hotin, 106, 134, 138, 180, 181, 192, 197, 216, 224
Hulubeşti, sat, 10, 116
husari, 63
Husein, capugi başa, 179
Hunedoara, judeţ, 165
Hust, 15, 207
hrisoave româneşti în Ardeal, 160

I

Iacobinus, secretar, 160
Ialomiţa, râu, 22, 109
Ianache, postelnic, 77
Iancu Sasul, domn al Moldovei, 109, 139
Iane Banul, 15, 16, 18–29, 38, 49, 70
Iane paharnic, 27
Iane postelnic, 77
Iane, vistier în Moldova, 19
Iani, comis din Coşeşti, 159
Iaşi, 39, 56, 95, 133, 175; Mihai la, 182, 184, 188, 191, 197; sinod, 98–102, vezi şi curte domnească
Ibrahim paşa, 236
ideea creştină, 36, 37, 105–107; naţională, 212, 213
ieniceri, 36, 108, 118
Ieremia al II-lea, patriarh, 53, 175
Ierusalim, 52

iezuiţi, 32, 33, 37, 53, 97, 143
Ilfov, judeţ, 78
Imperiul Romano-German, 27, 32, 33
India, 31
Invincibila Armada, 34
Ioachim de Brandemburg, 133
Ioan, mitropolit de Alba Iulia, 174
Ioan, monah, cumnatul lui Mihai vodă, 25
Ioan, spătar, 160
Ioan vodă cel Cumplit, 26, 139
iobagi, 86, 113; în Ardeal, 162–164, 167–169
Ion, logofăt, 89
Iosika, cancelar ardelean, 123, 153
Iovan, patriarh sârb, 45
Ipek, patriarhie, 45, 49, 174
Isaccea, 43, 174
Ismail, 43, 109
Istvanfyi Nicolae, 143
Italia, italieni, 31, 39, 88, 101, 122, 127, 128, 147, 165, 169, 208, 233
Iugoslavia, 9; vezi şi sârbi
Ivan, agă apoi vornic, 44, 70, 77
Ivan cel Groaznic, ţar, 199
Ivanişova Roza, sora lui Petre Armeanul, 204
Izbiceni, sat, 230

J
Jeciu, moşie în Ardeal, 167
Jijia, lupta de la, 180
Jiu, oştile, 65
Jivco, Negrul, căpitan, 170
Jivco Roşul, căpitan, 170
judecire, 96
jurători, 86, 161
Justiniana Prima (Ohrida), mitropolie, 46

K
Kakas Ştefan, sol ardelean, 29
Kaptury Ianoş, comandantul Sucevei, 223
Karnkowski, arhiepiscop, 131, 136, 187
Kendi Toma, 172
Kerekdomp, deal, 120
Kerestes, luptă, 121, 122
Kiev, 39, 189, 192, 196, 204
Kiraly Albert, 112, 117, 118
Klis, cetate, 44, 45
Kochanowski Cristof, sol, 238
Königsberg, moşie în Silezia, 234
Koska, hatman cazac, 224
Kosice, vezi Caşovia
Kutasy, arhiepiscop, 232

L
Lapad, râu, 219
Lăpuşneanu, Alexandru, 38, 43, 131, 133, 139, 153
Larissa, mitropolit vezi Dionisie Theonas
Lassota Erich, agent imperial, 63, 64, 83, 124
latini, 39; limba, 17, 115, 160, 161, 233
Lazăr Ştefan, nobil ardelean, 156
Leca, aga, 77, 78, 93, 146, 156, 159, 219; familia, 78
Leca comis apoi postelnic, 77, 159
lefegii, vezi mercenari
legătura lui Mihai, 86, 92–94
Lemberg, vezi Liov
Lencovici, şef croat, 45
Leopold de Habsburg, arhiduce, 34
Lepanto, bătălie, 32
Lesbos, 53
leşi, vezi poloni
Levant, 20, 29, vezi şi Compania

Liga Sfântă, 34–42, 55, 58, 121, 126, 130, 131, 136, 149, 172, 212, 233
Liov, 17, 35, 98, 127, 138, 140, 204; comerț, 123, 147
Lituania, 46, 56, 192, 198
Livonia (Livlanda), 198, 236
Loloiești, sat, 89, 95, 96
Lorinț, nepotul episcopului Luca, 101
Lovcea, în Bulgaria, 43, 44
Lublin, voevod de, 133
Lubieniecki, sol polon, 81, 137, 138
Lubomirski, Sebastian, 187
Luca, episcop de Buzău, 97, 98, 101, 102; sol de Moscova, 200
Lunca Mare, 224, 225
Lupu, hotnog, 170
luterani, în Ardeal, 172

M

Macarie, patriarh de Ipek, 174
Macedonia, 46, 49, 50, 59
Magno Carlo, 208
Mahomed, pașa, 117
Mahomed, pașa Ghiuzeldi, 227
Mahomed al II-lea, sultan, 32
Mahomed al III-lea, sultan, 51, 121
Maitin, 236
Mako, oraș, 172
Mako Gheorghe, 156, 170
Malaspina di San Severo, nunțiu papal, 155, 161, 167, 171, 208
Malborg, 193
Malsiani, 57
Mănărade, sat în Ardeal, 162
mânăstiri, 52, 53, 75–77, 86, 100, 144, 173, 175, 230, 242; în Moldova, 184, 185; în Țara Românească, 64; organizarea lor, 100–102
Mănești, 66
Mandea, paharnic, 160
Manta, comis și postelnic, 27, 69, 70, 111
Mantova, 37
Maramureș, 15, 175, 199, 212, 218
Marco, fiul lui Petre Cercel, 12, 13, 16, 204
Marco fiul lui Radu Paisie, 13
Marco Raguzanul (Dubrovniki), 44, 148, 206, 207
Marco, vraciul, 170
Mardarie, mitropolitul Moldovei, 98, 99
Marea Mediterană, 31, 32
Marea Neagră, 10, 31, 88, 127, 128
Mărgineni, boieri, 71
Maria doamna, biserica ei, 103
Maria, soția lui Leca aga, 78
Maria Christerna, arhiducesă, 114, 167
Marini Polli, frații, 43
Marini Polli Ioan, 39, 43, 70, 114, 124, 132, 145
Marienburg, 225
Maroșin, la Dunăre, 111
Marula, fiica lui Mihai Viteazul, 25
Massa, Simon, cronicar sas, 196
Matei Basarab, 13, 77
Matei, călugăr bulgar, 12
Matei Corvin, 166
Matei de Habsburg, arhiduce, 34, 36, 152, 178, 232, 233, 236, 238
Matei al Mirelor, mitropolit, 20, 58
Mavrichie, negustor, 102
Maximilian de Habsburg, arhiduce, 34, 35, 118, 121, 124, 130, 144, 145, 186, 189, 193, 196, 197, 204, 216, 226
Medici, 13
Mediterana, marea, 31, 32
megieși, 13, 26, 86, 89
Mehedințeanu Lupu, 75

Mehedinţi, ban de, 20; judeţ, 25, 26, 95; oşti, 65, 239
Mehemed al III-lea, vezi Mahomed
Mehmed paşa, 121
mercantilism, 31
mercenari, 61–66, 82, 88, 89, 92, 105, 121, 123–125, 143, 144, 154, 156, 168, 170, 171, 193, 195, 197, 213, 217, 234, 236, 241; ardeleni, 62, 118; bulgari, 63, 65, 121; moldoveni, 170; poloni, 139, 194, 229; raguzani, 44; sârbi, 63, 65, 78, 121, 128, 147, 156, 160, 170, 171, 219, 221, 223, 236, 241; unguri, 153, 155, 156, 180, vezi şi armată, cazaci, haiduci sârbi
Meteş Ştefan, 161, 163, 169, 173–177, 210, 234
Miclăuş, căpitan, 170
Micul, vistier, 229
Mielecki Nicolae, 140
Mihai, cămăraş, 169
Mihai din Târgşor, 66, 89
Mihai Vodă, mânăstirea, 52
Mihail, episcop de Kiev, 192
Mihail, mitropolitul Ungro-Vlahiei, 97–100
Mihail, vornic, 15
Mihalcea Caragea, ban, 73, 76, 83, 84, 89, 111, 114, 122, 124, 159, 167, 202, 204, 206, 207, 210, 241 fiica lui, 74, 76
Mihnea cel Rău, 14
Mihnea Turcitul, 27, 43, 65, 69, 97, 110, 175, vezi şi Radu Mihnea
Miho, spătar, 78
Milcov, 239
Mileşevo, mânăstire, 45
Miloş vodă, 14
mine, armament, 112, 180; de aur, 169, 206
Mirăslău, bătălie, 78, 166, 171, 204, 214, 219–221
Mircea cel Bătrân, 14, 87, 112
Mircea Ciobanul, 12, 153
Mircea Miloş, 14
Mirda Ianoş, căpitan, 170
Miroslav, logofăt, 71, 160, 240
Mitrea, logofăt apoi vornic, 27, 69
Mniszech, voievod de Sandomir, 187
moara de hârtie de la Braşov, 221
Mohamed, bei de Brăila, 112
Moise Szekely vezi Szekely
Moise vodă, 174
Moldova, 5, 16, 17, 19, 24, 34, 37–40, 54, 60, 61, 63, 64, 66–68, 88, 97, 102, 109, 111, 112, 118, 126–128, 131–136, 138, 140, 141, 147, 150, 157, 158, 164, 170, 171, 175, 177–179, 182–184, 186–188, 191, 192, 194–197, 199, 201, 204, 209, 210, 212–214, 216–218, 220–223, 239; cârmuirea lui Mihai, 182–185; cucerită de Mihai, 63, 67, 68, 170, 177–182; pierderea ei, 222–225; suzeranitatea polonă, 126, 134, 136, 138, 140, 141
Moralto, doctor, 169
Moreia, 59
Moscopol, prelat, 53
Moscova, 36, 39, 53, 54, 56, 131, 186, 196, 197, 199–201, vezi şi Rusia
moşii ale lui Mihai, 15, 25, 26; în Ardeal, 82, 161, 162; în Ţara Românească, 86
moşneni, 26, 74, 78, 86, 87, 91, 94, 95, 103
Movilă, familia, 141, 177, 223
Movilă Constantin, domn, 140, 204
Movilă Elisabeta, doamna, 205
Movilă Gheorghe, mitropolit, 49, 54, 56, 99
Movilă Ieremia, 49, 64, 82, 99, 106,

138–143, 149, 158, 177, 180, 188, 191, 192, 194, 214, 222, 223, 236; ales domn, 134; caracter, 141, 142; tratat cu Polonia, 134
Movila, logofăt, 139
Movilă Petre, mitropolit, 173, 174
Movilă Simion, 72, 178, 213, 222, 225, 231, 240; domn al Țării Românești, 65, 75, 76, 91, 184, 228, 230, 238, 239
Muncaci, episcopie, 175, 184, 195
Muntele Judelui, la Brașov, 221
Muntenegru, 46
Muntenia, vezi Țara Românească
Mureș, 219, 220
Mustafa pașa, 117
Mustafa pașa, de Rusciuc, 110, 111
Mustafa Saveș, 112

N

Năieni, luptă, 225
Naima, cronicar turc, 117, 120
Napragyi, episcop, 158, 167, 172
Neagoe Basarab, 22, 61,
Neagoslav, preot, 176
Neagu, preot, 104
Neajlov, 110, 116, 117
Neamțul, cetate, 181; mânăstire, 184
Neapole, vice-regele, 44
Necula, căpitan, 170
Nedelcu, căpitan, 170
negoț, negustori, 13, 17, 18, 20, 22, 24, 28, 29, 34, 39, 42, 43, 48, 53, 88, 102, 123, 128, 132, 160, 162, 169, 190, 213; în Ardeal, 161–163, 166; drumuri, la Dunăre, 17, 19, 24, 88, 111, 127, 147; englezesc, 29, 34, 35; grecesc, 18–20, 53; privilegii, 128; raguzani, 42–44, 48
Negri, spătar, 69
nemeși, vezi nobili ardeleni
nemți, vezi germani
Nevers, Charles, duce, 51, 57
Nica, vistier, 78, 90, 91
Nicanor, mitropolit, 184
Nichifor Dascălul, 52, 53, 98, 99, 116, 135, 190–193
Nicolae de Creta, pictor, 157
Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, 14, 25, 74, 84, 94, 95, 123, 144, 160, 176, 179, 182, 183, 185, 221, 228; domnia lui, 159, 182
Nicolae, Sfânt, 52
Nicolae, Sfânt, al Postenicesei, mânăstire, 102
Nicolae Sfânt, din Schei, biserică, 175, 176
Nicopole, 43, 55, 115, 116, 122, 146, 229
Nistru, 67, 98, 128, 134–136, 140, 181, 187, 192, 223
nizovi, 229
nobilime ardeleană, 158, 159, 161–170, 172, 212, 216–220, 224, 226, 232–235, 238, 240

O

oaie seacă, dajdie, 90
oameni liberi, cultivatori, 86
oaste, cea mare, 60; de țară, 62, 64–66, 76, 108, 111, 117, 156, vezi și armată
obagi (iobagi), 86
Oblucița, 147
Ohrida, patriarhie, 45, 46
Oituz, pas, 221
Olt, râu, 93, 229
Olteni, mânăstire, 100
Oltenia, 10, 15, 22, 23, 25–27, 121, 154, 228; boieri din, 69–73, 79, 89, 93, 106; oști, 65, 66
Oppeln, 143

Oprea, moşnean, 90, 95
Oradia Mare, 129, 146, 147, 207, 232
Orăştie, 169
Orleşti, sat, 76
ortodoşi, biserica, 10, 20, 24, 34, 39, 43, 45–47, 53, 56–59, 64, 80, 98–100, 105, 107, 112, 113, 122, 131, 134, 141, 144, 172–175, 211; în Ardeal, 172–176; în Polonia, 102, 130, 186, 188, 190, 192, 193, 196, 197; răscoala lor, 10, 28, 29, 43–59, 106, 107
Orzechowski, nobil polon, 131, 133
oşti, oşteni, vezi armată
Ostrog, Alexandru, 131
Ostrog, Constantin de, 39, 98, 131, 188, 192, 196; biblia lui, 53; şcoala lui, 53, 189, 190
Ostrog, Ianuş, 131, 132, 190
Otoman, Imperiu, 18, 31, 32, 34, 35, 37, 42, 52, vezi Poarta Turci
Otwinowski, Iarosz, 228–231

P

Padova, 190
Pahomie, episcop de Lesbos, 53
Paisie, Radu, 12, 13
Palamede Gheorghe, 58, 209
Palamede Mihai, 58
palangă (cetate) în Bucureşti, 103
Paleolog Dionisie, vezi Rally
Paleolog Laurenţiu, episcop, 50
Paleologi, 53
Pană, comis, 69, 70
panduri, 63
Pângăraţi, mânăstire, 184
Pangratie, vistier, 69, 70
Paolo Giorgio, 43, 52, 55, 82, 171
Papa, vistier, 229
Parasios, vezi Nichifor Dascălul
Parking Cristof, sol englez, 35
Partenie, episcop de Râmnic, 97–99
Pârvu Craiovescu, 22
Paszkowski Martin, poet polon, 64
Pătraşcu fiul lui Mihai Viteazul vezi Nicolae
Pătraşcu cel Bun, domn, 12–18, 21, 153
Peloponez, 51
Pera, 19
Perecop, 136
Perusith Matei, 165
Petcu, căpitan, 170
Petre Armeanul, vezi Grigorovici
Petre cel Tânăr, domn, 102, 103
Petre Cercel, 12–16, 19, 25, 44, 71, 101, 102, 183, 190, 224
Petre de la Argeş, vezi Radu Paisie
Petre Rareş, 126, 133, 153
Petre Şchiopul, 19, 29, 38, 39, 54, 58, 126, 128, 132, 140, 182, 183, 190 191
Petre, spătar, 70
Petronie, episcop de Muncaci, 184
Pezzen, Bartolomeu, 143, 209, 210
Piatra Craiului, 144
Piasecki, Paul, cronicar, 189
Piccolomini, Silvio, 118
Pietrile, sat, 110
Pigas, Meletie, patriarh, 50, 53, 98, 100, 189
Pilsen, 207
Piteşti, 231
Plăviceni, sat, 25, 26, 66
Plevna, 121
Ploieşti, 66, 152, 153, 225, 228
Poarta otomană, vezi şi turci
Pociej Hipatie, episcop de Bresc, 98
Pocuţia, 136, 223
Podolia, 58, 222
Podul Leproşilor, la Braşov, 221

Polonia, poloni, cronicari, 21, 24; cucerirea Moldovei, 222–225; cucerirea Ţării Româneşti, 225–231, 239; legături cu Mihai, 10, 137–139, 149, 150, 152, 153, 186–201; lupte cu Mihai, 180, 181, 183, 184, 214, 215, 225–227; împărţire, 188, 196–198
Pontul Euxin, 127
Popescu, Radu, cronicar, 17
Popeşti, sat, 75
Potocki Iacob, 224
Potocki Ioan, 137, 229–231, 238, 239
Potocki Ştefan, 137
Praga, Mihai la, 232–235, 238
Prâjmar, 221, 222
prăvălii, în Bucureşti, 97, 103, 104
pravile, 100
Preda Floricoiul ot Greci, 74, 76
preoţime românească în Ardeal, 164, 167, 176
Prepostvary, căpitan, 38
pretendenţi la tron, vezi Basarab, Bogdan
Prislop, mânăstire, 174
privilegii în Ardeal, 162
proprietatea solului în Ardeal, 86, 87, 93, 113
Prundu, sat, 116
Prusia, ducat, 134, 193
Prut, 134
Putinei, luptă, 110

R

Racotă, Ghinea, 78
Rădăuţi, episcopie, 184
Radovanul, sat, 90, 95, 96
Radu Băleanu, clucer, 76
Radu, căpitan, 170
Radu cel Frumos, 87
Radu de la Afumaţi, 61, 101
Radu de la Cepturoaia, boier, 78
Radu, logofăt, 147
Radu Mihnea, 25, 51, 76, 91, 158, 229
Radu Paisie, 12, 13
Radu, postelnic, 226
Radu Şerban, paharnic apoi domn, 21, 22, 56, 57, 71, 75, 77, 78, 95, 230
Radu Vodă, mânăstire, 103, 118, 119, 240
Radziwill Cristofor, 191, 227
Raguza, raguzani, 42–44, 110, 148, 206; legături cu românii, 43, 44
Rahova, 116
Rally, Dionisie, mitropolit, 48, 50, 52–55, 83, 167, 175, 184,
Râmnicul Sărat, 60, 240
Râmnicul Vâlcii, episcopie, 26, 97–99; oraş, 100, 230
Rasci, vezi sârbi
Râşnov, 161, 220
Raţ Gheorghe, 62, 73, 169, 199, 240, 241
Raţ Ioan, 152
Ratibor, 143
Răzvan Ştefan, 62, 98, 99, 109, 113, 114, 118, 119, 132–137, 140
recrutori de oaste, 66
Reforma religioasă, 32, 33; vezi arieni, calvini, luterani
Regensburg, 37
Rembowski Andrei, sol polon, 227
Renaşterea, 104, 106
Robozeşti, sat, 89
Roma, biserică, 39, 50, 51, 53, 57, 58, 100, 104, 122, 131, 174, 182, 188, 189, 191; diarii, 182
Roman, episcopie, 98, 104, 184, 224
Romanaţi, judeţ, 74, 77, 95
română, limbă în Ardeal, 160, 161,

164
romani, 147
români ardeleni, 162–168, 173–176, 212, 237; munteni, 82, 84, 94, 95, 109, 110, 112, 117, 119, 156, 160, 163, 166, 167, 170, 205, 217, 221
roşii de ţară, 66, 171
Ruda, sat, 230
Rudeanu Chirca, comis, 74
Rudeanu, familie, 74, vezi Teodosie logofăt
Rudeanu, Sima vezi Buzescu
Rudolf al II-lea împărat, 33, 35, 49–51, 55, 62, 81, 143, 145, 148, 178, 238; caracter, 33, 234; tratat cu Mihai, 143, 144, 148; tratat cu Moldova, 39
rumânie, 86–94
Rumelia, 117
Rusciuc, 42, 48, 110, 111, 115, 116, 120
Rusia, 48, 50, 52, 53, 190; mare şi mică, 54; patriarh, 46; polonă, 189, 222
Ruteni, negustori, 128, 189; ortodocşi, 97–100, 141, 191–193; în Maramureş, 175

S

Şaban paşa, 227
Sadeler Aegidiu, pictor, 13, 235
Salcea, sat în Oltenia, 25
Sandomir, 187
Sapieha Leon, 132, 136, 187, 198, 200, 201
Sarajevo, 44
Sărăcineni, 161
Sărata, sat în Ardeal, 161
sârbi, Serbia, 9, 42, 45–49, 56, 59, 62, 112, 147, boieri, 82, 83; în Ardeal, 162, 163, 167; în Banat, 47, 110; legături cu Mihai, 10, 47, 83; mercenari, 63, 65, 78, 121, 128, 147, 156, 160, 170, 171, 219, 221, 223, 236, 241 răscoală, 43–45, 47, 50, 55
Sârbu Ioan, 11
Sârbu, stolnic, 69
saşi, 19, 88, 145, 154, 159, 161, 162, 169, 170, 172, 212, 221, 237; preoţi, 169, 172
Satârgi Mahomed paşa, 117
sate hăneşti, 136; militare, 60, 61
Satu Mare, 207, 210, 234, 236, 237
Sava, armaş, 159, 169, 182, 221
Sava, ban sârb, 47
Sava, Sfânt, 45
Sava, Sfânt, mânăstire la Iaşi, 184
Sava, Sfânt, mânăstire la Palestina, 52
Savârlov, sat,
Saveş Mustafa, 112
Scăieni, 89
Scărişoara, sat, 91
Scaunul Apostolic, 104
Scheii Braşovului, 175, 176
Schmidt Ştefan, agent imperial, 205
Schonkebonk, diplomat sas, 124, 125, 204
Scutari, în Albania, 46
seamă (statistică), 91
Sebeşul Săsesc, 216, 219
Secui, 118, 145–157, 159, 161, 165, 170, 180, 217, 219–221, 237, 240 privilegii, 162, 166, 207, 222
Secuieni, judeţ, 91
Secuime, 162
Şeitan Oglu, vezi Cantacuzino Mihai
Şelimber, lupta, 155, 167, 169, 179, 214, 239
Şerban paharnic vezi Radu Şerban
şerbi, 60, 61, 86–89, 91–96, 188; vezi şi iobagi rumânie
Serghie, episcop de Muncaci, 175

Şerpăteşti, lupta, 77, 110, 111; satul, 77
Sfânta Ligă, vezi Ligă
sfat boieresc, în Ardeal, 84, 158, 159, 166; în Moldova, 133, 182, 183; în Ţara Românească, 40, 47, 69, 70, 73, 80, 100 113, 151, 239
Sibiu, 17, 27, 48, 61, 87, 129, 156, 157, 166, 169, 179, 204, 222, 23
Siemenski Andrei, cămăraş de Liov, 140
Sigismund August, rege polon, 127
Sigismund de Luxemburg, împărat, 86
Sigismund al III-lea, regele Poloniei, 35, 97, 127–130, 148, 177, 179, 189, 194, 236
Silezia, silezieni, 75, 143, 148, 236
Silistra, 42, 109, 111, 115
Silvaş, vezi Prislop
Simo Petra, mânăstire, 52, 103
Sinan paşa, 29, 36, 45, 48, 93, 99, 103, 108, 115–121, 124, 126, 133, 135, 136, 138, 165, 190–192, 199
sinoade sub Mihai, 98–102, 184, 185
Şişman, ţar bulgar, 48
Sissek, cetate, 36
Skarga Petre, iezuit scriitor, 130, 186, 187, 189, 191, 192, 196
Slătioara, sat, 75
slavonă, limbă, 53, 54, 100, 101, 113, 114, 158, 161, 218, 236
slavi de sud, 44, 147
şleahtă polonă, 130
Slonul, munte, 225
Smil, vezi Ismail
Snagov, mânăstire, 87
socolari, 48
Sofia, 12, 42, 45, 47, 48, 121, 227
Sofia Sfântă, biserică, 58
Soliman al II-lea, sultan, 32, 33
Solon, 235
Şopârliga Ţiganului, sat, 91
Soroca, 180, 197
Spania, Spanioli, 18, 24, 29, 32–34, 37, 44, 46, 136, 147, 203, 214, 233, 238
Sparta, 51
Spontoni, Ciro, istoric, 219
Stadnicki, ofiţer, 188
Stambul, 25, 55; vezi şi Constantinopol
Stana Doamna, biserică, 103
Stanca, doamnă, 15, 25, 26, 66, 73, 74, 76, 79, 103, 157, 173
Stăneşti luptă, 110
Stăneşti, Maria din, 74
Stănuleşti, sat, 90
Statache, vistier, 69, 70
Stavrinos, vistier, 52, 57, 58, 72, 80, 104, 173
Stavropighie, la Liov, 58
steag, de domnie, 123, 136, 160, 179, 198, 229; de oşti, 60, 62, 63, 109, 112, 121, 170, 179; verde, 117, 124
Ştefan cel Mare, 11, 38, 60, 61, 67, 106, 139, 174,
Ştefan, fiul lui Petre Şchiopul, 132, 182
Ştefan Rareş, 128
Ştefan Răzvan, vezi Răzvan
Ştefan Surdul, 19–22, 26, 27, 61, 69, 70, 72, 109, 111
Ştefan Tomşa, 128
Ştefăneşti, pe Prut, 134
Stiria, 33
Stoeneşti, sat, 118
Stoichiţă din Strâmba, vistier apoi postelnic, 72, 73, 75, 83, 89, 95, 152, 167, 202, 240
Stroici, Luca, logofăt, 135, 141, 181, fratele său, 224
Suceava, 76, 135, 137, 180, 181, 183, 195, 199; asediu, 180, 181, 223, 224
Sudermania, vezi Carol

Suedia, 127, 130, 196, 198, 255
Suhay, episcop, 143, 232
Sularul, sat, 90, 95, 96
Şumla, 43
Szamosközy Ştefan, cronicar, 17, 167, 196, 205
Szekely Mihai, comirar imperial, 208
Szekely Moise, general, 47, 125, 158, 216, 217, 224,

T
Tâncăbeşti, 78, 93, 156
Ţara Bârsei, 217, 221
ţărani, 31; liberi, 87; oşteni, 65; răscoală, 94–96; români în Ardeal, 163, 164, 167, 173, 211, 212; în Moldova, 183; în Ţara Românească, 211–214; şerbiţi, 86–95, vezi moşneni şi şerbi
Taranowski Andrei, sol polon, 137, 193–195, 198, 226,
Ţara Românească, 10, 14, 16–22, 24, 29, 30, 34, 37, 41, 45, 48, 55, 56, 58, 60, 61, 63, 66, 67, 71, 72, 77, 81–85, 87, 92, 95, 97, 100, 102, 109, 110, 112–116, 120–125, 135, 136, 138, 139, 143, 144, 146–150, 152, 154, 155, 158–160, 163, 165, 166, 168, 171, 175–177, 179, 182, 183, 191, 194, 195, 204, 206, 207, 209, 210, 213, 217, 218, 220–222, 224, 225, 227, 237–239, 240; armata, 60–68, sub Nicolae vodă, 159, 160; pierderea, 221–225
Tarducci, 220
Târgovişte, 47, 49, 55, 67, 95, 100, 102, 118–120, 124, 125, 138, 143, 144, 146, 147, 182, 191, 193, 200, 226–229, 232, 238; mitropolia, 113, 173, 175, 213
Târgşor, 66, 89
Târgul de Floci, 13, 17, 19, 22, 175,
Târgul-Mureş, 159, 160, 169, 217; privilegii, 166
Ţările de Jos, 34
Târnova, 42, 48, 52, 53, 54, 55, 83; mitropolit vezi Rally Dionisie
Tarnowski, comandant polon, 231, 239,
Tătari, 35, 39, 47, 64, 70, 72, 80, 98, 110, 121, 123, 126, 133, 134, 136, 139, 140, 144, 146, 150, 191, 200, 223, 226, 228; lupte cu Mihai, 77, 110, 121, 122
Teke Francisc, 168
Teleajen, 221, 226, lupta 225–228
Teodor, episcop sârb, 47
Teodor, protopop, 184
Teodora, vezi Tudora
Teodosie Rudeanu, vistier apoi logofăt, 71–74, 84, 89, 113, 143, 157, 159, 160, 202, 209, 210, 238; cronica lui, 16, 21, 75, 193, 202; regent în Ardeal, 179, 210
Teofan, episcop de Vodena, 184
Teofil, episcop de Râmnic, 99–101
Tessalia, 59
Theoköly Sebastian, 222
Theonas, episcop la Larissa, 51
Tichiţăi, cartier din Bucureşti,
ţigani, 76, 133; lăutari, 156; robi, 87, 202, 203; voievod, 264
Tighina, 109, 135, 136
Tihuleşti, sat, 77
Timiş, 221
Timişoara, cetate, 121; paşa, 47, 236, vezi şi Ibrahim
Tirol, 33
Tismana, mânăstire, 62, 86,
tisti, în Ardeal, 159, 162, 218

Todor, spătar, 159, 161
Tolnay Mihai, comandant ungur, 40, 132
Tomana, jupâneasă, 73
Tomşa, Ştefan, vezi Ştefan
Topolog, râu, 230
Toscana, 37, 48, 67, 84, 94, 105, 111, 118, 151, 173, 205, 229, 233, vezi şi Cosimo
trabanţi, 63
Transalpina (Ţara Românească), 122, 165
Transilvania vezi Ardeal
Traşka, căpitan, 180
Trausner Luca, 217
Trentin, 19
tribut, 42, 144, 198, 229
Tricala, 190
Troiţa Sfântă, mânăstire vezi Radu-Vodă
Trotuş, 118, 134, 179, 180
Tudora, mama lui Mihai Viteazul, 13, 19, 155
Tudora, din Târgşor, 25
Tudorache, postelnic, 69, 70
Tudori, comis, 27, 70
Tulcea, 43
Turci, 12, 16, 27, 35, 37, 40, 47, 48, 50, 51, 67, 77, 81, 93, 94, 99, 103–105, 108, 109, 111, 112, 119, 121, 124, 128, 133, 134, 137, 138, 146, 151, 153, 177–179, 182, 190, 191, 195, 196, 198, 200, 205, 214, 227, 228, 237, 239; legături cu Ardealul, 149–151; legături cu Polonia, 141, 142, 191, 192, 223–225, 236, 237; lupte cu Mihai, 108–123, 135, 199, 226–231 răscoala contra lor, 10, 20, 42–59; războiul cu Liga, 31–41, vezi şi Imperiul Otoman, Poarta
Turda, 144, 162, 216, 217, 219, 240, 241
Türkenhügel, deal, 155
Turnu Măgurele, 67, 122
Turnu Roşu, pas, 76, 156
Turtucaia, 111
Tury Ferentz, căpitan, 170
Ţuţora, 135
Tylicki Petre, vice-cancelar, 198

U

Ucraina, 39, 58, 62, 131, 186, 188, 189, 199
Udrea, ban, 65, 73, 76, 154, 160, 182, 199, 223, 229–231, 238
Uioara, 78, 167, 219
Undriaş, sătean, 95
Ungand David, comisar imperial, 83, 208, 209, 219
Ungaria, unguri, 34, 38, 40, 62, 63, 76, 84, 88, 89, 108, 112, 116, 121, 124, 132, 137, 144, 154–156, 158, 160, 162–165, 170, 171, 180, 216, 217, 221, 223; imperială, 34, 38, 40, 124, 163, 232; şerbi, 164; turcească, 36, vezi şi mercenari, nobili ardeleni
Ungro-Vlahia, mitropolie, 50, 97–99, 101, 104, 174
Ureche Nistor, 140, 181, 204,
Uscoci, 44
Ustia, moşie, 140, 223

V

Vad, episcopie, 174
Valahia, vezi Ţara Românească
Valahia Mică (Acarnaia), 46
Vâlcea, judeţ, 75, 230
Văleni, moşie, 147
Valona, în Albania, 46; beiul, 119
Valoni, soldaţi, 241
vămi domneşti, 88; în Ardeal, 164, 169
Varhely, cetate, 154

Vârşeţ, 47
Vasa, vezi Sigismund al III-lea
Vasile Lupu, 25
Vatican, 65, 182
vecini, 93 vezi şi rumâni
Velica „doamna", 77
Velişco, comandant sârb, 62, 121
Veneţia, 18, 44–46, 49, 52, 101, 110; comerţ, 35, 36, 42, 128
Vidin, 94, 112, 115, 123, 146, 147, 229
Viena, 39, 42, 57, 137, 151, 200, 207, 210, 232–236
Vintilă, clucer, 72
Vintilă, stolnic, 26
Vladislav al IV-lea, rege polon, 222
Vlăduţ, domn, 60, 61
Vlaşca, judeţ, 77, 110
Vlăsie, codru, 117, 119
Vlasiev Atanasie, sol rus, 200
Vodena, episcopie, 184
Voica Băleanu, doamna lui Pătraşcu cel Bun, 13, 76
Volhinia, 131, 189
Vraţa, în Bulgaria, 47

W

Walowski, polcovnic, 155, 156
Walter Baltazar, cronicar, 17, 75
Wilczkowski, Andrei, vezi Taranowski
Wilno, episcop de, 186

X

Xenofon, mânăstire, 52
Xenopol, A.D., despre Mihai Viteazul, 211

Z

Zagori, în Epir, 19
Zaharia, din Ohrida, 46
Zalău, 237
Zamfira, fiica lui Ivan vornicul, 77
Zamfira, fiica lui Moise vodă, 174
Zamość, 140
Zamoyski Ioan, cancelar, 18, 21, 35, 36, 39, 126, 128–132, 139–141, 148, 150, 152, 177, 186–189, 191–193, 195–198, 201, 214, 236; expediţie în Moldova, 133–138, 191, 223–225; în Ţara Românească, 18, 24, 222, 225–229
Zamoyski Griselda, 129
Zaplatinski, ofiţer, 187
Zapolia Ioan al II-lea, 154
Zaporojeni, 63, vezi şi cazaci
Zeta (Muntenegru), 46
Zlatna, 169
Żółkiewski Stanislav, hatman, 138–140, 180, 198, 199, 223

ADDENDA

ÎN JURUL LUI MIHAI VITEAZUL

de N. Iorga

Şedinţa de la 8 mai 1936

Colegul nostru membru corespondent d-l P.P. Panaitescu a consacrat o parte din atât de râvnitoarele sale cercetări şi lui Mihai Viteazul, şi lucrările sale, desigur folositoare, au fost prezentate de d-l general Rosetti cu deosebite laude.

D-l Panaitescu a publicat întâi o culegere de documente din bogata arhivă din Varşovia a Majoratului Zamoyski şi ziarele care s-au ocupat cu volumele d-sale au vorbit de o descoperire, acum făcută, a acestui fond. Nu mă veţi ţinea de rău, sper, dacă vă voi destăinui că eu cel dintâi am scos din acest teazur documente latine şi chiar unul slavon care au îmbogăţit principala culegere de acte privitoare la istoria lui Mihai Viteazul, care figurează, pe peste o mie de pagini, ca volumul XIV din colecţia zisă „Hurmuzaki". În recenzia „documentelor" d-lui Panaitescu arăt şi aceea că scrisoarea lui Mihai, editată de mine, despre care d-sa spune a fost redată cu omisiuni, nu are nici o omisiune decât sărirea la tipar a unui rând şi înlăturarea, pe care aveam dreptul s-o fac, a două cuvinte de notă marginală în limba polonă; adaug că în reeditare sunt mai multe greşeli de latineşte, pe care le-am semnalat acolo, aşa că nu e nevoie să împovărez această introducere la o discuţie, care mi se pare necesară, cu privire la o anumită interperetare a originii şi rosturilor lui Mihai.

Căci d-l Panaitescu, care anunţase, la câteva luni după terminarea *Istoriei lui Mihai Viteazul*, pe care, după peste treizeci de ani de cercetări, m-am învrednicit a o duce la capăt, o *Istorie* a eroicului domn „pe baze

noi", a făcut să apară sub titlul, mai curând vag, de „Mihai Viteazul", ceea ce ar presupune o explicație, pe care d-sa n-ar crede-o necesară, dacă nu s-ar gândi decât să adune fapte[1], o carte, bine informată și limpede scrisă, în care, cum singur o spune, se înfățișează „interpretări". Și, cum aceste „interpretări" ating puncte de cea mai mare importanță din viața și valoarea lui Mihai, care este, o spun de la început, adânc coborât prin noua concepție, îmi veți permite să le discut, în speranța că aș putea să am aprobarea d-voastră prețioasă.

Întâi d-sa socoate, și o spune cu hotărâre, că Mihai Viteazul se prefăcea a fi odrasla lui Petrașcu cel Bun, din care face, fără nici un temei, un reprezentant al legimității față de „uzurpatorul" Mircea Ciobanul, care avea însă exact același drept („cel Bun" poate nici nu înseamnă, cum pretinde o cronică indigenă, bunătate, ci numai „cel bătrân", „cel vechi" față de Nicolae Petrașcu, fiul lui Mihai; așa Ștefan cel Mare era „cel Bun" pentru Ureche, deși numai „bun" n-a fost, iar un document din secolul al XVII-lea îi spune numai „cel bun". Ne întrebăm chiar dacă și „cel Mare" nu are același sens)[2].

Las să urmeze toate argumentele d-lui Panaitescu, adăugând la fiecare observații care caută să arate adevărata lor valoare.

Dacă Mihai ar fi fost în adevăr fiul lui Petrașcu, „de mult s-ar fi lățit vestea despre un urmaș, rămas în țară, chiar nelegitim, al domnului a cărui amintire era în mintea tuturor" (p. 12). Reputația lui Petrașcu nu putea fi așa de mare de să i se caute în orice colț bastarzii, iar mama lui Mihai n-avea nici un interes să-și primejduiască fiul destănuind o naștere care nu era doar de notorietate publică.

A doua afirmație: „nimeni nu a știut de originea domnească a lui Mihai până la urcarea în scaun". Ea uimește. Doar există, la Szamosközy,

[1] Dar d-l Panaitescu apasă în „Introducere": „În ceea ce privește tratarea subiectului, ea este în primul rând o carte de interpretare și numai în al doilea rând o povestire a faptelor" (p. 9). Și anume „interpretarea sau explicarea acestei epopei a trecutului" (= neamului) „nostru se întemeiază pe metoda de a a porni dinăuntru în afară", adică de la condițiile interne — ceea ce e, se va recunoaște, fiind vorba de probleme europene, imposibil, deși autorul așteaptă de aici „explicațiile adânci" (p. 10).

[2] Petrașcu ar fi fiul lui Radu Paisie, născut în exilul acestuia (p. 12, nota 5), ceea ce pare inadmisibil, și dată fiind vârsta, care nu putea să fie așa de tânără, a noului domn. E prețioasă însa mențiunea în nota 6 a unei povestiri bulgărești asupra epocii, dar mi se pare că a mai fost citată.

la Constantin căpitanul şi chiar la „Anonimul lui Hevenessi", adus înainte de Şincai[3], povestea prigonirii lui Mihai, care căutase la Constantinopol domnia prin unchiul său Iani, de către Alexandru cel Rău, mergându-se până la osândirea la moarte şi la scena, popularizată şi prin desenul lui Papazoglu, a înspăimântării călăului. A doua oară Mihai ajunge la un „prepus" care nu poate să aibă altă direcţie. De aici şi fuga la Sigismund Báthory şi intervenţia acestuia, îndemnat şi de vărul Baltazar, pentru ca Mihai să fie făcut domn.

A treia afirmaţie. Mihai nu putea să fie feciorul lui Petraşcu pentru că portretul făcut de Sadeler la Praga în primele luni ale anului 1601 zice: „aetatis XLIII", iar Petraşcu „murise în anul precedent". Nu înţeleg întâi socoteala cronologică. „Aetatis XLIII" înseamnă, nu „al patruzeci şi treilea an", ci patruzeci şi trei de ani împliniţi, după care imediat începe al patruzeci şi patrulea an din viaţa lui Mihai, poate de la o dată oarecare din 1600, şi atunci scăderea celui de-al patruzeci şi patrulea an duce la 1557, nu la 1558, când Petraşcu nu mai era în viaţă.

În afară de aceasta, Mihai venise zdrobit la dreptatea împăratului. Nu ne putem închipui că, ajuns la Viena sau la Praga, el a căutat imediat un pictor căruia, cum spune d-l Panaitescu, „i-a pozat". Nici arhiducii sau împăratul Rudolf, cu gândul la stringenta probelemă a Ardealului reocupat de Sigismund Báthory nu s-ar fi putut gândi a-l face să „pozeze", fie şi pentru colecţia de notorietăţi din Ambras. Sadeler, pentru gravura lui, ca şi Franz Francken, pentru cele două figuri în tablouri pe pânză, cu scene bogate, au luat în treacăt o schiţă neobişnuitului străin. Dar portretul fără indicarea vârstei putea să pară incomplet, şi deci artistul va fi întrebat pe vreunul din suita pribeagului. Să se fi pus întrebarea lui Mihai însuşi, poate n-ar fi putut răspunde exact, dată fiind neprecisiunea, adeverită în mii de cazuri, a epocii. Mamă-sa, despre care va fi vorba pe urmă, putea să ştie, şi poate nici ea.

Deci avea deplină dreptate colegul nostru păr. I. Lupaşcu când, deşi avea înainte legenda portretului, întărea că Mihai s-a născut în ultimul an din viaţa părintelui său.

La tăgada d-lui Panaitescu se adaugă şi o ironie jignitoare când, neputând să înlăture ideea unui fiu postum ca Ladislau zis Postumul în Ungaria, ca Alfons al XIII-lea din Spania, scrie astfel: „Pătraşcu ar fi

[3] II, p. 386.

păcătuit deci chiar în ajunul morții" și nu uită să adauge că, fiind bolnav multă vreme, el n-ar fi putut să aibă nici o legătură, judecată de caracter medical asupra căreia-mi va fi iertat să nu insist.

Până acum, după d-sa, „împrejurări tulburătoare ale nașterii tainice și tăinuitoare a viitorului domn". „Tainică și tăinuită" neapărat, ca a tuturor copiilor din flori, dar de ce „tulburătoare împrejurări" nu mă pot lămuri.

Dar iată a patra observație. De ce Mihai poartă un nume care nu se mai întâmpină de la fiul lui Mircea, pe care de fapt îl chema Mihăilă?

Dar Petrașcu, încă tânăr, nu se va fi gândit la un viitor domnesc pentru fiul său. E un singur caz, al lui Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, pentru care, la naștere, se încheie un act formal de recunoaștere a originii sale bastarde de către mitropolit și boierii din intimitatea domnului.

A cincea afirmație: „Când Mihai a ajuns domn, i-a zis fiului Nicolae-Pătrașcu, cu nume dublu, lucru straniu și neobișnuit pe atunci la noi" (p. 14).

Dar Petrașcu e numele de acasă al copilului — însuși numele bunicului —; acest nume l-a purtat apoi în toată viața.

Nicolae e numele ce i s-a dat numai ca domn, în legătură cu cine știe ce închinare către un sfânt. Nici vorbă nu poate fi că Petrașcu, care ar fi Nicolae, „s-a sfiit să poarte un nume străin neconsfințit de taina botezului". E tocmai contrariul: în toată viața următoare fiul lui Mihai iscălește Petrașcu.

Se poate oare trage încheierea că „acest fapt nu tocmai îndemânatic ne face să bănuim și noi, cu atât mai mult *(sic)*, ceea ce bănuiau oamenii pe vremea lui?"

Că nu în domnie s-a chemat Petrașcu cel care ar fi fost de fapt Nicolae o dovedesc toate mărturiile. La 11 iunie 1598, deci mult înainte de instalarea lui în domnie, comisarii imperiali scriu: „filiolus Michaelis Vaivodae, Petrasco" (Iorga, în Hurmuzaki, XIV, p. 360).

Acesta e un argument de forță în asigurarea că Mihai Viteazul era cine știe ce cules de pe drumuri fără tată...

A șasea afirmație. Petru Cercel, care a fost prizionier la turci, și nu ostatic — căci ostatecii se țineau nu la Damasc, ci la Constantinopol—, acest pretendent, pentru a cărui legitimate, afirmată de d-l Panaitescu, nu e nici o dovadă[4] (p. 14), nu ține pe lângă el pe Mihai, care se află în

[4] Din lucrările despre Petru (nu „Petre") Cercel autorul nu cunoaște decât lucrarea din 1906 a d-șoarei Schachmann.

Divanul aproape contemporan al lui Mihnea. În aceasta d-l Panaitescu vede dovada că Petru şi Mihai nu erau fraţi.

Dar, în prima domnie a lui Mihnea, Mihai nu apare în Divan. Abia i se dă lui — dacă Mihai, cum admit în *Istoria lui Mihai Viteazul*, e acela care, cu acest nume, e ispravnic la Tutana — un foarte mic rost de boiernaş. Atunci va fi fost şi Ban de Mehedinţi. Când Petru Cercel ia domnia, fratele său avea abia douăzeci şi trei de ani. La restabilirea lui Mihnea, el nu e printre marii sfetnici până la 1587–90. Dacă apoi el apare, câteva luni de zile, ca mare agă şi mare stolnic, e din cauza unchiului Iani, care e Ban[5].

Nu domnul e deci „protectorul" lui Mihai, (p. 15) *ci acest Iani, care el era stăpânul domnului.*

Toate aceste lucruri sunt pe larg lămurite în capitolul despre trecutul viitorului „Viteaz", pe care-l dădeam *Convorbirilor Literare* acum peste treizeci de ani şi care formează un capitol întreg din a mea *Istorie a lui Mihai Viteazul.* D-l Panaitescu nu face decât să întrebuinţeze fără nici un aport personal aceste date.

Nu pot părăsi acest argument fără a observa, ca adaos, că între fiii legitimi şi bastarzi nu era nici o obligaţie de familie şi cu atât mai puţin între bastarzi: Petru Cercel n-a făcut nici o situaţie unui omonim care, după cererea lui, fu căutat în insula Cipru[6].

Tăierea de Petru Cercel a lui Dobromir banul, unchiul soţiei lui Mihai, ar fi să se puie şi ea în rândul incompatibilităţilor invocate de autor. Mă întreb unde s-ar mai opri ele. Altă „imposibilitate morală" ar fi fost slujba pe lângă Mihnea pe care am explicat-o, cred, îndeajuns, mai sus. Ce putea să-i fie lui Mihai un alt fiu din flori care, *de altfel, îi lua locul, la care avea tot atâta drept,* pe lângă acest „frate" grec al mamei sale de care atârnau toate favorurile şi care, de fapt, i-a procurat toate înaintările? Oricât de ingenioasă al fi încercarea d-lui Panaitescu de a vedea în ocrotirea acordată de Mihai, ca domn, fiului lui Cercel, Marcu, nu atât ca o explicaţie, cât ca *un nou mijloc de a înşela,* afirmând printr-o astfel de protecţie legătura cu tatăl ucis al tânărului, nu putem vedea în aceasta decât o întâmplare din cele multe pe care de-a lungul vremurilor o impun

[5] V. Iorga, în Hurmuzaki, XI, p. 803 şi urm.

[6] V. prefaţa mea la Hurmuzaki şi cartea, necunoscută d-lui Panaitescu, *Ospiti rumeni in Venezia.*

împrejurările, peste o morală de care vorbim cu atât mai mult, cu cât o călcăm mai des. Deci argumentele cu „familia" au o valoare atât de relativă: doar în istoria contemporană a României, Dimitrie Brătianu a votat darea în judecată a fratelui său Ioan.

Iar, cât despre teama ce ar fi putut să aibă Mihnea de fiul de domn care era Mihai, ea nu putea să se producă decât *după ce Mihai ar fi descoperit taina naşterii sale* şi nici nu arată că ar fi făcut-o până la această dată.

Ce e mai curios, d-l Panaitescu vede dovada că Mihai nu era fiul lui Petraşcu în chiar textul scrisorii lui Andronic Cantacuzino care spune, dimpotrivă, că el nu e ca falşii fii de domni (cum adică au fost Petru Cazacul, Ştefan Surdul, Alexandru cel Rău). Redau textul însuşi.

„Am muncit şi m-am străduit şi am făcut domni pe copiii copiilor mei, lucru de care n-aveam nevoie nici să-i ascult pe dânşii, dar totuşi ce să fac? Am tras năcazurile şi suferinţele lor. Până acum ţineam Ţara Românească pe numele Domniei Tale, dar, văzând cerinţele timpului şi zăbava Domniei Tale şi faima rea şi ticăloasă a lui Alexandru Voevod şi intriga lui, pe care n-am putut s-o rabd, m-am străduit şi eu şi am făcut pe banul Mihai domn al Ţării Româneştii; am judecat că el e mai bun decât alţii, beii marghioli, care nu arată nici un semn, nici de la tată, nici de la mamă, numai fireşte caraghioşi şi mincinoşi, şi argaţi şi vrednici în toate lucrurile. Ci prin banul Mihai s-a mulţumit nenorocita de ţară, şi au făcut rugăciune către Dumnezeu că i-a învrednicit şi li-a dat un astfel de bun păstor, şi creştin şi iubitor de săraci, şi cu frica lui Dumnezeu, şi au fericit şi pe părinţii mei răposaţi, pentru că au ajutat cu ajutorul preabunului Dumnezeu şi cu puterea cinstitului împărat, Împăratul Împăraţilor care să trăiască întru mulţi ani, şi l-am făcut domn, de care sunt foarte mulţumit. E vrednic să păstorească un popor; mai bun e el decât alţii[7]."

[7] Iorga, în Hurmuzaki, XI, pp. 373–374: Ἐδούλευσα καὶ ἐπαράδερα καὶ ἔκαμα τῶν κοπελίων μου κοπέλια αὐθέντι, ὅπου δὲν ἐχρηαζούμουν κἂν νὰ τοὺς ἀκούσω, πλὴν μετ᾽ αὐτὰ τὶ νὰ κάμω; Ἔσυρα κόπους καὶ μόχθους του. Ὡς τὴν σήμερον ἐβάστουν τὴν Βλαχίαν διὰ ὄνομα τῆς Αυθεντίας σου ὅμως, ἐβλέποντας τοῦ καιροῦ τὰ καλέσματα καὶ τὴν ἄργηταν τῆς Αυθεντίας σου καὶ τὴν κακὴν γνώμην καὶ μιαρὰν τοῦ Ἀλεξάνδρου Βοεβόνδα χαι τὴν ἐπιβολήν, ποῖα δὲν ἠμπόρεσα νὰ ὑποφέρω, ἐκουτούρισα καὶ ἐγὼ και ἔκαμα τὸν μπᾶν Μιχάλι Αυθέντι τῆς Βλαχίας ἐπρέκρινα πῶς εἶναι αυτὸς καλλίτερος παρὰ τοὺς ἄλλους τοὺς μαργέλους τοὺς μπέϊδες, ἅπου οὔτε κἀνένα σημάδι, οὐδὲ ἀπὸ πατέρα, ουδὲ ἀπὸ μητέρα δείχνουσι, μόνον φυσικὰ μαργέλοι, χαὶ ψεῦται, χαὶ ἐργάται, χαὶ ἀνάξιοι ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα. Ὅμως διὰ τὸν

Dar altă scrisoare, care, după ton, se vede a fi tot a lui Andronic, arată şi în ce fel judeca influentul grec pe domnii din vremea lui Mihai, mai puţin îndreptăţiţi decât dânsul, şi *calea însăşi care se urma pentru a se face dovada coborârii din dinastia veche a pretendenţilor.* În ea se spune cum marele vizir Sinan a chemat „oameni cunoscători ai locului aceluia" (ἀνθρώπους πρακτικοὺς ἐκείνου τοῦ τόπου). Se adună „vreo zece" şi cu mijlocitorul bizantin. Sinan îi întreabă, iar răspunsul lor e acesta: „Să trăieşti întru mulţi ani. Să ştii că pieirea acelei ţări şi starea i-a venit pentru că se schimbă ceas de ceas domnii: unul cioban, altul argat, altul cazac" — Petru Cazacul, care năvălise în Moldova — „şi nu orânduiesc bani la toate, şi sunt săraci, şi vin şi despoaie lumea, şi pentru dânşii strâng avere şi lucruri şi pietre scumpe, şi nu-şi bat capul pentru lume să vadă, şi *nici domnii nu ştiu ce sunt*[8]." Şi vedem pe banul Iani care ia cuvântul afirmând — *el căruia i s-a datorit numirea lui Mihai — că trebuie „Domnul care să fie din neam de domn şi tot neamul lui domni şi să stăpânească domnia*[9]."

Şi iată deci pe ce argumentaţie se sprijină injurioasa aserţiune că, deoarece *„descendenţa lui Mihai din Pătraşcu cel Bun este o imposibilitate morală"* (şi aceasta!), „mai degrabă socotim că Mihai n-a fost fiul lui Pătraşcu, ci a trebuit să răspândească această legendă ca să poată lua domnia", cu îndulcirea că altfel nu putea pe vremea aceea, care ar fi avut anume prejudecăţi.

Dar i se pare d-lui Panaitescu că tot n-a dovedit de ajuns.

μπᾶν Μιχάλι ευχαριστίτην ὁ κακορίζηκος ὁ τόπος και ἔκαμαν δέησιν πρὸς τὸν Θεὸν πὸς τοὺς ἠξίωσε καὶ τοὺς ἔδοσε τοιοῦτον καλὸν ποιμένα, καὶ χριστιανὸν, καὶ φιλόπτωχον, καὶ φοβούμενον τὸν Θεὸν, καὶ ἐμακάρισαν καὶ τοὺς γονεῖς μου τοὺς μακαρίτας, ὁποῦ ἐβοήθησα μὲ τὴν βοήθεια τοῦ παναγάτου Θεοῦ καὶ μὲ τὴν δύναμιν τοῦ τετιμημένου πολχρονιμένου βασιλέως, τῶν βασιλευόντων βασιλεὺς, καὶ τὸν ἔκαμα αυθέντην, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἦμαι πολλὰ εὐχαριστημένος. Εἶναι ἄξιος νὰ ποιμάνῃ λαόν: κάλλιον αὐτὸς παρὰ ἄλλους.

[8] Πολχρον [ημένε], γίνοσκε ἐκεῖνον τὸν τόπον ὁ χαλασμὸς καὶ ἡ ἠπόθεσι ἔγινεν ὥραν τὴν ὥρα διὰ νὰ ἀλάζοντε ἡ αὐθεντάδες: ἄλος τζομπάνης. ἄλος ἐργάτης, ἄλος Καζάκης, καὶ διὰ νὰ μὴν ἀποτάζουν ἄσπρα ἡφ' ὅλα, καὶ ἦνε πτοχή, καὶ ἔρχοντε καὶ γιμνόνουν τὸν κόζμο, καὶ διὰ λόγου τον μαζόνουν βήο καὶ πρύματα καὶ ληθάρια, καὶ διὰ τὸν κόζμο δὲν τοὺς κόπτη νὰ ἠδοῦν, καὶ μίτε ἡ Αὐθεντάδες δὲν ἠξούρουν τὴ ἦνε; ibid. p. 310

[9] Ὁ προηγούμενος ὅπου ἦναι παπρογονηκό του, ἡ ἡγουμένη καὶ ἡ γενεὰ του ὅλη ἡγουμένη, καὶ κατέχῃ καὶ ἀπὸ τὴν ἡγουμενήα; ibid. Pentru legăturile lui cu ţările noastre, şi poemul analizat în *Revista istorică*.

Şi iată-l recurgând la „mărturiile" sau, mai bine, la calomniile contemporanilor. Nu-l miră nici faptul că, pe lângă cronica de ţară, şi saşii au crezut în descendenţa domnească, nici faptul că după crima din Câmpia Turdei preţiosul cap al celui care pentru istoricul român e un înşelător fără tată a fost adus de Buzeşti şi înmormântat — ceea ce altfel ar fi fost o impietate — lângă rămăşiţele lui Petraşcu cel Bun.

Se adună pentru această nouă dovadă ce spune ungurul Szamosközy, care nu e dovedit că *şi pentru aceasta* reproduce spusele lui Petre Grigorovici armeanul, pictorul şi diplomatul în serviciul lui Mihai, polonul Heidenstein şi încă un acuzator din Polonia. Şi, firește, nu se uită povestea, trecută şi în compliaţia pe care, şi din cauza deosebirilor de stil de tendinţe, n-o pot atribui cum a propus, cu dibace argumente, C. Giurescu, a originii umile a mamei lui Mihai.

Ar fi fost, şi după „Istoriile Domnilor Ţării Româneşti", o cârciumăreasă de la Floci, care ar fi avut pe Mihai, cel aşa de mult urât, prigonit şi batjocorit, cu un „geleap" grec.

De fapt, iată ce e şi cu această înjosire a femeii care a dat românilor pe cel mai mare luptător.

Târgul de Floci sau Piua Petrei, odată cu două biserici, era un centru de comerţ important. Negustori greci însemnaţi au stat acolo până la sfârşitul secolului al XVII-lea, când unul din ei e îngropat sub o piatră de marmură. Cârciumă şi ospătărie şi negoţ mergeau împreună. Şi boieri mari le ţineau. E cu putinţă ca Iani să fi trecut pe acolo importantul export al oilor de la noi. Sora lui putea îngriji de aceste afaceri. Alexandru Lăpuşneanu vindea vite în Ardeal şi Duca Vodă a fost şi domn şi unul din cei mai mari negustori.

Dar numele de Teodora al acestei femei despre care, în nenorocirea ei, se ştiu numai lucruri înduioşător de frumoase, nu e unul de rând. Mihai nu s-a silit să prezinte ca mamă pe aceea care era sora unui aşa de însemnat stăpân asupra soartei ţărilor noastre. El o intitulează în vileagul tuturora ca pe „cinstita şi din inimă prea-iubita maica Domniei Mele Doamna Teodora" şi-i dăruieşte nu mai puţin de cinci moşii, cu îndatorirea de a le lăsa fiicei lui din flori, Marula[10]. Pe inelul ei ea pune titlul de „gospojda[11]".

[10] Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 297.

[11] Onciul, în *Convorbiri Literare*.

După moartea lui Mihai, Doamna Stanca ține pe lângă dânsa această soacră. Ea trece la călugărie ca Teofana, și e primită cu cinste, cum spune o vestită scrisoare, de o mare înălțime morală, la locul de odihnă al lui Mircea I, la Cozia. Vede cineva cârciumăreasa, „frumoasa rachieriță" care se ține cu greci în trecere și-și aruncă în vânt bastarzii, cinste pe care i-o face un tânăr istoric român care a declarat în repetite rânduri că vrea să întemeieze o „școală nouă"?

Și, încă o dată, apodictic, fără umbră de îndoială, nepermițînd nimănui s-o aibă, d-l Panaitescu încheie: „Toate acestea, așadar, întăresc cele spuse mai înainte cum *(sic)* că Mihai nu era în adevăr fiul lui Pătrașcu cel Bun" (p. 18). Ca să adauge apoi că „omul boierimii, exponentul ei", ar fi căpătat de la boieri fabula originii domnești (p. 22). Și se înșiră o întreagă listă de false descendențe închipuite — care coboară la același nivel pe Neagoe Basarab și pe Radu Șerban. Ca să se întărească apoi și mai mult insulta prin ferocea frază despre fiul celei care „ținea și ea o cârciumă" în marginea Bărăganului: „*nu se poate ști cine a fost adevăratul părinte al lui Mihai Vodă și desigur că nici el n-a știut*". „Necizelat (!) de curțile domnești", fost „negustor" ca unchiul, purtat prin „vâltoarea porturilor și a bazarurilor, unde se întâlnesc limbi multe din toate colțurile Orientului", vânzând când boi, când juvaiere, când tot ceea ce vreți (p. 22), Mihai ajunge mai apoi, cu „zbuciumul lui sălbatec", cu ajutorul „cercurilor grecești", cu „dependența de boierimea olteană" — aceasta înseamnă, după autor, care se lasă influențat de o neașteptată sentimentalitate: „copilul țării, din straturile ei adânci"; sufletul lui Mihai poate mulțămi — , domn și erou. I se pare autorului chiar că astfel, „mai uman și mai voios, el nu e a scăzut prin nimic", și urmează lozinca unei întregi școli: „de altfel lumina adevărului este mai întotdeauna" (de ce nu totdeauna?) „mai de prețuit decât cea meșteșugită a legendei" (p. 23).

Legenda noastră mărturisesc că n-o vedem; dar vedem legenda aceastălaltă, împrumutată de la flecăriile străinilor dușmani — și ea e calomnioasă.

Banul Iani e înfățișat, la rândul lui, după lucrarea, recentă, a d-lui Minea, cum e mai rău. Întâi un atac general contra tuturor grecilor care numai atunci ar fi ajuns în rosturi prin toate țările Imperiului otoman: niște nenorociți! După ce, potrivit cu aceeași metodă, se adună tot ce a putut

spune clevetirea față de această isteață rudă a lui Mihai[12], el e decretat de acela care va fi lăudat într-un foileton din *Epoca* pentru oprirea de la orice părere subiectivă ca „una din acele figuri ale Levantului *(sic)* negustoresc, plin de ambiții materiale" (p. 20).

Dar se caută a-l înfățișa și mai urât pe omul care, după Daponte, ar fi un renegat de frică, din cauza răscoalei lui Mihai, devenind „chiuciuc tefterdar", adică mic secretar — ce puțin pentru un om așa de influent și puternic! —, pe când acest grec din secolul al XVIII-lea spune numai că Ioan Cantacuzino — deci nu Iani — e renegat (vezi p. 168 în *Cronicarii greci* ai lui Erbiceanu). După un document publicat de d-l Stoica Nicolaescu[13], el ar fi avut un fiu turc care ar fi venit la București mai târziu, ceaușul Curt Salam, dar pentru aceasta ar trebui ca „Ianiul Banul cel bătrân" să fie ruda lui Mihai[14], ceea ce nu e prin nimic dovedit.

Dar fiul „rachieriței", omul care singur nu-și cunoaște tatăl, ruda „epirotului Iani", produs comercial al Levantului — toate titluri citate mai sus în textul original — rămâne să fie prezentat ca un simplu instrument și anume: al boierilor, al revoluției balcanice, al cruciadei occidentale, al rivalității austro–polone (v. și Introducerea).

O expunere nu mult adâncită a situației europene urmează după înfățișarea originii lui Mihai și carierei lui înainte de domnie[15]. D-l Panaitescu nu se poate opri de a recunoaște că Mihai ia el, în 1594, „inițiativa" răscoalei contra turcilor (p. 37). Dar nu uită să însemne că solii trimiși la Sigismund și la Aron au fost Buzești (dar unul din ei,

[12] D-l Panaitescu vede doi Iani pentru că erau două rosturi în cele două țări. Dar nu-și dă seama că adesea demnitățile erau pur nominale (v. p. 19, nota 39). Doar d-sa însuși spune, câteva rânduri mai jos, că stătea și în calitate de capuchehaie la Constantinopol și anume „a ambilor domni români", de altfel rude. — Observ că niciodată Petru Șchiopul n-a stat în „Trentin": Innsbruck și Bolzano sunt în Tirol, și una nu e alta (p. 19).

[13] *Loc. cit*, pp. 297–298.

[14] Că un document ulterior pune la îndoială și această înrudire, corespunde obișnuitului fel de luptă contra lui Mihai: care „s-au făcut neam jupânului Iane Banul" Iorga, *Studii și documente*, V, p. 292). La d-l Panaitescu (p. 21, nota 51) s-ar părea că Șt. Greceanu a găsit documentul, atunci când eu l-am dat la lumină.

[15] Nou e câte ceva dintr-o carte recentă a d-lui Macurek (p. 35). Dar nu de la turci, ci de la imperiali venea situația de armistițiu (p. 36). Expunerea începutului luptei contra imperiului se poate găsi mai bine aiurea decât în „Istoria lui Mihai" a lui Sârbu. La pagina 37 Komulovic sau Comuleo, nu „Cumulevici". V. și p. 39. La pagina 40 nu se poate scrie „de Marini Polli", ci de' Marini Poli și el nu era chiar un „negustor bogat", *ibid.*

Radu, mai fusese prin Ardeal şi ştia ungureşte) şi se grăbeşte să adauge orice, în Cronica Buzeştilor sau în izvoare străine, scade libertatea de hotărâre a domnului. Şi, citând aceste „probe", lăsând la o parte repetata afirmare a lui Mihai că el, de la sine, cu voia sa şi riscul său, a început o acţiune aşa de periculoasă, se şi rosteşte sentinţa: „*Deci boierii, Buzeştii şi ceilalţi*" — care? — „*îl aveau în mână pe Mihai şi impuseră această hotărâre. Războiul împotriva turcilor a fost hotărât în Ţara Românească de o adunare de boieri şi a însemnat izbânda politicii boierilor olteni*" — care? — „din mijlocul cărora se ridicase Mihai Viteazul" (p. 41).

Vine *rândul iniţiativei balcanice.* Se expune un rost revoluţionar al raguzanilor, bancheri şi negustori, din care doar de s-au desfăcut câţiva ajutători destul de umili — de altfel arătaţi de mine de mult cu toate amănuntele — ai lui Mihai, şi de trimeşi ai lui. Ca informaţie nouă, două, trei publicaţii iugoslave sprijinite exact pe materialul cunoscut nouă. Am dat cândva o expunere amănunţită a relaţiilor cu cetatea balcanică: pentru d-l Panaitescu, ea nu există[16]. Un alt paragraf prezintă şi acţiunea „croaţilor, sârbilor şi albanezilor", care n-a putut să aibă nici o influenţă asupra domnului român[17]. În publicaţia d-lui Tomić (p.45) se vede dimpotrivă că, între alţii, şi către Mihai, după ce se ridicase steaua lui, vine o scrisoare de rugăminte a aventurierului politic Lenković. Cu privire la mişcarea albanezilor erau de cules şi alte lucruri decât acelea din compilaţia citată a d-lui Tomić (şi *Byzance après Byzance* a mea şi *Geschichte des osmanichen Reiches*), dar mă întreb iarăşi ce pot să aibă a face toate aceste lucruri în dovedirea tezei că Mihai a fost minat de astfel de mici revolte şi prădăciuni locale[18]. Ajutorul sârbesc oferit lui Mihai şi mai ales lui Sigismund nu e nici o revelaţie. Foarte pe larg sunt expuse de mine şi raporturile cu bulgarii: şi aici Mihai se răscoală întâi, se bate cu turcii, biruie, se păstrează, şi pe urmă vin îndemnurile de a merge spre sud,

[16] „Giovanni Raguseo" nu e decât Ioan de'Marini Polli (v. p. 44).

[17] Uscocii nu sunt „o populaţie de marinari croaţi" (p. 44).

[18] Cimara nu e o localitate, ci forma pentru Chimaira. Doar şi aici e o scrisoare de implorare către Mihai (p. 46). Dar interesant e, la bulgari, ivirea ţarului Sişman (după *Istoria Bulgariei* a lui Jireček, trad. slavă, pp. 47–48). Despre simpatiile pentru catolicism ale lui Dionisie Rali, p. 52 şi urm. Asupra lui şi o mai recentă lucrare polonă despre ortodoxia în Polonia. Aceste întregiri sunt desigur bine venite. Dar el nu poate fi „Dimitrie, arhiepiscop al bulgarilor şi sârbilor" din 1602 (p. 56). Şi un izvor rusesc, *ibid.*

nu din partea bulgarilor chiar, ci a şefului lor Dionisie Ralì (nu Rally), arhiepiscopul de Târnova, aşa de cunoscut.

În ce priveşte pe greci, din partea lor, ca naţiune, nu s-a făcut nici o mişcare. Andronic Cantacuzino, care pregătise domnia lui Mihai, n-a avut nici un rol politic, iar Patriarhul de Alexandria Meletie Pigas a fost un sfătuitor statornic pentru încheierea păcii cu turcii. Cele două partide din Constantinopol sunt o simplă închipuire. D-l Victor Papacostea a dat d-lui Panaitescu cele două note în adevăr preţioase cu privire la unele rosturi din Tesalia, cu episcopul Dionisie de Larisa, în raporturi cu Mihai (p. 51). Dar întreaga acţiune a ducelui de Nevers (nu „Carol de Nevers, solul francez la Roma!"; p. 57), aşa de întinsă şi de importantă (v. studiul meu în *Revue historique du Sud-Est europeen,* 1936), e rezumată abia în două rânduri.

De o fugă la Împăratul a lui Andronic Cantacuzino nici nu poate fi vorba; Cantacuzino cel fugit nu poate fi decât un descendent din provincie al vechii familii (p. 51). A face de acolo o conspiraţie a Cantacuzinilor — uniţi cu toţi episcopii greci — e o operă de pură imaginaţie. Rolul călăreţilor lui Stavrinos şi Palamed e extrem de modest (v.p. 57 şi urm.). Ce se spune despre relaţiile lui Mihai cu mănăstirile din Orient e cu totul la o parte. Apare astfel uimitoare concluzia menită a scădea pe Mihai: „*Aşadar, Mihai era în legătură cu o mare conspiraţie a clerului şi a nobilimii greceşti şi capii ei îl puseseră în scaun desigur tocmai în vederea luptei de eliberare împotriva turcilor*[19]" (p. 52). Şi, cu logica de care e călăuzită întreaga această lucrare, se ajunge totuşi aproape pe aceeaşi pagină la „înalta situaţie morală a unui domn român în Orient", care „este una din paginile cele mai frumoase ale istoriei noastre"(p. 59).

Teza d-lui Panaitescu n-avea nevoie de capitolul, în care nu lipseşte şi o informaţie inedită, uneori preţioasă, despre armata lui Mihai: nu e nouă afirmaţia (p. 65) că problema plăţii mercenarilor a adus căderea lui Mihai. E o lucrare care ar fi câştigat să fie prezentată separat. Dar în acel care urmează, despre boieri, nu se face altceva decât prezentarea unor fapte cunoscute, din care nu reiese deloc că Domnul ar fi fost un simplu organ de execuţie al lor[20]. Deşi, iarăşi, este o contribuţie importantă la

[19] V. şi p. 80 „el venea de la Constantinopol, trimis de acei ce pregăteau marea mişcare ortodoxă împotriva păgânilor".

[20] De ce şi divanul „mai bine de jumătate grecesc sub influenţa cercurilor din Constantinopol şi a lui Iane banul" (p. 70)?

cunoaşterea în amănunte a vieţii şi activităţii marilor familii. *Dar în concluzie se văd boieri olteni formaţi, în nu ştiu ce tovărăşie, care impun lui Mihai să se scuture de greci, ceea ce, de altfel, nu s-a întâmplat* (p. 79–80). „Mihai a guvernat cu ei şi prin ei": mă întreb cu cine ar fi putut să lucreze el decât cu dânşii? Ei „*consideră pe Mihai ca un instrument al lor*" (p. 79): care e dovada? Şi aceasta s-ar explica prin aceea că „*mulţi dintre boieri erau mai avuţi şi mai diplomaţi decât Mihai, care nu avusese o creştere aleasă* [...] *Voinţa boierilor a învins, aproape întotdeauna, politica domniei lui Mihai a fost politica lor*". Totul, absolut fără nici o dovadă[21].

Că, în tratatul cu Sigismund, Mihai a fost umilit de trimeşii săi boieri, aceasta nu dovedeşte că era condus de dânşii, ci trădat de aceştia, şi după trecerea primejdiei de la Călugăreni domnul a rupt această degradatoare învoială. Că Mihai, ca să-şi apere faţă de imperiali stăpânirea în Ardeal, spunea că nici boierii nu vreau să plece de acolo, nu era decât încă una din dibăciile lui (p. 82). De aceea apare absurdă concluzia că fără dânşii Mihai ar fi ieşit de acolo (*„o clipă de şovăire, să dea poate Ardealul ca să aibă în spate sprijin puternic în lupta împotriva turcilor pe care voia s-o ducă la capăt". „După ce Mihai Viteazul a cucerit Ardealul, ei* (boierii) *au fost aceia care i-au impus (!) să oprească această ţară pentru dânsul"; ibid).* Ce spune câte un agent imperial nepriceput nu poate sprijini o astfel de concluzie (p. 83–84). Şi doar tot d-l Panaitescu arată pe Buzeşti ca duşmani ai politicii de demnitate faţă de Împăratul, dar imediat se recurge la subterfugiul că aceasta era o părere separată (p. 84)!

Trimiterea lui Nicolae Petraşcu ca domn în Ţara Românească, deşi Mihai se face a fi vrut să-l trimeată ca ostatec la Împăratul, prezintă apoi autorului prilejul de a repeta că „*boierii dădeau directivele politice, hotărau cu sau fără voia stăpânitorilor*" (p. 84). Cine ar putea-o admite din cei care văd şi ce se ascunde sub artificiile diplomaţiei?

*
* *

Nu putea lipsi un capitol, desigur şi acesta bun în el însuşi, despre politica lui Mihai faţă de ţărani. E aici şi o întreagă teorie a boierilor mari

[21] Grecii din oastea lui Mihai, la Stavrinos, nu reprezintă un element serios (p. 80).

şi mici, delimitaţi şi nedelimitaţi, care ar putea fi discutată, dar nu aici[22]. Nemulţumirile ţărăneşti nu dădură loc la adevărate revolte; însuşi raportul toscan din colecţia d-lui Veress (V., p .17), n-are o valoare probantă.

Relaţiile bisericeşti ale lui Mihai reprezintă şi ele un *essay* în afară de încercarea generală de explicaţie a rostului domniei[23]. *Cel puţin de aici iese lauda cruciatului şi a „celui mai mare oştean ce l-a dat neamul nostru"*. Ba i se întâmplă, autorului, într-una din numeroasele contraziceri, să descopere nu numai un om „curat la suflet", dar şi „o puternică personalitate" (p. 106). Aceasta la cel fără tată, la fiul rachieriţei, la fostul negustor, la creatura boierilor şi la cel îndrumat de tumulturi balcanice.

Capitolele despre „luptele cu turcii" n-au nimic în adevăr nou şi cuprind multe elemente dintr-o legendă perimată sau din aserţiuni interesate. Sunt şi multe afirmări inexacte, într-o expunere fără nerv[24]. Firește că mai mult se poate lua din capitolele asupra relaţiilor cu polonii: e partea cea mai preţioasă din această culegere de capitole răzleţe. De remarcat paragraful despre Nichifor Dascălul (p. 190 şi urm.). Nu tot aşa şi paginile despre cucerirea Ardealului, deşi aici se recunoaşte că „iniţiativa şi ideea cuceririi Ardealului a pornit, nu ca un îndemn austriac, ci ca o propunere a lui Mihai[25]", şi a Moldovei. Mai de folos acela despre administraţia ţării cucerite, dar nu şi grăbitele pagini despre *acele negocieri cu imperialii care sunt la baza însăşi a politicii lui Mihai şi dau prilejul acelor manifestări sufleteşti prin care se vădeşte mai bine temperamentul cuceritorului:* prin ele am ajuns să descoperim adevărata fire, impunătoare ca onestitate, a lui.

---

[22] Se crede în şerbia de la început (p. 85), ceea ce nu se sprijină pe nimic. Consideraţiile asupra şerbiei în Apus, fie şi după părerile d-lui Rutkowski într-o comunicaţie la Oslo, sunt false (v. p. 88). „Legătura lui Mihai Viteazul" e luată şi aici dincolo de textul clar al convenţiei de asimilare cu Ardealul.

[23] Nu sunt convins de nevoia mutării în august 1594 a sinodului de la Iaşi (v. p. 98, nota 424). E însă desigur o chestie de discutat. Vlădica Mihail apare ca mort numai în 1596 (p. 100, nota 427). Dar sunt multe de cules din acest capitol bogat în fapte scoase din inedit.

[24] Nu se pot admite nume turceşti ca următoarele: „Cara Savaş Mohamed bei" şi „Mustafa Savaş" (p. 112). Când se spune că „niciodată de la Mircea cel Bătrân un domn muntean nu cutezase să se atingă de pământul padişahului şi să atace cetăţile lui" (p. 112), se uită Vlad Ţepeş. Cum se poate vorbi de la 1595 de „Austria" (p. 115)? Aici Cumulovici devine „Cumulovic" (p. 131).

[25] p. 152.

În expunerea cauzelor catastrofei lui Mihai, e de mirare cum autorul, aşa de pornit la zgomoase tăgăduiri, ajunge la o înţelegere aşa de dreaptă. E adevărat că aici consimte să nu mai facă acele descoperiri în domeniul „obiectivităţii" care pot jigni şi spiritele cele mai puţin simţitoare, şi se resemnează să fie de aceeaşi părere cu predecesorii, care se mulţumeau cu mai puţin. Sunt chiar fraze de o sentimentalitate puţin cam întârziată (v. p. 214). Numai „Temelia economică" ne face să surâdem (p. 214). Şi e uşuratic să se vadă în „apăsarea fiscală" motivul răscoalei maghiarilor ardeleni, mânaţi de o adâncă ură de rasă (p. 216). La luptele cu polonii în 1601 se uită studiul colonelului Zagoriţ.

*
* *

Precum odinioară am adus aici chestia scrisorilor de trădare ale lui Mihai, m-am simţit dator să vă înfăţişez şi tot ce în experienţa mea de istoric şi în judecata mea de vechi om politic se opune la nişte concluzii îndrăzneţe care coboară o mare figură a neamului nostru şi procură arme contra noastră duşmanilor care, departe de a se împuţina şi potoli după realizarea unităţii noastre naţionale, sunt, dimpotrivă, tot mai numeroşi şi mai înverşunaţi. Unde mai mult decât aici trebuie să se ia apărarea comorii de onoare şi de glorie pe care cercetările mai multor generaţii au pus-o la îndemâna urmaşilor, chemaţi s-o adauge, iar nu s-o scadă!

ÎN JURUL LUI MIHAI VITEAZUL

RĂSPUNS D-LUI N. IORGA

„Pentru d-sa [B.P. Hasdeu] un număr de tineri muncitori pentru binele ştiinţei româneşti nu merită, pentru că-l supără de d-sa, decât să stea în rândul celor mai odioşi asasini."

N. Iorga, în *Convorbiri Literare*, 1901, p. 384.

INTRODUCERE

Originile polemicii. Patriotism şi istorie. La sfârşitul lunii aprilie trecut a apărut, în ediţia Fundaţiunii Regele Carol I, cartea mea, *Mihai Viteazul*, care s-a bucurat de o foarte bună primire din partea publicului cititor, în special a istoricilor tineri. Imediat însă, ca un uragan distrugător, s-au ridicat criticile năvalnice ale d-lui prof. N. Iorga. D-sa nu s-a mulţumit să-şi arate nedumerirea într-o recenzie ştiinţifică, aşa cum se obişnuieşte, ci a chemat ca martor al indignării d-sale toată populaţia ţării. A ţinut conferinţe publice într-o sală de teatru, pe malul Dâmboviţei, în care înfiera pe ponegritorul lui Mihai[1], zilnic *Neamul Românesc* se făcea ecoul

[1] N. Iorga, *O şcoală nouă de istorie*, conferinţe ţinute la Liga Culturală, Bucureşti, 50 p.; idem, *Mama lui Mihai Viteazul*, conferinţă publicată în *Neamul Românesc*, 26, 27 şi 28 iunie 1936.

supărării maestrului, până şi pana inspirată a d-lui Stelian Popescu de la *Universul* a fost pusă la contribuţie, iar Academia Română, această venerabilă instituţie, a fost silită să asculte în şedinţă publică încercările polemice ale d-lui N. Iorga împotriva mea[2]. S-a pus chiar la cale un pelerinaj expiatoriu la Cozia, la mormântul mamei lui Mihai Viteazul, ofensată de cartea ce am scris.

Acest fel insolit de a porni o polemică împotriva unei lucrări istorice se potriveşte şi cu punctul de plecare, care punea toată discuţia pe o temă patriotică şi nu ştiinţifică: eram învinuit că am înjosit prestigiul naţional, arătând că Mihai nu era fiul lui Pătraşcu cel Bun şi că boierii au avut un rol hotărâtor în domnia lui. Pe această cale d. Iorga a mers aşa de departe, încât reproducea cu laude în *Neamul Românesc* cuvintele d-lui Stelian Popescu: *„Presupunând chiar că d-sa [d. Panaitescu] ar fi avut la dispoziţie unele izvoare necunoscute până azi altor istorici, care i-au prezentat aparenţa unui fapt adevărat, tot n-ar fi trebuit să uzeze de ele"*, cuvinte care au provocat frumoasa scrisoare de apărare a libertăţii adevărului ştiinţific datorată d-lui prof. C. Rădulescu-Motru[3].

Prin urmare, trebuie să constat de la început că polemica ridicată de d. N. Iorga împotriva cărţii mele este străină de interesul purtat adevărului ştiinţific. Ştiu că d. Iorga afirmă că adevărul istoric se poate împăca întotdeauna cu prestigiul naţional[4]. Ce noroc că întotdeauna şi fără excepţie acest adevăr istoric stă alături de interesele noastre şi niciodată de acelea ale ungurilor sau ale turcilor!

Am crezut şi cred că istoria este o ştiinţă prin ţelurile şi metoda ei, este un cult al adevărului; singurul patriotism îngăduit în istorie este să spui adevărul, să-l restabileşti în aşa chip, încât să aduci laudă şi progres ştiinţei neamului din care faci parte. Şi adaug că aceia care cred altfel n-au dreptul la titlul modest de „om de ştiinţă", oricâte alte titluri mari şi pompoase ar avea.

---

[2] N. Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul* şi *Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească*, în Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., ser. III, XVIII, 1936. Cf. şi comentariile din *Neamul Românesc*, 10 mai 1936.

[3] St. Popescu, *Polemică între istorici*, în Universul, 15 mai 1936 şi C. Rădulescu-Motru, *În jurul unei lucrări istorice*, în Universul, 17 mai 1936.

[4] Cf. N. Iorga, *O şcoală nouă de istorie*, p.13-14.

Am avut poate şi eu, pătrunzând mai adânc în istoria vremilor lui Mihai, regretul că nu mai pot crede în basmul trandafiriu al cavalerilor fără frică şi fără prihană, care a exaltat tinereţile noastre, că viziunea aceea a eroismului pur, fără legătură cu contigenţele materiale ale vremii, se estompează şi face loc asprei realităţi. De aceea, am înţeles că loveam în prejudecăţi adânc înrădăcinate şi m-am aşteptat la explozia de indignare, îmbrăcată, ce e drept, câteodată în forme comice, pe care a produs-o cartea mea.

Cât priveşte cele două învinuiri ce mi se aduc, părerea că Mihai nu era un fiu de domn şi dependenţa lui de politica boierilor, nu socot că ele constituie o scădere a figurii marelui domn. Faptul că Mihai a fost o creaţie autohtonă, s-a ridicat din mijlocul boierimii oltene dârze şi viteze, pe care s-a sprijinit şi cu care a luptat, nu e mai puţin nobil decât să fii un bastard, scoborâtor din palizi domni fără însemnătate, iar în domnie un tiran absolut cu voinţa neînfrânată. Dar aceste considerente sunt secundare; chiar dacă aş fi ajuns la concluzii care scădeau figura lui Mihai, n-aş fi şovăit, cu regret, să le dau la iveală.

D. N. Iorga şi Mihai Viteazul. Şi totuşi d. N. Iorga era cel mai puţin indicat să „ia apărarea" lui Mihai Viteazul, pe care şi l-a închipuit ponegrit de mine, căci d-sa a fost multă vreme unul din cei mai înverşunaţi ponegritori ai marelui domn. Încă din anul 1892, vorbind de *Istoria Românilor sub Mihai Vodă Viteazul* de N. Bălcescu, d. N. Iorga arunca asupra eroului nostru cuvântul greu de *condotier*, adică acel care-şi vinde sabia pe bani, şi nu se mulţumea numai cu atât, dar adaugă şi despre „politica lui Mihai faţă cu ardelenii, o politică pe atât de barbară, pe cât şi de neinteligentă", conchizând că „Mihai n-a fost o inteligenţă politică[5]." Dar atacurile d-lui Iorga împotriva lui Mihai Viteazul nu s-au mărginit la aceste încercări din tinereţe. Într-o conferinţă ţinută la Ateneul Român, în 1898, d-sa rostea aceste cuvinte pe atât de aspre, pe cât de nedrepte: „Nu numai Mihai n-a avut un ideal naţional, dar un ideal oricare i-a lipsit[6]." Iar despre legăturile lui Mihai cu boierimea, d. Iorga spunea în aceeaşi conferinţă: „Bani putea să aibă Mihai, în pripă, cum îi trebuia

[5] N. Iorga, *Schiţe din istoria literaturii române*, I, p. 146, 147 şi 148.

[6] N. Iorga, *Luptele Românilor cu turcii dela Mihai Viteazul încoace*, Bucureşti, 1898, p. 28.

lui, numai de la boieri. Ca recompensă el le dărui țărănimea, care nu-i putea fi utilă, nici pentru luptă, nici pentru cheltuielile luptei[7]".

Şi pentru că şi atunci se ridicaseră proteste, d. Iorga, în chiar discursul de recepţie la Academia Română, în 1911, înfierează pe istoricii romantici, care socot că „a crede în nelegitimitatea naşterii lui Mihai Viteazul, a recunoaşte crudele necesităţi ale situaţiei sale, a-i denega acea idee politică a unităţii naţionale, pe care Apusul era s-o descopere după două sute de ani, sunt crime faţă de neam[8]".

Cine nu va surâde, punând aceste cuvinte ale d-lui N. Iorga în lumina indignării d-sale de azi.

A venit o vreme, însă, când d. Iorga n-a mai fost duşmanul postum al lui Mihai Viteazul. Tânăr, d. Iorga văzuse în Mihai un condotier, domn supus boierilor, lipsit de inteligenţă şi de ideal. Mai târziu, ar fi putut să adâncească lucrurile, să-l înţeleagă în cadrul vremii lui şi să nu-l judece în cadrul vremii noastre. Dar d. Iorga a preferat să închidă ochii şi n-a vrut să mai vadă decât suprafaţa lucrurilor.

D-sa devenise un savant consacrat, un pontif al culturii, păzitor al frescei moarte a istoriei noastre, care nu trebuie trezită cu culorile vii ale adevărului. Această situaţie oficială a d-sale în ştiinţa noastră e pricina schimbării de atitudine faţă de Mihai; ea nu-i mai îngăduia să discute legendele consacrate.

*
* *

Înainte de a păşi în miezul problemei, ţin să mai relev un fapt, care, nădăjduiesc, trebuie pus numai pe socoteala felului grăbit cum lucrează d. Iorga. D-sa, în însăşi comunicarea făcută la Academia Română, dă citate inexacte şi denaturate din cartea mea, pe temeiul cărora apoi mă învinuieşte.

La p. 10 (162) a comunicării d-lui Iorga, citatul: (Mihai apare) „mai uman şi mai *voios*", în loc de *mai viu*, cum am scris (p. 23), este poate o

[7] Ibidem, p. 21.

[8] N. Iorga, *Două concepţii istorice*, Acad. Rom., *Discursuri de recepţiune*, No. XXXV, p. 9–10.

greşeală de tipar[9], dar nu pot spune acelaşi lucru despre următorul citat pe aceeaşi pagină: „De altfel lumina adevărului este mai totdeauna" (de ce nu totdeauna?)[10] „mai de preţuit decât cea meşteşugită a legendei". În cartea mea (p.23) stă scris clar: *totdeauna*, fără *mai*. Ce trebuie să cred?

[9] Cf. şi la p. 14 (Boierii) „mai avuţi", în loc de „mai culţi" (P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 80).

[10] Observaţia dojenitoare, între paranteze, este a d-lui N. Iorga.

I. ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL

După ce am lămurit originile şi caracterul polemicii, rămâne să discutăm însuşi obiectul ei. Spuneam că două sunt, mai ales, învinuirile ce mi s-au adus; ele privesc părerea mea asupra originii lui Mihai şi asupra legăturilor lui cu clasa boierească. Mă voi folosi de acest prilej ca să pot dezvolta mai pe larg aceste probleme, care în cartea mea au fost îngrădite de proporţiile ce li se cuveneau într-o lucrare de sinteză. Voi trece apoi la celelalte obiecţii secundare ce mi-au fost aduse de d. Iorga şi de alţi critici.

Mihai Viteazul fiu legitim? Sunt unii istorici care cred şi azi că Mihai Viteazul a fost fiul legitim al lui Pătraşcu cel Bun, cu alte cuvinte, mama lui, Teodora, fusese în adevăr Doamnă, nu numai ca mamă de domn, ci şi ca soţie.

În ultimul timp, deşi se pronunţase hotărât pentru naşterea în afară de căsătorie a lui Mihai, şi d. Iorga, călăuzit de dorinţa de a face din marele domn o figură neprihănită (ca şi cum ar fi fost el vinovat de naşterea lui) s-a raliat şi d-sa la părerea aceasta, socotind că Tudora a putut fi soţia morganatică (?) a lui Pătraşcu cel Bun. Prima lui soţie, Voica, zice d. Iorga, murise, iar puternicul şi bogatul Iane Banul n-ar fi îngăduit o legătură nebinecuvântată de biserică a surorii lui, chiar cu domnul ţării[11].

Sunt deci silit că mă ocup mai întâi de această ipoteză, înainte de a înfăţişa, din nou, motivele pentru care cred că Mihai nu putea fi fiu de domn şi nu se leagă genealogic de dinastia domnitoare.

În actul de danie al Teodorei către mânăstirea Cozia din noiembrie 1602 (vom vedea mai jos că acesta e al doilea act în acest sens, deosebit ca text de primul, până acum inedit), mama îndurerată a lui Mihai, retrasă

[11] N. Iorga, *Mama lui Mihai Viteazul*, în *Neamul Românesc*, 26, 27 şi 28 iunie 1936.

din lume, dăruieşte mânăstirii Cozia două sate, Frăsinetul şi Studeniţa, „pentru sufletul răposatului Mihai Vodă şi pentru sănătatea fiu său, Nicolei Vodă[12]." Aceştia erau rudele pentru mântuirea sufletelor cărora se ruga ea, soţul ei nu e pomenit. De ce oare nu pomeneşte sufletul răposatului ei soţ, dacă a avut vreodată un soţ?

Dar nu este nevoie să alergăm la astfel de consideraţii. Se ştie că Pătraşcu cel Bun *a avut o singură soţie în tot timpul domniei, care i-a supravieţuit*, Doamna Voica Băleanu. Este adevărat că d. Iorga în conferinţa pomenită scrie: „La începutul anului 1555 [...] trebuie să admitem că Voica murise", şi mai jos: „Voica nu arată să fi fost vie (la 1555)[13]." Nu numai că era vie, dar se vede că era tare sănătoasă, căci a mai trăit ani îndelungaţi. Un document publicat de d. I. C. Filitti în *Archiva Cantacuzino*, p. 21, un hrisov al lui Radu Şerban din 1606, spune lămurit: „În zilele răposatului Pătraşcu Vodă, acest domn a luat satul Voinigeşti de la jupâniţa Caplea, fără voia ei şi i-a aruncat 25 000 de aspri [...] *Apoi după moartea lui Pătraşcu Voevod, jupâniţa Caplea a întors aceşti bani în mâna Doamnei Voica, soţia lui Pătraşcu Voevod.*" Documentul acesta, care curmă definitiv controversa, a fost publicat de d. Filitti încă din 1919, a fost utilizat de d-sa în studiul despre *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*[14], apărut în două ediţii, studiu pe care l-am citat şi în lucrarea mea despre Mihai Viteazul[15], aşa că sunt în drept să fiu surprins că d. Iorga l-a ignorat.

Cât despre faptul că Iane Banul, „care învârtea toate afacerile politice ale ambelor ţări şi vorbea cu marele vizir, cum vorbeşte cineva cu un vechi prieten[16]", omul bogat şi puternic, n-ar fi tolerat ca sora lui să fie ibovnica domnului, ci ar fi pretins căsătorie legitimă, d. Iorga uită că în vremea lui Pătraşcu, Iane nu era nici ban, nici nu învârtea afaceri politice, nici nu vorbea cu vizirii, era probabil un biet negustor sărac, iar toate onorurile şi averile le-a căpătat mulţi ani după moartea lui Pătraşcu. De altfel, fapt este că, Teodora n-a fost nici măcar ibovnica lui Pătraşcu cel Bun, aşa că dacă fratele ei a avut în adevăr asemenea scrupule, putea, despre partea aceasta, să fie liniştit.

---

[12] Papiu, *Tezaur de monumente istorice*, I, p. 390.

[13] *Neamul Românesc*, loc. cit.

[14] I.C. Filitti, *Mama şi soţia lui Mihai Viteazul*, ed. II, Bucureşti, 1934, p. 4.

[15] P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 12.

[16] N. Iorga, *Mama lui Mihai Viteazul*, în *Neamul Românesc*, 28 iunie 1936.

Originea adevărată a lui Mihai. Mihai Viteazul, înainte de domnie, a fost boier în sfatul domnesc al lui Mihnea, Ştefan Surdul şi Alexandru cel Rău. Până la domnia acestuia din urmă, probabil la începutul anului 1593, când s-a declarat pretendent la tron, pe care în scurtă vreme l-a şi dobândit, nimeni nu auzise că Mihai ar fi fiu de domn.

Nici domnii care l-au avut în slujba lor ca sfetnic nu bănuiau aşa ceva, deşi erau oameni bănuitori, înconjuraţi de primejdii şi ameninţaţi mereu de rivali care îi săpau. Domnii din veacul al XVI-lea se informau desigur cu atenţie asupra acelora ce erau aproape de dânşii şi totuşi nici unul n-a bănuit nimic. Era o taină aşa de mare, încât absolut nimeni n-a aflat-o până în clipa potrivită. „Dar pentru numele lui Dumnezeu, exclamă d. Iorga, el era copil din flori şi pentru a se şti că este fiul lui Pătraşcu trebuia s-o spună sau el, care desigur că nu avea intenţia să fie tăiat, sau mama lui, care desigur că nu-i purta sentimente de natură să aducă o astfel de periculoasă destăinuire[17]." Din faptul acestei taine aşa de nepătrunse, tragem o primă concluzie: dacă adevărul asupra originii lui Mihai se putea întemeia numai pe afirmaţia lui şi a mamei lui, fără altă dovadă, atunci nu există în nici un chip putinţa unui control al acestei afirmaţii. Dar, în realitate, o asemenea taină, dacă e întemeiată pe adevăr, nu poate rămâne multă vreme nedescoperită. Viaţa privată a unui domnitor e întotdeauna cunoscută de câţiva intimi, care nu duc secretele lor în mormânt. De la sfetnicii de aproape, de la oamenii de casă ai lui Pătraşcu ar fi trebuit să afle urmaşii lui despre existenţa unei legături şi a unui fiu natural. Totuşi, nici unul n-a aflat nimic, pretinsul fiu natural a fost sfetnic domnesc pe lângă domni, care ar fi ţinut pe lângă dânşii un rival primejdios.

Aşadar, la 1593, Mihai, după o liniştită carieră boierească, în ţară (fapt excepţional şi paradoxal pentru un pretendent la tron), dă pe faţă taina; o face pentru că se ştia tare pe sprijinul boierilor olteni, pe al lui Iane, şi imediat fuge în Ardeal, apoi la Poartă, unde în scurt timp obţine domnia[18]. Ca domn, el se intitulează, „fiul răposatului şi bunului Pătraşcu Voevod". Dar afirmaţia aceasta, de care, cum vom vedea, mulţi se îndoiau, era

[17] N. Iorga, *O şcoală nouă de istorie*, p. 20; cf. şi idem, *În jurul lui Mihai Viteazul*, în Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist., 1936, p.2–3.

[18] Mihai nu „ajunse la un prepus" de două ori (N. Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 3), căci e vorba de acelaşi fapt şi de o confuzie a lui I. Sârbu (cf. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, p. 28).

incontrolabilă; dacă nimeni nu ştiuse, nimeni nu putea mărturisi pentru ea. Că Mihai era fiul lui Pătraşcu o spune el, o spune cronica oficială, boierii care l-au ridicat în scaun şi Iane Banul. E o afirmaţie nu numai incontrolabilă, dar şi interesată. Pe temeiul ei a căpătat Mihai domnia. O regulă generală a criticii istorice estă că orice afirmaţie interesată este suspectă[19]. Taina nepătrunsă în care era învăluită presupusa origine domnească a lui Mihai, nerecunoaşterea faptului de către nimeni şi vădirea ei tocmai în clipa prielnică, atunci când boierul pretendent avea nevoie de o origine domnească ca să ocupe tronul, o face foarte îndoielnică.

Chiar dacă am renunţa la toate argumentele noastre împotriva originii domneşti a lui Mihai, încă, din motivele de mai sus, ar trebuie ca acei care, în frunte cu d. Iorga, o susţin, să aducă dânşii o dovadă, care până acum lipseşte.

Dar o asemenea chestiune trebuie înţeleasă în cadrul vremii. Era un procedeu curent şi exemplele de false genealogii domneşti sunt numeroase. Am citat în cartea mea cazul lui Neagoe Basarab, care nu era Basarab, ci fiul unuia dintre boierii Craioveşti şi s-a dat totuşi drept fiul lui Basarab cel Tânăr. De asemenea Radu Şerban, care nu era nici el fiu de domn[20]. Caracteristice în această privinţă sunt cuvintele lui Andronic Cantacuzino cu prilejul urcării lui Mihai în scaun. El spune că la Poartă venisera să ceară domnia în principate tot felul de oameni şi de rândaşi, care nu aveau nici o dovadă că sunt de neam domnesc[21].

În Moldova, domnise Despot Vodă (1561–1563), care-şi făcuse o falsă genealogie cu descendenţă din despoţii sârbi înrudiţi cu Petre Rareş.

Peste câţiva ani se iviră şi pretendenţii aduşi de cazaci, Ioan Potcoavă şi alţii, care spuneau, fără urmă de dovadă, că sunt fraţii lui Ion Vodă cel Cumplit. La fel era şi în ţările vecine; în Rusia, câţiva ani după moartea lui Mihai Viteazul, se iveşte falsul Dimitrie, care se dă drept fiul lui Ivan cel Groaznic şi, după uciderea lui, apare un al doilea fals Dimitrie. În Bulgaria, în vremea lui Mihai, se ridică un fals urmaş direct al lui Şişman, ţarul de la Târnova[22], iar peste câteva decenii, vestitul Gheorghe Bracovici

[19] Langlois şi Seignobos, *Introduction aux études historiques*, Paris, Hachette, ed. II, 1899, p. 140: „ toute affirmation intéressée risque d'être mensongère".

[20] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 22.

[21] Hurmuzachi, *Documente*, XI, p. 373–374.

[22] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 48.

din Banat îşi alcătuieşte o falsă genealogie, care-i dădea dreptul la scaunul despoţilor sârbi.

Aşadar, în această vreme, de la sfârşitul veacului al XVI-lea, când autoritatea vechii dinastii scade la noi, era un lucru obişnuit, un procedeu folosit în repetate rânduri şi la vecini, ca partidele boiereşti să ridice în fruntea lor un şef şi să-l ducă la domnie, dându-i, de ocazie, pentru ochii lumii, o falsă descendenţă domnească. Împrejurările misterioase în care, cum am arătat, se vădeşte originea lui Mihai, cu un scop precis, căpătarea domniei, devin şi mai caracteristice, dacă le punem în cadrul acestor obiceiuri ale vremii. Date fiind aceste împrejurări generale, ca şi cele speciale din cazul lui Mihai, avem tot dreptul să fim sceptici asupra originii lui domneşti[23].

O serie de fapte ne întăresc acest scepticism, în convingerea că Mihai n-a fost fiu de domn.

Mihai avea 43 de ani neîmpliniţi când a pozat la 1601 pictorului Sadeler, care i-a însemnat vârsta în jurul minunatului portret făcut la Praga în al 43-lea an al vieţii. Că a pozat şi că pictorul n-a „luat în treacăt o schiţă"[24], cum spune d. Iorga, poate vedea orice înţelegător de artă, privind acest portret studiat migălos până în cele mai mici amănunte fizice şi psihologice. De altfel, ceea ce d. Iorga nu ştie, vârsta de 43 de ani dată lui Mihai de Sadeler la 1601 e confirmată şi de alt izvor contemporan, poetul G. Palamede, în poema sa despre faptele marelui erou, scrisă la Ostrog[25]. Mihai s-a născut deci la 1558, după moartea „tatălui său", ar putea fi socotit, cel mult, ca fiu postum.

Am arătat că Nicolae Pătraşcu, fiul lui Mihai, poartă un nume dublu, neobişnuit; i se adăugase pesemne numele presupusului bunic ca o justificare după urcarea în scaun a tatălui său. D. Iorga socoate că Nicolae

[23] Pentru felul cum putea dovedi un pretendent originea sa domnească şi valoarea ce putem acorda unei asemenea dovezi, sunt interesante judicioasele observaţii ale lui St. Orăşanu: „Boierii care susţineau revendicările la tron ale pretendenţilor nu pot fi consideraţi ca o probă de electivitate, căci ei erau numai nişte martori, corespunzători jurătorilor în afacerile private, care recunoşteau de îndreptăţite aceste revendicări, adică care mărturiseau că pretendentul era într-adevăr fiu de domn. Pentru fiii naturali acest mod de dovadă era singurul posibil." St. Orăşanu, *Recenzie la I. Bogdan, Documente şi regeste*, în *Convorbiri Literare*, XXXVII (1903), p. 559, nota 3.

[24] N. Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 3.

[25] Poema lui Palamede tradusă de O. Tafrali în *Literatura şi arta română*, 1905, p. 498.

este un nume adaos mai târziu, ce i s-a dat în domnie, „în legătură cu cine ştie ce închinare către un sfânt" (*sic*) şi aduce dovada că la 1598 fiul lui Mihai se numea Pătraşcu[26], ceea ce nu dovedeşte nimic, data fiind posterioară urcării în scaun a marelui domn[27]. Numele Nicolae n-a fost nume de domn, pentru că fiul lui Mihai l-a păstrat şi după ce renunţase la domnie, ca boier, sub Radu Şerban, intitulându-se Necula Postelnic[28].

Dar indicaţia cea mai sigură în privinţa originii viteazului domn o constituiesc relaţiile între aşa zişii fraţi, Mihai Viteazul şi Petre Cercel. Cel din urmă, ca domn, nu numai că n-a chemat în sfatul său pe Mihai, dar, din porunca lui, capul lui Dobromir banul, unchiul Stancăi, soţia lui Mihai, bogatul lor protector, a căzut sub securea călăului. În schimb, viitorul Mihai Vodă este sfetnicul credincios al lui Mihnea Turcitul şi onorat cu privilegii de moşii ale acestui duşman de moarte al fratelui său. Chiar în clipa când Petre Cercel e ucis prin uneltirile lui Mihnea, Mihai stătea în divanul acestuia; mai mult, agentul domnului care a obţinut la Poartă capul lui Petre Vodă a fost însuşi Iane Banul, unchiul lui Mihai. Şi aci intervine o împrejurare ciudată, dacă nu admitem că Mihai, deşi nu era fratele lui Cercel, a avut într-o zi nevoie să se arate ca atare. După atâta nepăsare a unuia faţă de celălalt, după uciderea lui Petre Cercel prin patronul lui Mihai, cu ajutorul unchiului său, după toate acestea, Mihai, când ajunge domn, ia pe lângă sine pe Marcu, fiul lui Petre Cercel, îl declară nepot, îl numeşte locţiitor în Moldova.

În această schimbare de atitudine văd mai ales dovada că Mihai nu era fratele lui Petru Cercel, dar că de ochii lumii, care nu credea în originea lui domnească, a fost nevoit să-şi schimbe purtarea şi din duşman al neamului lui Cercel să se prefacă în sprijinitor[29].

D. Iorga răspunde, dând pilde de duşmănii nefireşti între fraţi — ar fi putut începe cu Cain şi Abel — pe care istoricul apărător al lui Mihai Viteazul le pune alături de cazul marelui nostru domn[30], şi-l crede deci capabil să fi fost împreună cu cei ce au uneltit moartea propriului său frate. Istoria cunoaşte, firesc, duşmănii între fraţi; dar cine înţelege pe

[26] Şi la 1597 Baltazar Walter îi dă acest nume (Papiu, *Tezaur*, I, p. 50).
[27] N. Iorga, op. cit., p. 4-5.
[28] I. Bianu, *Documente româneşti*, I, p. 15.
[29] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 13–16.
[30] N. Iorga, op. cit., p. 6.

adevăratul Mihai, nu o figură convenţională, nu va putea admite aceasta pentru lealul, sincerul şi crendiciosul domn. D. Iorga crede şi acum că Petre Cercel era bastard şi bastarzii nu se cunosc între ei[31]. Am arătat de curând, într-o cercetare specială, dovezile hotărâte care arată pe Petre Cercel fiu legitim[32], el ştia deci, nu putea să nu ştie, dacă Mihai îi era sau nu frate. De schimbarea de atitudine a lui Mihai la urcarea în scaun faţă de familia lui Petre Cercel, d. Iorga scapă foarte uşor: e o „*întâmplare* [...] din cele multe [...] care o impun împrejurările"[33]. Tocmai împrejurările noi o impuseseră, deci nu e o întâmplare.

Iar despre faptul că Mihai nu se iveşte în divanul lui Petre Cercel, nu ştiu sigur ce crede d. Iorga, aşa că mă mulţumesc să reproduc în paralel părerea d-sale din 1935 şi cea din 1936, peste câteva luni:

La 1935:

„Între sfetnicii fratelui său, Cercel, nu-l găsim (pe Mihai), deşi *ne-am aştepta la aceasta*, Mihai apropiindu-se pe atunci de treizeci de ani" (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, 1935, p. 33).

La 1936:

„Cum de a fost fratele lui, Petru Cercel, domn în Muntenia şi nu l-a ridicat în rang pe Mihai? [...]

Mihai pe de altă parte avea ceva mai mult de douăzeci de ani. Dar ce? Oare era timpul democraţiei noastre ca să-l facă stolnic la douăzeci şi trei de ani?" (N. Iorga, *O nouă şcoală istorică*, p. 20).

„Când Petru Cercel ia domnia, fratele său avea abia douăzeci şi trei de ani" (N. Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 5).

Ce vârstă avea Mihai, când, la 1583, se urcă Petre Cercel în scaun? 23 sau 30 de ani? Trebuia sau nu să ne aşteptăm la intrarea lui în rangurile demnitarilor?

Să hotărască d. Iorga.

[31] Ibidem, p. 5.

[32] P: P. Panaitescu, *Originea lui Petre Cercel*, în *Omagiu lui D. Gusti* şi extras aparte, Bucureşti 1937 (vezi acolo dovada că Cercel n-a fost prizonier la turci cum crede d. Iorga (op. cit., p. 5), ci ostatec).

[33] N. Iorga, op. cit., p. 6.

Cât privește scrisoarea lui Andronic Cantacuzino despre urcarea în scaun a lui Mihai Vodă, nu pot vedea într-însa o dovadă că noul domn era fiul lui Pătrașcu cel Bun, de vreme ce autorul scrisorii nu spune așa ceva, ci laudă pe Mihai numai pentru calitățile sale morale, ferindu-se să pomenească ceva despre originea lui[34].

Dar, pe lângă aceste împrejurări, avem mărturiile contemporanilor. Deși actele și cronicile oficiale și cei ce se iau după ele recunosc că Mihai se trage din Pătrașcu cel Bun, cronica lui Radu Popescu (atribuită de d. Iorga lui Constantin Filipescu) știe că Mihai a zis că e fiul lui Pătrașcu, dar se îndoiește, „iar cu adevărat nu se știe". Cronicarul știe că mama lui Mihai era de jos, trăia la Târgul de Floci și Mihai însuși s-a născut acolo[35]. Așadar, o cronică românească, cu mai puțin de un veac după moartea lui Mihai, respinge descendența lui domnească, deși autorul știa că domnul o afirmase.

Dar același lucru îl spun străinii contemporani ai lui Mihai, câți nu admit versiunea oficială. Acești străini sunt numeroși, unii îl cred pe domnul Țării Românești fiul lui Iane Banul, așa bailul venețian de la Poartă, sau autorul polon al ziarului expediției lui Zamoyski împotriva lui Mihai, cronicarul Heidenstein. Despre originea lui de jos, nedomnească, vorbește și un agent spaniol de la Praga, contemporan cu Mihai și de asemenea cronicarul ungur ardelean Ștefan Szamosközy[36].

Ni s-a obiectat că toți acești străini erau dușmanii domnului român și l-au calomniat, negându-i originea domnească. S-a spus cu indignare că un istoric român, autorul acestor rânduri, se face ecoul calomniatorilor celei mai pure glorii românești[37].

Mai întâi, nu toți cei înșirați mai sus erau dușmanii lui Mihai. Bailul venețian, de pildă, nu avea nici o dușmănie, el scrie un raport confidențial guvernului său, căruia îi era dator cu știrile cele mai precise, nu cu calomnii. Se afla la Poartă cu prilejul ridicării lui Mihai în scaun și aflase de acolo că în realitate noul numit nu era fiu de domn: „*Sebbene non e dipendente da voivoda, viene ammesso a forza di denarii*" (deși nu se

[34] Cf. N. Iorga, op. cit., p. 6–7.

[35] Constantin Filipescu (recte Radu Popescu), *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. Iorga, p. 82–83. Cf. și textul puțin deosebit din ms. No. 436. Acad. Rom., f. 54–55.

[36] Vezi pentru toți aceștia, P.P. Panaitescu, op. cit., p. 17.

[37] N. Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 8.

trage dintr-un voievod, a fost ales pe temeiul banilor)[38]. Agentul spaniol de la Praga, la fel, nu scrie pentru public, ci referă ce a auzit la curtea Habsburgilor, aliații lui Mihai. E drept că polonii și ungurii erau dușmanii domnului român, că în scrierile lor se găsesc injurii și calomnii la adresa lui, dar nu tot ce spun acești scriitori despre Mihai poate fi taxat astfel. Cronicile lui Szamosközy și Heidenstein sunt izvoare contemporane de prima mână, din cele mai prețioase pentru istoria lui Mihai; toți istoricii marelui domn, chiar d. Iorga, le întrebuințează cu folos și pe larg. Întrebarea este dacă afirmația lor despre originea lui Mihai este de pus în rândul calomniilor sau al știrilor care sunt utilizate cu folos de istorie?

Un principiu al criticii istorice este că pe când adevărul are un singur aspect, minciuna îmbracă atâtea forme câte imaginații deosebite o creează. Cu alte cuvinte, o afirmație asemănătoare în multe izvoare contemporane independente este probabil un adevăr. Dacă dușmanii lui Mihai au vrut să-l calomnieze, și au făcut-o adesea, aveau tot felul de posibilități diferite. Dar cum se face că toți sunt de acord, fără a se cunoaște unul pe altul, asupra faptului că nu era fiu de domn?

Szamosközy și cronica Bălenilor. D. N. Iorga a văzut că principalul argument despre originea lui Mihai din Târgul de Floci, dintr-o familie de jos, este existența acestei afirmații în două izvoare independente, unul românesc, altul unguresc, cronica lui Szamosközy și a lui Radu Popescu. De aceea, a căutat într-o lucrare specială, o comunicare la Academia Română „Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească[39]", să demonstreze că autorul român n-a făcut decât să reproducă părerea lui Szamosközy, cu alte cuvinte cele două izvoare se reduc la unul singur, cel unguresc, care poate fi ușor combătut, fiind bănuit de calomnie.

D. Iorga respinge concluziile lui C. Giurescu[40], prin care cronica Bălenilor, unde se află pasagiul despre originea lui Mihai, e atribuită lui Radu Popescu și-și menține vechea părere, după care adevărul autor ar fi boierul muntean Constantin Căpitanul Filipescu. Arată apoi că acest boier a fost în solii și misiuni în Ardeal, unde, zice d. Iorga, a putut cunoaște cronica Szamosközy sau măcar legendele întrebuințate de el.

Argumentația aceasta nu rezistă criticii, cum vom vedea imediat.

---

[38] Hurmuzaki, *Documente*, III-I, p. 457.

[39] N. Iorga, *Originea lui Mihai Viteazul după o cronică românească*, în Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., XVIII, 1936.

[40] C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906.

Mai întâi, demonstrația lui C. Giurescu că autorul cronicii este Radu Popescu rămâne întreagă. Ea se înfățișează pe scurt cu următoarele temeiuri[41].

Pe un singur manuscris al cronicii (din sec. al XVIII-lea) stă scris: „Acest isvod l-au scris Constantin Căpitanul". Nu rezultă din această însemnare că e vorba de Constantin Filipescu, căci sunt mai mulți căpitani cu numele Constantin în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea.

Nu rezultă măcar că acest Constantin Căpitanul e autorul cronicii, căci a scrie un isvod însemna pe atunci a copia, e vorba probabil de copistul manuscrisului. Constantin Căpitanul Filipescu e pomenit în cronică, dar într-un chip care arată tocmai că nu e autorul ei. Autorul vorbește despre sine la persoana întâi, iar de Constantin Filipescu pomenește la persoana a treia. Constanin Filipescu era vărul primar al lui Șerban Vodă Cantacuzino; acesta i-a dat slujbe, misiuni diplomatice, onoruri. Cronicarul, dimpotrivă, este un dușman al lui Șerban Vodă, din cuvintele lui se vede că este un adversar înverșunat al domnului, scrie cu durere, ca un prigonit. Constantin Filipescu a trăit la curtea lui Șerban; autorul cronicii, după cum se vede din povestirea lui, era refugiat în Moldova, în timpul domniei acestuia.

Pe de altă parte, Radu Hrizea Popescu era, ca și tatăl său, un adversar al Cantacuzinilor, el a scris o cronică sub numele său, care începe cu domnia lui Brâncoveanu. În această cronică — aci este argumentul hotărâtor al lui C. Giurescu — sunt trimiteri la capitole dintr-o cronică a evenimentelor anterioare domniei lui Brâncoveanu, pe care spune el că a scris-o. Toate aceste trimiteri se regăsesc în cronica ce ne preocupă, cea atribuită de d. Iorga lui Constantin Filipescu. Mai mult, există un manuscris în care cele două critici se continuă una pe alta într-o unitate perfectă (Ms. No. 157 al Academiei). Deci Radu Popescu e autorul ambelor cronici, cronica atribuită greșit lui Constantin Filipescu este în realitate prima parte, scrisă în tinerețe, a cronicii sale.

Ce răspunde d. Iorga la această argumentație, care a convins azi pe aproape toți cercetătorii vechii noastre istoriografii?

La majoritatea argumentelor, și anume la cele mai importante, nu răspunde nimic, le privește cu un dispreț superior. Singurul argument pe care-l desprinde din admirabila țesătură logică a lui C. Giurescu este

[41] Ibidem.

înrudirea lui Constantin Filipescu cu Şerban Cantacuzino şi favoarea de care s-a bucurat pe lângă acesta.

D. Iorga se îndoieşte de sentimentele de solidaritate familială ale acestui boier, de recunoştinţa ce ar fi trebuit s-o poarte domnului său şi crede că totuşi ar putea fi autorul unei cronici duşmănoase faţă de Şerban Vodă. D-sa se întemeiază, pe semne, pe perversitatea înnăscută a sufletului omenesc. Dar despre faptul că autorul era în Moldova, pe când Filipescu era la curtea lui Şerban, despre legătura dintre cronica lui Radu Popescu şi trimiterile la cronica noastră, despre faptul că Filipescu e pomenit la persoana a treia, nu spune nimic, nu are nimic de spus.

D-sa observă, însă, că în prima parte a cronicii situaţia din Ardeal e arătată ca a unui principat liber, înainte de cucerirea Habsburgilor, ceea ce nu concordă cu partea a doua.

Aceasta înseamnă numai că prima parte, scrisă până la 1688, n-a fost pusă în concordanţă de autor cu evenimentele de mai târziu, cu partea următoare, scrisă la bătrâneţe.

Orice istoric obiectiv va trebui să recunoască din cele de mai sus faptul că d. Iorga n-a izbutit să zdruncine demonstraţia lui C. Giurescu şi că Radu Popescu rămâne autorul cronicii. Aşadar, autorul cronicii nu este boierul care a fost în solii în Ardeal. Dar chiar să fi fost în Ardeal, este suficient acest fapt ca să afirmăm că a văzut acolo cronica lui Szamosközy şi a întrebuinţat-o în cronica lui? D. Iorga n-a relevat în cronica lui Radu Popescu nici un text compilat din opera cronicarului ardelean, nicăieri nu se poate găsi aşa ceva în scrierea autorului nostru, deşi cronicarii din secolul al XVII-lea, inclusiv Radu Popescu, nu se sfiau să reproducă *tale quale* pasagii din izvoarele pe care le utilizau.

Mai mult, nici măcar pasagiul despre originea lui Mihai Viteazul nu se potriveşte în cronica lui Radu Popescu cu textul lui Szamosközy. Radu Popescu spune că tatăl lui Mihai a fost un gelep (negustor), care i-a lăsat ca amintire un inel, ceea ce scriitorul ungur nu ştie. În schimb Szamosközy povesteşte cum mama lui Mihai trăia din fierberea rachiului, fapt necunoscut cronicarului român.

De altfel, Radu Popescu ne spune lămurit că pentru povestirea originii lui Mihai, „nici un istoric de-ai noştri sau străini nu adeverează cine este (Mihai) şi cum au luat domnia, fără cât den auz unul de la altul, aşa dovedim[42]."

[42] Radu Popescu (C. Filipescu), *Istoriile*, p. 82.

D. Iorga şi-a dat seama de slăbiciunea acestei demonstraţiuni şi a adaus că e posibil ca autorul cronicii româneşti să nu fi cunoscut cronica lui Szamosközy, ci să fi luat numai o legendă orală care circula în Ardeal. În acest caz, însă, cade caracterul ei calomnios. Nu este o invenţie a nobililor duşmani ai lui Mihai, este un fapt care s-ar fi ştiut şi la noi şi dincolo de munţi, dar pentru această presupunere lipseşte orice temei, nu se aduce nici un argument serios.

Rămâne în orice caz demonstrat că cele două izvoare independente; cronica românească şi cea ungurească, fără a se cunoaşte una pe alta, afirmă deopotrivă că Mihai nu era fiu de domn, ci era fiul unei femei din Târgul de Floci.

Un nou document asupra originii lui Mihai Viteazul. Când am publicat cartea mea despre Mihai Viteazul nu cunoşteam un document care a ieşit la iveală mai târziu, document care confirmă cele ce afirmam despre originea marelui domn român. Acest act a fost descoperit la Arhivele Statului (mân. Mihai Vodă, pachet V/7, trecut apoi la sec. ist.) de d. prof. I. Ionaşcu, care l-a publicat într-o broşură apărută la Buzău: *Mânăstirea Izvorani (Buzău), ctitoria episcopului Luca* (1583–1604), p. 40–41.

Este vorba de un act de judecată păstrat în original în româneşte cu peceţile şi iscăliturile mitropolitului Luca (în greceşte) şi a episcopilor de Buzău şi de Râmnic, din Târgovişte, 11 ianuarie 1622 şi priveşte o judecată pentru nişte ţigani între Florica, fiica lui Mihai Viteazul şi soţul ei Preda cu egumenul Ioan de la Tismana. Se aduc în faţa mitropolitului martori „*oameni buni de în oraş de Floci, anume Pascali judeţul i Mihai i Radu i Dumitru Floceanul*" care arată că ţiganii au fost „*de moşie ai lui Mihai Voivoda, câştigaţi de în slujba lui, încă de mai nainte vreame, de când au fost neguţătoriu şi boiarin.*"

Două fapte trebuie subliniate în acest act: mai întâi, aducerea la Târgovişte a martorilor de la Târgul de Floci, pentru ca să mărturisească despre primele timpuri din viaţa lui Mihai Viteazul, ceea ce confirmă în chip strălucit, într-un act autentic, afirmaţia lui Radu Popescu şi a lui Szamosközy că Mihai era originar din acest târg dunărean. În al doilea rând, afirmaţia precisă că Mihai a fost într-o vreme negustor, deci nu se ridicase dintru început dintre boieri, era, cum spune cronica, fiul unei negustorese. Aceste fapte sunt cu atât mai sigure, cu cât emană de la mitropolitul Luca, un fost sfetnic apropiat al lui Mihai.

Dacă acest act autentic dat de apropiații lui Mihai confirmă unele date ale cronicii, originea din Târgul de Floci, faptul că domnul a fost în tinerețe negustor, aceasta este un indiciu puternic despre exactitatea informației celor două cronici, deci probabil că și cealaltă afirmație în legătură cu originea lui Mihai, cum că el nu era fiu de domn, este adevărată.

D. Iorga, luând cunoștință de descoperirea d-lui I. Ionașcu, a căutat să-i scadă importanța. Iată cum înfățișează d-sa documentul despre care am vorbit mai sus: „Ei bine, nu este vorba de altceva, decât că Mihai Viteazul a avut țigani acolo, la Piua Petrei, țigani cu privire la care a fost o judecată între urmașii lui. El a avut o fată, Florica, din căsătoria cu Stanca și a avut și o altă, Marula, cu o femeie din Târgșor, s-a iscat o ceartă din acelea foarte urâte, dar la care nu poate scăpa cineva totdeauna într-o familie, mai ales când mamele sunt deosebite și de aci hotărârea aceasta a județului de acolo, de la Piua Petrei, care cu un număr de orășeni spune că Mihai Viteazul a avut țiganii aceștia când era negustor și boiarin. Aceasta este foarte important, nu e vorba de negustorul care va ajunge pe urmă să fie boier, ci este vorba de un boier, care face în acelaș timp negoț (?), ceea ce este cu totul deosebit[43]. Evident că oamenii de la Piua Petrei, unde se vindea lâna nedărăcită, considerau totul din punctul lor de vedere, iar punctul lor de vedere era al negoțului, ei nu erau judecătorii unei stări de boierie, ci al unei stări de viață orășenească și țigănească și prin urmare ei lucrau și vorbeau așa cum lucrează cineva în domeniul său. Va să zică și această pretențioasă dovadă, care trebuia să trezească din nou pe cârciumărița și pe fiul ei, a căzut. Iarăși un lucru lichidat[44]."

Am reprodus acest pasagiu ca să poată oricine vedea că d. Iorga lucrează cu idei preconcepute, respinge dovezile aduse de un document fără măcar să-l citească, mai mult, îi transformă textul, ca să iasă dreptatea d-sale. Nu se poate să nu surâzi la felul cum „lichidează" problemele d. N. Iorga. Așadar, în document e vorba de mânăstirea Tismana și d. Iorga citește: „Marula, fata femeii din Târgșor", pe care zadarnic am căuta-o în act, precum am căuta tot așa zadarnic ceva despre „o ceartă din acelea foarte urâte [...] într-o familie". Judecă mitropolitul, la Târgoviște, și d. Iorga vorbește de „hotărârea județului de acolo de la Piua Petrei", și pe

[43] Sensul este totuși clar: țiganii fuseseră dobândiți de Mihai și ca boier și ca negustor. Un boier nu poate fi numit negustor într-un act public, erau două noțiuni sociale deosebite.

[44] N. Iorga, *Mama lui Mihai Viteazul*, în *Neamul Românesc*, 26 iunie 1936.

temeiul acestui lucru, care nu există în document, construiește o întreagă explicație despre oamenii „aceia", care confundau pe boieri cu negustorii.

Teodora, mama lui Mihai Viteazul. Am văzut mai sus de ce suntem siliți să admitem că Mihai n-a fost fiu de domn, că se trăgea de jos, cum spun cronicarii, era fiul unei femei din Târgul de Floci, Teodora, care se ocupa cu fierberea rachiului.

Recunoașterea acestui fapt de către mine a indignat la culme de adversarii mei, în frunte cu d. Iorga. Nu se putea concepe ca Mihai să fi împlinit faptele lui măreție, dacă n-avea sânge albastru de calitatea cea mai autentică[45].

Recunosc și eu că Teodora a fost nobilă, însă cu altă nobelțe decât aceea de sânge; după ce a cunoscut neașteptate clipe de mândrie, a fost înnobilată de cumplita durere pe care încercat-o, moartea silnică a eroicului ei fiu, a suferit-o cu demnitate și a arătat-o în cuvinte de o neasemuită noblețe sufletească. Acesta este actul ei de nobilitate și atâta ajunge.

D. Iorga, ca să facă din Teodora o aristocrată, observă că numele ei este imperial, ca și cum putea opri cineva pe un om de jos să ia un nume ce se află în calendarul ortodox (la 11 septembrie). Era boierească, zice d-sa, căci altfel călugării de la Cozia n-ar fi îngăduit oasele ei în mânăstirea lor și Doamna Stanca, soția lui Mihai, „cu multe moșii, având simțul situației,", ar fi disprețuit-o, „Atitudinea aceasta (de respect) a Stancăi față de mama lui Mihai Viteazul fără îndoială că spune ceva[46]."

Dacă a vândut rachiu, spune d. Iorga, ce-are a face, „și azi e plină calea Victoriei de cârciumi purtând nume aristocratice foarte cunoscute în legătură cu tronul țării[47]."

Totuși nici o familie boierească nu se arată în documentele timpului înrudită cu Teodora, care până la urcarea în scaun a fiului ei n-avea nici un fel de avere și nici o moșie și abia la 26 septembrie 1597 Mihai Vodă îi dăruiește cinci sate în județul Romanați[48]. Povestea averii doamnei

---

[45] N. Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 9.

[46] N. Iorga, *Mama lui Mihai Viteazul*, în *Neamul Românesc*, 28 iunie 1936

[47] Ibidem, 26 iunie 1936.

[48] Arhiva Stat., Sec. Ist. Fragmente publicate de Papiu, *Tezaur*, I, p. 388–389 și St. Nicolaescu, *Documente Slavo-Române*, p. 296–297. în document se arată că la moartea Teodorei moșiile vor trece în stăpânirea domniței Florica, fiica lui Mihai, dar numele ei a fost ras ulterior din hrisov și înlocuit cu numele Marulei, fiica naturală a domnului. Falsul e grosolan și ușor de recunoscut în documentul original, Cf. și doc. Citate în nota următoare.

Teodora se perindă apoi în faţa divanului lui Radu Şerban, Radu Mihnea, Alexandru Coconul şi Matei Basarab[49], cu lungi discuţii între moştenitori. Din toate aceste acte domneşti se vede limpede că întreaga moştenire a Teodorei erau cele cinci sate dăruite de fiul ei, două lăsate mânăstirii Cozia, trei domniţei Florica. Nici în cele două danii ale Teodorei, nici în actele date copiilor lui Mihai Viteazul, nu se pomeneşte altă avere a ei de la părinţi. Unde erau moşiile pe care se făcea rachiul care se vindea în cârciuma de lux de la Târgul de Floci? Se ştie bine că boieria era legată de moşie, era nobil cine avea moşie. Teodora n-a avut moşii şi averi de nici un fel, nu era deci de neam.

Era, desigur, cum spun mai multe izvoare, din familie de negustori, cum a fost şi Mihai în tinereţile lui. Că Mihai şi soţia lui i-au dat Teodorei respectul ce se cuvenea unei mame, acestea sunt sentimente eterne şi n-avem dreptul să le drămuim în raport cu rangul sau averea ei.

Mihai nu s-a ruşinat de mama lui, pentru că odinioară fusese săracă şi umilă, aceasta îi face cinste şi d. Iorga, care vrea să se arate apărătorul lui, nu se poate mira de existenţa acestui sentiment al marelui domn. Teodora era sora lui Iane Banul, un grec originar din Epir[50], lucru de care d. Iorga pe nedrept se îndoieşte. Că Iane era fratele Teodorei o spune cronica oficială a lui Mihai, scrisă de logofătul Teodosie, care numeşte pe Iane, „avunculus vel matris fratre, gente graecus[51]." Acest Iane s-a turcit ca să-şi scape viaţa, după răscoala nepotului său; a avut un fiu, Apostol, vărul lui Mihai, care şi el s-a turcit cu numele Curt Salam şi a venit mai târziu în ţară să reclame zadarnic de la boieri moşiile tatălui său[52]. D. Iorga socoate că scrisoarea lui Apostol, Curt Salam, nu priveşte pe fiul lui Iane Banul, ci pe alt Iane şi că am adus-o înainte în lucrarea mea ca să umilesc mai mult neamul lui Mihai[53]. Şi aci, cel greşit este tot d. Iorga, căci Apostol, vorbind de tatăl său, spune lămurit: „*Tătâni-mieu Iane Banul* [...] când au

[49] Arhiva Stat., Cozia, XXIV/7, 23 decembr. 1616, XXIV/10, I noiembr. 1635, XXIV/6, 20 mai 1612. Cf. Extrase şi rezumate la C. Aricescu, Indice de documente, II, p. 103–105.

[50] Faptul că Iane era epirot, n-a „ răsărit " numai din opera lui Lampridi (Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 18), era cunoscut, cum am arătat, de contemporanii din Polonia, P.P. Panaitescu; op. cit., p. 10.

[51] Papiu, Tezaur, p. 9; cf. N. Iorga, op. cit., p.10.

[52] St. Nicolaescu, op. cit., p. 298.

[53] N. Iorga, op. cit., p. 11.

fost ban mare în zilele Mihnei Voevod[54]". Se ştie că, în adevăr, unchiul lui Mihai a fost ban sub Mihnea Turcitul; probabil scrisoarea n-a fost citită de d. Iorga, căci altfel nici d-sa nu se îndoia de trista soartă a rudelor domnului român rămase la turci.

Dar d. Iorga n-a fost întotdeauna aşa de sensibil pentru „calomniile" ce se aruncau asupra doamnei Teodora, d-sa vorbea chiar în treacăt de Mihai, care „*fusese născut cu o Teodoră*[55]" şi lăuda pe cei ce vorbiseră cam uşurel despre tinereţile ei. Căci iată, d. C. Gane scrie într-o carte despre „Vieţile doamnelor şi domniţelor noastre în trecut" de „Tudora frumoasa crâşmăriţă", şi adaugă: „Şi aşa dar, am spus-o. Tudora fusese crâşmăriţă, ceea ce, departe de a-l scădea, îl înalţă parcă pe Mihai şi mai mult în ochii noştri". „Iani, zice mai departe d. Gane, fratele Tudorii, era un biet negustor sărac, originar din Epir, care-şi făcea comerţul, ducând poate pe frumoasa lui soră după el, până într-o zi, norocul său şi al ţării vru ca Pătraşcu să întâlnească pe Tudora, poate chiar în cârciuma ei."

Dar după moartea lui Pătraşcu, Tudora „îşi luă lumea în cap şi sărăcia de coadă şi porni iar prin ţară." Când Mihai ajunge domn, „iat-o deci acum pe fosta crâşmăriţă, nu numai mamă de domn, dar intitulându-se chiar doamnă, Doamna Tudora[56]."

Departe de a fi cuprins de o sfântă indignare de aceste „calomnii", d. Iorga s-a grăbit să propună Academiei Române, aceleiaşi Academii pe care o lua ca martoră de insulta ce aduceam eu lui Mihai, premierea cărţii d-lui C. Gane[57]. Dar nu numai atât, d. Iorga a scris şi o prefaţă în fruntea cărţii d-lui Gane, în care se poate citi: „D-l Gane cunoaşte perfect baza documentară a icoanelor pe care cu meşteşug literar le înfăţişează publicului [...]

Astfel de vieţi ca acelea pe care le prezintă sunt de natură să crească încrederea în noi[58]."

Sunt în activitatea de istoric a d-lui Iorga, în schimbarea convingerilor d-sale asupra trecutului nostru, imponderabile, a căror explicaţie nu trebuie

[54] St. Nicolaescu, loc. cit.

[55] N. Iorga, *Femeile în viaţa neamului nostru*, Văleni, 1911, p. 25, nota 1.

[56] C. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, Bucureşti 1933, ed. II, p. 142–144.

[57] Acad. Rom., *Anale*, LIII, 1932–1933, p. 89, şedinţa dela 29 mai 1933, raportul d-lui N. Iorga pentru premierea cărţii d-lui C. Gane cu premiul Gh. Asachi.

[58] C. Gane, op. cit., *Prefaţa* de N. Iorga, p. 3.

căutată în nici un caz în adâncirea cercetărilor ştiinţifice, ci mai de grabă în impresii momentane, în capricii şi mai ales în antipatii şi simpatii personale.

*
* *

Am avut marea fericire să pot adăuga ceva nou la icoana aşa de frumoasă a maicii lui Mihai Vodă.

La 8 noiembrie 1601, se împliniseră tocmai trei luni de la moartea fiului ei; îndurerata mamă însemnă următoarele într-un frumos act, până azi inedit[59]: „Scrişi eu amu, calogheriţa Theofana această carte, ca să ştie că pre mine m-au ajuns vreame de bătrâneţe şi de slăbiciune şi de neputere. Ci eu Theofana calogheriţa, muma lui Mihai Voevod, eu am luat sfintele rase în mânăstirea sfântă ce se zice Coziia, la Sfânta Troiţă. După aceia eu am dat şi am închinat sfintei Troiţe doao sate, pre nume Frăsinetu şi Studeniţa, ca să ne pomenim şi noi la sfântul pomenic, în tocma cu ceilalţi cititori, aşa să ne pomenim şi noi, eu Theofana şi fiiu-său Mihail Voevod şi cine vom scrişi la sfântul pomenic." Între martori apar, pe lângă episcopul de Râmnic, Efrem, stareţul Coziei, Onufrie şi doi preoţi, „şi mari negustori, pre nume Para şi Sima şi Pană şi Giurgiu şi Ştefu şi alţi mulţi negustori" şi oamenii Theofanei, Dobrin şi Bădia. Şi acum, la sfârşitul zilelor sale, Teodora era înconjurată de negustori între care îşi dusese viaţa şi care poate o însoţiseră şi mai târziu ca pe o înaltă protectoare.

Se ştie că anul următor, căpătându-se învoirea copiilor lui Mihai, se face un nou act de danie, o frumoasă pagină de simţire, povestindu-se întâlnirea şi convorbirea între bătrâna mamă, domniţa Florica şi Niculae Vodă[60].

[59] Vezi textul întreg în anexă.

[60] Papiu, *Tezaur*, I, p. 389 şi D. Onciu, *Un act românesc dela muma lui Mihai Viteazul, în Convorbiri Literare*, XXXV (1901), p. 715–718. În actul lui Mihai din 1597 moşiile dăruite mamei sale îi erau date numai pe timpul vieţii ei, după moartea Teodorei urmau să treacă în stăpânirea fiicei domnului, Florica. De aceea, a fost nevoie ca prima danie a Teodorei către mânăstirea Cozia să fie întărită şi cu aprobarea copiilor lui Mihai. Astfel se explică facerea unui nou act, în care se introduce convorbirea în stil dramatic între bunică, copiii lui Mihai şi Doamna Stanca.

II. MIHAI VITEAZUL ŞI BOIERII. ALTE CHESTIUNI CONTROVERSATE

Puterea politică a boierilor. Epoca lui Mihai Viteazul trebuie înţeleasă în cadrul mediului social al vremii. E epoca aristocratică a istoriei noastre, şi acest caracter aristocratic al unei mari părţi a trecutului nostru, pusă în lumină de cercetările răposatului C. Giurescu şi ale d-lui I. C. Filitti, va trebui accentuat din ce în ce mai mult, dacă vrem să-l înţelegem deplin.

Apăsarea socială şi, ca urmare a ei, predominarea politică a clasei boiereşti se vede mai bine ca oricând în timpul domniei lui Mihai, din anume pricini particulare acestei domnii. Nu voi zice, ca d. Iorga odinioară, că, întrucât boierimea singură putea da bani domnului, acesta i-a „dăruit" clasa ţărănească (vezi mai sus), căci şerbia e mult mai veche ca domnia lui Mihai, oricât ar vrea „apărătorii" lui să arunce acest păcat în sarcina sa. Dar domnia aceasta războinică a însemnat o cumplită încercare a puterilor economice ale ţării, clasa micilor proprietari n-a putut suporta greutatea impozitelor în bani; era nevoie de bani pentru plata oastei, care acum era alcătuită mai ales din mercenari. Moşiile acestei clase trec în mâna boierilor mari, care dispuneau de mijloace, şi în a domniei. Această clasă a propietarilor mici, foarte numeroasă odinioară, a suferit şi a decăzut mai ales sub Mihai Viteazul. Boierii mari, în special cei din jurul domnului, îşi alcătuiesc acum latifundii, devin atotputernici. Am dat destule pilde şi dovezi în cartea mea, ca să nu mai revin aici în amănunte[61]. În aceasta stă cheia influenţei boiereşti şi în politica lui Mihai Viteazul, căci economicul şi politicul sunt de nedespărţit. Puterea politică a boierilor trebuie legată de cea socială, formează un tot — nu poţi nega una, admiţând pe cealaltă — mai ales în vremea unui domn care avea

[61] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 86–96.

mereu nevoie de banul lor pentru plata oştenilor, căci la noi o burghezie bogată ca în Apus nu exista.

D. Iorga n-a luat în consideraţie această unitate a teoriei noastre; când ajunge la „temelia economică" a domniei lui Mihai, declară, imprudent, că aceasta „ne face să surâdem[62]."

Am dat dovezi destule despre felul cum boierii şi-au impus voinţa în politica lui Mihai, uneori alături de domn, alteori împotriva lui. Când, în 1594, domnul porneşte răscoala împotriva turcilor, o face cerând părerea boierilor într-o mare adunare pomenită de toate cronicile[63]. Conflictul cu boierii izbucni însă din pricina sfetnicilor greci.

În primul său divan[64], Mihai are mai mult din jumătate din boieri greci, însuşi marele ban al Craiovei era la 1594 un grec, Andronache[65]. Din noiembrie 1594, toţi grecii sunt înlăturaţi din divan şi înlocuiţi cu boieri români, cei mai mulţi din Oltenia. Dacă ne gândim că Mihai avea legături de sânge cu grecii (mamă-sa şi Iane Banul) şi legături de obligaţii cu Andronic Cantacuzino, nu putem socoti că această revoluţie s-a făcut din iniţiativa lui. Dimpotrivă, în tratatul cu Sigismund Báthory, încheiat peste capul lui Mihai de boieri şi de care Mihai s-a plâns întotdeauna, ei introduc un articol prin care se interzice grecilor să mai facă parte din sfatul domnesc. Se vede deci lămurit cine a pregătit şi a impus schimbarea. Nu pot discuta aci pe larg, mi-ar trebui o întinsă analiză care ar întrece cu mult cadrul acestui articol, problema divanurilor lui Mihai Viteazul. E adevărat că în unele hrisoave posterioare anului 1594 avem repetat divanul din acest an şi cel precedent; e vorba însă de documente păstrate în copii şi traduceri defectuoase, cele mai multe în condici, cu data anului greşită. O colecţie completă a divanelor lui Mihai, d. G. D. Florescu o are pregătită, arată limpede, pe temeiul originalelor, că din noiembrie 1594 nu mai apar greci în divanul Ţării Româneşti.

În lumina acestor schimbări interne, tratatul încheiat de boieri cu Sigismund Báthory la 1595, prin care aceştia îi închinau ţara, a cărei cârmuire poitică şi economică e lăsată pe seama lor, apare ca o urmare

[62] N. Iorga, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 16.

[63] Cf. P.P. Panaitescu, op. cit., p. 40.

[64] Cel dintâi hrisov cu divan dat de Mihai nu este cel din 7 dec. 1593 (N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 103), ci cel din 23 noiembrie 1593 (Arhiva Stat., Copii de acte particulare, No. 77), pentru moşnenii din Pătârlage.

[65] Arhiva Stat., *Condica Brâncovenească*, No. 264, f. 146.

logică. Când solul polon Lubienecki sosi la curtea lui Mihai domnul i se plânse în taină de boierii care conduc peste capul lui şi, de teamă ca plângerile să nu-i fie auzite, el cere jurământ pe sabie şi pe cruce, că nici un cuvânt din convorbirea lor să fie repetat şi spre mai multă siguranţă vrea să-i vorbească solului în turceşte[66].

Ceea ce spune d. Iorga, că „după trecerea primejdiei de la Călugăreni, domnul a rupt această degradatoare învoială[67]" nu are nici un temei documentar.

Am arătat, întemeiat pe multe rapoarte contemporane, că Mihai a şovăit după cucerirea Ardealului, la cererea imperialilor să le dea lor această ţară. Boierii munteni, care, cu toată supărarea dietei ardelene, dobândiseră moşii peste munţi, s-au opus şi nu l-au lăsat. Aceasta o spun solii imperiali care au stat luni de zile pe lângă Mihai la Alba Iulia, ei afirmă că unii boieri păzeau pe domn şi nu traduceau solilor cuvintele lui, când era înclinat să cedeze. Chiar cronica ţării, cronica Buzeştilor, boieri ce rămâseseră în ţara cea veche şi nu se bucuraseră de bunătăţile Ardealului, se plânge că domnul a ascultat în cele din urmă „sfatul cel neînţelept" al boierilor şi a păstrat ţara. Pentru aceasta am reprodus şi am citat numeroase texte contemporane[68]. D. Iorga în critica d-sale le ignorează, reproduce numai concluziile mele şi exclamă grăbit: „Totul, absolul totul, fără nici o dovadă[69]." Despre solul imperial care spune că Mihai a cedat influenţei boiereşti în chestia Ardealului, d. Iorga spune că este un „agent imperial nepriceput[70]" şi adaugă explicaţia că „Mihai, ca să-şi apere faţă de imperiali stăpânirea în Ardeal, spune că nici boierii nu vreau să plece de acolo; nu era decât una din dibăciile lui[71]." Din nefericire, nu Mihai spune aceasta, ci cronica ţării, care, fiind scrisă româneşte cu buchii de cucernici cronicari, nu era menită să convingă pe împăratul neamţ de la Praga.

Psihologia lui Mihai este simplă, este adică luminoasă, în trăsături puternice, puţine, dar caracteristice, care se înţeleg imediat ce adâncim istoria faptelor lui. Este un soldat, un luptător, nu însă un condotier, care luptă pentru bani, ci un oştean al credinţei. Era făcut pentru luptă, care era

[66] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 137.
[67] N. Iorga, op. cit., p. 14.
[68] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 79–85.
[69] N. Iorga, op. cit., p. 14.
[70] Ibidem.
[71] Ibidem.

elementul lui, şi credinţa lui îi lămureşte faptele. În lumina acestor trăsături caracteristice trebuie înţeleasă atitudinea lui Mihai faţă de problema Ardealului. Cucerise Ardealul pentru că această ţară se depărtase de la alianţa creştină. Dar după cucerire i se pune o dilemă; sau să rămână în Ardeal, să-l guverneze împreună cu Ţara Românească, ceea ce forma o concepţie politică nouă pentru un domn român, sau să dobândească o slavă nouă, luptând iar cu păgânii, fluturând steagurile crucii dincolo de Dunăre, alături de împăratul creştin. Un om politic ar fi ales prima alternativă, un luptător pentru credinţă, a doua. Mihai era acesta, un iluminat, şi n-a putut alege decât a doua; pentru el învingerea păgânului era mai mult decât stăpânirea Ardealului. Dar fiindcă faptele contrazic pornirile sufletului lui, fiindcă a părăsit lupta cu păgânii, păstrând Ardealul, aceasta înseamnă că el nu a hotărât, ci alţii, mai practici, mai realişti, boierii.

Alte obiecţiuni. D. Iorga înţelege, cum înţeleseseră şi Bălcescu şi Sârbu, istoria lui Mihai numai ca o istorie legată de „probleme europene", d-sa nu credea că se pot aştepta explicaţii de la împrejurările interne[72]. În realitate, împrejurări europene care să ne fi îngăduit nădejdea unei dezrobiri de sub turci n-au fost numai în ultimii ani ai veacului al XVI-lea, dar numai atunci am avut noi un Mihai, epopeea lui militară cu unirea ţărilor române. Aceasta pentru că numai atunci erau anumite împrejurări interne, ridicarea clasei boierilor războinici cu eroul din mijlocul lor. Deci numai faptele interne, în special cele sociale şi economice, pot lămuri istoria lui Mihai. Lucrul se vede nu numai în Ţara Românească, ci şi în Ardeal. Am arătat, cu cifre, că lipsa unei „temelii economice" a fost principala cauză a căderii repezi a unirii celor trei ţări şi apăsarea fiscală ce era nevoit s-o exercite domnul român în Ardeal este pricina răscoalei nobilimii ardelene împotriva lui[73]. A vorbi, pentru acea vreme, de „o adâncă ură de rasă" între români şi unguri este, fără îndoială, un anacronism[74].

De aceea am fost nevoit să insist în cartea mea asupra faptelor economice şi sociale, să nu mă pierd în lungi discuţii asupra unor chestiuni politice cu legături depărtate cu subiectul. Am fost surprins, în această ordine de idei, când d. Iorga m-a învinuit că nu cunosc (recte, nu

[72] N. Iorga, op. cit., p. 2, nota 1.
[73] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 216–217.
[74] N. Iorga, op. cit., p. 16.

pomenesc) toate lucrările despre Petre Cercel[75], mai ales după ce dovedisem că nu era fratele lui Mihai, că nu acord, în cartea mea, importanţă acţiunii ducelui de Nevers[76], care a avut loc mulţi ani după moartea viteazului domn.

O chestiune importantă asupra căreia d. Iorga nu este de acord cu mine este faptul că mişcarea lui Mihai se încadrează într-o mişcare mai mare a creştinilor din Orient pentru eliberarea de sub turci[77]. Existenţa acestor mişcări, contemporaneitatea lor cu Mihai, legăturile directe ale conducătorilor cu domnul muntean nu se pot nega, cum nu se poate nega nici impulsul comun dat tuturora de la curtea Habsburgilor[78].

Rolul hotărâtor, puţin cunoscut, e drept, este al grecilor, despre care nu se poate spune „ că din partea lor, ca naţie, nu s-a făcut nici o mişcare[79]." El se poate dovedi până acum prin următoarele fapte: Laurenţiu Paleologul arhiepiscop e trimis de fruntaşii bisericii greceşti din Constantinopol la curtea împăratului, făgăduind o răscoală a grecilor şi a celorlalţi creştini. O petiţie a „poporului grec" din Epir, Macedonia şi Grecia cere la 1600 fruntaşilor bisericii să dea semnalul răscoalei. Nobilii greci din munţii Spartei se răscoală împotriva turcilor, iar mitropolitul din Larissa a fost alungat din scaun de aceştia, pentru că uneltise cu Mihai. În sfârşit, după căderea lui Mihai, un martor ocular al stărilor de la Constantinopol spune că turcii învinuiau de conspiraţie cu acesta „pe mai mulţi mitropoliţi însemnaţi şi pe Cantacuzino" care e silit să fugă la împăratul. Că acest Cantacuzino nu e altul decât Andronic, nu poate fi îndoială, un alt Cantacuzino mai obscur n-ar fi fost numit simplu Cantacuzino[80]. De curând şi d. Filitti, cel mai bun cunoscător al genealogiei Cantacuzinilor, a admis punctul meu de vedere în această privinţă[81]. Iată dar că puternicul magnat grec, care a ajutat pe Mihai să se ridice în scaun, era unul din sprijinitorii

[75] Ibidem, p. 5, nota 5.

[76] Ibidem, p. 13.

[77] Ibidem, p. 12–13.

[78] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 42–60. În treacăt observ că ceea ce d. Iorga numeşte „compilaţia [...] d-lui Tomić ", nu e compilaţie, ci o colecţie de documente (cf. N. Iorga, op. cit., p. 12).

[79] N. Iorga, op. cit., p.13.

[80] P.P. Panaitescu, op. cit., p. 51–52.

[81] I. C. Filitti, *Notice sur les Cantacuzène du XIe au XVIIe siècles*, Buc., 1936, p.14. D-sa admite şi deosebirea ce am făcut între Andronic Cantacuzino şi Andronie vistierul.

răscoalei creştine şi între aceste două fapte nu poate să nu fie o legătură. Să nu uităm mai ales că Dionisie Rally, sfătuitorul lui Mihai pentru cruciadă, a fost vărul Cantacuzinilor. A fost deci o mişcare balcanică şi grecii, prin magnaţii şi prelaţii lor, au condus-o, iar răscoala lui Mihai se leagă de ea, o bănuim de la început, în înţelegere cu vecinii mai slabi de peste Dunăre.

Şi această concluzie e menită, spune d. Iorga, a scădea pe Mihai[82].

Crede serios d. Iorga că Mihai Viteazul s-ar fi bătut singur şi fără ajutor cu Imperiul otoman, unul împotriva a o sută? Aceasta nu mai este istorie, intrăm în domeniul legendei.

La acestea sunt puţine de adăugat în chestiuni de amănunt. D. Iorga vorbeşte de „luptele cu polonii din 1601[83]", în acel an n-au fost nici un fel de lupte cu polonii. Studiul colonelului Zagoriţ nu se mai poate întrebuinţa azi, autorul nu cunoaşte izvoarele esenţiale care au ieşit la iveală mai târziu, de aceea nu l-am citat[84]. Citatul d-lui Iorga, „Onciul în *Convorbiri literare*[85]" este, desigur, foate vag. Existenţa şerbiei înainte de Mihai, încă în veacul al XV-lea, este perfect dovedită[86]. Nu există „o traducere slavă" a *Istoriei Bulgariei* de Jirecek[87], ci una bulgărească şi alta rusească. N-am pomenit de Innsbrück, iar Bolzano este în Trentin (Venezia Tridentina[88]). D. Iorga mă învinuieşte că scriu numele Comulovici în două feluri[89], ceea ce este firesc o greşeală, dar nu mă pot dumiri despre ortografia numelui acestui sol croat din scrierile d-sale, căci îl găsesc scris de d. Iorga în patru feluri: Comuleo, Komulović, Kumulović şi Comulovici[90], aşa încât autoarea indicelui *Istoriei lui Mihai Viteazul* de d. Iorga a crezut că are a face cu persoane diferite.

O publicaţie de documente. Împreună cu *Mihai Viteazul*, am tipărit o colecţie de documente intitulată *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936. Fundaţia Carol I, 177 p., care de asemenea s-a

[82] N. Iorga, op.cit., p. 13.
[83] Ibidem, p. 16.
[84] Ibidem.
[85] Ibidem, p. 9, nota 2.
[86] Cf. Ibidem, p. 15, nota 1.
[87] Ibidem, p. 12, nota 3.
[88] Ibidem, p. 10, nota 1.
[89] Ibidem, p. II, nota 3.
[90] N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, p. 128, 131, 135 şi idem, *În jurul lui Mihai Viteazul*, p. 15, nota 3.

bucurat de atenţiile d-lui Iorga[91]. D-sa se plânge de la început, în recenzia pe care o face acestui volum, că i-am „lăsat sarcina" să spună că adevăratul descoperitor al fondului de documente polone privitoare la istoria românilor de la Biblioteca Zamoyski din Varşovia este d-sa, dar „n-am putut publica piesele scrise în limba polonă, pe care reget că „n-am învăţat-o la timp[92]." Descoperitor se poate numi acela care vede numai documentele, fără să le înţeleagă[93]?

În al doilea rând, d. Iorga pare supărat că am publicat din nou în colecţia mea un document latin, pe care-l publicase mai înainte şi d-sa, scrisoarea lui Mihai Viteazul către comisarii imperiali din Ardeal, din octombrie 1600[94], spunând că în ediţia d-sale nu sunt omisiuni „nu e nici una, afară de un rând sărit la tipar[95]." Nici una... afară de un rând întreg sărit la tipar (sau la copiat), sună cam ciudat, mai ales când în acel rând omis se află un fapt aşa de important ca trimiterea fiului lui Mihai în Ardeal cu principalii boieri, ca să ceară ajutor, în clipa supremă, când viteazul domn era să piardă şi Ţara Românească[96].

Dar în ediţia d-lui Iorga, în acelaşi document, sunt şi alte greşeli, cum se poate vedea foarte uşor comparând-o cu fotografia documentului pe care am depus-o la Academia Română. D-sa citeşte *Kereztesi*, în loc de *secretarium*, *scimus*, în loc de *fecimus*, *Barbel*, în loc de *Borbel*, *imparatas*, în loc de *imparatos* şi a omis şi adresa adausă în limba polonă.

Publicarea din nou a acestui act, care are o importanţă deosebită pentru istoria lui Mihai, se impunea deci.

Sunt recunoscător d-lui Iorga pentru câteva corectări şi identificări de nume proprii din colecţia mea, dar d-sa greşeşte când spune că Powissaczei este forma alterată a unui nume geografic. Este, cum am supus, numele unui hatman cazac pomenit şi în cronica Heidenstein („...a Casparo

[91] N. Iorga, *Recenzie*, în *Revista Istorică*, XXII, 1936, p. 157–159.

[92] Ibidem.

[93] Cel dintâi care a atras atenţia asupra importanţei acestui fond pentru istoria românilor a fost istoricul polon T. Korzon, într-o recenzie a colecţiei de documente polone publicate de I. Bogdan în colecţia Hurmuzaki (*Kwartalnik Historyczny*, XV, 1901, p. 113–118).

[94] N. Iorga, în Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. LXXXVIII–IX (la erata) şi P.P. Panaitescu, op. cit., p. 133-134.

[95] *Revista istorică*, loc. cit., p. 158.

[96] Cf. P.P. Panaitescu, *Şcoala nouă de istorie*. Un răspuns, p. 2. D. Iorga a observat rândul sărit, abia după ce i-am atras atenţia în această broşură.

Podvisacio...")[97]. Nu este deloc sigur că Micul este *Mihul*, că Ilwens este Iliaş şi ar fi zadarnic să încercăm o identificare a unor personagii obscure ca Celebi, Gian Timir, Skiss Waraki etc[98].

Alţi câţiva critici. Cu prilejul criticilor pomenite ale d-lui Iorga împotriva cărţii mele, s-au ivit şi alte atacuri datorate, cele mai multe, unor nespecialişti, adesea sub formă de articole în ziare, pe care nu le voi pomeni. Mă voi opri numai, pe scurt, asupra următoarelor:

D. I. Crăciun a publicat o broşură intitulată: *Originea lui Mihai Viteazul*[99], în care se ocupă cu un ton de perfectă curtoazie de problema pe care am ridicat-o şi recunoaşte că „e adevărat că Mihai nu e scăzut prin nimic nici după teoria d-lui Panaitescu" (p. 9), dar totuşi combate argumentele noastre, care i se par „argumente silogistice". Silogismul este forma perfectă a dreptei judecăţi, aşa că sunt în drept să mă bucur. D-sa nu introduce în discuţie fapte sau consideraţii noi, deosebite de cele cercetate în prima parte a acestui articol.

D. St. Nicolaescu, într-un articol în „Adevărul", *Filiaţiunea lui Mihai Viteazul pe bază documentară*[100], combate de asemenea concluziile noastre, asigurând pe cititorii d-sale că Mihai Viteazul s-a născut la Drăgoieşti-Olt în iulie 1557 şi aduce ca dovadă faptul că Pătraşcu cel Bun se afla atunci acolo şi dădea un hrisov... Crede d. Nicolaescu că de câte ori dădea bunul domn undeva un hrisov, este o dovadă că i se născuse acolo vreun fiu? Tot d. Nicolaescu mai publică o luxoasă broşură, *Izvorul legendei despre originea eroului de la Călugăreni*[101], în care bogăţia ilustraţiilor înlocuieşte pe a ideilor şi a argumentelor. D-sa ne arată că într-un hrisov Mihai se intitulează, nu numai fiu al lui Pătraşcu cel Bun, dar şi nepot al lui Radu Paisie, tatăl acestuia. Dacă avem dreptul să ne îndoim, când ne vorbea de presupusul său tată, nu ne mai putem îndoi când vorbeşte de bunic. Cel puţin aşa judecă d. St. Nicolaescu. Tot acolo, d-sa ne spune că Ioan egumenul de la Tismana pomenit în documentul publicat de d. profesor Ionaşcu, despre care am vorbit, este identic cu Ioan monahul pomenit într-un act din 1613, cumnatul lui Mihai Vodă

[97] R. Heidenstein, *Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri.* XII, Frankfurt, 1672, p. 336.

[98] N. Iorga, în *Revista Istorică*, loc. cit., p. 159.

[99] Cluj, 1936, 11 p.

[100] *Adevărul*, din 28 mai 1936.

[101] Bucureşti, 1936, in folio, 8 p., extras din *Gazeta Municipală*, V, 31 mai 1936.

(d. St. Nicolaescu, „slavist", traduce ϢΗΑΧS prin cuscru, „poartă aci înţelesul de cuscru", ceea ce e o fantezie). În identificarea celor doi Ioani d-sa se întemeiază, se pare, numai pe... raritatea acestui nume la români.

Documentul descoperit de d. prof. Ionaşcu este reprodus de d. Nicolaescu, fără să arate numele adevăratului descoperitor şi d-sa îi socoate „izvorul legendei (din cronică) despre originea lui Mihai". Numai că textul hrisovului nu se potriveşte întru nimic cu povestirea cronicii şi cronicarul n-a avut de unde să cunoască acest act în posesie particulară.

Cred că nu sunt prea pretenţios, când afirm că lucrarea mea, chiar dacă este criticată, merită critici cu mai mult discernământ.

În sfârşit, d. A. Balotă scrie o broşură *Mihai Viteazul după d. P.P. Panaitescu*[102]. E vorba aici de „romanele d-lui Lovinescu" şi de ale lui Paul Bourget, de C. Stere şi, firește, de „tendinţa de a scădea valorile naţionale" şi de „criza culturală". E vorba apoi de „scăparea lui Mihai la 1592, atunci când Alexandru cel Rău îl ameninţa[103]"; la 1592 nu s-a întâmplat aşa ceva. Autorul socoate că numărul oştirii lui Sinan Paşa la Călugăreni, 20 000, este stabilit de noi în minus spre a scădea importanţa bătăliei[104], neştiind că această cifră rezultă din raportul scris de Mihai el însuşi.

D. Iorga şi anexele d-sale au dus o luptă imprudentă, pornită în primul rând din antipatia împotriva şcolii noi care se ridică în istoriografia românească în jurul *Revistei Istorice Române*. Această şcoală, întemeiată pe sentimentul de respect al adevărului şi pe metode ştiinţifice, e menită să răstoarne construcţiile romantice, ceea ce constituie o primejdie pentru d. Iorga. De aceea lucrările colaboratorilor mişcării trebuiesc distruse cu orice mijloace şi autorii lor compromişi în faţa opiniei publice ca trădători şi nepatrioţi.

Dar, cum spune Vlahuţă, „adevărul aşteaptă" şi se răzbună în cele din urmă împotriva acelora care l-au nesocotit.

Bucureşti

P.P. Panaitescu

[102] Bucureşti, 1936, 30 p.

[103] A.B.I. Balotă, op. cit., p. 11.

[104] Ibidem, p. 27 nota.

ANEXĂ

Въ име wтца и сына и свѣтаго Дѣха, Амин.

Scrişi eu amu, calogheriţa Theofana ačastă carte, ca să se ştie că pre mine m'au ajuns vrême de bătrâneţe şi de slăbiciune şi de neputere. Ci eu Theofana calogheriţa, muma lui Mihai Voevod, eu am luat sfintele rase în mânăstirea sfântă ce să zică Coziia la Sfânta Troiţă. După acêia eu am dat şi am închinat sfintei Troiţe doao sate, pre nume Frăsinetu şi Studeniţa, ca să ne pomenim şi noi la sfântul pomênic în tocma ca ceilalţi ctitori, aşa să ne pomenim şi noi, eu Theofana şi fiiu-său Mihail Voevod şi cine vom fi scrişi la sfântul pomênic.

Şi eu am dat acêste sate de bună voie mia, ca să ne fie pomană în vêci. Iară cine se va alêge de noi şi den ruda noastră şi se va băga a strica ačastă tocmêlă, iar el să fie proclet de 318 sfinţi părinţi ce au fostu la Nicheia şi să aibă parte cu Iuda şi cu Ariia. Şi iată, am pus şi mărturii, pre părintele episcopul, marele Efrem din Râmnic şi ai lui calogheri: Arsenie şi egumenul Onufrie de sfânta Coziia cu tot soborul şi popa Andronie dela Piiatră şi popa Nicandru dela mitropolie şi mari negustori, pre nume: Para şi Sima şi Pană şi Giurgiu şi Ştefu şi alţi mulţi neguţători şi mulţi oameni bătrâni şi tineri din prejur şi de oamenii Theofanii, Dobrin şi Badia. Şi aşa am dat de bună voe, să amu pomênă în vêcul adevăratu. Şi s'au scris în sfânta mânăstire în Coziia.

Noiembrie 8 Mai 7110 (1601) (locul peceţii).

[1] Arhiva Stat., Copie în condica veche a Coziei (No. 18), p. 295 şi în condica Brâncovenească (No. 266), f. 520–521.

POSTFAŢĂ

Ultimii ani au cunoscut mai multe reeditări[1] ale unor volume de studii şi a unei monografii semnate de P.P. Panaitescu, unul dintre cei mai importanţi istorici români, prin întinderea, dar mai ales prin impactul operei sale asupra istoriografiei noastre. Dorim să credem că acest demers, care se înscrie într-un efort mai larg de recuperare a unei istoriografii, parţial ostracizate în epoca comunismului, este dublat, în egală măsură, de creşterea interesului mediilor studenţeşti, dar şi a publicului larg[2], faţă de o epocă şi faţă de un istoric.

Unul dintre fondatorii Şcolii Noi, alături de Constantin C. Giurescu şi Gh. I. Brătianu, P.P. Panaitescu (13.03.1900–14.11.1967), ale cărui domenii de interes erau diversificate (istorie socială, istoria culturii — „întreaga creaţie colectiva a societăţii" —, istorie economică), a manifestat o înclinaţie specială pentru genul biografic[3].

[1] P.P. Panaitescu, *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică* şi socială, ed. a-II-a, Postfaţă, note şi comentarii de Ş.S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Bucureşti, 1994; Idem, *Petru Movilă.* Studii, ediţie îngrijită, posfaţă, note şi comentarii de Ş.S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Bucureşti, 1996; Idem, *Mircea cel Bătrân,* Gh. Lazăr, Bucureşti, 2001.

[2] Constantin Rezachievici, *P.P. Panaitescu — o operă de renume, o viaţă mai puţin cunoscută,* în RI, III, 1992, 11–12, pag. 1183; Ş.S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, Postfaţă, în *Interpretări româneşti,* ed. a-II-a, pag. 241

[3] P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul,* Bucureşti, 1936; Idem, *Mircea cel Bătrân,* Bucureşti, 1944; Idem, *Dimitrie Cantemir,* Bucureşti, 1958.

Stadiul actual al cunoştiinţelor despre P. P. Panaitescu ne permite să fixăm cu oarecare exactitate momentele şi experienţele care au generat monografia *Mihai Viteazul*[4].

Contactul cu mediul universitar bucureştean, cu profesorii Facultăţii de Litere şi Filozofie — între care Nicolae Iorga — , unde a găsit o largă deschidere către istoria universală, a jucat un rol important în gestaţia viziunii sale istorice.

La încheierea studiilor, a fost invitat de Nicolae Iorga la Vălenii de Munte pentru a ţine o serie de conferinţe; una dintre acestea a fost intitulată *Mihai Viteazul* — iar în jurnalul ţinut în acel timp nota doar atât: „Multă lume, ieşit destul de bine"[5] ceea ce ne arată că subiectul l-a atras încă din timpul studiilor, începute în 1918.

Stagiul de pregătire din Polonia la Universitatea Iagellonă, unde a activat şi ca lector de limbă română (1923–1924), ca şi accesul la bogatele arhive de acolo l-au determinat să se îndrepte în direcţia slavisticii, a istoriei culturii şi a relaţiilor româno–polone. Multe dintre documentele descoperite în arhive sau colecţii particulare au atras cercetarea istoricului înspre Evul Mediu şi mai concret către epoca lui Mihai Viteazul. Cele mai multe piese din volumul *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, provin din arhivele polone.

În acelaşi sens putem nota reacţia sa în momentul descoperirii unui document original provenit de la Mihai Viteazul: „Mi-l închipui, nu aşa cum îl arată discursurile sau statuile noastre, ci aşa cum reiese din izvoarele timpului: un om care se exprima greu în scris, gândirea obscură, tăcut şi încăpăţânat, simplu şi rece. Omul unei misiuni din afara gândului lui. Câteodată, când nu te aşteptai, din fundaluri tăinuite izbucnea, o văpaie în tăcere ca într-o mantie neagră. M-am gândit la toate acestea când i-am citit scrisoarea iscălită de mâna lui acum mai bine de trei sute de ani[6]." Acest moment a fost considerat decisiv pentru „pasiunea" lui P.P. Panaitescu pentru Mihai Viteazul, de către Ş.S. Gorovei[7].

---

[4] O primă anchetă a fost întreprinsă de Ş. S. Gorovei, *P.P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii*, în AIIAI, XIX, 1982, pag. 513–516; concluziile noastre nu diferă de ale domniei sale.

[5] P.P. Panaitescu, *Pagini de jurnal (1921–1927)*, Cluj, 1974, pag. 70.

[6] P.P. Panaitescu, *În lumina scrisorilor din tinereţe*, Bucureşti, 1970, pag. 20–21.

[7] Ş.S. Gorovei, *P.P. Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii*, în AIIAI, XIX, 1982, pag. 504.

Simpla lectură a titlurilor capitolelor cărţii ne arată că nu ne aflăm în faţa unei monografii politice. P.P. Panaitescu, în Introducerile la *Mihai Viteazul* şi la volumul *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul,* îşi expune metoda analizei istorice, al cărei suport teoretic fusese deja prezentat în conferinţa ţinută la Institutul Sociologic Român, în 1928[8]. Autorul enumerase atunci trei concepţii care au influenţat scrierea istoriei (concepţia idealistă, materialismul istoric şi şcoala istorică sociologică). Materialismului istoric („concepţia economică a istoriei") îi recunoaşte meritele, „un izvor bogat de explicaţii", dar îl considera reducţionist deoarece nu lua în calcul influenţa „factorilor intelectuali" asupra celor economici. P.P. Panaitescu era în egală măsură apropiat de istoria culturală (*Kulturgeschichte*) a lui Karl Lamprecht, care considera „manifestările culturale" drept „expresia sufletului colectiv al societăţii, care nu e suma sufletelor individuale, ci e ceva deosebit, determinat de anumite legi: religie, stat, stare economică, influenţe diverse. Aşadar, ca să studiem ştiinţificeşte istoria, o vom considera în manifestările ei culturale (instituţii, în care am văzut că se pot însuma şi faptele aparent izolate) şi pentru a înţelege motorul lor vom cerceta printr-însele psihologia colectivă a societăţii." Acest mod de abordare favoriza istoria instituţională în detrimentul istoriei politice[9]. Preocuparea pentru „psihologia claselor sociale şi atmosfera vremurilor" o întâlnim încă din facultate, alături de interesul pentru istoria socială[10]. Preocuparea pentru „omul dinăuntru", pentru o istorie psihologică, va rămâne una din liniile directoare ale investigaţiilor lui P.P. Panaitescu[11].

Mihai Viteazul constituie o expresie a acestui suport teoretic, în opinia autorului fiind mai mult o carte de „interpretare" decât una de „povestire a faptelor". Interpretarea este o „explicare", autorul, pornind „dinăuntru în afară", analizează consecinţele situaţiei economice, a raporturilor existente între domn, grupurile sociale şi instituţii, precum şi influenţa stărilor de spirit ale acestora asupra politicii interne şi externe. Acesta este unul dintre scopurile lucrării. Un altul îl constituie precizarea triplului

[8] P.P. Panaitescu, *Istorie şi cultură*, în Idem, *Contribuţii la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1971, pag. 3–12.

[9] Ibidem, pag. 8.

[10] P.P. Panaitescu, *Pagini de jurnal*, pag. 18–19.

[11] P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Bucureşti, 1944, pag. 346.

caracter al lui Mihai: războinic, boier român, domn ortodox. În egală măsură, autorul cercetează şi impactul războaielor asupra structurilor sociale. Aspectele politice şi diplomatice, aşa cum spune în introducere, nu au o pondere foarte mare în economia lucrării; mai mult, datorită problematizării, nu este respectat un cadru cronologic rigid[12].

Aplicarea acestei metode în cursul cercetarii şi a elaborării textului, alături de depăşirea cadrului local al explicaţiei şi de studiul grupurilor sociale şi al interacţiunii dintre acestea constituie tot atâtea trăsaturi moderne ale monografiei. În plus, luarea în calcul, timidă, a factorilor geografici, care va fi din ce în ce mai prezentă în studiile sale din anii următori[13], ne îndeamnă să facem o apropiere, sperăm nu forţată, între modul de abordare a problematicii de către autorul lui *Mihai Viteazul* şi cel reprezentat de *Mediterana* lui Braudel.

Această nouă tratare a constituit punctul de plecare al uneia dintre cele mai aprinse polemici din istoriografia română, polemică care nu s-a limitat la schimbul de replici în revistele de specialitate şi al cărei dirijor a fost Nicolae Iorga, care publicase cu puţin timp înainte o *Istorie a lui Mihai Viteazul*[14]. S-a susţinut că tensiunile existente în raporturile dintre Nicolae Iorga şi reprezentanţii Şcolii Noi au generat discuţiile în jurul cărţii lui P.P. Panaitescu[15]. Este totuşi de remarcat că Nicolae Iorga a perceput ca o provocare lucrarea acestuia. La data de 21.04.1936 nota în memoriile sale: „... Panaitescu, care-mi opune o nouă istorie a lui Mihai Viteazul". În ziua conferinţei la Academia Română, având ca obiect aceeaşi lucrare, Iorga o numea în acelaşi loc „caricatură"[16]. Pentru N. Iorga discursul istoric avea şi o semnificaţie naţională[17]. P.P. Panaitescu, în debutul răspunsului dat lui N. Iorga, a sancţionat reacţia virulentă a acestuia,

[12] P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1936, pas. 7–9.

[13] Idem, *Interpretări româneşti*, ed. a-II-a, passim.

[14] Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I–II, Bucureşti, 1935.

[15] Ş.S. Gorovei, P.P. *Panaitescu — coordonate ale unei evoluţii*, în AIIA, XIX, 1982, pag. 510.

[16] Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. VII, Bucureşti, 1939, pag. 332, 336.

[17] Idem, *În jurul lui Mihai Viteazul*, AARMSI, Seria III, tom XVIII, pag. 168; Idem, *Memorii*, vol. VII, pag. 340: „Lupaş se arată indignat de cartea lui P.P. Panaitescu. Iredentismul maghiar se va folosi de dânsa. Îl întreb de ce n-o spune public. Promite că o va face."

susținând că singura finalitate a oricărui demers istoriografic trebuie să fie cea științifică (vezi în Anexa 2: *Originile polemicii. Patriotism și istorie.*).

Mihai Viteazul s-a bucurat și de reacții favorabile din partea altor istorici. Amintim câteva dintre observațiile lui I.C. Filitti: *Mihai Viteazul* este o „minunată sinteză", care „nu este de prisos, după aceea numai cu câteva luni anterioară, despre același subiect, a d-lui Iorga"; același istoric observa numărul redus de aprecieri subiective și claritatea expunerii: „lucrarea se deosebește prin ordine și înșirarea faptelor, precizie în expunerea lor, concizia și limpezimea stilului." Spre deosebire de opinia exprimată de către Iorga, conform căreia Panaitescu ar fi întinat memoria lui Mihai Viteazul, Filitti considera că „figura lui Mihai Vodă reiese strălucitoare[18]." Aceste două opinii contradictorii ar trebui să ne avertizeze asupra calificării și clasificării cu prea mare ușurință a unor texte. Nicolae Iorga își va nuanța, câțiva ani mai târziu, opinia, vorbind de o „carte bine informată" ale „cărei considerații generale sunt puerile[19]."

Despre caractaristicile stilului lui Panaitescu s-a mai scris[20]; ne rezumăm la semnalarea principalei trăsături a acestuia, oralitatea, care provenea din insuficienta preocupare a autorului pentru formă, ceea ce implică și o anumită incoerență a textului său. Am dori să exemplificăm această afirmație pornind de la schimbările ce au avut loc în Sfat la începutul domniei lui Mihai. Citim că „În schimbările divanului lui Mihai, care începu cu un sfat plin de boieri vechi și de Greci, pentru a trece brusc de la 1594 la un sfat de boieri tineri și războinici, se oglindește lămurit marea luptă dintre partidele boierești ce [illegible] început odata cu urcarea în scaun a lui Mihai și urmata apoi și în timpul domniei lui", ceea ce implică înlăturarea efectivă a acestora. Câteva pagini mai jos aflăm că acest proces nu fusese încheiat în mai 1595: „Pentrucă nu putuseră obține înlaturarea definitivă a Grecilor dela domn, îl silirâ la aceasta prin încheierea tratatului cu Sigismund Báthory"[21], afirmație care o neagă pe cea anterioară. Dincolo de impresia neplăcută lăsată de o astfel de

[18] I. C. Filitti, *Recenzii și note critice la lucrările altora*, București, 1937, pag. 54–55, 59.

[19] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1998, pag. 325.

[20] Ș. S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, *Postfață* în *Interpretări românești*, pag. 255–256.

[21] P.P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, 1936, pag. 73, 81.

contrazicere, suntem de părere că o cheie a lecturii ne este oferită de finalul primului pasaj, care evidenţiază conflictul dintre facţiunile boiereşti, cu mult mai important pentru înţelegerea evenimentelor decât momentul sau momentele care au marcat ieşirea grecilor din Sfat. Să încercăm, citind această carte, să fim atenţi la ideile „ascunse" în spatele faptelor expuse, uneori imprecis, de către autor.

Personalitatea uşor ironică a autorului se face remarcată prin intervenţii de tipul celei pe care o semnalăm: "Marele vizir, zice sultanul (într-o scrisoare adresată regelui polon) *a primit o scrisoare de la acel care a fost numit principe în ţara Ardealului... şi i-a căzut la picioare, vrând să se împace cu el.* Un cardinal al Sfântului Scaun la picioarele marelui vizir păgân este un spectacol destul de original[22]".

Cititorul nu va găsi în acest volum rezolvări definitive ale unor probleme, ci mai degrabă nişte probleme corect puse. *Mihai Viteazul* rămâne o lucrare modernă, pe de o parte, parţial depăşită, datorită unor noi descoperiri documentare şi îndreptării unor erori ale autorului, inerente unei cercetări de o asemenea amploare, iar pe de altă parte, aflată încă, în materie de problematizare, cu un pas înaintea multor lucrări aparţinând genului, apărute la noi.

Pentru un amator de istorie, dar şi pentru un student, *Mihai Viteazul* poate juca rolul unei cărţi formative! Din păcate acest fapt vorbeşte de la sine despre starea actuală a istoriografiei româneşti...

Pentru cercetătorul format lucrarea constituie încă un partener de dialog.

Departe de a fi o simplă carte de reconstituire, *Mihai Viteazul* face parte dintre acele opere care ne determină să ne punem întrebări asupra trecutului, dar mai ales asupra lumii în care trăim astăzi.

[22] Idem, *Mihai Viteazul*, pag. 151.

BIBLIOGRAFIE

LUCRĂRI GENERALE

N. Iorga, *Histoire des roumains et de la Romanité Orientale, V, Epoque des Braves (Problème de la Transylvanie au XVI*ème *siècle),* Bucureşti, 1940.

V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (secolele XIV–XVI),* Bucureşti, 1957.

H. Inalcik, *The Ottoman Decline and its effects upon the reaya,* Athènes, 1970 (AIESEE II*ème* Congrès international des études du Sud-Est Europeen).

P. Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, London, 1978.

F. Braudel, *Mediterana şi lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea,* vol. I–VI, Bucureşti, 1986.

G. Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500–1800*, Cambridge, 1988.

P.P. Panaitescu, *Interpretări româneşti,* postfaţă, note şi comentarii de Ş.S. Gorovei şi Maria Magdalena Székely, ed. a II-a, Bucureşti, 1994.

H. Inalcik, *Imperiul Otoman. Epoca clasică 1300–1600,* Bucureşti, 1996.

J. Bérenger, *Istoria Imperiului Habsburgilor 1272–1918*, Bucureşti, 2000.

II. RELAŢIILE INTERNAŢIONALE

C. Gölner, *Despre aparatul diplomatic al lui Mihai Viteazul*, în AIIC, 1966.

P. Niederkorn, *Die europäischen Mächte und der "Lange Türkenkrieg" Kaiser Rudolfs II (1593–1606)*, Wien, 1993 (volumul cuprinde bibliografia esențială asupra acestei probleme).

V. Ciobanu, *La cumpănă de veacuri*, Iași, 1991.

I. C. Petrescu, *Mihai Viteazul și arta diplomației*, Ploiești, 1997.

II.1. Raporturile cu Polonia

I. Corfus, *Mihai Viteazul și Polonii*, București, 1938.

Șt. Andreescu, *Exarhul patriarhal Nichifor Dascălul, cneazul Constantin Vasile de Ostrog și Mihai Viteazul*, în *Restitutio Daciae*, III, București, 1997.

Șt. Andreescu, *Relațiile lui Mihai Viteazul cu Polonia: misiunea spătarului Constantin Vorsi*, în *Restitutio Daciae*, III, București, 1997.

II.2 Raporturile cu Imperiul otoman

M. Maxim, *Voyvodalik ou begîlerbegîlik? La politique ottomane envers la Moldavie et la Valachie (novembre 1594–février 1596) à la lumière des nouveaux documents turcs*, în Romano-Otomanica, Istanbul, 2001.

M. Maxim, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în SMIM, XII, 1994.

A. Decei, *Les relations entre Michel le Brave et l'Empire Ottomain*, în RRH, 14, 1975

II.3 Legăturile cu lumea ortodoxă din Balcani

M. Dan, *Bălgărite i antiotomanskata borba na Mihai Viteazul*, în Slaviani, 1960, 2, 16.

B. Cvetkova, *La situation internationale et le peuple bulgare à la fin du XVIe et au début du XVIIe siècle*, în BAIESEE, 1971, 1–2.

C. Velichi, *Pohodite na Mihai Viteazul na iug ot Dunava*, în Istoriceski pregled, XXIX, 1973, 1.

A. Pippidi, *La Résurrection de Byzance ou l'unité politique roumaine: l'option de Michel le Brave*, în RESEE, 1975, XIII, 3.

A. Pippidi, *Au sujet de la situation politique internationale des peuples de sud-est de l'Europe à la fin du XVIe siècle et au debut du XVIIe siècle,* în E-EQ, X, 1975.

A. Pippidi, *Notes et documents sur la politique balcanique de Michel le Brave,* în RRH, 23, 1984, 23.

III. COMERŢUL

V. Panaite, *Comerţ şi negustori în tratatele osmano–polone: 1489–1607,* în RI, tom 6, 3–4, 1995.

Ş. Andreescu, *Comerţul danubiano-pontic la sfârştul secolului al XVI-lea: Mihai Viteazul şi "drumul moldovenesc",* în SMIM, XV, 1997.

Dziubiński, *Na szlakach Orientu. Handel między Polską a Imperium Osmańskim w XVI–XVIII wieku,* Wrocław, 1997.

IV. RAPORTURILE CU BISERICA

Ş. Andreescu, *Mihai Viteazul şi Roma,* în Restitutio Daciae, III, Bucureşti, 1987.

Pr. N. Şerbănescu, *S-a ţinut un sinod antiunionist la Iaşi în 1595?,* în BOR, LXXXI, 7–8, 1963.

V. ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL

I. Crăciun, *Originea lui Mihaiu Viteazul,* Bucureşti, 1936.

Gh. Duzinchevici, *Consideraţii critice asupra originii lui Mihai Viteazul,* în *Însemnări ieşene,* 1938, III, 10.

G. D. Florescu, Dan Pleşia, *Mihai Viteazul — urmaş al împăraţilor bizantini,* în *Scripta Valachica,* 1972.

Şt. Andreescu, *Familia lui Mihai Viteazul,* în *Mihai Viteazul. Culegere de studii,* Bucureşti, 1975.

D. Pleşia, *Neamul Doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul,* AG, 1994, 1–2, VI.

Şt. Andreescu, *Din nou despre originea lui Mihai Viteazul*, AG, 1994, 1–2, VI.

Falangas, *Cu privire la genealogia lui Mihai Viteazul*, AG, 1994, 3–4, VI.

M. Lascaris, *Connaître-t-on jamais le véritable père de Michel le Brave?*, AG, 1998, 1–2, X.

M. Maxim, *New Turkish Documents concerning Michael the Brave and his time, în L' Empire ottoman au nord du Danube*, Istanbul, 1999.

A. Pippidi, *Un alt Mihai Viteazul*, în *Despre statui şi morminte*, Iaşi, 2000.

M. Maxim, *Un nouveau document officiel ottoman sur l'origine et la nomination (tercih) de Michel le Brave à la dignité de voiévode de Valachie*, în Romano – Ottomanica, Istanbul, 2001.

Şt. Andreescu, *Addenda et corrigenda*, în SMIM, vol. XIX, Bucureşti, 2001.

VI. RAPORTURILE DINTRE BOIERI ŞI MIHAI VITEAZUL

Ionaşcu, *Mihai Viteazul şi autorii tratatului de la Alba Iulia*, în AIIC, 1962, 5.

Şt. Ştefănescu, *Ştiri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în SMIM, 1962, V.

N. Djuvara, *Les Grands Boyars ont-ils constitué dans les principautés roumaines une véritable oligarchie institutionelle et héréditaire?*, în SF, XLVI, 1987.

Şt. Andreescu, *Michel le Brave, les Cantacuzène et le Banat de Craiova*, în RRH, 1–2, 1990, 29.

C. Rezachievici, *L'attitude des boyars valaques envers Michel le Brave et Simion Movilă en 1600–1601: nouvelles données concernant les boyars Rudeanu*, în RRH, XXXII, 1993, 3–4.

C. Bălan, *Ruda et les boyars Rudeanu d'Argeş pendant l'époque de Michel le Brave*, în RRH, XXXII, 1993, 3–4.

Şt. Andreescu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, în SMIM, 1994, XII.

P. Cernovodeanu, *Clanuri, familii, autorităţi, puteri (Ţara Românească, secolele XV–XVII)*, AG, 1994, 1–2, VI.

Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunările stărilor în Principatele Române*, Bucureşti, 1995.

VII. DOMENIUL DOMNESC

I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, SMIM, 1960, 4, reluat în I. Donat, *Domeniul domnesc în Ţara Românească secolele XIV–XVI*, Bucureşti, 1996.

P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al ţăranilor în Ţara Românească şi Moldova*, în SMIM, 1, 1956.

VIII. ARMATA ŞI MIHAI VITEAZUL

R. Rosseti, *Istoria artei militare a românilor până la mijlocul veacului al XVII-lea*, Bucureşti, 1947.

N. Stoicescu, *Oastea lui Mihai Viteazul*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Bucureşti, 1975. (acelaşi articol a apărut tradus în limba franceză în RRH, 1975, 3.)

C. Rezachievici, *Mercenarii în oştile româneşti în evul mediu*, în RI, XXXIV, 1981, 1.

IX. ÎMPREJURĂRILE UNIRII ŞI POLITICA LUI MIHAI

I. Nistor, *Domnia lui Mihai Vitezul în Transilvania*, în AARMSI, s. III, XXVIII, 1945–1946.

C. Rezachievici, *Gândirea politică a lui Mihai Viteazul şi etapele elaborării planului de dobândire a Moldovei*, în *Mihai Viteazul. Culegere de studii*, Bucureşti, 1975.

M. Berza, *Mihai Viteazul şi unirea ţărilor române*, în *Pentru o istorie a vechii culturi româneşti*, Bucureşti, 1985.

P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a ţărilor române în epoca feudală*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Bucureşti, 1960.

E. Stănescu, *Les problémes de l'Etat féodal sous le règne de Michel le Brave*, în RRH, 1962, 1, 1.

P.P. Panaitescu, *L'Union des pays roumaines sous le règne de Michel le Brave*, în RRH, 4, 1965.

P. Teodor, *Politica eclesiastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în RI, III, 1992, 5–6.

I. Crăciun, *Dietele Transilvaniei ţinute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599–1600)*, în AIINC, VII, 1936–1938, Bucureşti, 1939.

Bibliografia lui Mihai Viteazul şi epocii sale cuprinde un număr însemnat de poziţii. Pentru o mai bună orientare trimitem la *Bibliografia istorică a României*, volumele I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX.

Abrevieri

AARMSI	Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei Istorice
AG	Arhiva Genealogică
AIIC	Anuarul Institutului de Istorie Cluj
AIINC	Anuarul Institutului de Istorie Naţională Cluj
BOR	Biserica Ortodoxă Română
E-EQ	East-European Qarterly
RESEE	Revue des Études Sud-Est Européennes
RI	Revista Istorică
RRH	Revue Roumaine d'Histoire
SF	Südost-Forschungen
SMIM	Studii şi Materiale de Istorie Medie

CUPRINS

Cuvânt înainte 5
Notă asupra ediţiei 7

INTRODUCERE 9

ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL 12
Pătraşcu cel Bun 12
Mihai şi Petre Cercel 14
Ce spun contemporanii 16
Iane banul 18
Adevărata origine a lui Mihai Viteazul 21

RIDICAREA ÎN SCAUN 24
Înainte de domnie 24
Alexandru cel Rău 26
Împrejurările politice în care Mihai ia domnia 28

SFÂNTA LIGĂ 31
Cauzele economice şi religioase ale războiului cu turcii 31
Casa de Habsburg din Austria şi imperiul 33
Atitudinea Angliei şi a Poloniei 34
Începerea războiului şi încheierea Ligii Creştine 36
Ardealul, Moldova şi Ţara Românească intră în Ligă 37

RIDICAREA CREŞTINILOR DIN PENINSULA BALCANICĂ 42
Propaganda raguzană 42
Răscoalele croaţilor, sârbilor şi albanezilor 44

Răscoalele din Bulgaria 48
Mişcările grecilor. Clerul şi nobilimea grecească 49
Mitropolitul Dionisie Rally 53
Stavrinos vistiernicul şi Gheorghe Palamed 57

ARMATA LUI MIHAI VITEAZUL 60
Vechea organizare a armatei româneşti 60
Oştirea lui Mihai. Mercenarii 61
Oastea de ţară 65
Organizarea militară a ţării şi strategia lui Mihai 66

MIHAI VITEAZUL ŞI BOIERII 69
Divanul de la începutul domniei 69
Boierii cei noi 70
Sfetnicii lui Mihai Vodă şi neamurile lor 73
Mihai Viteazul şi politica boierilor 79

MIHAI VITEAZUL ŞI ŢĂRANII 86
Starea ţărănimii şi a proprietăţii 86
Desfacerea proprietăţii ţărăneşti sub Mihai Viteazul 89
„Legătura lui Mihai" şi răscoalele ţărăneşti 92

CREDINŢA ŞI BISERICA ÎN VREMEA LUI MIHAI VITEAZUL 97
Biserica Ţării Româneşti şi ierarhii ei 97
Mânăstiri şi biserici 102
Creştinul domn Mihail Voievod 105

LUPTELE CU TURCII 108
Răscoala 108
Primele lupte. Luarea Brăilei 109
Tratatul cu Sigismund Bathory şi primele legături cu împăratul 112
Bătălia de la Călugăreni 115
Retragerea turcilor şi lupta de la Giurgiu 118
Luptele cu turcii în 1596 120
Liberarea de sub tutela ardeleană 122

POLONIA ŞI SCHIMBĂRILE DIN MOLDOVA 126
Politica polonă şi rivalitatea cu Habsburgii 126
Ioan Zamoyski 128
Aron Vodă şi Ştefan Răzvan 131
Expediţia cancelarului Zamoyski în Moldova 133
Mihai Viteazul şi Polonia 137
Ieremia Movilă 139

CUCERIREA ARDEALULUI 143
Schimbările din Ardeal şi tratatul cu împăratul 143
Întoarcerea lui Sigismund şi reluarea războiului cu turcii 144
Mihai Viteazul şi cardinalul Andrei Bathory 147
Trecerea munţilor. Şelimber 153

ARDEALUL SUB CÂRMUIREA LUI MIHAI VITEAZUL 158
Noua cârmuire 158
Dietele ardelene lui Mihai Viteazul 161
Proprietatea şi clasele sociale 165
Politica financiară 168
Armata 170
Politica bisericească 172

CUCERIREA MOLDOVEI 177
Cauzele cuceririi Moldovei 177
Supunerea Moldovei 179
Moldova sub cârmuirea lui Mihai Viteazul 182

MIHAI VITEAZUL ÎMPOTRIVA POLONIEI 186
Mihai şi partidele din Polonia 186
Legăturile cu ortodocşii din Polonia 188
Nichifor Dascălul 190
Legăturile diplomatice 192
Planuri de cucerire 196
Mihai Viteazul şi Moscova 199

MIHAI ŞI ÎMPĂRATUL 202
Diplomaţia lui Mihai Viteazul 202
Lupta diplomatică pentru Ardeal 205

CAUZELE CĂDERII LUI MIHAI VITEAZUL 211
Problema socială 211
Mihai Viteazul şi ideea naţională 212
Situaţia economică 213
Situaţia politică europeană 214

PRĂBUŞIREA 216
Răscoala nobilimii ardelene 216
Luptele de la Mirăslău şi Braşov 219
Pierderea Moldovei 222
Lupta de pe Teleajen 225
Năvălirea Turcilor şi lupta de la Argeş 227

A DOUA CUCERIRE A ARDEALULUI ŞI MOARTEA 232
Mihai la Viena şi la Praga 232
Lupta de la Gorăslău 235
Alungarea lui Simion Movilă din Ţara Românească 238
Uciderea lui Mihai Viteazul 240

Indice 243

ADDENDA

ÎN JURUL LUI MIHAI VITEAZUL DE N. IORGA 263

ÎN JURUL LUI MIHAI VITEAZUL — RĂSPUNS D-LUI N. IORGA 278

INTRODUCERE 278
Originile polemicii. Patriotism şi istorie 278
D. N. Iorga şi Mihai Viteazul 280

I. ORIGINEA LUI MIHAI VITEAZUL 283
Mihai Viteazul fiu legitim? 283
Originea adevărată a lui Mihai 285
Szamosközy şi cronica Bălenilor 291
Un nou document asupra originii lui Mihai Viteazul 294
Teodora, mama lui Mihai Viteazul 296

II. MIHAI VITEAZUL ŞI BOIERII.
ALTE CHESTIUNI CONTROVERSATE 300
Puterea politică a boierilor 300
Alte obiecţiuni 303
O publicaţie de documente 305
Alţi câţiva critici 307

ANEXĂ 309

Postfaţă 310
Bibliografie 316

„Mi-l închipui, nu aşa cum îl arată discursurile sau statuile noastre, ci aşa cum reiese din izvoarele timpului: un om care se exprima greu în scris, [cu] gândirea obscură, tăcut şi încăpăţânat, simplu şi rece. Omul unei misiuni din afara gândului lui. Câteodată, când nu te aşteptai, din fundaluri tăinuite izbucnea o văpaie în tăcere ca într-o mantie neagră. M-am gândit la toate acestea când i-am citit scrisoarea iscălită de mâna lui acum mai bine de trei sute de ani."

Acest moment a marcat debutul „pasiunii" lui P.P. Panaitescu pentru Mihai Viteazul, care avea să se concretizeze în lucrarea de faţă: o operă singulară, controversată, formativă. *Mihai Viteazul* este mai mult o carte „de interpretare" decât una de „povestire a faptelor". Autorul, pornind „dinăuntru în afară", analizează consecinţele situaţiei economice, raporturile dintre domn, grupurile sociale şi instituţiile vremii, precum şi influenţa stărilor de spirit ale acestora asupra politicii externe.

Din această frescă istorică se detaşează, cu fermitate, imaginea lui Mihai, în tripla sa ipostază: războinic, boier român şi domn ortodox.

ISBN: 973-653-173-2